36

100 soruda / türk basın tarihi / hıfzı topuz

100 SORUDA

BAŞLANGIÇTAN BUGÜNE

TÜRK BASIN TARİHİ

DAVALAR, HAPİSLER, SALDIRILAR,
FAİLİ MEÇHUL CİNAYETLER VE HOLDİNGLER

HIFZI TOPUZ

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA
BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE
TÜRK BASIN TARİHİ
DAVALAR. HAPİSLER. SALDIRILAR. FAİLİ MEÇHUL CİNAYETLER VE HOLDİNGLER

Hıfzı Topuz

100 SORUDA DİZİSİ: 36

Birinci Baskı: 1973
Yeniden Yazılmış İkinci Baskı: 1996
Kapak: Sait Maden
İç Baskı: Özal Matbaası
Cilt: Esra Mücellithanesi

96.34.0091.58

ISBN 975-7551-23-6

HIFZI TOPUZ

100 SORUDA

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE

TÜRK BASIN TARİHİ

DAVALAR, HAPİSLER, SALDIRILAR, FAİLİ MEÇHUL CİNAYETLER VE HOLDİNGLER

GERÇEK YAYINEVİ

İstiklâl Caddesi, Koçtuğ Han, No.386, Kat 5
Telefon: (0212) 293 55 25
80050 Beyoğlu-İstanbul

I

*"100 Soruda Türk Basın Tarihi"*ni ilk kez 1970 başlarında yazmıştım. O zamandan bu yana çok şeyler değişti. Boğaz Köprülerinin altından çok sular aktı.

O yıllarda ne *iletişim* sözcüğü vardı, ne de *medya*. Bilgisayar daha gazetelere girmemişti, haberler faksla iletilmiyordu, videoyu daha keşfetmemiştik, insanlar televizyon ekranlarının tutsağı olmamıştı, basın güvenliğini ve inandırıcılığını bu ölçüde yitirmemişti, gazetecilerin saygınlığı vardı, olaylar bu ölçüde saptırılmıyordu, işkence teknikleri bugünkü kadar gelişmemişti.

En yüksek gazete tirajı 600 bindi, düşün gazetelerinin 100-150 bin bastığı yıllardaydık. *İkitelli*'nin adı bile yoktu, belki de oralarda koyun ve sığır sürüleri dolaşıyordu. Medya Holdingleri kurulmamıştı, *Aydın Doğan* henüz *Koç* grubunun otomotiv bölümünde bayilik yapıyordu, *Dinç Bilgin* İzmir'de yerel bir gazetenin başındaydı, *Enver Ören*'in basın dünyasında daha adı bile duyulmamıştı.

Türkiye'de televizyon sayısı henüz 100 bin bile değildi. Gazeteler reklam gelirlerini TV'ye daha kaptırmamışlardı.

Ya gazeteciler? D.P. döneminde gazeteciler onurlu bir savaş vermişler ve hemen hemen hepsi cezaevlerine girip çıkmıştı, ama kimse işkence görmemiş, öldürülmemişti.

Herşey 12 Mart (1971) ile başladı. İşkenceler, Kontrgerilla merkezlerinde eğitim gördüler. Tüm baskı örgütünün başında tek isim yer alıyordu: *General Faik Türün*. Önce dört gazete kapatıldı, sonra devrimci dergiler; daha sonda profesörler, gazeteciler, sendika yöneticileri ve TİP üyeleri gözaltına alındı. Ardından 61 Anayasası değiştirildi, birbirinden güçsüz ve yeteneksiz başbakanlar ülkeyi yönetti o yıllarda.

Bedrettin Cömert, Abdi İpekçi, Doğan Öz, Ümit Doğanay, İsmail Gerçeköz, Nihat Erim, ve *Ümit Kaftancıoğlu* kurşunlanarak öldürüldü, *Server Tanilli* ölümden kıl yapı kurtularak sakat kaldı. Tetikçiler zaman zaman belli oldu ama, ya tetiği çektirenler?

Türk Basın Tarihi'nin ilk baskısında bunlar yoktu, 12 Eylül (1980) de yoktu. *Milli Güvenlik Kurulu* döneminde önce yine gazeteciler tutuklandı, ardından kovuşturmalar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri... Başına bela gelmeyen gazeteci, yazar, sanatçı ve sendikacı kalmadı. *1982 Anayasası* düşünce özgürlüğünü yok etti, *Basın Yasası* değiştirildi, *Olağanüstü Hal Kanunu* ile yöneticilere her türlü baskı hakkı tanındı, Güney Doğu sıkı bir sansürün uygulandığı savaş alanına döndü.

Derken *"yarı sivil-yarı coplu"* Özal dönemine geçildi. Sözde "liberallik" diye adlandırılan bir dönemde korkunç bir devlet terörü uygulandı. Yönetime sızan güçler bir yandan da kaba kuvvete yeşil ışık tutulmasını sağladılar. Türkiye *"faili meçhul cinayetler"* dizisinin en kanlı sahnelerine tanık oldu o dönemde.

Kimler kurşunlanmadı? *Prof. Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun, Prof. Bahriye Üçok, İzzet Kezer, Musa Anter*, ve *Uğur Mumcu* cinayetleri ve bunların yanı sıra *Muzır Yasası, Terörle Mücadele Kanunu* (8. Madde), *Olağanüstü Hal* Bölgesiyle ilgili kararnameler çıkartıldı. Yüzlerce, binlerce dava açıldı. Hapisler, yasaklar, gazete ve kitap toplamalar... *Turgut Özal* döneminin yarattığı *"Güleryüzlü baskı, şiddet ve işkence rejimi"* buydu işte.

1980-90 yıllarında açılan basın davalarının toplamı 2.000'in üstündeydi. Yargılanan yazar, yayıncı ve sanatçı sayısı 3.000'i aşıyordu. 2.000 yılı aşan hapis cezası istenmişti. Dünyanın neresinde bunun eşi görülmüştü? Düşünce özgürlüğüne karşı şiddet uygulamada dünya rekorları kırdık.

Yalnız 1990'da gazete ve dergilere karşı 586 dava açıldı, 2.814 yıl hapis istendi.

Meclis iki kişinin aynı amaçlu birleşmesiyle terör örgütünün oluşacağına karar verdi. Yasada terör örgütlerinin açıklamalarını basanlara çok ağır cezalar kondu.

1991-93 yıllarında 309 gazeteci saldırıya uğradı. Güvenlik güçleri son olarak *Metin Göktepe*'yi kafasına vura vura öldürdüler. Bu mudur düşünce özgürlüğü? İletişim özgürlüğü?

Bir de işin ekonomik yanı var. Medya artık, birkaç istisnanın dışında, holdinglerin elinde. İletişim düzenine beş holding grubu yön veriyor *Aydın Doğan Grubu, Dinç Bilgin Grubu, İhlas Holding, Erol Aksoy Grubu* ve *Uzan Grubu*. Gazete ve dergi dağıtımı da son olarak, ilk üç grubun oluşturduğu bir dağıtım tekelinin eline geçti.

Türkiye, bir de promosyon furyası yaşadı ve yaşıyor. Gazetelerin, tencere-tabak buzdolabı-ütü almak için satıldığı başka ülke var mı? Gazeteler promosyon kampanyalarını yeni dizileri, yeni imzaları, yeni yorumları, yeni yaklaşımlarını tanıtmak, gazeteyi okutmak için değil, bir takım ürünleri pazarlamak için yapar oldular. Bir yandan da "Medyaya Teşvik Kredileri" aldılar. Holdingler birer ahtapot gibi iletişim dünyasını kolları arasında sıkmaya başladılar.

Basın, *Dördüncü Kuvvet* değil artık. Medyanın ağır topları ekonomik güçlerin, sanayi ve finans gruplarının elinde olunca buna nasıl *Dördüncü Kuvvet* denir?

Böyle bir gelişmenin, ya da çöküşün elbette tarihini yazmak gerekiyordu. 1971'in *Türk Basın Tarihi*'nde yer alan Tanzimat, İstibdat ve Meşrutiyet devirlerinin sansürleri ve yolsuzlukları ile Takriri Sükûn Yasası döneminin baskıları 1971'den bu yana yaşanan olayların yanında hiç kalıyor.

Acı bir gerçek!

Hıfzı Topuz

I

TANZİMAT DÖNEMİ

(1831 - 1876)

Soru 1 : İlk Türkçe gazete Takvim-i Vakayi (1831) nasıl çıkarıldı?

Türkçe yayınlanan ilk gazete *Takvim-i Vakayi*, devrimci bir padişah olan II. Mahmud'un çabası ile 11 Kasım 1831'de çıktı. Padişah bu konuda yayınladığı bir fermanda kısaca şöyle diyordu: "Gazete konusunun düzene konması çoktan beri emelimdi. Ancak zamanı gelmemiş olduğundan susuyordum. İşte şimdi sırası geldi. Bunun din kurallarına ve düzene karşı bir yanı olmadığı gibi ülkeye pek çok yararı olacağını herkes kabul ediyor. Bu işe Esat Efendi nezaret edecek. Sârım Efendi ile Sait Bey'i de bu işe memur ediyorum..."

Neden çıkartıldı? Yabancı ülkelerde basının iki yüz yıllık bir tarihi vardı. dışardaki olayları izleyenler bunu padişaha duyuruyorlardı. O yıllarda İzmir'de çıkan Fransızca gazeteler de o çevrede geniş yankılar uyandırmıştı. Bu olayların padişahı etkilediği anlaşılıyor.

14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne anlaşmasından sonra Devlete yeni bir düzen vermek üzere «ıslahat meclisleri»nin toplanmasına başlanmıştı. Hükûmetin bir gazete çıkarması tasarısı ilk defa bu Meclis toplantılarında ortaya atıldı. Padişah tasarıyı olumlu karşıladı ve gazetenin adını da kendi koydu.

«*Mukaddeme-i Takvim-i Vakayi*» başlıklı özel sayıda açıklanan çıkış nedenleri şöyle özetlenebilir: Eskiden vak'anüvis denen resmî tarih yazarları kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alırlarsa da bunlar ancak 20-30 yıl sonra bastırılıp dağıtılırdı. Halk gerçekleri zamanında öğrenmediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve bunun Devlete zararları olabilirdi. Gazete bu kötülükleri önleyerek iç ve dış olayları zamanında duyurmak için çıkmaktadır.

Takvim-i Vakayi önceleri haftalık olarak çıkartıldı. Gazetenin boyu 40x27 cm. idi. İlk sayı 5.000 basıldı. Bütün devlet örgütüne, subaylara, taşra eşrafına ve elçiliklere gönderildi. Gazetenin yıllık abone ücreti de 120 kuruştu.

Gazete Süleymaniye Camisi ile Üniversite bahçesi arasında bulunan bir konakta çıkartılıyordu. «Takvimhane-i Amire» denen basımevi de aynı yerdeydi.

Gazetenin başına Mekke kadılığı yapmış olan vak'anüvis Esat Efendi getirildi. Bu bakımdan Esat Efendi Türk gazetecilerinin piri sayılır. Haber ve yazıları toplama işleri ile Bab-ı Âli kalemi kâtiplerinden Sârım Efendi ve Serasker maiyetinden Sait Bey görevlendirildi.

Gazetenin özü: Yazılar şu bölümlerde toplanıyordu: Umur-u dahiliye (iç haberler), mevad-dı Askeriye (askeri işler), Umur-u hariciye (dış haberler), Fünun (bilimler), Tevcihat-ı ilmiye (din adamlarının atanması). Ticaret ve es'ar (ticaret ve fiyatlar).

İlk çeviri 8'inci sayıda yayınlandı. İlk ilân da 11'inci sayıda çıktı.

Gazetenin dili: Sultan II. Mahmud gazete dilinde sadeliğe önem veriyordu. Yaptığı bir gezinin notlarını kendisine gönderen Esat Efendiye yolladığı bir notta yazıların herkesin anlayabileceği bir dilde olmasını istiyordu.

Gazetenin sürekliliği: Haftalık olarak yayınlanmak üzere çıkartılan *Takvim-i Vakay-i* hiçbir zaman haftalık olmamış, yılda ancak 15-20 ve ençok 31 sayı çıkartılabilmiştir. Belirli sürelerde çıkartılamıyan *Takvim-i Vakayi* böylece taze haber verebilme olanağını da zamanla yitirmiştir.

Takvim-i Vakayi 1860'tan sonra bir çeşit resmî gazete oldu ama, yine de zaman zaman çeşitli baskılarla karşılaştı ve kapatıldı. *Takvim-i Vakayi*'nin ilk kapanışı 1879'da bir dizgi yanlışı yüzündendir. Gazete bu nedenle 12 yıl yayınlanmamıştır.

1891'de yeniden çıkmaya başlayan *Takvim-i Vakayi*, bu kez de 1892'de yine bir dizgi yanlışı yüzünden kapatılmış ve İkinci Meşrutiyet'e, yani 1908'e kadar 15 yıl kapalı kalmıştır.

27 Temmuz 1908'de yeniden çıkmaya başlayan *Takvim-i Vakayi* İstanbul hükûmeti yok oluncaya kadar yayınlanmış ve 4 Kasım 1922'de kesinlikle tarihe karışmıştır.

Fransızca ve azınlık dilleriyle Takvim-i Vakayi:

Takvim-i Vakayi Fransızca olarak ve Osmanlı İmparatorluğundaki azınlık dilleriyle de yayınlandı: Arapça, Farsça, Ermenice, ve Rumca. Bu dillerdeki baskıların nasıl yayınlandığı ve kaç yıl sürdüğü kesin olarak bilinmemektedir.

Takvim-i Vakayi Fransızca olarak da «*Le moniteur ottoman*» adıyla yayınlanmıştır. (Bakınız: Soru 14).

Soru 2 : Ceride-i Havadis (1836) nasıl çıkarıldı?

Türkiye'de Türkçe ikinci gazeteyi William Churchill adında bir İngiliz çıkarmıştır. Bu gazetenin ilginç bir öyküsü vardır:

Morning Herald gazetesinin İstanbul muhabirliğini yapmakta olan William Churchill adlı bir tüccar 1836 yılında bir gün Kadıköy'de avlanır-

ken bir çocuğu yaralamış. Bunun üzerine kendisini yakalayıp Üsküdar muhafızlığına götürmüşler; Churchill tutuklanmış. Ama o çağlarda kapitülasyonlarla yabancılara geniş hak ve dokunulmazlıklar tanındığı için İngiliz Elçiliği işe el koymuş; Churchill'i hemen koyuvermişler. İş bununla da bitmemiş, zamanın Dışişleri Bakanı Akif Paşa azledilmiş, Churchill'e de şunlar verilmiş: Pırlantalı bir nişan, on bin kantarlık (aşağı yukarı 350 bin kuruş değerinde) zeytinyağı ihracı için bir ferman, bir de gazete çıkarma izni. O sırada eski Dışişleri Bakanı Akif Paşa İçişlerine getirildiği için Churchill gazete imtiyazını kullanmaya cesaret edememiş, ama birkaç yıl sonra Akif Paşa bu görevden ayrılır ayrılmaz Churchill derhal gazetesini çıkartmaya karar vermiş. Hamidiye Türbesi karşısında, şimdi Dördüncü Vakıf Hanın bulunduğu yerde, bir basımevi kurarak 3 Temmuz 1840'ta gazetesini yayınlamaya başlamış.

Gazetenin ilk başlarda hiç satılmadığı anlaşılıyor. İlk üç sayı bedava dağıtılmış, sonra da gazetenin ancak 150 kadar okuyucusu olmuştur. Churchill bir yazısında ilk üç yılda *Ceride-i Havadis'in* «düşe kalka» yayınladığını ve ancak 150 kadar «zevat» tarafından rağbet gördüğünü belirtmektedir. Ama Churchill hükûmete baskı yapabilecek güçte bir yabancıdır. Kendisine Devletçe ayda 2500 kuruşluk bir yardım yapılması üzerine gazete yavaş yavaş durumunu düzeltmeye başlamıştır.

Gazete önceleri 10 günde bir yayınlanmışsa da sonraları yayın sürekliliği sık sık aksamıştır [1].

Gazetenin yazarları: Ceride-i Havadis'te çeşitli yıllarda yazı yazan kişiler şunlar olmuştur: Mehmet Efendi, Şair Ali, Ahmet Zarifi, Ebüzziya Tevfik, Ahmet Rasim, Sadrazam Sait Paşa, Şair İsmet, Emin Bey, Nüzhet Efendi, Siret Bey, Salih Efendi, Süreyya Bey.

Gazetenin özü: Ceride-i Havadis dış haberlere her zaman önem vermiş ve çevirilere geniş yer ayırmıştır. Enver Behnan Şapolyo İskenderiye'den Ceride-i Havadis'e haber gönderen bir gazetecinin basın tarihimizde ilk muhabir sayılacağını öne sürmektedir [2].

Kırım Savaşı gazetenin gelişmesini sağlamıştır. 1854'te bazı İngiliz gazetelerinin muhabiri olarak Kırım'a giden Churchill, *Ceride-i Havadis*'e oradan yazılar yollamış ve bunlar gazeteye bir canlılık kazandırmıştır. Kırım'dan sık sık önemli haberler gelmesi üzerine gazete özel sayılar yayınlamaya başlamıştır. Bunlara *Ruzname-i Ceride-i Havadis* denmiştir.

Ceride-i Havadis geniş ölçüde ilân yayınlayarak gelir sağlamıştır. İlk ölüm ilânları da bu gazetede yayınlanmıştır.

Gazetenin kapanışı: William Churchill, ölümünden kısa bir süre önce gazetenin yönetimini oğlu Alfred Churchill'e bırakmış, o da *Ceride-i Havadis* yerine *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'i sürekli olarak, haftada 5 gün yayınlamaya başlamıştır. Fakat bu gazetenin uzun süre yaşayamadığı anlaşılıyor.

Soru 3: Tercüman-ı Ahval (1860) nasıl yayınlandı, Agâh Efendi kimdi?

Bizde gazeteciliği *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışıyla başlatanlara çok rastlanmıştır.1960'ta gazeteciliğin 100'üncü yıldönümü diye törenler düzenlenmiş ve pullar çıkarılmıştır. Yani birtakım özel girişimciler *Takvim-i Vakayi* ve *Ceride-i Havadis*'i gazeteden saymayarak basın tarihini *Tercüman-ı Ahval*'le başlatmaya kalkmışlardır. Neden? Çünkü *Takvim-i Vakayi* Devlet'in yönetiminde çıkan bir gazetedir. Basın, Devlet'in yönetiminde olursa gazetecilik olmaz demişlerdir!

Birçok gazeteci çalışmıştır *Takvim-i Vakayi*'de. Birtakım gelenekler de kurulmuştur. Burada çalışanlar Devlet memurluğu yapmamışlar, kendilerini mesleğin koşullarına bağlı gerçek gazeteci saymışlardır. Bu gazeteyi ve burada çalışan gazetecileri yok sayıp gazeteciliği *Tercüman-ı Ahval*'le başlatmak çok yanlıştır. Ama ne yazık ki bu eğilim uzun süre mesleksel çevrelerin de görüşü olmuştur.

Bu görüşü savunanlar, *Ceride-i Havadis*'i de yok saymıştır. Gazeteyi kapitülâsyonlardan yararlanan bir İngiliz çıkarmış ve yönetmiştir ama, bu gazetede Türkler çalışmış ve bütün yazıları onlar yazmıştır. Bütün bunları yok sayıp da Türkiye'de gazeteciliğin başlangıcını 29 yıl geriye atmak Türk gazeteciliğini küçük düşürmeye çalışmak olur.

Neyse, gelelim *Tercüman-ı Ahval*'e; bu gazeteyi Şinasi ile Agâh Efendi çıkarmıştır.

Tercüman-ı Ahval çıktığı zaman Agâh Efendi 28 yaşındaydı. 1852-53 yıllarında Paris Elçiliğinde görev almış ve sonra çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştu. Şinasi de o sıralarda 34 yaşındaydı. 23 yaşındayken öğrenci olarak Fransa'ya gönderilmiş ve 6 yıl Paris'te dil, edebiyat ve maliye üzerinde çalışmıştı. Agâh Efendi ile Şinasi'nin aynı yıllarda Paris'te bulundukları anlaşılıyor. Belki de bir gün yurda dönünce Fransa'daki gazeteleri örnek alarak, birlikte bir gazete çıkarma tasarısını ilk olarak o yıllarda düşünmüşlerdi.

Tercüman-ı Ahval'in yayınına 21 Ekim 1860'ta başlandı. Gazete önceleri haftada iki kez çıkıyordu. 22 Ocak 1861'den sonra haftada üç kez, daha sonraları da haftada dört-beş kez çıkartıldı.

Gazetenin özü: Gazetenin «Mukaddime» sinde belirtildiğine göre *Tercüman-ı Ahval* iç ve dış olaylardan seçme haberlerle eğitici yazılar yayınlayacak ve bunlar «umum halkın kolaylıkla anlayabileceği düzeyde» olacaktı.

Gazetede iç ve dış haberlerin yanında resmî haberlere, «hattı hümayun»lara, bildirilere, tüzüklere, anlaşmalara da yer veriliyor, piyasa ve borsa haberleri, fiyat listeleri, çeşitli çeviriler, ekonomik konularla inceleme yazıları da gazetede önemli yer tutuyordu. *Tercüman-ı Ahval* iç sayfalarında geniş ölçüde resmî ve özel ilânlar da yayınlıyordu.

Basın tarihimizde ilk tefrika *Tercüman-ı Ahval*'de basıldı. Şinasi'nin «Şair Evlenmesi» adlı manzum oyunu gazetenin ikinci sayfasında yayın-

lanmaya başladı.

Tercüman'ın çıkışını *Ceride-i Havadis* hiç iyi karşılamamış ve bu iki gazete arasında çeşitli nedenlerle sık sık tartışmalar olmuştur.

Baskı ve dağıtım: Gazete elle çalışan basit bir düz makine ile basılıyor, yazıları hocalar diziyordu. Daha ülkede bir dağıtım örgütü kurulmadığı için gazete çok güç koşullar altında dağıtılıyordu. Gazete yalnız tek bir yerde, basımevinin bulunduğu hanın altındaki tütün ve tömbekici Hasan ağanın dükkânında satılıyordu.

Yazarlar: Şinasi'nin *Tercüman*'da ancak 6 ay kadar çalıştığı anlaşılıyor. Gazetenin başlıca yazarları Ahmet Vefik Paşa, Sarı Tevfik Bey, Mehmet Şerif Bey, Refik Bey ve Hasan Suphi Efendi'dir [3].

Hükûmetle ilişkiler: Tercüman-ı Ahval hükûmetle başarılı ilişkiler kuramamıştır. Gazete ilk olarak 1861 Mayıs'ında iki hafta süre ile kapatılmıştır. Gazetenin neden kapatıldığı açıklanmamıştır. E.B. Şapolyo'ya göre gazete Ziya Paşa'nın, Millî eğitim işlemini eleştiren yazıları yüzünden kapatılmıştır[4]

Gazetenin kapanışı: Tercüman-ı Ahval ancak beş buçuk yıl yaşayabilmiştir. Elde bulunan son sayı 11 Mart 1866 tarihlidir (sayı 792).

Agâh Efendi: Türkiye'de özel sermaye ile çıkan ilk gazetenin kurucusu Agâh Efendi'nin basın tarihimizde önemli bir yeri vardır. Çünkü Devlet'ten emir almadan, kendi dar olanakları ile ilk özel gazeteyi çıkartan ve bu gazetenin sayfa düzenini, başlıklarını yapan ve başyazıları yazan Agâh Efendi'dir. Fakat Agâh Efendi öyle Namık Kemal gibi, Ahmet Mithat Efendi gibi, Ahmet Rasim gibi, Ahmet İhsan veya Hüseyin Cahit gibi bütün yaşamını gazeteye vermiş bir kişi değildir. Agâh Efendi'nin bütün ömründe basma ayırdığı süre en çok 11 yıldır. *Tercüman* dönemi topu topu 7 yıl sürmüştür. (Ekim 1860 - Haziran 1867). Ama bu yedi yıllık gazetecilik döneminde Agâh Efendi Devlet'teki işinden de ayrılmamış, gazetecilikle devlet memurluğunu bir arada yürütmüştür.

1867'de Avrupa'ya kaçan Agâh Efendi'nin yaşamında dört yıllık yeni bir dönem başlar. Bu dört yıl da tümü ile gazeteciliğe ayrılmış değildir. Agâh Efendi önce Paris'e gitmiş, sonra Brüksel'e yerleşmiş, oradan Londra'ya geçmiş ve orada yayınlanan *Hürriyet*'e yazılar yazmıştır.

1870 Fransız-Alman savaşı çıktığı zaman Agâh Efendi Paris'tedir. Paris kuşatmasının sıkıntılı günlerini yaşar orada. Paris Komünü kendisini etkilemiş midir? Belli olmaz. Kasım 1871'de de İstanbul'a döner.

Bütün gazeteciliği bu kadardır Agâh Efendi'nin. *Tercüman-ı Ahval*'i 28 yaşında çıkarmış, 35 yaşında Avrupa'ya kaçmış, 39 yaşında da yurda dönmüştür. Yani, Paris dönüşünde tam çalışabilecek bir yaştadır. Ama, gazetecilikten hevesini almıştır artık. Çeşitli Devlet hizmetlerinde bulunur: İzmit mutasarrıflığı yapar, Şûrâ-yi Devlet'e üye olur, önce Bursa'ya sonra Ankara'ya sürülür, Rodos ve Midilli mutasarrıflıklarında bulunur, sonra Atina'ya elçi olur ve 1885'te 53 yaşında orada ölür.

Ahmet Rasim Agâh Efendi'nin biyografisini yayınlarken şöyle diyor:

«Acaba Agâh Efendi'yi böyle bir gazete sahibi olmaya götüren âmil (etken) kim veyahut ne idi?» Belli değil. Ama her halde Fransa'da yabancı gazeteleri gördükten sonra Agâh Efendi'nin bunlara benzer bir düşünce gazetesi çıkartmaya heveslenmiş olması akla gelebilir.

1832'de Sarıyer'de doğan Agâh Efendi o zamanlar Beyoğlu'nda bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de okuduktan sonra Babıâli Çeviri Odasında çalışmaya başlamıştır. Agâh Efendi'nin yaşamında en önemli olaylardan biri o zaman olağanüstü yetkilerle Paris'e atanan Rıfat Paşa ile birlikte elçi kâtibi olarak Avrupa'ya gitmesidir. Agâh Efendi 20 yaşındadır Paris'e gittiği zaman. Orada Üçüncü Napoleon'a ve Kraliçe Eugenie'ye tanıtılır, törenlere katılır, Paris yaşamını görür, gazeteleri izler... Bütün bunlar etkileyecektir kendisini. Ama çok sürmez bu görev, dört ay sonra İstanbul'a döner.

Basın o zamanlarda gazetecilere geçim sağlayacak ölçüde gelir getiren bir meslek değildir. İlân geliri yoktur. Uzun süre gazetecilerin birçoğunu Saray beslemiştir. Genellikle gazetecilerin bir de devlet memurluğu vardır. Gazetecinin bir göreve atanıp Devletten maaş alması bir gelenek olmuştur âdeta. Bu iş, tâ Cumhuriyet yıllarına kadar da sürmüştür.

Agâh Efendi de *Tercüman*'ı çıkardığı yıllarda ne görevlerde bulunmamıştır ki. Bir ara Posta yönetiminin başına getirilmiştir, bir ara Vapur işletmelerine bakmıştır, bir ara Ereğli kömürlerine, bir süre de Şûrâ-yi Devlet'te bulunmuştur.

Soru 4: Tasvir-i Efkâr (1862) nasıl çıktı, Şinasi kimdir?

Tasvir-i Efkâr'ın kurucusu Şinasi'dir. Daha önce Agâh Efendi ile birlikte *Tercüman-ı Ahval*'i çıkarmış olan Şinasi kısa bir süre sonra bu gazeteyi bırakarak tek başına yeni bir düşünce gazetesi çıkarmaya karar vermişti. *Tasvir-i Efkâr* Şinasi'nin yarattığı bir gazete oldu. 27 Haziran 1862'de çıkan ilk sayıda yayınlanan bir giriş yazısında belirtildiğine göre gazetenin amacı havadis vermek, halka kendi yararlarını düşünmeyi ve kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmektir. Bu yazıda Şinasi her hükûmetin halkın yararına çalışmakla kuvvetlenebileceğini belirtiyordu.

Tasvir-i Efkâr haftada iki kez çıkıyordu. Gazete iç ve dış haberler için özel sütunlar ayırmış ve bunlara «Havadis-i Dahiliyye» ve «Havadis-i Hariciyye» diye süslü başlıklar yaptırılmıştı. Şinasi, halkoyu, düşünce özgürlüğü gibi konularda uyandırıcı ve uyarıcı başyazılar yazıyordu. Gazeteyi üç yıla yakın bir süre Şinasi çıkardı. O sıralarda bir arkadaşının tutuklanmasından kuşkulanan Şinasi, 1865 ilkbaharında Paris'e kaçtı. Fazıl Mustafa Paşa'nın kendisini bu yolda desteklemiş olduğu da öne sürülür. Şinasi'nin ayrılışından sonra gazetenin başına Namık Kemal'in geçtiğini görüyoruz. Şinasi'nin etkisi altında kalan Namık Kemal daha 25 yaşında iken başyazılarını yazmaya başladı. O da yazılarında özgürlük konularına değiniyor ve aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyordu. 1867'de çıkan

«Şark meselesi» [5] başlıklı bir yazı dizisi üzerine Namık Kemal'in gazeteciliği yasak edildi. Bunun üzerine Namık Kemal de Avrupa'ya kaçtı ve gazetenin yönetimi Recaizade Ekrem'e kaldı.

Tasvir-i Efkâr 835 sayı yayınlanmıştır.

Şinasi kimdir? (5 Ağustos 1826-13 Eylül 1871):

Bizde düşünce gazeteciliğinin öncüsü sayılan Şinasi 5 Ağustos 1826'da İstanbul'da Boğazkesen mahallesinde doğdu. İlk öğretimden sonra Tophane kaleminde çalışmaya başlayan Şinasi, orada bir yandan İslâm kültürünü iyi bilen kişilerle ilişkiler kurdu, bir yandan da İstanbul'a yerleşmiş eski bir Fransız subayından Fransızca öğrendi.

Bu sıralarda bazı gençler öğrenim için yabancı ülkelere gönderiliyordu. Şinasi de 1849'da Abdülmecid'in emriyle Fransa'ya gönderildi. Paris'te bir yandan edebiyat, bir yandan da maliyecilik üzerinde çalışmalar yapan Şinasi orada Ernest Renan ve Lamartine gibi ünlü Fransız yazarlarıyla ilişkiler kurdu.

Paris'teki öğrenimini bitirdikten sonra 1854'te İstanbul'a dönen Şinasi'nin o zamanki Maarif Meclisine üye olduğunu görüyoruz. Kendisini Reşit Paşa, Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa koruyordu. Şinasi işte bu sıralarda, 1860'ta Agâh Efendi ile birlikte *Tercüman-ı Ahval*'i çıkartacak ama anlaşamadığı için bir süre sonra Tasvir-i Efkâr'ı çıkartacaktır. 1865'te, yukarıda belirtildiği gibi, Şinasi yeniden Paris'e kaçar ve orada yalnız dilcilik ve edebiyat konuları üzerinde çalışmaya başlar. Politika ile hiç ilgilenmek istemez. Paris'te bu hava içinde iki yıl geçirir.

Bu arada, 1867'de, Abdülaziz, Fuat Paşa ile birlikte Paris'e gelmiştir. Fuat Paşa Şinasi'yi görür ve kendisine İstanbul'a dönmesini söyler. Şinasi de bu çağrıyı kabul ederek İstanbul'a döner. Ama topu topu beş gün kalır İstanbul'da. 40.000 kuruş tazminat verip karısını boşadıktan sonra Paris'e döner.

Şinasi'nin bu üçüncü Paris yaşantısı kısa sürecek ve 1869'da Şinasi kesin dönüş yapıp İstanbul'a yerleşecektir.

Bundan sonra Şinasi Babıâli'de ufak bir basımevi kurar. Artık kendisini yalnız dilcilik çalışmalarına, çevirilere ve bir sözlüğün hazırlanmasına vermiştir. Fakat Babıâli'nin gürültülü havasından Şinasi kısa zamanda yorulacak ve Cihangir'e taşınacaktır. Orada basit bir evde, çok güç geçim koşulları altında yaşayan Şinasi, toplumla ilişkisini kesmiş bir kişidir. Bu arada hastalanır, bakılamaz. Her ne kadar Fazıl Paşa kendisine yardım etmeye çalışmışsa da Şinasi kurtarılamaz ve 13 Eylül 1871'de, Cihangir'deki odasında, notlarının, kitaplarının arasında dünyadan göçüp gider [6].

Şinasi'nin gazeteciliğinden başka, şairliği vardı; kaside ve gazeller yazdı, Fransızca'dan çeviriler yaptı. Bizde ilk yerli tiyatro oyunu olan «Şair Evlenmesi»ni yazdı. Yıllar boyu üzerinde çalıştığı sözlük ve dilbilgisi notları ise kaybolmuştur.

Soru 5: Muhbir (1866) nasıl bir gazeteydi, Ali Suavi kimdi?

1866'da ünlü devrimci Ali Suavi yönetiminde çıkan *Muhbir* gazetesinin basın tarihimizde önemli bir yeri vardır. Gazetenin sahibi Filip Efendi idi, ama kendisinin «okuyup yazması biraz kıt» [7] olduğu için, gazeteyi Ali Suavi yönetiyordu.

Ali Suavi, 1839'da İstanbul'da doğdu. Davutpaşa Ortaokulunu bitirdikten sonra Serasker kapısında üç yıl kâtiplik etti. Sonra da bir seçme sınavını kazanarak Bursa Ortaokuluna öğretmen atandı. Simav ve Filibe'de de öğretmenlik yaptıktan sonra 18 yaşında Hicaz'a giderek kendini İslâm dini üzerinde araştırmalara verdi. Bir süre sonra İstanbul'a dönen Ali Suavi önce çeviriler yapacak, 27 yaşında da *Muhbir*'de gazeteciliğe başlayacaktır.

Muhbir çeşitli fırsatlarla hükûmetin politikasını eleştirerek basında bir eylem yaratmaya başladı. O zamanlarda bir Girit sorunu vardı; *Muhbir* hükûmetin davranışını yetersiz buluyor ve bir Millî Meclis'in kurulmasını öne sürüyordu. Gazete Girit'te ezilen Türklere yardım için de geniş bir kampanya açmış, önemli para toplamıştı.

Muhbir okuyucu mektuplarına önemli yer ayırıyordu. «Okuyucu mektubu» diye yayınlanan bazı yazılarda dolaylı bir biçimde hükûmete sorular yöneltiliyordu. Gazetede çıkan bu çeşit yazılar hükûmeti kızdırdığı için 1867'de yayınlanan bir emirname ile *Muhbir* yasak edildi. Emirnamede gazetenin hükûmet aleyhine yazılar yayınlamayı alışkanlık haline getirdiği ve son sayılarında da kanuna karşı pek çok uygunsuz şeyler yayınladığı, bu nedenle basımevinin bir süre tatil edildiği bildiriliyordu.

Muhbir bir sayfalık özel bir sayı yayınlayarak bu bildiriyi bastı. Bildirinin altında «Filip» imzasıyla bir açıklama yayınlanmıştı. Bu yazıda şöyle deniyordu:

«Dünyanın en adaletli yerlerinde bile bir matbaayı kapatmaya hükûmetin yetkisi vardır. Fakat yukarıdaki bildiride sözü edilen yazılar *Muhbir*'in hangi numarasında yazılmıştır? Müşterilerimiz ve hamiyet erbabı kişiler bunu bildirirlerse bundan böyle gazetemizin kapatılmasını önlerdik. *Muhbir* Devleti Âliyyenin ve mileli Osmaniye'nin hayırhahıdır. Osmanlı gazetesi olduğu için hakkında bu yolda hüküm icra olunuyor. Bir ay süreyle kapandığını müşterilerimize duyururuz. Bu süre içinde müşterilerimizi havadissiz bırakmamak için derhal bir Türk gazetesiyle anlaşacağım ve Girit meselesini o gazete ile ilân eyleyeceğim ve ileride hükûmete hakların korunması için bazı düşünceler beyan edeceğim..» Yani *Muhbir* neden kapatıldığını bile anlamamıştı. Bugün ancak mizah gazetelerinde görülebilen bir yazı dili ile gazete kendisini savunmaya çalışıyordu.

Muhbir bir aylık süre sonunda yeniden çıkmaya başladı ve 27 Mayıs 1867'ye kadar yayınlandı. Gazete ancak 55 sayı çıktı. Ali Suavi Avrupa'ya kaçınca *Muhbir*'in de kapatıldığı anlaşılıyor.

Ali Suavi bir süre sonra Londra'da yerleşmiş ve «doğru söylemenin yasak olmadığı bir memlekette» *Muhbir*'i yeniden yayınlamaya başlamıştır.

Ali Suavi *Muhbir*'den sonra Paris'te *Ulûm* gazetesini yayınlamış ve 1871'de Paris Almanlar tarafından kuşatılınca Paris Komünü'nün en heyecanlı günlerini yaşamıştır. Ali Suavi'nin sonra da Lyon'da *Muvakkaten* adlı bir gazete çıkardığını görüyoruz.

Londra'da bir İngiliz kızıyla evlenen Suavi, Abdülhamid tahta çıktıktan sonra İstanbul'a döndü ve yeni hükümdarı öven yazılar yazdığı için de Galatasaray Lisesi müdürlüğüne atandı. Fakat kısa bir süre sonra görevine son verildi. Bunun üzerine Ali Suavi *Basiret* gazetesinde yazılar yazmaya başladı.

19 Mayıs 1878'de gazetede çıkan son yazısında şöyle diyordu:

«Herkes ve her gazete şimdiki durumun tehlikesinden bahsediyor. Benim söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğinden şüphem yoktur. Şimdiki güçlükler pek büyüktür. Ama çaresi pek kolaydır. Yarınki sayımızda, herkesin izniyle, bu çareyi kısaca açıklayıp yorumlayacağım. Bu mektubumun amacı yarınki yazıya genel dikkati çekmektir.»

Ali Suavi bu yazısını yazdığı sırada Abdülhamid'i devirerek Beşinci Murad'ı yeniden tahta çıkartmak için bir eylem hazırlıyordu. Devrimci gazeteci ertesi gün Kuzguncuk'a geçerek orada toplanmış olan savaş göçmenlerinin arasına karıştı. Ali Suavi önceden Nişli Salih ve Çerkes Razi adlı kişilerle işbirliği yaparak göçmenleri örgütlemeye çalışmıştı. Birkaç yüz göçmen Yıldız Sarayını basacak, bir bölüm göçmen de Çırağan Sarayına geçerek Beşinci Murad'ı kurtaracaktı. Ali Suavi 50-60 göçmenle birlikte bir mavnaya binerek Çırağan Sarayının rıhtımına geldi. Beşinci Murad'ın sarayındaki bazı kimselerle de ilişkiler kurmuştu. Ali Suavi göçmenlerin öncüleriyle birlikte Sultan Murad'ı dairesinden çıkartarak alt kata indirirken Beşiktaş muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın saldırısı ile karşılaştı. Muhafızlar göçmenlerin üzerine silâh ve sopalarla saldırdılar. Hasan Paşa eline geçirdiği bir sopa ile Ali Suavi'nin kafasını parçalayıp öldürdü. Muhafızlar da 23 göçmen öldürdüler. Öteki göçmenler ağır yaralandı. «Mufassal Osmanlı Tarihi»ne göre «Ali Suavi ne kadar taşkın mizaçlı ve cesur olursa olsun böyle üç beş yüz kişiye güvenerek ihtilâl çıkarmaya kalkışacak kadar şuursuz değildi. Bilhassa ordunun katkısı olmadan böyle bir hareketin başarılı olmasının imkânsız olduğunu bilirdi. Onun Taşkışladaki askerlerle temasta bulunduğu anlaşılmıştı...» Öldüğü zaman Ali Suavi 37 yaşındaydı.

Soru 6: Namık Kemal (1870) İbret gazetesinde neler yazdı?

Meşrutiyetten önceki yıllarda adı geçen *İbret* gazetesi 1870'te çıkmaya başladı. Gazetenin kurucusu ve sahibi Aleksan Sarrafyan Efendi idi. 1870 yılının ağır havası içinde *İbret* bir ay kapatıldı. Sarrafyan Efendi gazetesinin adını *İbretname*yi *Âlem*'e çevirerek *İbret*'i haftalık bir mizah gazetesi yaptı ama gazetenin durumu yine de düzelmedi. 1872'de Ahmet Mithat Efendi gazeteyi kiraladı. *İbret* yeniden günlük gazete oldu ve 13 Haziran

1872'de yeni kadrosuyla çıkmaya başladı. Başyazıları Namık Kemal yazıyordu. Ebüzziya Tevfik, Reşat ve Nuri Beyler de gazeteye girdiler. *İbret* İstanbul basınına olgun ve kaliteli bir hava getirdi.

Ama aradan bir ay bile geçmeden 9 Temmuz 1872'de *İbret* 4 ay süreyle kapatıldı.

Namık Kemal'in Ocak ve Şubat 1873'te çıkan birkaç yazısından dolayı *İbret* yeniden bir ay kapatıldı. O sıralarda Namık Kemal «Vatan yahut Silistre»yi yazmıştı. *İbret*'te bu oyun ile ilgili bir yazı yayınlandı. Bunun üzerine 5 Nisan 1873'te *İbret* büsbütün kapatıldı. Yazarları tutuklandılar ve birkaç gün sonra sürgüne gönderildiler. Gazete ancak 132 sayı yayınlanabildi.

İbret, Namık Kemal'in yaşamında önemli yeri olan bir gazetedir. Pertev Boratav Namık Kemal'in gazeteciliği üzerinde yaptığı bir incelemede Kemal'in her şeyden önce gazete yazarı olduğunu belirtiyor [8].

Namık Kemal toplumun değişmesinde gazetelerin çok büyük bir rol oynadığı kanısındadır. Ona göre «Ülkemizin Avrupa'dan birkaç yüzyıl geri kalmasının başlıca nedeni basının olmamasıdır». Kemal'e göre basın, hükûmetin gidişini kontrol eden bir organdır. Basının parlamento kadar önemli bir rolü vardır. Namık Kemal kendi gazeteciliğinden söz ederken de şöyle diyor: «Kendimi vatan hizmetkârlığı için doğmuş bilenlerdenim. Bu görevi yerine getirmek için yazıdan başka bir araç bulunmadığından elim kalem tuttuğu günden beri gazeteciliği seçtim.»

Namık Kemal gazetecilik mesleği üzerinde de durmuş ve bir gazetenin Avrupa'da birkaç yüz kişiyi beslemesine karşılık bizde genellikle kendi masraflarını bile karşılayamadığını, ama yine de gazetecinin kendi kalemine dayanarak geçinmeyi göze alması gerektiğini belirtmiştir. Kemal İbret'teki yazılarında hükûmetin gazeteleri kapatmakla basına ve gazetecilere büyük zararlar verdiğini öne sürerek şöyle demektedir: «Hangi gazete kapansa, sahibi gelirlerini yitirmiş olmuyor mu? Gazetenin sahibi ve yazarları aç da bırakılabilir. Dünyada açlığa cevaz (izin) var mıdır?»

Namık Kemal hükûmetin, gazetecileri susturmak için kendilerine memuriyetler teklif etmelerine de karşı koymaktadır: «Gazeteciler bir meslek seçmişlerdir ve o meslekte geçimlerini sağlamaktadırlar. Niçin istemedikleri bir mesleğe girmeğe zorlansınlar? Vatanımızca büyük ilerlemeyi edebiyatta ve edebiyatta en büyük ilerlemeyi de gazetelerde gördüğüm için o yolda yaşamayı bir çok şeye tercih etmiştim. Felek elvermedi. Gazete çıkar çıkmaz devlet hizmetinde kullanılmaya hak kazandığımız yolunda bin taraftan bin türlü sözler çıkmaya başladı. Hükûmet gazeteleri kapatıp gazetecileri oraya buraya gönderirken bunların devletin çıkarlarına aykırı düşünceleri olduğunu öne sürüyor. Bu zararlı kimseler nasıl olur da Devlet memuru olarak kullanılabilir?»

Kemal bir başka yazısında da şöyle diyecektir: «Mademki basın ülkenin çıkarlarına hizmet etmektedir, o halde basına azamî özgürlük sağlanmalıdır.» Namık Kemal, Hükûmetin bir basın yönetmenliği yapmasını

önerir, «gazeteciler yasak olan şeyleri bilmeli, ona göre yazı yazmalıdır» der. Kemal mahkeme kararı olmadan Hükûmetin gazete kapatmasına karşı koyarak şöyle demiştir: «Kaatilleri, canileri, Girit esirlerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Duruşmasız sürülmek, susturulmak, aç bırakılmak yalnız biçare gazetecilere mahsus bir belâ mıdır?»

Namık Kemal *İbret*'teki yazılarında kanunsuzluklara karşı koyarak her gün gümbür gümbür haykıracaktır. Ama sonunda Hükûmet *İbret*'i kapatıp Namık Kemal'i Magosa'ya sürecektir. Büyük vatan şairinin gazetecilik yaşantısı da böylece sona erer. Namık Kemal Türk basın tarihinde önemli bir kişiliği olmuş ve iz bırakmış bir gazetecidir.

Soru 7: Basiretçi Ali Bey kimdi?

Basiret'in (1869-1878; 1908-1909?) kurucusu «Basiretçi Ali Bey»dir. Gazete 1869'da çıkmaya başladı. Ali Bey 1867'de imtiyaz almak için hükûmete başvurmuş, Girit'te karışıklık olduğu için dileği geri çevrilmişti. İki yıl sonra Ali Bey yeniden hükûmete başvurdu. Bu defa dileği iyi karşılandı, kendisine 300 altınlık bir de yardım yapıldı.

Gazeteye yazı yazanlar arasında şu kişilerin adı bulunuyordu: Suphi Paşazade Ayetullah Bey, İsmail Efendi, Ferit Mustafa Celâlettin Paşa, Lehli Hayrettin Karski, Halet Bey, Ahmet Mithat Efendi ve Ali Suavi.

Basiret küçük boyda 4 sayfaydı. Haftada beş gün çıkıyordu. Dış haberlere oldukça önem veriyordu. Gazete önceleri Vezir Hanında, eski bir basımevinde basılıyordu. Sonra Asmaaltı'nda, Papazyan basımevinde basılmaya başladı. Fiyatı 40 paraydı. 1871'de baskı sayısı 10.000'e yükseldi.

1870'te Fransız-Alman savaşı çıktığı zaman gazetede yapılan bir toplantıda Mustafa Celâlettin Paşa'nın isteği üzerine Basiret'in Almanları tutmasına karar verilmişti.

Basiretçi Ali Bey «İstanbul'da yarım asırlık vakayii mühimme» adlı anılarında bu konuyu şöyle anlatmaktadır: «İki büyük devlet arasında savaş devam ediyordu. Bir gün yazı işlerinde bir toplantı yaparak gazetenin hangi yolu tutacağını görüşmeye başladık. Mustafa Celâlettin Paşa «Üçüncü Napolyon, 'askerlerime Alman İmparatoru Vilhelm'in sarayında çorba içireceğim, diyor. Biz onun tarafını tutmayacağız, Prusya'yı tutacağız' dedi. Başyazarımız Ayetullah Bey de, 'Pek âlâ ama Saray ve Babıâli Fransız politikası taraftarıdır. Bu işte bir felâkete uğramayalım' dedi ise de Mustafa Celâlettin Paşa kendi fikrini kabul ettirdi».

Savaş sona erince Bismark Ali Efendi'yi Berlin'e çağırdı. Ali Efendi bu gezi için Alman Elçiliği'nin kendisine 10 bin frank verdiğini, ayrıca sadrazam Ali Paşa'nın da 500 altın ödediğini yazmaktadır. Ali Efendi Berlin'de 29 gün kalarak Bismark'la görüşmüş, *Basiret*'in savaş sırasındaki hizmetlerinden dolayı kendisine 1000 mark ve bir de baskı makinesi hediye edilmiştir. Bu bakımdan *Basiret* gazetesi, izlediği politikadan dolayı yabancı bir devletten para alan ilk gazete sayılır.

Basiretçi Ali Efendi Abdülaziz'in hükümdarlığı yıllarında zaptiye müşiri Hüsnü Paşa'nın yaptığı zulümleri yazdığı için dört ay hapiste kalmıştır. Ali Efendi gazetesinde Ali Suavi'nin yazılarını bastığı için de Mayıs 1878'de yakalanarak Taşkışla'da beş buçuk ay tutuklu kalmış, sonra Kudüs'e sürülmüştür.

Böylece kapatılan *Basiret* gazetesi otuz yıl sonra, 1908'de, Meşrutiyet'in ilânı üzerine yeniden çıkartılmışsa da tutunamamış ve kapanmıştır.

Soru 8: Abdülaziz döneminde başka hangi gazeteler çıktı?

Abdülaziz'in padişahlığı yıllarında Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, İbret, ve Basiret gibi Türk basın tarihinde özel birer yeri olan gazetelerin yanında ufak bazı gazeteler de yayımlandı. Bu gazetelerin bazıları ancak birkaç sayı çıkabildi, bazıları kapanıp kapanıp yeniden çıktı, bazıları sık sık ad değiştirdi. Bu tür gazeteler arasında şunlar üzerinde durulabilir:

Ayinei Vatan: 1866'da Eğribozlu Mehmet Arif Bey adında biri tarafından çıkartıldı. Selim Nüzhet bizde ilk resimli gazetenin bu olduğunu belirtiyor. Resimler çok ilkeldi. Gazete fazla sürüm yapamadığı için kapandı. Bir süre sonra *Vatan* adıyla yeniden çıkmaya başladı. Bu da tutmamış olacak ki 1867'de gazetenin adı *Ruznamei Ayinei Vatan* oldu. Ertesi yıl bu addan da vazgeçildi; gazetenin adı *İstanbul* oldu.

Muhip: 1867'de yayımlanmaya başladı. İki yıl kadar yayımlandı. Aynı tarihlerde rastlanan bir gazete de *Muhibbi Vatan*'dır. Bu gazete beş kez ad değiştirmiştir: *Mamaliki Mahrusa, Türkistan, Hulâsatülefkâr, Efkâr.*

Utarit: 1867'de yayımlanmaya başladı, ancak beş sayı çıkabildi.

Terakki: 1868'de Ali Raşit ve Filip Efendiler tarafından çıkartıldı. Birkaç defa kapandı. Türkiye'de ilk kadın gazetesi, *Terakki'nin* yayınlandığı haftalık özel bir kadın sayısıdır. Bizde ilk mizah gazetesi de yine *Terakki*'nin yayınladığı haftalık bir mizah sayısıdır. Bu sayıya ayrı bir ad verilmiştir: *Letaifi Asar.* Bu mizah gazetesinde karikatür de yayınlanmıştır.

Mümeyyiz: 1869'da çıkartıldı. Gazetenin çocuklar için yayınlandığı özel bir sayı da bizde *ilk çocuk gazetesi* sayılır.

Hakayik ül Vakayi: 1870'de yayınlanmaya başladı ve çok uzun süre çıkabildi. Recaizade Ekrem ve Kemal Paşazade Sait Bey bu gazetede çalıştılar.

Asır: 1870'de çıkmaya başladı. özel eğlence sayıları yayınladı.

Devir: Ahmet Mithat Efendi 1870'de *Devir* adıyla bir gazete çıkardı.

Devir ilk sayıda kapandı ve çok kısa bir süre sonra da *Bedir* adıyla çıkmaya başladı.

Hadika: önce 1869'da bilimsel bir gazete olarak çıktı ve çok yaşamadı. İki yıl sonra yeniden yayınlandı. Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Ebüzziya Tevfik ve Şemsettin Sami bu gazetede çalıştılar. Gazetenin sahibi Aşir Efendi idi.

Hulasat ül Efkâr: 1873'te kuruldu. Sabah ve akşam, günde iki baskı yaptığı oldu.

Medeniyet: 1874'te Eğribozlu Mehmet Arif Bey tarafından yayınlanmaya başladı. Yazarları arasında şu kişiler görünür: Çaylak Tevfik, Lehli Hayrettin Karski, Faik Reşat ve Binbaşı Sait Beyler. *Medeniyet* de resimli bir gazeteydi.

Sadakat: 1875'te çıkmaya başladı. Namık Kemal de bu gazeteye yazılar yazdı. *Sadakat* çocuklar için sürekli bir özel sayı yayınlamıştır.

İstikbal: Türk mizahının kurucusu Teodor Kasab tarafından 1875'te çıkartılmış bir haber gazetesidir.

Vakit: Bu da 1875'te Filip Efendi tarafından çıkartıldı. *Vakit* kadınlar için özel bir sayı yayınlamıştır.

Sabah: İlk olarak 1876'da Papadopulos adında bir kişi tarafından çıkartıldı. Şemsettin Sami bu gazetede çalışmıştır. *Sabah* 1888'de ünlü gazeteci Mihran Efendi tarafından ele alınarak yeni bir biçimde yayınlanmaya başlayacaktır.

Soru 9: İlk Fransızca gazeteler nasıl yayınlandı?

Bulletin des Nouvelles (Haberler bülteni) 1795:

Türkiye'de ilk gazeteyi Fransızlar çıkardılar. Buna gazete demek doğru olur mu? Belki de olmaz. Gazetenin adı «*Bulletin des Nouvelles*» (haberler bülteni) idi. Yıl 1795, büyük devrimden altı yıl sonra Fransa hâlâ heyecan içindedir. Fransızlar bir yandan yurt içinde devrimi güçlendirmeye çalışıyorlar; bir yandan da dışarıya devrimi anlatmaya çalışıyorlar. Aynı zamanda tüm dünyanın desteğini kazanmak gerek. Daha ajanslar kurulmamış. Yabancı ülkelerin çoğunda da gazete çıkmıyor. Hele Osmanlı ülkesinde devrimin getirdiği yenilikleri Fransızlara ve Türklere anlatmanın hiçbir yolu yok. Paris'ten o zamanki Fransız devrimci hükûmetinin Osmanlı ülkesindeki özel temsilcisine bir gazete çıkarma görevi veriliyor. Türkiye'de yayınlanan bu ilk gazeteden elde hiçbir örnek kalmamış. Gazetenin ilk sayısı galiba Ağustos 1795'te yayınlanmış. Gazete ne kadar yaşa-

mış, o da belli değil; belki yedi ay, Ama gazetenin çıktığına dair arşivlerde belgeler var. Bu belgelerin en ilginçlerinden biri Fransız Dışişleri Bakanlığının arşivlerinde yatıyor. O zaman İstanbul'daki Fransız Elçiliğine E.F. Henin diye bir başkâtip gönderilmiş. Jurnalcilik o zaman da var. Başkâtip Paris'teki Dış İlişkiler Komiserine, yani Dışişleri Bakanına gizlice bir mektup ulaştırmış. Elçiyi jurnal ediyor bu mektupta. Şöyle diyor:

«Komiser vatandaş, İstanbul'daki Elçiliğimiz Paris'ten alınan haberleri kullanarak bir bülten yayınlıyor. Bu bültenleri okuduğunuz zaman şaşıyorsunuz. Bazen başarılarımız çok abartılıyor, bazen de düşman gazetelerin bile yazmayacağı şeyler çıkıyor bu bültende. Bazı koşullarda bu temsilcinin tutumu gerçeklere hiç uygun değil. Şimdiye kadar size bütün bu uygunsuzlukları bildiremedim, çünkü bültenlerin tümünü bulamamıştım. İlişik olarak sunduğum sayı ayrıca dikkati çekmektedir. Yabancı bir ülkede, hele Osmanlı ülkesinde, bir temsilcimizin bu yazıları ancak devrimimizi küçük düşürmeye yarar. Çünkü bu bültenler Türkçe'ye çevrilip bütün İstanbul'a yayılıyor.»

Elçilik başkâtibinin Paris'e yolladığı jurnalin orada ne etkiler yarattığı pek belli değil ama elçilikle Paris arasındaki yazışmalardan Devrim Hükûmetinin İstanbul'daki gazete konusuna özel bir önem verdiğini anlıyoruz. 4 Nisan 1795'te Dış İlişkiler Bakanlığı İstanbul'da Elçiliğe bağlı bir basımevinin açılmasını öngörüyor. Louis Allier de Hauteroche adlı bir kişi bu basımevine müdür atanıyor ve yanında üç basın işçisi ile İstanbul'a gönderiliyor. Bunun yanısıra da Marsilya yolu ile iki baskı makinesi ve hurufat yola çıkarılmıştır. Müdüre gönderilen bir mektupta şu sözleri okuyoruz:

«Vatandaş, bu basımevini Cumhuriyetin çıkarlarına en uygun biçimde kullanacağına inanıyoruz. Konvansiyon bültenini ve yasalarımızı basarak doğudaki acentalarımıza tanıtacaksınız.»

27 Temmuz 1795'te baskı makineleri ve hurufat İstanbul'a ulaşıp basımevinin müdürüne teslim ediliyor. Bu sırada yeni bir elçi atanmıştır İstanbul'a. Elçi Verninac Paris'ten gönderilen hurufatın Türkçe yazı basmaya elverişli olmadığını görünce üzülüyor ve basımevi müdüründen hemen Türkçe baskı yapabilmek için gerekli çarelere başvurmasını istiyor.

Müdürün 22 Mart 1796'da yazılmış bir raporu var. Bu raporda basımevinin Türkçe baskı yapabilmesi için gerekli hurufatın derhal ısmarlanacağı belirtiliyor. Ama olumlu bir sonuç vermiyor bu istek. Elçi Türkçe baskı işlerinden vazgeçiyor. Vazgeçmeseydi belki de ilk Türkçe gazete *Takvim-i Vakayi*'den 35 yıl önce çıkmış olacaktı.

Ayda iki defa 6-8 sayfa olarak yayınlanan ve yalnız Fransa ve Avrupa haberleri veren «*Bulletin des Nouvelles*» kısa ömürlü olmuştur.Verninac Direktuar yönetimi sırasında, 7 Mart 1796'da geri çağırılıyor. «*Bulletin des Nouvelles*» de böylece tarihe karışmış oluyor.

Gazette française de Constantinople (İstanbul Fransız Gazetesi) 1796:

İstanbul'da ikinci gazeteyi de Fransızlar çıkartmıştır. Verninac geri alınınca yerine Aubert-Dubayet atanıyor. 1796 yazında yeni Büyükelçi İstanbul'a gelip yerleşir. O da anlaşılan basma meraklı bir kişidir. İstan-

bul'da doğru dürüst bir Fransızca gazete kurmaya yöneliyor. Kısa bir hazırlık döneminden sonra Eylül veya Ekim 1796'da Fransızlar yeni gazeteyi yayınlıyorlar. Bunun adı «*Gazette française de Constantinople*»dur. Bu da aylık bir gazetedir. Genellikle dört sayfa. bazen iki sayfalık bir ek de giriyor araya. Bu gazetede de tek yerli haber yoktur, bütün haberler Fransa ve dış dünya ile ilgilidir. *Gazette française de Constantinople* topu topu iki yıl yaşayabiliyor. Eylül 1798'de Fransızlar Mısır'a bir çıkartma yapmaya kalkınca İstanbul'daki Elçilik kapatılıyor, bütün Büyükelçilik memurları Yedikule zindanında gözaltına alınıyorlar. Elçilikteki baskı makinelerine de hazine el koyuyor. Bir süre sonra barış olacak, elçilik memurları görevlerine dönecekler, baskı makinelerini de geri alacaklardır. Ama «*Gazette française de Constantinople*» tarihe karışmıştır artık.

İzmir'de Fransızca ilk gazeteler:

Spectateur Oriental (Doğulu seyirci) 24 Mart 1821:

Türkiye'de Fransız Elçiliğine bağlı olmadan çıkartılan ilk gazete *Spectateur Oriental*'dır. Bu gazeteyi 24 Mart 1821'de İzmir'de Alexandre Blacque adlı bir Fransız çıkartmıştır[10]. Gazetenin başlığının hemen altında «feuille littéraire, critique et commerciale» (edebiyat, eleştiri ve ticaret yaprağı) yazısı okunmaktadır. A. Blacque'ın izlediği politika o zamanki Fransız politikasına uymadığı için İzmir'deki Fransız Konsolosluğu, kapitülasyonlara dayanarak bu gazeteyi sık sık kapattırmıştır. Gazetesinde çeşitli fırsatlarda İngiltere'ye, Fransa'ya ve Rusya'ya karşı sert eleştiri yazıları yayınlayan A. Blacque İzmir'deki azınlıkların sevgisini kazanmıştır. «*Spectateur Oriental*»de dış haberlere çok geniş yer ayrıldığı görülmektedir. Gazete haftalık ve dört sayfadır. A. Balcque ile Fransız Konsolosluğu arasında süregelen çekişmeler sonunda gazete 27 Mart 1824'te Konsoloslukça kapatılır[11].

24 Mart 1821'den 27 Mart 1824'e kadar süren bu üç yıllık dönem, «*Spectateur Oriental*» gazetesinin basın tarihimizde aydınlanmamış bir bölümüdür. Bundan altı ay sonra «*Spectateur Oriental*»in yeni bir biçimde çıktığını görüyoruz. Bu kez gazetenin başlığının altında «journal commerçial, politique et littéraire» (ticaret, politika ve edebiyat gazetesi) yazısı vardır.

Gazete yeni biçimiyle 1 Ekim 1824'te çıkmaya başlar. Bu kez gazetede yönetici olarak iki ad görünür: Vigoureux ve Didier. A. Blacque'ın yine gazetenin başında olup olmadığını kesinlikle bilmiyoruz[12].

A. Blacque o zaman gazetesinde, Yunanistan'ın bağımsızlığı için adalarda geniş bir eyleme girişmiş olan ihtilâlcilere karşı Osmanlı politikasını savunur. İzmir'de ticaretle uğraşan azınlıklar ve yabancılar da bölgede karışıklık çıkmasından ve dolayısıyla işlerinin aksamasından korktukları için, o günkü durumun devamından yanadırlar. Fransa ve İngiltere ise,

Yunanistan'ın bağımsızlığını destekler. Bu bakımdan Fransız Konsolosluğu A. Blacque'ı susturmaya çalışır. Gazete çeşitli baskılarla karşılaşır. Konsolosluk birçok kez kapatır gazeteyi. Ama A. Blacque her defasında yeni formüllerle gazetenin yeniden çıkmasının yolunu bulur. Sonunda gazete 1827'nin son günü kesinlikle kapatılır.

Le Smyrnéen (İzmirli) 1824:

İzmir'deki Fransızlar 1824'te ikinci bir gazete çıkarttılar. Charles Tricon adında bir Fransız'ın 3 Temmuz 1824'te yayınlamaya başladığı bu gazeteyi bir süre sonra Roux adlı bir Fransız tüccarı satın aldı. Gazetenin tuttuğu yol Osmanlı Hükûmeti çevrelerinde hoşnutsuzluk uyandırıyordu. *Le Smyrnéen* ancak onbir sayı çıkabildi; 11 Eylül 1824'te kapatıldı.

Le Courrier de Smyrne (İzmir postası) 1828:

Le Spectateur Oriental kapandıktan sonra Alexandre Blacque İzmir'de Osmanlı Hükûmetinin de desteği ile *Le Courrier de Smyrne* adlı yeni bir gazete çıkardı. Gazete Ruslara karşı Osmanlı politikasını savunduğu için Rus ve Fransız Büyükelçilikleri gazetenin kapatılması yolunda yine Babıâli üzerinde çeşitli baskılara başladılar. A Blacque 1831'de gazetesini satmak zorunda kaldı. Gazete ad değiştirdi, *Journal de Smyrne* oldu.

Devletçe çıkartılan ilk Fransızca gazete

Le Moniteur Ottaman, 1831:

Bu gazete Sultan II. Mahmud'un isteği ile 1831'de İstanbul'da yayınlanmaya başlamış yarı resmî bir devlet organıdır. İkinci Mahmud bir yandan *Takvim-i Vakayi*'nin hazırlıklarıyla uğraşırken bir yandan da Babıâlinin görüşlerini ve politikasını yansıtacak Fransızca bir gazete çıkartmayı düşünüyordu. İzmir'de uzun zaman devletin görüşlerini savunmuş olan Alexandre Blacque'ı İstanbul'a getirterek kendisine gazetenin kurulması görevini verdi. Fransa'da yayınlanan *Le Moniteur Officiel de la France* adlı resmî gazetenin adından esinlenerek bu gazeteye *Le Moniteur Ottoman* dendi.

Le Moniteur Ottoman, Takvim-i Vakayi'nin fransızca çevirisi değildi. Ama *Takvim-i Vakayi*'de çıkan birçok haberler *Le Moniteur*'de de yayınlanmıştır. Bu gazete genellikle Hükûmetin görüşlerine yer vermiştir. Fransa'da kralcı olarak tanınan Alexandre Blacque'ın «Blak Bey» adıyla yarı resmî bir gazetenin başına geçmesi Fransız Elçiliğinde hoşnutsuzluk yaratmış ve İstanbul'daki elçiliklerde çeşitli tepkiler uyandırmıştır.

Blak Bey'in 1836'da Sultan'dan aldığı gizli bir görevle Fransa'ya giderken Malta'da birdenbire ölmesi veya zehirlenerek öldürülmesi üzerine gazetenin yönetimi kendisinin yanında çalışmış olanlara kaldı [13]. *Le Moniteur Ottoman*'ın ne zaman kapandığını bilmiyoruz.

Journal de Smyrne (İzmir gazetesi) 1833-1915: İzmir'de yayınlanan bu gazetenin sık sık kapatıldığı anlaşılıyor.

Echo de l' Orient (Doğunun yankısı) 1838-1845: İzmir'de ayda 6 defa yayınlanan bir haber gazetesiydi.

Journal de Constantinople (İstanbul gazetesi)1846-1866: İzmir'de çıkan *Journal de Smyrne* ile *Echo de l' Orient* birleşerek İstanbul'da *Journal de Constantinople* gazetesini çıkardılar.

La Turqie, 1866: Journal de Constantinople 1866'da ad değiştirerek yeni bir biçimde günlük çıkmaya başladı. *La Turquie* böyle kuruldu.

Impartial (tarafsız) 1841-1912: İzmir'de çıkan bu gazete önceleri haftalıktı, sonra haftada dört defa yayınlandı.

La Réforme, 1869-1922: Oskar Efendi adında bir Ermeninin çıkarttığı bu gazete önceleri haftada iki defa yayınlanıyordu. Bu gazeteyi 1900 yılında Dr.N. Zürükzoğlu satın aldı ve 1904'te gazete günlük oldu. *La Réforme* o yıllarda pazar günleri 42 sayfa çıkıyordu.

Le Phare du Bosphore (Boğaziçi feneri) 1870-1890: İstanbul'da çıkan ve Patrikhanenin çıkarlarını savunan bir gazeteydi. Gazetenin başyazarı Kiriakopulos bu gazete kapandıktan sonra Mısır'da çalışmıştır.

Levant-Herald, 1867: Fransızca-İngilizce olarak İstanbul'da çıkan bu gazetenin sahibi Edgar Wittaker 1890 yıllarında saraydan aldığı ödeneği artırmak için birtakım şantajlara başvurmuştur. Gazetenin birçok kez kapandığı anlaşılıyor. Wittaker, Times gazetesinin Türkiye muhabirliğini yapmıştır.

Stamboul (İstanbul) 1875-1964 İstanbul'da 1867'de kurulmuş olan « *Levant Times and Shipping Gazette*» adlı İngilizce gazeteyi çıkartan Laffan ve Henry Hanly kardeşler Ağustos 1875'te bu gazeteye yeni bir biçim ve yön verdiler, gazetenin adı da *Stamboul*'a çevrildi.

Hanly kardeşlerin ölümünden sonra gazete 1895'te Chester adında birine satıldı. Gazetenin yönetimi de Figaro'nun İstanbul muhabiri, Fransız edebiyatı öğretmeni Regis Delbeuf'e verildi. 1911'e kadar gazeteyi yöneten Regis Delbeuf'ün döneminde *Stamboul* gazetesi en başarılı yıllarını yaşamıştır. Bu gazetecinin ölümünden sonra *Stamboul*'un yönetimiyle Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden Pierre Le Goff görevlendirilmiş ve 1946'ya kadar gazeteyi bu kişi yönetmiştir. (Gazete Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1914-1918, çıkmamıştır). Le Goff'tan sonra gazetenin başına René Houille getirilmiş ve 1955'e kadar *İstanbul* gazetesi onun yönetiminde kalmıştır. Yeni teknik gelişmelere ve Türkiye'de basının ve toplumun koşullarına ayak uyduramayan *İstanbul* gazetesi bir süre Fransız Elçiliğinin yardımıyla yaşamış, bu yardımın kesilmesi ile de 1964'te gazetenin kapatılmasına karar verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde çıkan Fransızca gazeteler arasında şunlar da vardır:

Presse Orient (günlük gazete, İstanbul 1849-1854), *Courrier d'Orient* (günlük gazete, 1854), *Gazette Médicale d'Orient* (Aylık tıp gazetesi, İstanbul 1857), *Le Commerce de Constantinople* (Ticaret gazetesi, İstanbul), *Le Moniteur Orient* (İstanbul, 1882-1919), *Revue d'Orient* (İzmir, 1871), *Indépendant* (İzmir, 1918), *Le Levant* (İzmir, 1919), *La Liberté* (İzmir, 1919), *Echo de la France* (İzmir, 1919-1922).

Le Journal d'Orient (İstanbul, 1918-1972): Albert ve Anjel Karasu'nun çıkardığı bu gazete İstanbul'daki yabancılar için uzun süre önemli bir haber kaynağı olmuşsa da baskı ve haber tekniği bakımından çok geri kaldığı için okuyucularını kaybetmiş ve kapanmıştır.

Soru 10: Jön Türkler hangi gazeteleri çıkardılar?

Yabancı ülkelerde «Jön Türkler» olarak tanınan devrimci Türklerin dışardaki çalışmaları iki döneme ayrılır:
- Yeni Osmanlılar dönemi (Abdülaziz çağı), 1865-1876;
- Abdülhamid istibdadına karşı koyma ve İttihat-Terakki dönemi. 1878-1908.

Bu iki dönemde dışarıda yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı yüzün üstündedir [14].

Yeni Osmanlılar dönemi:

Bu dönem Yeni Osmanlıların 1865'te Abdülaziz ve Ali Paşa'ya karşı örgütlenerek kendi aralarında gizli bir dernek kurmalarıyla başlar. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Agâh Efendi, Reşad ve Rıfat Beyler bundan bir süre sonra Avrupa'ya kaçarak ilk Jön Türk gazetelerini çıkartmaya başlayacaklardır. Cavit Orhan Tütengil'e göre Yeni Osmanlılar'ın dışarıya kaçmaları başlıca iki faktöre dayanmaktadır [15]:

> İç faktör: Türkiye'de basın üzerinde gittikçe tazyikini arttıran tedbirler; Belgrad Kalesiyle ilgili yazı üzerine *Muhbir*'in kapatılması ve Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürülmesi; *Tasvir-i Efkâr*'ın kapatılarak Ziya Bey'in ve Namık Kemal'in memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesi;
> Dış faktör: Bir süredir Paris'te oturmakta olan Mustafa Fazıl Paşa'nın Yeni Osmanlılardan bazılarını yurt dışına çağırması. Jön Türklere en büyük yardımı sağlayan Mustafa Fazıl Paşa olmuştur.

Bu dönemde yayınlanan başlıca gazeteler şunlardır:

Muhbir: Ali Suavi ilk olarak 31 Ağustos 1867'de Londra'da Yeni Osmanlılar adına bu gazeteyi yayınlamıştır. Türkiye dışında yayınlanan ilk gazete *Muhbir*'dir. Niçin gazete İngiltere'de çıkartılmıştır da Fransa'da veya başka bir ülkede değil? Ebüzziya Tevfik bunu şöyle anlatıyor: «Gazetenin Londra'da yayınlanmasına karar verilmişti. Çünkü Fransa'da basın ağır cezaları öngören bir kanuna tâbi olduğu gibi, gerekirse gazetelere kanun dışında da muamele ediliyordu. Hele bir yabancı tarafından çıkartılacak gazete, o yabancının mensup olduğu sefaretin şikâyetine de kurban edilebilirdi. Yani Fransız İmparatorluğunda keyfî irade kanunî ahkâmın üstündeydi. Bunlar göz önüne alınarak basın hürriyetinin tam olduğu Londra tercih edilmiştir.[16].»

«Paris'e geldikten bir süre sonra Yeni Osmanlıların Fransa'yı terke davet edilmelerinin yarattığı hayal kırıklığı»nın da Londra'nın saçılmesinde rol oynadığı sanılıyor.

Muhbir 31 Ağustos 1867 ile 3 Kasım 1868 tarihleri arasında 50 sayı çıkmıştır. Gazeteye Fransızca ve İngilizce ekler konmuştur. *Muhbir*'deki aşağı yukarı bütün yazılar Ali Suavi'nin kaleminden çıkmadır. Ali Suavi bu yazılarında şöyle der:

«Ben Türkistan'ın (Türkiye'nin) hayrına şeyler yazacağım. Madem ki ben Arabistan ve Anadolu'yu ve Rumeli'yi gezmiş ve bütün vatanımı karış karış bilmiş ve milletimin dilindeki eserleri okumuş, öğrenmiş bir adamım, elbette vatanımı Mösyö Çörçil'den ve lala kucağında büyüyenlerden daha âlâ bilirim ve yazarım. Öyle bir adamım ki, icabında yalın ayak yürümek, toprak üstünde yatmak, kuru ekmek kemirmekten sıkılmam. Nerede bulunsam kalemim beni besler...»[17].

Ali Suavi yazılarında Büyük Meşveret Meclisinin (yani Millet Meclisinin) kurulmasını ve memleket işlerinin orada görüşülmesini öne sürüyordu. A. H. Tanpınar'a göre de Ali Suavi halktan yetişmişti, bir esnaf çocuğu idi, halkın diliyle ve çok kez mantığı ile konuşuyordu.

Kısa bir süre sonra Yeni Osmanlılar *Muhbir*'in, derneği temsil eden bir organ olmayacağını belirterek yeni bir gazete çıkarmaya karar verdiler; *Hürriyet* böyle doğdu.

Hürriyet: 29 Haziran 1868'de yine Londra'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına yayınlanmaya başladı.

63'üncü sayıya kadar gazeteyi Namık Kemal ve Ziya Paşa birlikte yayınladılar. Eylül 1869'da Namık Kemal ayrıldı ve gazetenin yönetimi Ziya Paşa'ya kaldı. Ali Suavi de gazeteye sürekli yazı veriyordu. Ali Suavi'nin 20 Ocak 1869'da çıkan bir yazısı «Ali Paşa'nın öldürülmesini teşvik edici» sayıldığı için İngiliz adliyesi, gazetenin yöneticilerine karşı bir kovuşturma açtı. Bunun üzerine Ziya Paşa İsviçre'ye kaçtı ve 3 Nisan 1870'te *Hürriyet*'i 89'uncu sayıdan başlayarak Cenevre'de çıkarmaya başladı. Gazete burada ancak 11 sayı çıkabildi ve 100'üncü sayı çıktıktan

sonra gazete kapandı [18] Namık Kemal 1869'da, Ziya Paşa da 1871'de vatana döndüler.

Hürriyet bir haber gazetesi değil, bir düşünce gazetesiydi. Yazılarda genellikle kolektif bir hava vardı. Parlamenter bir rejimi savunuyordu gazete. «Meşveret» (meclis) yolu kabul edilecek olursa bütün bozuklukların düzeleceği öne sürülüyordu.

Ulûm: Ali Suavi Londra'dan ayrıldıktan sonra Paris'e gitti ve aynı yıl, 1869'da, orada *Ulûm* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Fransız-Alman Savaşı sırasında Paris kuşatılınca da Ali Suavi Lyon'a geçerek gazetesini orada «*Muvakkaten*» başlığı ile yayınlamaya devam etti.

İnkılâp: Bu gazeteyi de 1870'te yine Cenevre'de Hüseyin Vasfi Paşa ile Mehmet Bey çıkarttı.

İstibdat döneminde çıkan başlıca Jön Türk gazeteleri

Abdülhamid, Mebusan Meclisi'ni dağıttıktan kısa bir süre sonra yabancı ülkelerde yine Jön Türk gazetelerinin çıkmaya başladığı görülür: *Hayal* (Paris, 1878; Londra 1879) *İstikbal* (Cenevre, 1880), *Gencinei Hayal* (Paris, 1881)v.b.

Fakat bu ikinci dönemin en büyük akımı İttihat ve Terakki Derneğinin kurulmasından sonra başlar. Bu dönemde on üç yabancı ülkede gazete çıkartılmıştır: İngiltere, Fransa, Avusturya, İsviçre, Belçika, Bulgaristan, Romanya, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs, Mısır, Amerika ve Brezilya. Bu gazetelerin çoğu Türkçe, bazıları Fransızca, Arapça, Almanca, İngilizce ve İbranicedir.

Abdülhamid döneminde iz bırakan Jön Türk gazeteleri arasında şunlar önemlidir:

Meşveret: 1895 yılında Ahmet Rıza Bey Paris'te kurmuştur bu gazeteyi. *Meşveret* Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Gazete 4 sayfadır ve içinde Türkiye'deki baskı yönetimini belirten haberler ve inceleme yazıları vardır. Osmanlı Hükûmetinin gazetenin kapatılması için Fransız hükûmetine başvurması üzerine Ahmet Rıza Bey *Meşveret*'i önce İsviçre'ye sonra da Belçika'ya taşımıştır.

Ezan: 1896'da, Tunalı Hilmi'nin Cenevre'de çıkardığı gazetedir.

Mizan: Mizancı Murat Bey'in kurduğu bu gazete önce, 1897'de, Kahire'de, sonra da Cenevre'de çıkartılmış, Murat Bey İstanbul'a dönünce *Mizan* da kapatılmıştır.

Osmanlı: Mizan'ın kapatılması üzerine İttihatçılardan İshak Sukûti ile Abdullah Cevdet 1 Aralık 1897'de Cenevre'de Türkçe ve Fransızca yeni bir gazete yayınlamaya başlarlar. *Osmanlı* gazetesi budur. *Osmanlı* gazetesi 1 Haziran 1900'e kadar Cenevre'de çıktıktan sonra İngiltere'ye taşınır ve gazetenin 62'inci sayısı 10 Haziran'da Londra'da yayınlanır. 1 Ekim

1900 tarihli 69'uncu sayının da Folkestone'da çıktığı görülür. Bu şekilde yayınlanan son sayı 15 Mart 1903 tarihli ve 119 numaralıdır. *Osmanlı* 120'nci sayıdan sonra Kahire'de çıkmaya başlamıştır [19].

Bu dönemde çıkan öteki Jön Türk gazeteleri arasında şunlar görülür: *Terakki* (Prens Sabahattin, 1906), *Şurayı Ümmet* (Ahmet Rıza Bey, 1902-1908), *Hürriyet* (Londra,1896), *Kanunu Esasi* (Kahire, 1897) *Hakikat* (Cenevre, 1897), *Enini Mazlum* (Kahire, 1899), *İntikam* (Cenevre, 1900), *Yıldırım, La Foudre* (1901), *Selâmet* (Folkestone, 1901), *Le Moniteur Ottoman* (1901), *Le Libéral Ottoman* (1901), *İçtihat* (Cenevre, Abdullah Cevdet, 1904), *La Fédération Ottomane* (1903), *Ahali* (1905), *El Rakib* (Rio de Janeiro), *El Eyyam* (New York), *Die Freie Osmanische Post* (Viyana), *Le Courrier des Balkans* (Sofya) v.d...

Bundan başka dışarıda Jön Türklerin çıkardığı birçok mizah gazetesi de vardır: *Dolab* (Folkestone, 1890), *Hamidiye* (Londra, 1896), *Tokmak* (Cenevre, 1901), *Laklak* (Kahire) v.d...

Dışarıda yayınlanan Jön Türk gazetelerinin İstanbul'un aydın çevrelerinde geniş etkileri olmuştur. Gizli gizli vatana sokulan bu gazeteler yıllarca elden ele dolaşmış ve İstibdat rejiminin devrilmesinde rol oynamışlardır.

Fakat şunu da belirtmek gerekir, Jön Türk gazetelerinin elbette hepsi iyi niyetlerle, özgürlük savaşları için çıkartılmamıştır. Bu gazetelerle şantaj yapmaya yönelenler de çok olmuştur. İşte Ahmet Bedevi Kuran'ın yayınladığı bir mektuptan parçalar [20]:

«Parasız kalan, veya fazla paraya ihtiyacı olan bir gazete çıkarıyor, biraz bağırıyor, beş on mangır alarak bir tarafa çekiliyor. Bununla milliyeti berbad ediyor, Cemiyetin (İttihat ve Terakki) namusunu lekeliyorlar. Yeni bir gazete gördüğümüz zaman 'adam, bu da para için çıkıyor, yarın beş on para aldığı gibi susar' diye söylenmeye başladık...»

Soru 11: Basına ilk yasaklar nasıl kondu?

İlk yasaklama: 1858 Ceza Kanununa konan maddeler:

Bizde basınla ilgili ilk yasaklar, 1858 Ceza Kanunu ile başlar. Bu kanun yayınlandığı zaman Türkiye'de daha topu topu iki gazete çıkmıştır: devletin resmî gazetesi *Takvim-i Vakayi* ve *Ceride-i Havadis*. Bir tek de dergi vardır: *Vakayii Tıbbiye*. Ama devletin yöneticileri ileriyi görmüşler ve basından gelebilecek zararları önleyebilmek için tedbir almaya başlamışlardır! Gerçekte 1853 Ceza Kanunu Fransızcadan Türkçeye çevrilirken basınla ilgili maddeler de dilimize uydurulmuş ve ilk yasaklama böyle çıkmıştır.

Bu kanunun 138. maddesi şöyle der:

«Devleti Âliyyenin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda salta-

natı seniyye ve erbabı hükûmet ve tebaai saltanatı seniyeden olan bir millet aleyhinde *gazete* veya kitap ve evraki muzirre tab ve neşrine mütecasir olan kimselerin iptida bastırmış olduğu şeylerin zaptiyle derecei cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün kapatıldıktan sonra on mecidiye altınından elli mecidiye altınına kadar cezayı nakdî ahzolunur.»

Kanunun 139'uncu maddesinde genel adaba aykırı mizah yazıları ile müstehcen resim basılması yasak edilmiştir.

Kanunun 213'üncü maddesi de «basma kâğıt talik ve neşriyle» yani afiş ve yayın yoluyla başkasına asılsız isnadda bulunmayı yasaklamıştır.

Matbuat Nizamnamesi (1864):

1864'te yayınlanan Matbuat Nizamnamesi özenti bir yönetmeliktir. O yıllarda Türkiye'de topu topu 4 gazete yayınlanmaktadır: *Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr.* Buna azınlık gazetelerini ve Fransızca çıkan gazeteleri de eklerseniz sayı onu bulmaz. Bu gazeteler de hükûmete kafa tutacak güçte yayın organları değildir. Topunun baskısı birkaç bini geçmez. Ama birtakım yöneticiler Avrupa'da hükûmetleri sarsan tehlikelerin yarın öbürgün Osmanlı İmparatorluğu'nda da huzursuzluk yaratabileceğini sezip önceden tedbir almaya yönelmişlerdir. İşte Fuat Paşa'nın Fransa'dan ithal ettiği Matbuat Nizamnamesi böyle bir şeydir.

XIX'uncu yüzyılın ortalarında Fransa'da basının iki yüz yıllık bir geçmişi vardır; her eğilimde yüzlerce gazete çıkmıştır o güne kadar. Eski İmparatorluk çağlarının özlemi içinde kendine yeni bir taht yaratan Üçüncü Napolyon 17 Şubat 1852'de bir kararname yayınlamıştır. 1864'te bizde örnek alınan yönetmelik budur.

Nedir bu Matbuat Nizamnamesinin hükümleri?

Birinci maddeye göre gazete çıkarabilmek için hükûmetin izni gereklidir.

Yabancı ülkelerde basılan ve «Devlete karşı taarruz ve husumet» havası taşıyan gazetelerin de ithali yasaktır (madd 9).

Nizamnamenin ikinci bölümü (madde10-36) cezalara ayrılmıştır. Bu bölümde şu gibi suç ve cezalar yer alıyor:

- Ruhsatsız gazete çıkarmak;
- Gazetenin imzalı bir sayısını ilgili devlet dairesine göndermemek;
- Hükûmetten gelen resmî yazıları yayınlamamak;
- Devleti Âliyyenin iç güvenliğini bozacak suçlardan birinin icrası için bazı kişilerin kışkırtılması;
- Genel adaba ve millî ahlâka aykırı yazılar;
- Hazreti padişahîye taarruz sayılabilecek yazılar;
- Bakanlara dokunacak söz yazılması;
- Dost hükûmdarlara dokunacak deyimler kullanılması;
- Meclisleri, mahkemeleri ve devletçe kurulan heyetleri kötüleyecek yazılar;
- Devlet memurlarının aleyhinde kötü yazı yazmak;

– Yabancı büyükelçileri, ortaelçileri, maslahatgüzarları kötülemek;
– Halkı kötülemek.

Âli kararname (1867)

Hükûmet Matbuat Nizamnamesinin getirdiği yasaklarla yetinmemiş ve 1867'de yayınlanan bir kararname ile basına karşı her çeşit yetkiyi elde etmiştir. Üç yıl içinde ne olmuştur da hükûmet bu kadar korkmuştur? O zaman gazetelerde çıkan yazılara bugünün açılarından bakacak olursak ortada hiçbir şey yoktur. Çok çok şu olaylar dikkati çeker:

Muhbir gazetesi Girit meselesi üzerinde bir kampanya açmış ve bir «Meclisi Millî»nin açılması gerektiğini öne sürmüştür. Kararname çıkmadan bir hafta önce yani 3 Zilkade 1867'de gazete Maarif Nazırının bir emirnamesi ile «geçici olarak» kapatılmıştır. Bu emirnamede gazetenin hükûmet aleyhine yazı yayınlamayı alışkanlık haline getirdiği öne sürülüyordu.

Tasvir-i Efkâr'da da Namık Kemal «Şark meselesi» diye bir yazı yazmıştır. Yazıda ülkenin içinde bulunduğu güç koşullar belirtilmektedir. Bu yazı bardağı taşıran damla olmuş anlaşılan. «Şark meselesi» başlıklı yazı 4 Zilkade 1867'de yayınlanmıştır. Âli Kararnamenin tarihi de 10 Zilkade 1867'dir.

Bütün kararname bir sayfa bile tutmaz. Ama neler yoktur bu Kararnamede. Gerçekte o Kararnamedeki sözler basın özgürlüğünün her zincire vuruluşunda söylenen sözlerdir:

«Dersaadette (yani İstanbul'da) yayınlanmakta olan gazetelerin bir takımının bir süreden beri kullandıkları dil ve tuttukları yol...
Memleketin genel menfaatlerine aykırı aşırılıklar...
Devlete bile dil uzatanlar...
... Fesat âleti olarak bir takım zararlı fikirleri ve yalan haberleri yazanlar...
... Halkın ahvalinin ıslahı ve memleketin ilerlemesi için her vakitten ziyade himmet buyurulduğu bir sırada...
Asayişin ve düzenin korunması için...
... Bu kaideye aykırı davranan gazetelerin bütün devlete ve umum millete olan mazarratlarının önlenmesi için...
... Matbuat nizamnamesi hükümlerinin dışında olarak hükûmetçe eğitici ve önleyici tedbirler alınmasına karar verilmiştir.
... İşbu Kararname geçicidir. Bunu yaratan şartlar ortadan kalkınca Kararname de bertaraf olacaktır.»

Âli Kararname geçici olarak çıkarılmıştır, ama 1909 'a kadar yürürlükte kalacaktır. Çünkü Kararnamenin çıkartılmasını yaratan koşullar ortadan kalkmamıştır! Kalkamaz da kolay kolay. Her iş başına gelen hükûmet bu Kararnameyi kendine göre kullanmış ve basına zincirler vurmaya yönelmiştir.

Nasıl uygulanmıştır bu Âli Kararname? İşte bazı örnekler:

Mizah gazetesi *Diyojen* 1871'de 15 gün kapatıldı.

Aynı yıl *İbret* gazetesi bir ay yasaklandı.

Yine 1871'de *İbretnûmayı Âlem* (mizah gazetesi) geçici olarak kapatıldı.

İbret 1872'de yeniden 4 ay kapatıldı. 1873'de *Diyojen* kapatıldı. *Letaifi Asar*'ın geçici olarak yayını durduruldu. 1873'te *Hadika* 2 ay, *İbret* önce 1 ay, sonra süresiz kapatıldı.

Basiret kapatıldı. 1874'te *Hülâsaî Efkâr, Şark* ve *Hayal* gazeteleri kapatıldı.

1875'te *Hayal* gazetesi yasak edildi. v.b....

Basına ilk sansür

Âli Kararname de yetmemiştir basını susturmak için. Ülkedeki bütün bozukluklardan basın sorumlu tutulmaktadır. Hükûmetin en ufak bir eleştiriye tahammülü kalmamıştır. Sonunda, 11 Mayıs 1876'da, yeni bir Kararname ile basına sansür konur. Bu Âli Kararnamede kısaca şöyle denir:

«Osmanlı basınında çıkan yazılara hükûmet gerekli dikkati göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli veya süresiz olarak kapatmışsa da basın inzibat altına alınamamıştır. Bunun için gazetelerin baskıdan önce muayenesine karar verilmiştir. Bu karar da geçicidir...»

Server İskit bu kararnamenin basında geniş tepkiler yarattığını göstererek şu iki örneği veriyor:

1. *Basiret* gazetesinde Sansür Kararnamesinin yayınlandığı gün şöyle bir ilân çıkmıştır: Matbaamızın makinesi bozulduğundan gazetemiz birkaç gün yayınlanmayacaktır.

2. *Sabah* gazetesi de ilk gün, gazeteyi sansürün yasakladığı yazıların yerini boş bırakarak yayınlamıştır.

Yeni baskı önlemleri

Matbuat Nizamnamesinin basın özgürlüğünü ortadan kaldıran sert maddeleri, 1867'de yayınlanan Âli Kararname ve 1876'da da sansür Kararnamesi yetmiyormuş gibi hükûmet, basını büsbütün sindirmek için yeni önlemlere yönelmiştir. Bunların en önemlisi yine 1876 yılında yayınlanan bir tebliğdir. Sırbistan savaşı başlamıştır o sırada. Hükûmetin durumu hiç de parlak değildir. Yenilgi haberleri yayılmaya başlamıştır ortalığa. Ama hükûmetin yayınladığı resmî tebliğe göre bunlar hep dedikodudur. «Asakiri İslâm (İslâm askerleri) düşman karşısında uğraşırken burada birtakım kimselerin gerçekleri bilmeden böyle bir mesele üzerinde idarei efkâr etmeleri bozgunculuk demektir. Bunlar yasak edilmiştir. Yer yer hafiyeler tayin edilmiştir. Devlet işleri üzerinde söz söyleyenler vatan haini sayılacaktır. Gazetelerin de bu konularda yazı yazmamaları için Matbuat Dairesince talimat verilmiştir...»

Soru 12: Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle elde edilen basın özgürlüğü ne kadar sürdü?

Kısa süreli dar bir özgürlük dönemi (Birinci Meşrutiyetin hazırlanışı ve ilk yılı):

1876 Mayısında Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi geçici bir özgürlük döneminin başlangıcı oldu. Sürgünler İstanbul'a döndüler. Gazetelerde her çeşit yazılar çıkmaya başladı. Bazı yeni gazeteler yayınlandı. Beşinci Murad'ın üç aylık bir iktidar dönemi böyle bir hava içinde geçti. İkinci Abdülhamid tahta çıkınca da aynı hava devam etti. Bu sırada İlk Kanunu Esasî'nin, yani Anayasanın ilânı havayı büsbütün coşturmuştu.

Anayasanın 12. maddesi «Basın kanun dairesinde serbesttir» diyordu. Ama bu çok lastikli bir deyimdi. Ne demekti basının kanunlar çerçevesinde özgür olması? Bu, özgürlük her çeşit kanunla sınırlandırılabilir demekti! Kaldı ki eski Matbuat Nizamnamesi de yürürlükten kaldırılmış değildi. Sansür Kararnamesi de yürürlükte idi.

Kısa bir özgürlük dönemi dediğimiz bu dönemde basın yine kısıntılar içinde kalmış ve bu dönem çok kısa sürmüştür. Bu dönemin başlangıcı 30 Mayıs 1876, yani Abdülaziz'in tahttan indirilmesi tarihidir. Sonu ise 13 Şubat 1878, yani Meclisi Mebusan'ın kapatılmasıdır. Ama Meclisin kapatılmasından önceki on aylık bir dönem de çok sıkı koşullar altında geçmiştir. 23 Nisan 1877'de «Doksan üç harbi» denen Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiştir. Savaşı bahane ederek de Sultan Hamid her alanda sıkı tedbirler almaya yönelmiştir. Demek ki bu dar özgürlük dönemi gerçekte bir yıllık bir dönem bile değildir.

Neler olmuştur bu dönemde?

Her şeyden önce Abdülaziz'in tahttan indirilmesi bir şenlik havasıyla karşılanmış ve öteden beri Jön Türklerle çeşitli ilişkileri olan Beşinci Murad tahta çıkmıştır. Hürriyet kahramanı Mithat Paşa her ne kadar başbakanlığa getirilmemiş ise de yöneticiler arasında Paşa'nın çok geniş etkileri vardır. Büyük reform tasarılarının hazırlıklarına girişilmiştir. Kanunu Esasî ilân edilecek, bir Meclisi Mebusan, bir de Meclisi Ayan kurulacaktır.

Ama daha bunlara gelmemiştir. Abdülaziz devrilmiş, Hürriyet kahramanları işbaşına gelmiştir ama basının öyle fazla ileri geri her şeyi yazmasına izin verilmemektedir. İşte bunun bir örneği: Sultan Aziz intihar ettikten tam üç ay sonra, 4 Ağustos 1876'da, yani Beşinci Murad'ın 93 günlük padişahlığı sırasında *Vakit* gazetesinde şu yazı yayınlanacaktır:

«Bir vakitten beri *Hayal* gazetesi, *Basiret* ve *Vakit* gazeteleri imtiyaz sahipleri aleyhine birtakım tezyif edici makaleler yayınladığından dolayı *Hayal* gazetesinin imtiyaz sahibi, idareye getirtilmiş ve kendisine tenbih ve ihtarda bulunulmuşsa da *Hayal* gazetesi yine de namus ve edeb dışı yazılara devam etmiştir. Kişileri kınayacak havadis yayını kanun ve nizamlarla yasaklandığı halde bu gibi yazılar yayınlamak şu zamana uygun olmayacağı için *Hayal* gazetesi süresiz olarak kapatılmıştır. Bundan böyle

lâtife ve mizaha dair varakpare yayınlanmasına izin verilmiyeceği ilân olunur...»

Hayal gazetesinin sahibi Teodor Kasap bir süre sonra gazetesinde «Matbuat kanun dairesinde serbesttir» yazısıyla elleri ve ayaklarına zincir vurulmuş bir Karagöz deseni yayınladığı için 3 yıla mahkûm olacak ve İstanbul'dan kaçacaktır.

Abdülhamid tahta çıkalı daha dört ay bile olmamıştır, Kanunu Esasî'nin yayınlanmasına birkaç hafta kala, Mithat Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında yayınlanan bir belge de şudur:

«Bir süreden beri Türkçe gazetelerin çoğunda zihinlerin ve düşüncelerin zaten tasavvur edilmeyen bazı teşebbüslere olan eğilimlerini teşvik edecek birçok yazılar görüldüğü için... bu gibi havadis yayınlayanlara karşı şiddetli tedbirler alınmasına mecburiyet duyulacağı bildirilir.»

Bu da başka bir belge: 1877 yılının ortalarına doğru, Kanunu Esasî'nin ilânından ve Meclisi Mebusan'ın açılmasından bir süre sonra yayınlanan resmî tebliğde şöyle denmektedir:

«Eskiden, gazeteler yokken dedikodular yalnız ağızlarda dolaşırdı. Şimdi herkes aklına geleni birer gerçekmiş gibi yayınlıyor. Gazetelerde çıkan yazıları da herkes tümüyle gerçek sanıyor. Bu yüzden ortaya çıkan yanlışlar eskisinden çok önemlidir. Hükûmetin icraatı aleyhine dil kullananlar fesatçı sayılacağı ve bu çeşit yazılar yazanlara karşı gereken şiddetli kanunî tedbirlerin alınacağı cümlenin malûmu olmak üzere devlet adına bu durum şimdiden ilân olunur.»

Abdülhamid Kanunu Esasî'ye ve yeni kurulan parlamenter rejime rağmen güdümlü bir düzenin hazırlıklarını yapıyordu bir yandan. Ruslarla savaş patlak vermişti artık. 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkı Yönetim Kararnamesiyle padişah eskiden olduğu gibi olağanüstü yetkiler elde ediyordu. Şöyle diyordu bu kararname:

«Askerî hükûmet gerekli kişilerin gece ve gündüz evlerini arayabilir, şüpheli ve sabıkalı kişileri başka bölgelere gönderebilir... zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal kapatabilir ve her türlü cemiyetleri yasak edebilir...»

13 Şubat 1878'de Meclisi Mebusan kapatıldı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dönem başlamış oluyordu. Buna «İstibdat Dönemi» denir.

DİPNOTLAR:

(1) Hasan Refik Ertuğ, W. Churchill'in 1842'de Ermeni harfleriyle de Türkçe bir gazete çıkardığını ve bunun uzun süre yayınlandığını belirtmektedir.
Hasan Refik Ertuğ, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul, s. 163.

(2) Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Ankara, 1969, s. 110.

(3) Hasan Refik Ertuğ, aynı eser s. 175.
(4) Enver Behnan Şapolyo, aynı eser, s. 118.
(5) Tasvir-i Efkâr, sayı 465.

(6) Kaynaklar: Murat Uraz, **Şinasi**, İstanbul 1955; Server İskit, «Tasvir-i Efkâr», **Hürriyet** gazetesi eki, Aralık 1967; Mustafa Baydar, «Ölümünün 100..yıldönümünde Şinasi» **Cumhuriyet**, 14-15 Eylül 1971.

(7) Selim Nüzhet Gerçek, Filip Efendi için bu deyimi kullanmıştır. Türk Gazeteciliği, s. 42 İstanbul, 1931.

(8) Pertev Boratav, «Namık Kemal'in gazeteciliği», **Namık Kemal**, DTCF, 1941.

(9) Mufassal Osmanlı Tarihi, cilt 6, s. 3332.

(10) Alexandre Blacque'ın Türk basın tarihinde önemli bir yeri vardır. Fransız Büyük Devriminde XVI'nci Louis'yi savunan avukatlardan birinin oğlu olan Alexandre Blacque Devrimden sonra ailesiyle birlikte İzmir'e gelip yerleşmiş, önce **Spectateur Oriental**'i sonra **Le Courrier de Smyrne** gazetesini çıkarmıştır.

(11) Hristos Sokratis Solomonides, I Dimitiographia Sti Smirni (İzmir'de gazetecilik), Atina 1959.

(12) 1850'de çıkan Annuaires des deux Mondes'a göre bu gazete 1825'te A. Blacque tarafından kurulmuştur. Djiveleguian da «Le Régime de la presse en Turquie»de başka bir kaynağa dayanarak aynı tarihi veriyor. Selim Nüzhet Gerçek ve Hasan Refik Ertuğ ise gazetenin bir süre sonra A. Blacque yönetimine geçtiğini belirtiyor.

(13) Blak Bey'in gizli görevle Fransa'ya gönderildiği «Annuaires des deux Mondes 1850»de belirtilmektedir. İkinci Mahmut, A. Blacque'ın çocuklarının eğitimi ile ilgilenmiş, bunlardan Edouard Blacque (1824 - 1895) daha sonraki yıllarda İstanbul'da çıkan Courrier de Constantinople gazetesinin başyazarlığına getirilmiş, sonra da Blak Paşa adını alarak Basın Genel Müdürü olmuş, Bükreş elçiliği de yapmıştır.

(14) Selim Nüzhet Gerçek, 3 Nisan 1941'de Akşam gazetesinde çıkan bir yazısında şu sayıları veriyor: Türkçe 95 Jön Türk gazetesi, Arapça 8, Fransızca 12, Yahudice (İbranice) 1, toplam: 114.

(15) Cavit Orhan Tütengil, İngiltere'de Türk Gazeteciliği, İstanbul, 1966, s. 22-23.

(16) Cavit Orhan Tütengil, aynı eser, s. 5.

(17) Cavit Orhan Tütengil, aynı eser, s. 37-38.

(18) Server İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul, 1939, s. 58.

(19) Cavit Orhan Tütengil, aynı eser, s. 88.

(20) Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1948, s. 120.

II

BİRİNCİ MEŞRUTİYET VE İSTİBDAT DÖNEMİ

(1876-1908)

Soru13: Birinci Meşrutiyette nasıl bir basın yasası tasarısı hazırlandı?

Abdülhamid tahta çıktıktan birkaç ay sonra, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir basın kanunu tasarısının hazırlanması için bir komisyon kurulmuştu. Komisyon kısa zamanda bu tasarıyı hazırlayarak 1877 Nisan'ında bunu Mebusan Meclisine getirdi. Tasarının birinci bölümünde basımevlerinin kuruluşu ve işletilmesiyle ilgili hükümler yer alıyordu. İkinci bölüm gazetelere ve süreli yayınlara ayrılmıştı. Üçüncü bölümde de basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara verilecek cezalar sıralanmıştı.

Matbuat Kanunu tasarısı Mebusan Meclisinde uzun tartışmalara yol açtı. Matbaa açılması ve gazete çıkartılması için hükûmetten «ruhsat» alınması büyük tepkilerle karşılandı. Mebuslar şunları söylediler:

«Matbuat serbest olmalıdır. Matbuat nerede serbest ise orada terakki hâsıl olur. Bu lâyihayı görenler ceza kanunu zannettiler. İçinde para ve hapis cezasından başka bir şey yok. Bizim ceza kanunumuz var. Gerekirse ona başvurulur. Amerika'nın bu kadar ileriye gidişine herkes şaşıyor. Ama bilmiyorlar ki iki Amerikalı bir yerde bulunursa yanlarında bir matbaa, bir de gazete bulunur.» (Vasilaki Efendi).

«Matbuat kanun dairesinde serbesttir denildikten sonra matbuatı zincirlerle bağlarsak hürriyet kalır mı?» (Hüdaverdi Efendi).

«Bendeniz matbuatın serbest olması tarafındayım. Memleketimizde her menfaat matbaalardan çıkmıştır.» (Niş'den Süleyman Bey).

«Silâh tehlikelidir ama hangi devlette silâh satılması yasak edilmiştir. Herkes silâh alır ama adam öldürürse devlet onu tutar cezasını verir.» (Hüdaverdi Efendi).

"Yalnız vilâyet ve liva merkezlerinde değil kaza merkezlerinde de matbaa açılabilmelidir." (Rasim Bey)

«Gelecek yıl inşallah matbaaları köylere kadar tevsi edeceğiz (yayacağız).» (Yusuf Ziya Efendi).

«Londra'da, Paris'te, Berlin'de, hâsılı her yerde mizah gazeteleri vardır. Bunlar nükteli şeyler yazarak halkı terbiye ederler.» (Hüdaverdi Efendi).

«Bizim terbiyemiz gazetelere kaldıysa vay halimize; biz gazete terbiyesi istemeyiz.» (Astarcılar Kethüdası Ahmet Efendi).

«Mizah gazeteleri lüzumsuz ve faydasız olduğu gibi onların zararları da vardır. Avrupa'da mizah gazeteleri var diyorlar; biz onları taklide mecbur değiliz. Biz Avrupa'nın tüccarından istifade etmeliyiz. Bakalım Avrupa'nın ukalâsı, hükemaası bu mizah gazetelerinden memnun mudur? Benim âcizane bilişime göre memnun değillerdir. Resmin insana olan tesirlerine bakmalı... Açık saçık resimler insanı isyan ettirirler. Aklın cisim üzerindeki hükmü gider. Gençlerin, yaşlıların iradesi elden gider. Avrupa'da birtakım deniz hamamları filân vardır ki, o misilli yerlerin vukuatından olarak birtakım açık saçık resimler yaparlar. Hükema bundan şikâyetçidir. Irz ve edeb sahibi olan familya babaları bunların adını bile söylemezler... Bunlar terbiyeyi bozar.» (Macid Bey, Matbuat müdürü).

«Şimdiye kadar yayınlanan mizah gazetelerine bakalım. Bunlardan ne zarar geldi. Ama birisi birkaç defa yolsuz bir madde yazmış o da cezasını çekmiştir. İnsan bir tüfek atarsa birisini öldürebilir. Ama böyle bir mahzur olduğu için tüfeği ortadan kaldıramayız. Pek çok zevat vardır ki ciddî gazete okumaz da mizah gazetesi okur. Eğer mizah gazeteleri başka memalikte bulunmasalar bile bunları biz kendimiz yapmalıyız.

«Matbuat ne kadar serbest olursa o kadar fayda hâsıl edeceğine şüphe edilmemelidir. Eski halimize nisbetle pek çok terakki ettik. Bu da matbuat sayesindedir.» (Hasan Fehmi Efendi).

«Dünyada komedya ile mizah kalkarsa fenalığı tepelemek için elimizde silâh kalmaz. Ciddî gazetelerin yapamadıkları şeyi mizah gazeteleri yapar.» (Solidi Efendi).

«Mizah gazetelerinin men'i caiz değildir. Bunlar kaldırılacaksa tiyatro gibi, gazino gibi eğlence mahallerinin cümlesini kaldırmalı.» (Sebuh Efendi).

«Mizah gazeteleri yalnız Rusya'da memnudur. Ondan başka her yerde çıkar. Biz de Rusya gibi mi davranacağız?» (Vasilâki Bey).

«İki bin seneden beri şiir ve irşatta ileri giden milletler hep komedyalarla ileri gitmişlerdir. Mizah dahi bir nevi komedya demektir.» (Hüdaverdi Efendi).

«Mizah soytarılık değildir. Bu matbuat kanunu geleliden beri acaip acaip şeyler işitiyoruz.» (Sebuh Efendi).

«Eğer mizah soytarılıksa karagözleri de kaldırmalı.» (Manok Efendi).

«Gazeteler ne kadar çok olursa o kadar fayda vardır.» (Vasilâki Bey).

«Macid Bey'den işittik ki Frengistan'da çıkan mizah gazetelerinden memaliki mezkûre ukalâsı memnun değillerdir. Öyle ise acaba devletler niçin menetmiyorlar?» (Başkan).

«Mizah gazetelerinden hiç olmazsa elifba öğrenilir ki bu da faydalıdır.» (Hasan Fehmi Efendi).

«Ahaliyi gazete okumaktan menetmek için öyle ağır ağır tekliflerin büsbütün kalkmasını isterim.» (Hüdaverdi Efendi).

Mizah gazetelerini yasaklayan ve gazete çıkartmak için bir garanti parası yatırılmasını öngören maddelerin geri çevrilmesinden sonra Mebusan

Meclisi 2 Mayıs 1877'de tasarıyı kabul etti. Tasarı on gün sonra da Ayan Meclisinden geçti ve Padişahın onayına sunuldu. Ama Abdülhamid bu değişiklikleri çok kötü karşılamıştı. Tasarıyı onaylamadı ve uzun tartışmalarla Meclisten geçmiş olan Matbuat Kanunu tasarısı bir türlü yürürlüğe giremeden «Hazreti padişahî»nin kalem dairesinde unutuldu kaldı.

Soru 14: İstibdatta sansür nasıl uygulandı?

Osmanlı tarihinde «İstibdat Dönemi» denen, Abdülhamid'in 30 buçuk yıllık diktatörlük dönemi Türk basınının en karanlık çağıdır. Abdülhamid tahta çıktıktan bir süre sonra çok güdümlü ve tekelci bir yönetime yönelmiştir. Yeni Anayasanın ilânı (23 Aralık 1876) ve bundan birkaç ay sonra da Mebusan Meclisinin toplanması (19 Mart 1877) Padişahın eğilimlerinde hiçbir değişiklik yapmamıştır. Abdülhamid'in, daha Birinci Meşrutiyetin ilk aylarında basına karşı alınmasını istediği tedbirler bunun delilleridir. Padişah 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkıyönetim Nizamnamesi ile gerekli gördüğü zamanlarda gazeteleri kapatma yetkisini eline almıştır. Balkan ülkelerinin çıkarttığı bağımsızlık savaşları ve Çarlık Rus-ya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırısı ülkedeki havayı büsbütün gerginleştirmiş ve hükümdar dış tehlikeleri bahane ederek otuz buçuk yıl sürecek olan büyük bir baskı rejiminin temellerini atmıştır.

19 Mart 1877'de Mebusan Meclisinin kapatılması bu bakımdan Diktatörlük döneminin başlangıcı sayılabilir. Bu dönemde üzerinde durulması gereken başlıca konular şunlardır:

- Basın şansürü;
- Basına konan yasaklar; gazetelerin kapatılması;
- Gazetecilere çıkarlar sağlanması ve jurnalcilik;
- Yabancı basının satın alınması;
- Yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi.

Basın sansürü:

Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde basın sansürü ilk olarak 1878'de, Sıkıyönetim Nizamnamesinin uygulanması ile başladı. Önceleri yalnız siyasal gazeteler sansürden geçiriliyordu, 1882'de her çeşit gazete ve dergiler de sansürün kapsamına girdi.

Üç türlü sansür vardı bu dönemde:

a. *Türkçe ve azınlıkların dilleriyle yayınlanan gazetelerin sansürü:*

Bu sansürün uygulanması amacıyla 1878'de bir sansür heyeti kurulmuş ve bu kurul İçişleri Bakanlığı'ndaki İç Basın Müdürlüğü'ne bağlanmıştı.

Gazete yazı işleri müdürleri gazeteye girecek bütün yazıların provalarını her akşam Sansür Kurulu'na sunuyorlar, sansür memurları da gerekli gördükleri yazı, paragraf, cümle ve kelimeleri çıkardıktan sonra gazeteye gönderiyorlardı [1]

b. *Türkiye'de ve dışarda yabancı dillerde basılan gazetelerin sansürü:*

Bu çeşit yayınların sansürü ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı «Matbuatı Hariciye Müdürlüğü» görevlendirilmişti. Bu müdürlüğün Millî Eğitim Bakanlığı ile de yakın ilişkileri vardı. Yabancı ülkelerden gönderilen yayınlar daha gümrükten geçmeden Millî Eğitime bağlı memurların kontrolünden geçiyordu.

c. *Yerli ve yabancı kitap sansürü:*

Abdülhamid tahta çıkmadan çok önce, daha 1846-47 yıllarında kurulmuş bir Eğitim kurulu vardı. Bu kurula bazen «Meclisi Maarif» bazen de «Meclisi Kebiri Maarif» dendiğini görüyoruz. Bu kurulun görevi, basılmadan önce kitapları incelemek ve gazete çıkarmak isteyenlere «ruhsat» vermekti. Demek ki bu kurul kitap sansürüyle görevlendirilmişti.

1880'de yine Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak bir «Encümeni Teftiş ve Muayene» kuruldu. Bu kurul da siyasal olmayan sürekli yayınların ve kitapların sansürü ve kontrolü ile ilgileniyordu. Kurulun 74 kişilik bir kadrosu vardı.

1897'de yine Millî Eğitim'e bağlı olarak bir «Tetkiki Müellefat» ve bir de «Kütübü Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti»nin kurulduğunu görüyoruz.

Tetkiki Müellefat komisyonu, Encümeni Teftiş ve Muayeneden ruhsat alarak yayınlanan kitap ve türkçe oyunların yeniden incelenmesi ile görevlendirilen ve haftada 2 defa Millî Eğitim Bakanının başkanlığında toplanan bir komisyondu.

İstibdat Döneminde sansürün nasıl uygulandığını çeşitli belgelerden ve o dönemde yaşamış bazı gazetecilerin anılarından anlıyoruz.

Bu belgelerin en önemlilerinden biri Mabeyn'den, yani Yıldız Sarayı Başkâtipliği'nden Matbuat Müdürlüğü'ne gönderilen yönergedir (talimat) (2).

Yıldız Sarayı Hümayunu
Başkitabet Dairesi

1- Her şeyden önce Padişah'ın değerli sağlığına, ürünlerin durumuna, ticaretin ve sanyiin gelişmesini bildiren haberlere öncelik verilmesi;

2- Millî Eğitim Bakanlığı'nın ahlâk açısından onaylamadığı hiçbir romanın veya yazı dizisinin yayınlanmaması;

3- Bir sayıda yayınlanamayacak kadar uzun edebî ve bilimsel yazılara yer verilmemesi. «Devamı var», «Devamı yarına» gibi deyimlerin kullanılmaması;

4- Yazıda boşluklar bırakılmaması, çünkü bunlar birtakım kötü sanılara ve kafaları karıştırmaya yol açabilir;

5- Kişilere satışılmaması; bir vali veya mutasarrıfın hırsızlık yaptığı, para yediği, adam öldürdüğü veya ayıplanacak bir iş yaptığı söylenecek olursa saklanması gerekir;

6- Kişilerin ve Vilâyet ahalisinin bazı yolsuzlukları bildirmek

için Hükümdara verdikleri dilekçelerin yayınlanması kesinlikle yasaktır;
7- Tarihte ve coğrafyada özelliği olan bazı adların kullanılmaması, örnek: Ermenistan;
8- Yabancı hükümdarlara karşı her ne biçimde olursa olsun girişilen suikastleri veya yabancı ülkelerdeki kışkırtıcı gösterileri yazmak yasaktır. Çünkü yasalara saygısı olan barışsever halkımızın bunları duyması iyi olmaz;
9- Bazı kötü niyetli kişilerin yersiz yorum ve gözlemlerine yol açabileceği için bu yönergenin gazetede yayınlanması yasaktır.

Serkâtibi Hazreti Şehriyarî Tahsin

Hangi sözler yasak edilmişti?

Bazı kelimelerin kullanılması yasak edilmişti. Sansür memurları elde yazılı bir kural olmadığı halde bunları yazılardan çıkartıyorlardı.

O dönemden kalma belgelerde şu kelimelerin çıkartıldığı belirtiliyor: Grev, suikast, ihtilâl, anarşi, sosyalizm, dinamo, dinamit, infilâk, kargaşalık, hal, (hükümdarın tahttan indirilmesi), kıtal, (vuruşma), Kanunu Esasî, hürriyet, vatan, müsavat (eşitlik), Bosna, Hersek, Makedonya, Girit, Kıbrıs, Yıldız, büyük burun (Abdülhamid'in burnu büyük olduğu için bu kelime yasak edilmişti), Murad (Sultan Murad anlamına gelebildiği için), istibdat, beynelmilel (uluslararası), veliaht, cumhuriyet, mebuslar, Ayan azası, bomba, Mithat Paşa, Kemal Bey, inkılâp, tahtakurusu, (yanlışlıkla «tahtı kurusun» diye okunabileceği için); kimya ile ilgili yazılarda 0 = AH gibi simgelerin kullanılması yasaktı, çünkü bunlar «Abdülhamid=sıfır» anlamına gelebilirdi; hasta (hasta adam, yani Osmanlı İmparatorluğu), kardeş (yani Sultan Murad), v.b.

Servetifünun'un sahibi ve başyazarı Ahmet İhsan sansürle ilgili anılarında şöyle demektedir [3]:

«Sansür son dereceyi bulmuştu. Hamidiye suları yeni akıtılmış ve çeşmeler açılmıştı. Dr. Besim Ömer Paşa sular hakkında bir makale yazdı; çeşme başında bir ihtiyar adamın dua ettiğini gösterir artistik bir renkli resim de basılacaktı. Sansür buna soru işareti koydu ve ben şaşırdım. Baş sansürcü Kara Kemal Bey'e bir tezkere yazdım. Gelen cevap şudur:

'Azizim,

Çeşme resmi hakikaten pek güzel ve dua herkesin nazarında şüphesiz ki kutsaldır. Lâkin bu günlerde gazetelerden neyi çıkartacağımı, neyi bırakacağımı bilmiyorum. Çünkü kötü düşünceli kimseler bu güzel resmi görür görmez 'Hah, işimiz duaya kaldı' demek istediğimizi sanırlar. Madem ki klişesini yaptırmışsınız, ileride, uygun bir zamanda koymak üzere haber veririm. Olimpiyad oyunlarına gelince, onların yayınlanmasına uygun zaman henüz gelmedi. Yayınlamayınız. Diğerlerine ruhsat verilmiştir. 24 Mayıs 1896.'»

Ahmet Rasim sansürle ilgili anılarında o çağın ünlü sansür memuru Hıfzı Bey'le arasında geçen bir konuşmayı şöyle anlatmaktadır:

«– Biz, dedim, yazdığımız yazılarda zatıâlinizin çizeceğinizi bildiğimiz kelimeleri kullanmıyoruz. Biliyoruz ki vatan, millet, hürriyet, ihtilâl, cinnet, mecnun, yıldız, intihar, zehir v.s. gibi birçok kelimeler yazılmaz. Fakat sansürden gelen provalarda her seferinde başka başka kelimeler, cümleler görüyoruz ki çizmişsiniz. Bazen yarım sütunu, bir sütunu kaldırıyorsunuz. Bunların ne gibi şeyler ve ne türlü fikirler ve manalar olduğunu lütfedip söyleseniz de boş yere yazmasak ve sizi de yormasak.»

«– Onu ben de bilmem. Yalnız size şu kadarını söyleyeyim ki siz anlayınız. Siz hangi yazınızı en çok beğenerek yazarsanız, 'Oh, ne güzel oldu' derseniz, benim onu çizeceğimi biliniz...»

Soru 15: Kitapları nasıl yaktılar?

İstibdat Döneminde Hükûmetin en büyük düşmanlarından biri kitaptı. Kitaba karşı savaş açılmıştı sanki. Bu konuda dünyanın en ilginç belgelerine bu dönemde rastlıyoruz. İşte bazı örnekler:

Mabeyn Başkâtipliği'ne, yani Saraya yollanmış 7 Mayıs 1902 tarihli bir belgeden özetler [4]:

> «Encümeni Teftiş ve Muayene'nin elkoyduğu 150 çuval kadar kitap ve belgenin önce Kâğıthane bölgesinde yakılıp yok edilmesi öngörülmüştü. Sonra bundan vazgeçildi, kitapların Millî Eğitim Bakanlığı arkasındaki bahçede, bir demir kafes içinde yakılması uygun görüldü. Fakat ne kadar dikkat edilirse edilsin, yanarken bazı kâğıtların havaya dağılacağı, ve çıkacak dumanların da dışarıdan yangın sanılacağı üzerinde duruldu. Çünkü geçen yıl bazı belgeler bahçede yakılırken tulumbacılar bunu yangın sanıp işi karıştırmışlardı. Bu yüzden kitap ve belgelerin Çemberlitaş hamamında yakılması daha doğru görülmüştür. Çünkü Bakanlığın mahzenine açılan bir geçitten Hamamın külhanına geçilebilir. Kitaplar böylece hiç kimse görmeden Hamama taşınabilecektir...»

Başka bir belge:

> «150 çuval zararlı belgenin kimse görmeyecek şekilde Çemberlitaş hamamına taşınması için bugün Bakanlığın bahçe duvarında bir geçit açıldı, saat altı buçukta belgelerin yakılmasına başlandı, ve vaktin müsaadesi ve külhanın alabildiği ölçüde saat 10 buçuğa kadar 13 çuval yakıldı. Belgeler tamamen kül haline getirildikten sonra üzerine su dökülüp mahvedildi...»

Bir belge daha:

> «Bugün saat 12'de toplanıldı. Akşam saat 10 buçuğa kadar 22 çuval yaktırıldı. Her ne kadar yanan belgeler bir kül yığını haline geldiyse de hamam külhanında iz bırakılmaması için üstüne su döktürülerek çamur haline getirildi. Sonra Bakanlığın yanındaki bahçede kazılan çukurun içine doldurularak üzeri toprakla örtüldü... 8 Mayıs 1902»

Katillerin cesedi gömmelerine benzeyen bir korku yok mu bu işlerde? Aydınlıkların korkusu!..

Bir belge daha:

> «Bugün de sabahleyin 12'den akşam 12'ye kadar zararlı ve yasak edilmiş kitaplardan beş çuval yaktık. Böylece yakılan kitap ve risalelerin sayısı 165 çuvala yükseldi...
>
> 12 Mayıs 1902»

Dizgi yanlışları:

İstibdat döneminde bazı dizgi yanlışları yüzünden gazetelerin kapatıldığı görülmüştür. Bu yanlışların en ünlüleri arasında şunlar vardır:

– «Şevketlü Abdülhamid» Arap harfleriyle «şu kötü Abdülhamid» olarak okunabilecek şekilde çıktığı için *Sabah* gazetesi bir süre kapatılmıştır.

– Padişahın tahta çıkışının yıldönümünü bildiren bir yazıda bir dizgi yanlışı ile «leylei mes'ude» (mutlu gece) «leylei mesude» yani karanlık gece olarak çıkmış ve *İkdam* gazetesi hakkında kovuşturma açılmıştır.

– «Hollanda kraliçesine bir nişan itası» (verilmesi) konulu bir haber *Takvim-i Vakayi* gazetesinde bir dizgi yanlışı ile «nişan hatası» olarak çıktığı için gazete 1908'e kadar kapalı kalmıştır. Çünkü jurnalciler o zaman 12 yaşında olan bir çocuğa nişan vermekle «hata» edildiğini padişaha duyurmuşlar ve bunun bir çeşit muhalefet olduğunu belirtmek istemişlerdir.

– Matbaai Amire'de (Devlet basımevinde) dizilip yayınlanan Salname'de (Devlet yıllığı) Kanunu Esasî'nin bir yaprağı cilde ters girdiği için bu, Padişahı baş aşağı görme dileği olarak yorumlanmış ve Devlet basımevi kapatılmıştır.

Soru 16: Basına ne gibi çıkarlar sağlandı?

Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde yerli basını susturmak ve gazetecileri satın almak için çeşitli formüller uygulanmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

– Gazetecilere çeşitli kaynaklardan ödenekler sağlamak;

– Gazetecilere nişanlar vermek.

Gazetecilere ve gazetelere verilen ödeneklerin listeleri birçok yerde yayınlanmıştır. İşte bazı örnekler [5]:

– *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine Hazinei hassadan 120 bin kuruş verilmektedir (9 Şubat 1908);

– *Musavver Cihan* adlı derginin parasızlıktan kapanmasına Zatı Şahanenin merhameti müsaade etmeyeceği için gazeteye Dışişleri Bakanlığı'ndan 1120 liralık yardım yapılması İradei Seniyeye sunulmuştur (13 Aralık 1890);

– *Saadet* gazetesi emir buyurulan ödeneğin verilmesini beklemektedir (12 Ocak 1905);

– İstanbul'da çıkan *Levant Herald* gazetesine 100.000 kuruş, *Moniteur Oriental* gazetesine 67.606 kuruş, *Saadet* gazetesine 36.000 kuruş, *Byzantis* gazetesine 30.000 kuruş, *La Turquie* gazetesine 84.000 kuruş, *İstanbul* gazetesine 24.000 kuruş ödenek verilmiştir. (24 Eylül 1890);

– İstanbul'da çıkan *Levant Herald* gazetesinin sahibi Edgar Vitaker'in Saraydan para koparmak için yaptığı şantajların özellikle üzerinde durulmaya değer. Bu adam 24 Temmuz 1890'da Saraya gönderdiği bir dilekçede şöyle demektedir: «1877'de Hükûmetin çıkarlarını savunmaya çalışıyordum. Hiçbir mükâfat görmedim. Bilâkis Hükûmet ödeneğimi kıstı, gazetemi kapattı. Sekiz yıl dayandım. Elimdeki bir kısım malımı, Çanakkale'deki çiftliğimi, İstanbul'daki arsamı satarak durumumu korumaya çalıştım. Ama çok zor duruma düştüm. Sekiz yıldan beri biriken ödeneklerimin ve gazetemin kapatılmasıyla uğradığım zararların tutarı 20 bin liradır.

«Bir de sansür usulü kondu. Bu, halkın olayları anlamasına engel olmak için konmuş bir tıkaçtır. Hatta kolera gibi musibetleri bile yazmak yasaktır. Bu yüzden gazetemin okurları azalmış ve uğradığım zarar ve ziyanlar artmıştır.

«Şimdi sefalet içindeyim. Ömrümün sonuna kadar sefalet içinde kalmamak için yardımınızı rica ediyorum. Aksi halde, Osmanlı Ülkesinde 35 yıl içinde topladığım bilgileri başka ülkelerde yayınlamam gerekecektir.»

Edgar Vitaker, Hükûmetten cevap alamayınca 23 Kasım 1890'da Sadarete bir ikinci mektup yazarak yine eski yardım isteklerini öne sürmüş ve Vitaker'in dilekleri Sadarette geniş tepkilerle karşılanmıştır. Bu şantaj olayının nasıl sonuçlandığı belli değildir.

– *Tarik* gazetesi sahibi Filip Efendi de Padişaha mektup yazarak İstanbul'da bir salhane (mezbaha) kurmak için imtiyaz istemiştir.

– *Servetifünun*'un kurucusu Ahmet İhsan basınla ilgili anılarında Hükûmetten gördüğü para yardımlarından söz ederek şöyle demektedir:

«Aldanmıyorsam, Babıâli kararıyla, bir nezaret bütçesinden yardım gören ilk gazete *Servetifünun*'dur (...) Birkaç sene sonra bütün gazetelere maaş bağlanmıştı.» [6]
Servetifünun'a para yardımı yapılması ile ilgili 19 Aralık 1891 tarihli karar *Takvim-i Vakayi* gazetesinde resmî ilân olârak çıkmıştır. Bu kararda «Ahmet İhsan Bey'e lüzumu miktar yardım akçası verilmesi için... emrü fermanı hazreti şehriyari» çıktığı belirtilmektedir[7]
– Münir Süleyman Çapanoğlu «Basın tarihine dair bilgiler ve hatıralar»da, *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet'in padişaha çektiği bir telgrafın üzerinde durmaktadır. Ahmet Cevdet, bu telgrafında. vaktiyle tütün işi yaparken Rejinin (yani Tekel'in) kurulması dolayısıyla uğradığı zararları ve *İkdam*'la geçinemediğini anlatarak, Fransızca gazete çıkarmak için padişahtan yardım istemektedir [8].

Padişahın doğum günlerinde ve tahta çıkış yıldönümlerinde gazeteciler yaldızlı cümlelerle dalkavukluk yazıları yazarlar, Sultan da kendilerine nişan ve çeşitli armağanlar verir, paralar dağıtırdı. Bu konuda yayınlanmış birçok liste vardır. Bu listelerde o dönemin en ünlü yazarlarının adlarına rastlanmaktadır.

Yabancı basın nasıl elde edildi?

Abdülhamid'in dış basında çıkan yazılardan çok korktuğu anlaşılıyor. O zamanki anlayışa göre içerdeki olayların yabancı ülkelerde duyulmaması gerekir. Bu düşünce pek değişmemiştir bizde. Yabancı gazetelerde çıkacak haber ve yorumlardan her zaman çekinilmiştir. İşte Abdülhamid de bunu önlemek için çeşitli yollara başvurmuştur. Yabancı gazetecilere türlü çıkarlar sağlanmış ve bol bol para verilmiştir. Türk basın tarihi bunun sayısız belgeleriyle doludur.

Bir zamanlar Dışişleri Bakanı olan Sait Paşa ile Dışişleri müsteşarı Artin Dadyan'ın birlikte hazırladıkları bir rapor bu konuda çok ilginçtir. Raporda İstanbul'da yabancı dillerde çıkan *Levant Herald, Phare du Bosphore, La Turquie, İstanbul,* ve *Byzantis* gazetelerine yılda 340 bin lira ödendiği, yabancı ülkelerdeki gazetelere ise yalnız 1300 lira verildiği belirtildikten sonra şöyle denmektedir:

«Basına ayrılan paranın toplamı önemlidir. Bunun iyi kullanılması oldukça fayda sağlayabilir. Onun için, yabancı dillerdeki gazetelerin ileride yapacakları hizmetler karşılığı, yerli gazetelere verilmekte olan paraların hemen kesilmesi, yahut miktarlarının azaltılması ile bu paranın yabancı basına ayrılmış ödeneklere eklenmesi yerinde olacaktır.

«Şimdi dış basın ödeneğinden bir miktar para almakta olan '*Memorial diplomatique*' gazetesine ve Avrupa'da büyük ve tanınmış bir iki gazeteye, mümkün olduğu kadar hiçbir tarafa renk verilmeksizin, bazı devletlerin yaptıkları gibi, para verilmesi ve bu gazetelerin tarafımıza geçirilmesi. İstanbul'daki muhabirlerinden bir ikisinin mükâfatlandırılması ve bu suretle hükûmet lehine yazılar yazdırılması uygun görülmektedir.» [9]

Eski Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa da saraya sunduğu bir raporda Fransız basınının satın alınması için şunları önermektedir:

«*Débats* ve *Temps* gibi en ünlü gazetelere kalem erbabından olan eski bakanlar yazı yazarlar. Bu yazarlara memleketimizden verilen bilgilerin çoğu yanlıştır, bir kısmı da gareze dayanır. Onun için, bu yazarları yanlış yollara kapılmaktan men ile saltanatın menfaatlerine uygun surette yayın yapmaya âlet etmek pek önemli ve gereklidir. Şimdiye kadar bu gazetelerin kanaatlerini değiştirmek için bir yol tutulmamış, yalnız zararlı yayınların tahkiki için harcanan paralardan da bir fayda elde edilememiş olduğundan, temas ettiğim Paris'in tanınmış şahsiyetlerinin yardımıyla şu kanıya vardım ki, bu gazetelerin bir kısım yazarlarının münasip surette taltif edilmeleri gerekir.

«30 gazetenin ayda 5000 franklık ödenekle tamamen ele alınmalarını sağlamış durumdayım. Bu para şimdi dış yayınları izlemek ve araştırmak için vermekte olduğumuz paradan ve telgraf ücretlerinin dörtte birinden bile azdır. Bunun fazla görülmeyeceği düşüncesiyle bu gazete yazarlarıyla bir mukavele imzalanması gerektiği kanısındayım.

Victor Bérard 1897'de Paris'te yayınlanan «La politique du Sultan» (Sultan'ın politikası) adlı kitabında o yıllarda Paris'teki 17 gazeteye, Türkiye ile ilgili heyecan verici haber yayınlamamaları için sürekli olarak para verildiğini yazmaktadır.

Başka bir belgeye göre de Fransız basınına şu paralar verilmektedir: *Liberté* gazetesine 750 frank, *Voltère* gazetesine 1000 frank, *République Française de Presse*'e 1000 frank, *Gil Blas* gazetesine 500 frank, *Orient* gazetesine 10.401 kuruş...

Bu, *Orient* gazetesini Paris'te Nikolaidis adlı bir Rum çıkarmıştır. Nikolaidis de çeşitli şantajlarla Hünkârdan para çekmeye uğraşan bir kişidir. Dışişleri Bakanı Sait Paşa'nın 20 Mayıs 1891 tarihli bir tezkeresine göre Nikolaidis kendisine ödenek verilmeyecek olursa hiç değilse bir yere konsolos olarak atanmasını istemiştir [10].

Mabeyn başkâtibinin padişaha sunduğu bir tezkerede de Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın Nikolaidis'e 200 frank verilmesini istediği, fakat bu para ödenmediği için Nikolaidis'in sızlandığı, oysa bu kişinin bir süre önce Padişah hakkında Fransızca bir övgü broşürü bastırıp dağıttığı ve Padişahtan «ihsanı şahane» istediği belirtilmektedir. Bunun üzerine Nikolaidis'e Dışişlerinden istediği 200 franktan başka Padişah da 200 frank göndermiştir.

Abdülhamid'in yönetimi üzerine ilginç bir kitap yayımlayan Paul Fesch de Nikolaidis'in bir süre sonra Fransa'dan kovularak Büyükdere'ye yerleştiğini yazmaktadır.

Saraydan para çekmek için türlü şantajlara başvuran yabancı gazetelerden biri de Paris'te Marango adında bir kişinin yayınladığı «*La Turquie Libre*» gazetesiydi. 1891-92 yıllarında yayınlanan bu gazetenin sahibi, Paris Büyükelçiliğinin isteği üzerine Fransa'dan sınır dışı edilmiştir.

O zamanki Paris Büyükelçisi Fransız basını ile ilişkilerin düzenlenmesini sağlamak için Fransız Basın Müdürlüğü'nde görevli Chesnel adlı bir gazeteciyi kullanmıştır. Bu adamın Büyükelçiye verdiği bir raporda şöyle denmektedir:

«Paris basınında durumumuz son derece iyidir. Önümüzdeki yıl daha da başarılı olmak için bütün araçları sağladığımıza inanabilirsiniz. Parti gazeteleriyle olan ilişkilerimiz sayesinde her türlü bilgiyi zamanında elde ediyoruz. Gazetelerin gelecek Ocakta sona erecek kontratlarını yenilememiz bugün düşüneceğimiz tek şeydir...» [11].

Basın şantajlarından biri de *Constantinople Ajansı* muhabiri Grosser tarafından yapılan bir şantajdı. Bu adam Osmanlı yönetimini yeren bir broşür hazırlayarak Saraydan 5 bin altın ödenek ve karısı için de iyi paralı bir iş istemiştir. Paul Fesch'in anılarından anlaşıldığına göre bu para verilmediği için şantajcı gazeteci Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 6 broşür daha yayınlamıştır!

Bundan başka Viyana'da çıkan «*Correspondance de l'Est*» ve «*Correspondance de Vienne*» gazeteleri Saraydan para sızdırmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır. «*Correspondance de l'Est*»in yazarlarından Michel Niulinski'nin bu konuda birçok dalavereler çevirdiği anlaşılmaktadır.

Abdülhamid kendi yönetimini eleştiren yazıların mutlaka bir çıkar elde etmek için yazıldığı kanısındaydı. Bunları susturmak için elinden geleni de yapıyordu. Ama bu davranış basında şantajların türemesine yol açtı.

Soru 17: Tercüman-ı Hakikat'in (1878) kurucusu Ahmet Mithat Efendi kimdi?

Ahmet Mithat Efendi'nin Türk basınında özel bir yeri vardır. Kendisine «yazı makinesi» dedirtecek kadar çok yapıt koymuştur ortaya. Ama en önemlisi «halka yönelen» halkın anlayabileceği bir dilde, bir basitlikte yazı yazma çığırını açmıştır da ondan. «Halk tipi» gazeteciliğin, gazete yazılarında «vülgarizasyon» un kurucusudur.

Vâ-Nû kendisi için şöyle der: «O, geniş halk tabakalarına okutmak; okutabilmek için de halkın nabzını elinde tutmak, halkın dilini kullanmak,

öğretici bir vülgarizatör olmak yolunu tutan yazarların pîridir». (Akşam, 8 Temmuz 1944).

Ahmet Efendi 1844'de İstanbul'da doğmuş, bir halk çocuğudur. Anası bekâr çamaşırları dikermiş, babası Hacı Süleyman Ağa da bunları pazar yerlerinde, cami avlularında satarmış. Binbir güçlük içinde büyümüş Ahmet Efendi. Babası onu önce Mısır çarşısında bir aktar dükkânına, boğaz tokluğuna, çırak olarak vermiş. Orada dükkân süpürmüş, un taşımış, helâ yıkamış, odun kırmış. Sonra bahşiş toplayıp para biriktirmiş, ders almış bir hocadan, kitap okumaya başlamış ve adam olmuş böylece.

Ahmet Efendi'nin yaşamı bundan sonra şöyle gelişiyor. Niş'e gidiyor Ahmet Efendi. O zaman orada vali Mithat Paşa'dır, çok beğeniyor bu genci ve kendi adını veriyor ona. Ahmet Mithat Efendi Niş rüştiyesini bitiriyor. O sırada Mithat Paşa Tuna valiliğine atanmıştır, Ahmet Mithat'ı da beraberinde Ruscuk'a götürüyor. Ahmet Mithat kısa bir süre sonra Tuna gazetesine yazılar yazmaya başlayacaktır. Bu yazıların derhal büyük ilgi uyandırdığı ve bazı İstanbul gazetelerinde de yayınlandığı görülür. Hatta kendisini İstanbul'a bile çağırırlar; gitmez. Ahmet Mithat Efendi'nin bu ilk gazetecilik dönemi 8 ay sürmüştür.

1869 Şubat'ında Mithat Paşa Bağdat'a atanır. Kendi takımını toplayıp Bağdat'a gider. Vali'nin o zamanki takımı 104 kişiden kuruludur. Ahmet Mithat Efendi de vardır bu takımda.

Ahmet Mithat Efendi artık kendini gazeteciliğe vermiştir. Orada *Zevza* adlı bir gazete çıkartır, bir yandan da okur, ders alır, öğrenir, bilgisini genişletir.

Günün birinde kararını verir, İstanbul'a dönüp gazeteciliğe atılacaktır. Zaten daha önce de kendisine bir paşa «Oğlum yazı yazmak istiyorsan tapu yazma, yazı yaz, telif, çeviri; senin istidadın meydanda» demiştir. Ahmet Mithat Efendi Tahtakale'de ufak bir basımevi kurar, *Ceride-i Havadis* gazetesinde yazılar yazar. İşleri büyümeye başlamıştır, basımevini Babıâli'ye taşır. Babıâli'de ilk basımevini açan Ahmet Mithat Efendi'dir.

Ahmet Mithat Efendi bir yandan da *Basiret*'e yazı yazar. İlk yazısı çok ilginçtir. Bunda, İstanbul'da gazete çıktığı halde bunlarda halka yarayacak yazılar bulunmadığından, gazetelerde çıkan yazıların da halkın anlayacağı dilde yazılmadığından yakınmaktadır. Şöyle der:

«Yüzbinde bir kişinin anlayabileceği lisana biz millet lisanı diyebilecek miyiz? Halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte onu millet lisanı yapalım. Arapça ve Farsçanın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları var ise kaldırıversek... Şimdi meselâ, 'Devletimizin himematı mahsusei terakki perveranesi' diyoruz. Bunu kim anlayabilir? 'Daima ilerlemeye çalışan devletimizin himmet ve gayreti' denilse elbette daha çok anlayan bulunur»[12].

Ahmet Mithat Efendi başka bir yazısında da basının eğitici rolü üzerinde durarak dergilerin birer «gezici okul» olmasını öne sürecektir[13].

Bir süre sonra *Devir* gazetesini çıkartır (29 Ağustos 1872). Onda da Sadrazam Mithat Paşa'ya seslenerek Devlet'e görevlerini hatırlatan sert bir

yazı yazacak, ve şöyle diyecektir:

«Ey veziriâzam,biz terakki isteriz. Bizi okut, sanat öğret, zengin et, hür et. Okul yap; eğer okumazsak kabahat bizim. Sen fabrikalar, örnek çiftlikler yap; işletemezsek kabahat bizim. Sen bize hürriyet ver, kötüye kullanırsak kabahat bizim...» [14].

Devir kapatılır ertesi gün!

Bunun arkasından *Bedir*'i çıkartır Ahmet Mithat Efendi. O gazete de 13 Ekim 1872'de kapatılır. Bu sefer *Dağarcık*'ı yayınlar. Onda da Darwin'in görüşlerinden söz etmeye kalkar, yobazlar çileden çıkarlar. Ahmet Mithat Efendi *İbret* gazetesinde yobazlara cevaplar verir. Bilimle yobazlığın çatışmasıdır bu. Bu sefer de *İbret* kapatılır.

8 Şubat 1877'de *Takvim-i Vakayi*'ye geçer. Bir yıl sonra da, 27 Haziran 1878'de *Tercüman-ı Hakikat*'ı yayınlamaya başlar. Bir yandan her konuda sayısız yazı yazar, roman yazar, kitap yayınlar, bir yandan da Üniversite'de İstanbul Kız Öğretmen Okulunda, Darüşşafaka'da çeşitli dersler verir.

Tercüman-ı Hakikat Ahmet Mithat Efendi'nin gericilikle, tutuculukla savaşlarını yürüttüğü öz gazetesi olmuştur. Romanlarını tefrika etmiştir bu gazetede, tarih ve ekonomi dizileri yazmıştır.

O yıllarda Ohannes ve Portakal Mihail Paşalar Siyasal Bilgiler okulunda ekonomi dersleri vermektedir. Seçilen yol liberal ekonomidir, paşa-profesörler bu doktrinleri savunurlar. Ahmet Mithat Efendi ise *Tercüman*'daki yazılarında bunların karşısına dikilerek şöyle diyecektir:

«Salt ticaret özgürlüğünü bugünkü günde Avrupa'da kabul edebilecek ne bir Devlet, ne bir millet yoktur. Adam Smith'in ekonomisini okullarda öğretmeye kalkmak kiliselerde 'yanağınıza tokat vuranlara öteki yanağınızı da çeviriniz' diye vaaz vermeye benzer. Bizim yüksek okullarımızda Adam Smith ekonomisinin bir kanun, uygulanması gereken bir düstur sayılması çok esef edilecek bir şeydir. Biz ki henüz Quesnay ve Colbert zamanlarında değil, Sully zamanına bile gelmemişiz. Biraz tarımımız olmasa yokluk içinde kalırız. Sanayiimiz yoktur; her malı dışarıdan getirtmek zorundayız. Ticaretimiz yoktur. Ne kendi malımızı satabiliyoruz, ne de dışarıdan mal getirtebiliyoruz. Hal böyle iken serbest ticaret nerede, biz neredeyiz? Bize 'Siz ekonomi politik bilmiyorsunuz' diye ders vermek istiyorlar. Fesüphanallah!...»

Ahmet Mithat Efendi bu yazılarının yanı sıra ortaokul öğrencileri için *Tercüman*'ın özel eğitim sayılarını yayınladı. *Tercüman-ı Hakikat* sayısız gazeteciye de örnek olmuş, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Nigâr Hanım, Halide Edip Adıvar, Veled İzbudak, Necip Asım, Ahmet İhsan Tokgöz ve Hüseyin Cahit Yalçın uzun süreler *Tercüman*'da çalışmışlardır.

Onun kadar çalışkan az kişi çıkmıştır dünyada. 28 Aralık 1912'de Darüşşafaka'da anjin krizi ile yıkılıp kalacaktır Ahmet Mithat Efendi [15].

Tercüman, Ahmet Mithat Efendi'nin ölümünden sonra da devam etmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar çıkmıştır.

Daha sonra 1955'te *Tercüman* adlı yeni bir gazetenin bambaşka bir kadro ile yayınlanmaya başladığını görürüz.

Soru 18 : İlk büyük Türk gazetesi İkdam'da (1896-1926) kimler çalıştı?

1896'da Abdülhamid'in istibdat döneminde çıkan *İkdam* gazetesi, İkinci Meşrutiyetin en önemli yayın organlarından biri olmuş, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamını yitirerek tarihe göçmüş bir gazetedir.

İkdam gazetesini çıkartan Ahmet Cevdet (1861-1935) basın tarihimizin önemli kişilerinden biridir. Siyasal Bilgileri ve Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra *Sabah* gazetesinde ve *Tercüman-ı Hakikat*'te çeviriler yapmaya başlayan Ahmet Cevdet 34 yaşında *İkdam* gazetesini çıkartarak *Sabah*'la rekabete başlamıştır. *İkdam* çıktığı zaman basın sönük bir durumdadır. Dört gazete yayınlanmaktadır o sıralarda: *Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Tarik* ve *Saadet.* Ayrıca *Ceride-i Askeriye* ve *Ceride-i Bahriye* gibi haftalık gazeteler de vardır.

Ahmet Cevdet *İkdam*'ı çıkartırken Sarayla yakın ilişkiler kurmuş ve yıllar boyu bunu başarıyla sürdürmesini bilmiştir. Münir Süleyman Çapanoğlu'nun yayınladığı bir belgeye göre Ahmet Cevdet Abdülhamid'e «Siz Allahın yerdeki gölgesisiniz, adalet kapınız büyük küçük herkese açıktır» diye telgraflar çekmiş ve gazetesi için yardım istemiştir.

İkdam, çıktığı yılların en başarılı, en önemli gazetecilerini yazı kadrosuna almıştır. Gazeteye ilk katılanlardan biri Ahmet Rasim'dir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Necip Asım, ve Teodor Kasab da gazeteye katılanlar arasındadır.

İkdam'ın parlak bir çıkış yaptıktan dört gün sonra kapatıldığını görüyoruz. Bunun nedeni ufak bir dizgi yanlışıdır. Dördüncü sayı hazırlanırken provalara göre sayfa kalıbını düzelten baş mürettip satırlardan birini karıştırmış ve «Cenab-ı Padişahileri» ile başlayan bir yazı «Mösyö Cenab-ı Padişahileri» olmuştur.

Gazete çıktıktan bir süre sonra hastalanarak İsviçre'ye giden Ahmet Cevdet, on yıl orada kalmış ve *İkdam*'a sürekli İsviçre mektupları yazmıştır.

İkdam Meşrutiyetin ilk yıllarında 40.000'e kadar basmış bir gazetedir. Türkiye'ye ilk olarak rotatifi getiren *İkdam*'dır. Birinci Dünya Savaşında bütün baskı ve dağıtım güçlüklerine rağmen *İkdam*'ın tirajı 25.000 yakınlarında olmuştur. O yıllarda *İkdam*'da çalışan İlhami Safa'ya göre gazetenin bu başarısının nedeni haberlere büyük bir önem vermesidir. *İkdam* şehir haberlerini 10-15 muhabirle izlemiş, bütün bölgelerden, dış ülkelerden özel haberler sağlamıştır.

İstibdat döneminde *İkdam*'da çalışanlar arasında Mahmut Sadık, Abdullah Zühtü, Hüseyin Cahit Yalçın, Maliyeci Cavit Bey, Ali Reşat, Mah-

mut Ata, Veled Çelebi ve Dr. Adnan Adıvar'ın adlarına rastlanır.

1908'de gazetenin başına Ali Kemal geçmişse de bir süre sonra ayrılıp *Peyam* gazetesini çıkarmıştır. Gazeteye sonradan katılanlar arasında Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfkı Atay vardır.

İkdam mütareke yıllarında çeşitli güçlüklerle çıkmaya devam etmiş, Cumhuriyetin ilânından sonra da büyük krizler geçirmiştir. Ahmet Cevdet gazetenin yönetimini 1922'de Mecdi Sadettin'e bırakmışsa da 1926'da gazetenin yine başına geçmiş, fakat çok kısa bir süre sonra *İkdam*'ı Ali Naci Karacan'a devretmiştir. *İkdam*'ın bu son dönemi altı ay kadar sürmüş ve gazete aynı yıl, yani 1926'da kesinlikle kapanmıştır. *İkdam* çağının birçok gazetecisine okul olmuş bir gazetedir.

Ahmet Cevdet'in ölümü de kötü bir rastlantıdır. Mayıs 1935'te toplanan Birinci Türkiye Basın Kurultayı'na katılmak üzere meslek heyecanı ile Ankara'ya giden Ahmet Cevdet, orada birdenbire hastalanmış ve Kongre'nin üçüncü günü ölmüştür [16].

Soru 19: Sabah nasıl bir gazeteydi, Mihran Efendi ve Ali Kemal kimdi?

Sabah gazetesinin ilk olarak 1895'de çıktığını görüyoruz. Gazetenin sahibi Papadopulos adında bir Rumdur, başyazarı Şemsettin Sami Bey, müdürü de Mihran Efendidir. Gazete o sıralarda 10 paraya satılır. Şemsettin Sami'ye göre «gazeteden halkın yararlanması ancak yazı dilinin sadeliği ve fiyatının ucuzluğu ile kabildir.» [17]

Sabah, çıkışından 7 yıl sonra, 1882'de, Mihran Efendi tarafından satın alınarak yeni bir yayın dönemine başlayacaktır. Mihran Efendi Kayseriliydi. Küçük yaşta babasını kaybeden Mihran'ın gençliğinde cebine birkaç para koyup bir eşeğe binerek İstanbul'a geldiği anlatılır [18]. Mihran bir sanat öğrenmek istiyordu. İstanbul'da sanayi okuluna girdi, mürettiplik öğrendi ve gazetelerde çalışmaya başladı. Biraz para biriktirince kendi hesabına yazı dizerek ufak bir basımevi edindi ve kitap bastı. Bir süre sonra da *Sabah* gazetesine idare müdürü oldu.

O zamanlarda gazetenin üç başyazarı vardı: Diran Kelekyan, Ahmet Rasim ve Mahmut Sadık. Yazışleri müdürlüğünü de Ebüssüreyya Sami ve Hasan Bedrettin Beyler yapıyordu.

Mihran Efendi Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye nazırlığı sırasında armatörlüğe de heves etmiş, Konya adlı bir şilep satın alarak asker taşımaya başlamıştı. Çok geçmeden bir vapur daha satın aldı. Buna da Sabah adını verdi. Bir süre sonra Kayseri adını verdiği başka bir vapur edindi. Enis Tahsin Til «Araya savaşlar girmemiş olsaydı Mihran Efendi belki de bizim Onassis'imiz olacaktı» der [19].

İstibdat döneminde *Sabah* gazetesinin en büyük rakibi *İkdam* gazetesi idi. *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet Bey Mihran Efendi için «Hamaldır,

okuyup yazması pek azdır» dermiş. Mihran Efendi de Ahmet Cevdet Bey için «Kafası et doludur, beyinden eser yoktur» diye söz edermiş [20].

Sonradan *Sabah* gazetesinde çalışmış gazeteciler arasında şu adlara rastlanır: Hüseyin Cahit, Adnan Adıvar, Hommer'i çeviren Ata Bey, Hamit Vehbi, Ahmet Emin Yalman, Arif Cemal ve Enis Tahsin Til.

Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında gazetenin başyazarlığına Ahmet Emin Yalman getirildi. Yalman o dönemde gazetenin 15.000 bastığını belirtmektedir [21] Refik Halit ve Yahya Kemal de bu gazetede başyazı yazmışlardır.

Birinci Dünya savaşı bittikten çok kısa bir süre sonra Mihran Efendi *Sabah* gazetesine yeni bir yön verecek önemli bir karar aldı; gazetenin yönetimini *Peyam* gazetesi başyazarı, İttihatçıların en büyük düşmanı Ali Kemal'e bıraktı. Gazetede şöyle bir ilân yayınlandı o gün: «Gazetemiz yarından itibaren *Peyam* gazetesi baş muharriri Ali Kemal Bey'e tevdi edilmiştir. Meşrutiyetimizin başlarından, hatta eski devirden beri siyaseten, ilmen edeben mesleğini hiç değiştirmemiş, kalem ve vicdanından başka hâkim tanımamış birkaç muharririmiz varsa, şayet varsa, onlar da hiç şüphe yok ki Ali Kemal Bey'le arkadaşlarıdır. O halde şimdiden sonra *Sabah* gazetesinin ne olabileceğini okurlarımıza anlatmayı fazla buluruz.»

Ali Kemal Bey böylece *Sabah*'a geçmiş oluyordu. Gazetenin adı da *Peyamı Sabah* oldu. *Sabah* derhal İttihatçılara karşı büyük bir kampanyaya girişti. Ali Kemal bütün İttihatçılara «Hinoğlu hinler» diyor, İttihatçıları tutan gazetelere «lahana yaprakları, karpuz kabukları» diye saldırıyor, *Akşam* gazetesinin yazarları için de «finolar» diye yazılar döşeniyordu.

Ali Kemal kısa bir süre sonra Anadolu hareketine yüklenmeye başladı. Millî mücadelenin liderlerine «Bolşevik ajanları, zırtapozlar, şakiler, bâgiler (asiler)» diye her gün saldırıdan geri kalmıyordu.

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanması Ali Kemal için büyük yenilgi olmuştu. İzmir'in kurtuluşunun ertesi günü Ali Kemal *Peyamı Sabah*'ta son başyazısını yazdı. Gazetenin başlığı «Türkün bayramı» idi. Yazıda da «seviniyoruz ama bu sevincimiz bizi siyasî içtihadımızdan vazgeçiremez diye eski görüşlerinden ayrılmadığını belirtiyordu.

Ertesi gün, 11 Eylül, 1922'de, *Peyamı Sabah*'ta Ali Kemal'in gazeteden uzaklaştırıldığını belirten bir yazı çıktı. Daha ertesi gün de gazetenin adı yine *Sabah*'a çevrildi. Ama Mihran Efendi korku içindeydi artık. Kendisinden hesap sorulabileceğinden korkuyordu. Aradan bir ay bile geçmeden *Sabah*'ı kapattı, her şeyini satıp Avrupa'ya kaçtı [22]. 37 yıllık *Sabah* böylece tarihe karışmış oluyordu.

Gelelim Ali Kemal'e... 1922 Ekim'inde bir öğle üzeri kendisini Beyoğlunda bir berber dükkânından çıkarken yakalayıp gizlice İzmit'e götürdüler. Daha düşman işgalindeydi İstanbul. İzmit'te Nurettin Paşa sorguya çekti kendisini. Sorgudan sonra emniyet memurları Ali Kemal'i alıp dışarıya çıkardılar. Halk birikmişti İzmit Sarayının bahçesine. Saat kulesinin önüne gelince çocuklar «Peyamı Sabah, Peyamı Sabah» diye bağırmaya başladılar. Küçük bir çocuk bir taş attı. Gözlüğüne geldi Ali Kemal'in.

«Ayıp» diye bağırdı Ali Kemal. Bunun üzerine bir taş yağmuru başladı. Yere yuvarlandı Ali Kemal. Sonra taşlar yağdı üzerine... Sonra askerler cesedini köprü başındaki bir ağaca astılar [23].

İlk gazeteciler grevi

İstibdat dönemindeki basın olaylarının en önemlilerinden biri ilk gazeteciler grevidir. Şöyle olmuştur bu grev:

Yıl 1901. O zamana kadar gazetelere iki paralık pul yapıştırılmaktadır. Abdülhamid tahta çıkışının 25'inci yıldönümünü kutlar o yıl. Basının hoşuna gitsin diye de o yıldönümünde pul vergisini kaldırır. Gazete patronları önemli bir gelir sağlarlar bundan. Pulların kaldırılması her bir gazetenin gelirinde 80-90 liralık bir artış sağlayacaktır [24]. Gazetede çalışanlar da bundan kendilerine bir pay isterler. Patronlar «Hayır, olmaz» derler. Kimlerdir o zaman gazete patronları: *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet'le *Sabah*'ın sahibi Mihran Efendi. Gazetecilerin istediği şey, bu 90 liranın hiç değilse üçte birinin kendilerine verilmesidir. Patronlar dayatırlar. İş büyür ve sonunda gazeteciler greve karar verirler. O zamanlar da daha grev girmemiştir Osmanlı imparatorluğuna. Grev nasıl yapılacak? Kimse bilmez bunu. Gazeteciler kendi aralarında toplantılar düzenlerler. İş yalnız işi bırakmakla kalmamalı, grevciler yeni bir gazete de çıkartmalıdır.

Nasıl çıkar bu gazete? *Saadet* diye yarı batak bir gazete vardır o zamanlarda. Onu kiralamaya karar verirler. «Her muharrir 25 lira sermaye verecek ve bununla kâğıt ve lüzumlu malzeme satın alınacaktır.» Paralar toplanır ve grevciler kendi öz gazeteleri *Saadet*'i yayınlamaya başlarlar.

Ama o zamana kadar birbirlerinin en büyük düşmanı sayılan Ahmet Cevdet'le Mihran Efendi aralarında anlaşarak *İkdam*'la *Sabah*'ı hiçbir şey olmamış gibi çıkartmaya devam ederler. Okuyucular bütün yazı kadrosunun ayrılıp grev yaptığını anlamayarak her günkü alışkanlıkla gazetelerini almaya devam ederler. Hüseyin Cahit Yalçın şöyle anlatıyor bunu:

«Hep birden grev yapıp *Saadet*'i çıkarmamız ne *İkdam*'ı sarstı ne de *Sabah*'ı. Basın piyasasının kalburüstü en işgüzar yazarları *Saadet* gazetesini bir türlü yürütemiyorlardı. Sansür müthiş bir silindir olmuştu. Hiçbir yazarın benliğini göstermesine, hiçbir gazetenin başka türlü olmasına imkân yoktu. Nasıl olup da bizlerin böyle bir çeşit isyan şeklinde kendi başımıza bir gazete çıkarmamıza müsaade ettiklerine şimdi şaşıyorum...»

İlk grev böylece fiyasko ile sonuçlanır. Grevciler borçlarını ödeyemedikleri için günün birinde *Saadet* gazetesinden de atılırlar.

Soru 20: İlk Ermenice ve Ermeni harfleriyle Türkçe gazeteler ne zaman çıktı?

Bizde Ermenice ve Ermeni harfleriyle Türkçe gazetelerin çok eski bir tarihi vardır [25]. Türkiye'de Ermeni basını tarihi *Takvim-i Vakayi*'den bir-

kaç ay sonra, 1832'de başlıyor. O yıldan bu yana İstanbul'da 350, İzmir'de 38, yirmiye yakın il ve ilçe merkezinde de 70 kadar Ermenice gazete ve dergi yayınlanmıştır [26].

Bir de Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlanmış gazete dergiler vardır ki, onların sayısı da 20'yi geçer [27].

Türkiye'de yayınlanan Ermenice ilk gazete *Takvim-i Vakayi*'nin Lrokir (gazete) adıyla 13 Ocak 1832'de çıkmaya başlayan Ermenice sayısıdır. Bu gazete birkaç yılda bir ad değiştirdiği için Ermenice *Takvim-i Vakayi*'nin tarihi yazılırken şimdiye kadar hep karışıklıklar çıkmıştır. 1948'de İstanbul'da, *Jamanak* gazetesinin 40'ıncı yıldönümü dolayısıyle yayınlanan Ermeni basın tarihinde bu konuda geniş bilgi verilmektedir [28].

Lrakir'in adı 13'üncü sayıda *Havadis-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye* olur; 1841'de *Haydarar Kir Lro Osmanian* (Osmanlı Haberleri Rehberi); 1846'da *Haydarar Lrakir* (Rehber gazete), 1849'da *Surantak Püzantyan* (Bizans Habercisi) ve *Surantak Gostantyan* (İstanbul Habercisi) adlarıyla yayınlanır. Demek ki *Lrakir* ad değiştire değiştire 19'uncu yüzyıl ortalarına kadar yayınlanmıştır.

Doğrudan doğruya Ermenilerin çıkardıkları ilk gazeteler de şunlardır:

İştemaran Bidani Kidelyats (Gerekli bilgi topluluğu, 1839 İzmir'deki Protestan Ermenilerin yayınladığı aylık gazete); *Arşalus Araradyan* (Ararad Şafağı, 1840, İzmir, 15 günlük gazete); *Astarar Püzantyan* (Bizans Gazetesi, 1840, İstanbul)

Haftalık, onbeşgünlük, aylık bir yığın gazete çıkartılır o yıllarda [29]. Bir yandan da Ermenice ilk mizah gazeteleri çıkmaya başlar. Bunların en önemlileri şunlardır:

Meğu (Arı) 1856: Ermenilerin en ünlü mizahçısı Hagop Baronyan, yönetmiştir bu gazeteyi. *Zıvarcahos* (hoşsohbet, 1856), *Punch* (1860-1907), *Por Aravodyan* (Sabah borusu,1870) *Por Aravelyan* (1872), *Mamul* (Basın, 1876-77).

Soru 21: İlk Musevi gazeteler ne zaman yayınlandı?

Avram Galanti'nin "Türkler ve Yahudiler" [30] adlı kitabında belirttiğine göre İspanya'dan Türkiye'ye göç eden Museviler matbaayı da beraberlerinde getirmişler. 1453'te İstanbul'da ilk matbaa Gerson adında bir haham tarafından kurulmuştur. Gerson 1530'a kadar bu matbaada çalışmış, sonra da oğulları bu işi sürdürmüşlerdir.

Gerson'un kurduğu matbaada İbranice bir tefsir ve Tevrat (1493) ve İbranice bir dilbilgisi kitabı (1495) basılmıştır. İkinci Beyazıt döneminde (1481-1512) İstanbul ve Selanik'te 19, Birinci Selim döneminde de (1512-1520) 33 kitap yayınlanmıştır [31].

Musevilerin kurduğu matbaalarda İbranice'den başka İspanyolca, Latince ve Rumca kitaplar ve bir İbraniçe-Türkçe sözlük basılmıştır. Musevi

matbaalarının sayısı sonraki yıllarda İstanbul'da 19'a, Selanik, Halep, Edirne, Şam ve İzmir'de de 30'a yükselmiştir.

Ziyad Ebüzziya'nın belirttiğine göre Türkiye'de yaşayan Museviler İspanyolca ve Ladino [32] dilinde 102 gazete çıkartmışlardır [33]. Bunların 86'sı Osmanlılar döneminde, 16'sı ise 1923'ten sonra yayınlanmıştır.

Osmanlılar döneminde Musevilerin çıkardıkları dönemsel yayınlar şunlardır: La Buena Esperansa (Ladino, İzmir 1842), Chaaré Mizzahpuerta del Oriente (İzmir 1846), Or Israel-La Luz de Israel (İspanyolca), El Manedero-La Fuente de Sensia Para El Puevlo (İsp. 1855-1858, 1885-1889), Journal Israelit (İsp. 1860-1866), Sefat Emek-El Luzero (İsp. 1867), El Necinel (İsp.1871), El Tiempo (İsp. 1871), El Progresso (İsp. 1871). El Telegrafo (İsp.1872-1930), La Patria (İsp. 1908-1909), La Boz (İsp.1908-1910), El Relampago (İsp. 1909), El Koreo (İsp.1911), El Sol (İsp. - Fr. 1879), El Rayo de Luz (İsp. -Fr. 1885), El Amigo de la Famia (İsp. Fr. 1885), El Instruktor (İsp. Fr., 1888), Elcudio (İsp. Fr. 1909-1922), Le Edison de Cugeues El Telegrafo (İsp. - Fr. 1894), Coha Coheyka (İsp.1860, Mizah), El Burlon (İsp. 1909, Mizah), El Jugveton (İsp. 1909-1931, Mizah), El Chuflete (İsp. 1909, Mizah), El Grasiozo (İsp. 1910 Mizah, Şarkiyye (İzmir, 1867, İbrani harfleriyle Türkçe), Zaman (İzmir, 1872, İbrani harfleriyle Türkçe), Ceride-i Terceme (İzmir, 1876), Ceride-i Lisan (İzmir 1899), İttihat (İzmir 1908), İktisadiyat Mecmuası (1914-1918), Mir'at (1911), Ceride-i Felsefe (1912), Ha Mevaser (İbranice, 1909-1911), L'Aurore (Fr. 1908-1922), Le Jeune Turc (Fr. 1908-1918), La Nation (Fr.1919-1922), Le Journal d' Orient (Fr. 1917-1971), Djouha (Nasrettin Hoca, Mizah) [34].

Soru 22: İlk Rumca gazeteler hangileridir?

Filos ton Neon (Gençlerin arkadaşı): 1831 Eylül'ünde İzmir'de Evangelist papaz okulunun müdürü Omirolatis'in, okulun bir köşesinde kurulan bir basım bölümünde çıkardığı bu gazete, Osmanlı İmparatoluğu'nda yayınlanan ilk Rumca gazete sayılır. İngiliz ve Amerikan misyonerlerinden yardım gören bu gazetede dinsel konuların yanında günlük olaylara da yer veriliyordu. *Filos ton Neon* ancak üç ay çıkabildikten sonra 28 Aralık 1831'de kapandı.

Astir en ti Anatoli (Anadolu yıldızı): 1832'de çıkmaya başladı. Bir yıl sonra adını değiştirdi, *Filos ton Neon- Astir en ti Anatoli* oldu. Gazete İngilizce-Rumca iki dilde yayınlandı. Bir süre sonra yalnız İngilizce olarak «*The Star in the Fast New Series*» başlığı ile çıktığı görülür. Bu gazete de çok kısa ömürlü olmuştur.

Mnimosini: 1833'de, yine İzmir'deki Evangelist papaz okulunun müdürü Omirolatis tarafından kuruldu. 4 sayfalık haftalık siyasal, edebî ve ticarî bir gazeteydi. 13 Eylül 1835'de yayınlanan 28'inci sayısında İzmir'deki Rum aydınlarının gazeteye karşı gösterdikleri ilgisizliği yeren

bir yazı yayınlayarak kapandı.

Othomanikos Minitor (1835): İstanbul'da çıkan ilk Rumca gazete budur. Bu gazete Takvim-i Vakayi'nin Rumcaya çevirisidir. Bazı kaynaklara göre Rumca Takvim-i Vakayi 1832'de çıkmıştır [35]. Bu gazetenin kaç yıl yaşadığı kesinlikle belli değildir.

Ionikos Paratiritis (İyonyalı gözlemci): Mart 1837'de İzmir'de çıkmaya başladı. ancak üç yıl yaşayabildi.

Amalthia (Bolluk boynuzu): 6 Ağustos 1838'de, Kostantin Rode adlı bir Rum'un İzmir'de çıkardığı bu gazetede dış haberlere de yer ayrılıyordu. *Amalthia* önceleri haftalıktı, 1870'de haftada 2 kez yayınlanmaya başladı. 1882'de günlük oldu. 1888'de baskı sayısı 2500'e yükseldi. İzmir'in kurtuluşundan sonra 28 Eylül 1922'de kapandı. Son sayısının numarası 19.925'tir. Rumların İzmir'den ayrılmalarından sonra *Amalthia* 17 Aralık 1922'de Atina'da yayınlanmaya başlamış ve 28 Ekim 1923'de kapanmıştır.

Telegraphos tou Bosphorou (Boğaziçi telgrafı): Bu gazetenin 1850'den önce İstanbul'da yayınlandığı anlaşılıyor. «Boğaziçi telgrafı» 1856'da *Byzantis* gazetesiyle birleşmiştir.

Anatolikos Minitor: 12 Ocak 1845'de İzmir'de çıkmaya başlayan bu gazete, Rum harfleriyle dizilen Türkçe bir gazetedir. Dil öğretmeni E. Misailidis tarafından çıkartılmıştır. 1847'de gazetenin İstanbul'a taşındığını görüyoruz. Günlük Anatoli gazetesi 1900 yılına kadar yayınlanmıştır.

I Efimeris tir Zmirnis (İzmir'in gazetesi): İzidor Skilasis adlı bir yazarın 1849'da çıkardığı bu gazete 1854 başında kapanmıştır.

Byzantis: 1850'den sonra İstanbul'da çıkan günlük gazete Patrikhanenin organı sayılmıştır. *Byzantis*'in 1888'e kadar çıktığı sanılıyor [36].

Anatolikos Astir (Anadolu yıldızı): 1861'de İstanbul'da yayınlanmaya başlayan günlük bir gazetedir. 1890'a kadar çıkmıştır [37].

Neologos (1861, İstanbul) Elencilik akımının organı olmuştur.

İzmir'de aynı dönemde çıkan öteki Rumca gazeteler şunlardır: *Argos* (1839-1841), *Yoniki Melisa* (İyonya arısı,1839), *İziyania* (1840-1841), *Elpis* (Ümit, 1841), *Astir tis Anatolus* (Anadolu yıldızı, 1841-1842), *Esperinos Kiriks* (İkindi vaizi, 1842), *O Filos tu Lau* (Halkın arkadaşı, 1842), *Orion* (1843), *O Melisiyenis* (1844), *Alithia* (Gerçek, 1846), *Emborikos Tahidromos* (Ticaret Postası, 1856), *Telegrafos tir Zmirnis* (İzmir telgrafı, 1859-1861), *Evsevia* (1861), *Mintor* (1869-1874), *Velos* (1875-1888).

Zmirni (İzmir): İlk sayısı 1870'de yayınlanmış ve 508 sayı çıktıktan sonra 1875 Ekim'inde kapanmıştır.

Nea Zmirni (Yeni İzmir): 14 Şubat 1876'da Zmirni gazetesinin devamı olarak çıkmış, beş ay sonra da günlük olmuştur. Gazetenin müdürü K. Andreadakis'in 1914 yılında sınır dışı edilmesiyle gazete kapanmıştır. İzmir'e ilk linotip'i bu gazete getirmiştir.

Aydın: 1869'da Aydın'da Türkçe ve Rumca çıkmaya başlamış 1879'da kapanmıştır.

I Proodos (Gelişme): Meşrutiyette İzmir'den milletvekili seçilen Minas Hamudopulos tarafından 1871'de yayınlanmaya başlayan bir gaze-

tedir. 1912'de kapanmış, 1919'da yeniden çıkmışsa da kısa bir süre sonra yok olmuştur.

I Epohi - Devir 1872'de İzmir'de yayınlanan Türkçe Rumca bir gazetedir.

Ionia (İyonya): 1874-1879 yıllarında İzmir'de haftada iki defa yayınlanmış, zaman zaman da parasız ekler dağıtmıştır.

Théatis (Seyirci): İstanbul'da yayınlanmıştır. Günlüktür.

Thraki (Trakya): İstanbul'da çıkmış günlük gazete.

Kudunatos: Mizah yazarı Teodor Kasab'ın çıkardığı *Çıngıraklı Yılan*'ın Rumcasıdır.

Momus: Teodor Kasab'ın çıkarttığı *Hayal* gazetesinin Rumca baskısıdır.

Konstantinopolis, Epitléorisis, Proodos, Kronos, Proia [38].

Elenikos Fololog ikos Silogos (1864-1922): İstanbul'da yayınlanan ve geniş etkileri olan tarih ve edebiyat dergisidir.

Eklisiastiki Alitheia (1881-1922): Bu da İstanbul Patrikhanesinin organı, dinsel bir dergidir.

Oksonos Pontos (1881-1885): Trabzon'da yayınlanmıştır.

Daha sonraki dönemlerde çıkan gazeteler arasında şunlar vardır: *Nea Efemeris, Tahidromos, Pedikos Kosmos, Bosforis, Metapolitefsis, Patris, Apoyevmatini* ve *Embros.*

Soru 23: İstibdat döneminde dış haber kaynakları nelerdi, İlk yabancı ajans büroları ne zaman kuruldu?

Yabancı ülkelerdeki muhabirlerden gelen yazı ve mektuplar:

İstibdat döneminde Türk gazeteleri yabancı ülkeler de özel muhabir bulundurabilecek durumda değillerdi. Ama eğitim için dışarıya giden bazı aydınlar gazetelerle anlaşarak onlara sürekli yazı ve mektup gönderiyorlardı. Her ünlü gazetenin dışarıda bir çeşit muhabiri vardı. Örneğin Ali Kemal Paris'ten sürekli olarak *İkdam*'a yazı yazıyordu. Ahmet Cevdet kendi gazetesi *İkdam*'a yıllar boyu İsviçre'den yazı yollamıştı. Dr. Adnan Adıvar da yine *İkdam*'a Paris'ten yazı gönderiyordu. Sonraki yıllar da Ahmet Emin Yalman ve Zekeriya Sertel de gazetelere sık sık Amerika'dan mektuplar yazmışlardı.

Gazetecilerin bir olayı incelemek için dışarıya gönderilmeleri hiç olağan şeylerden değildi. Ama herhangi bir nedenle dışarıya giden gazeteciler elbette bunları geniş yazı konusu yapıyorlardı. Örneğin *Basiret* gazetesinin sahibi Ali Efendi Bismark'ın çağrısı üzerine 1872'de Almanya'ya gitmiş ve bunu uzun bir röportaj konusu yapmıştı. *Servetifünun*'un sahibi Ahmet İhsan da yabancı ülkelerdeki baskı ve dizgi makinelerini görmek için bazı büyük şehirleri gezmiş ve bunları yazılarında işlemişti.

Yabancı ajans haberleri:

Büyük İstanbul gazetelerinin genellikle İstanbul'daki yabancı ajans bürolarıyla anlaşmaları vardı. Dış haber bültenlerini bu ajanslardan alıyorlardı. (Bkz. Soru 37).

Yabancı ülkelerde çıkan gazete ve dergilerden çeviriler:

Yabancı ülkelerde çıkan gazetelerin Türkiye'ye sokulması yasaktı. Bunlar «evrak-ı fesadiye» (karışıklık yaratan belge) sayılıyordu. Yabancı gazete ve dergileri ancak İstanbul'daki yabancılar okuyabiliyorlardı. Onlar da elçilikler kanalıyla yabancıların kendi postanelerinden elde ediliyor ve Serkildoryan ve İngiliz Kulübü gibi yabancı kulüplerinde okunuyordu. Yabancıların bu gazeteleri Türklere vermemeleri için sıkı tedbirler alınıyor, Padişahın hafiyeleri bu konuda sık sık Saraya jurnaller veriyorlardı. Ama buna rağmen gazeteler yabancı ülkelerde çıkan gazeteleri elde ederek dış olayları izlemeye çalışıyorlardı. Abdülhamid ise yabancı basını büyük bir ilgi ile izliyordu. Yıldız Sarayı'nda bir tercüme kalemi vardı. 15 Ocak 1891 tarihli bir belgeye göre bu büroya sürekli olarak 154 gazete ve dergi geliyor ve bunların içinden seçilen önemli yazı ve haberlerin özeti her gün Padişaha okunuyordu.

Abdülhamid zamanında Yıldız Sarayı'nda Mabeyn başkâtibi olan Tahsin Paşa, Sultanın dış basına verdiği önemi şöyle belirtmektedir [39]:

«Sultan Hamid basına çok önem verirdi. Dış basını yakından izletir, bunların yayınlarına cevap verirdi. Yabancı gazeteler içinde en çok önem verdiği şunlardı: *Times, Temps, Kölnische Zeitung, Tribuna ve Standart.* Bu gazetelerin siyasal makale ve yorumları günü gününe Türkçeye çevrilir ve Padişaha sunulurdu. Bunların içinde düzeltilmesi gereken yazılara Yabancı Basın Müdürü, Saray mütercimleri ve bazı ünlü yazarların aracılığı ile cevaplar hazırlatır ve bunları yayınlatırdı.»

Yabancı ülkelerdeki elçiler de ayrıca dış basında çıkan Türkiye ile ilgili yazıları telgrafla Saraya bildiriyorlardı. Böyle bir telgraf alındığı zaman Saray bu gazetelerin Türkiye'ye girmemesi için özel tedbirler alıyordu.

Saraya verilen jurnaller üzerine sık sık araştırmalar yapılıyor ve evinde yabancı gazete ve sakıncalı kitap bulunanlar yakalanıp zindana veya sürgüne gönderiliyordu.

İstanbul'da yabancı dillerde çıkan gazetelerden çeviriler:

O zamanlar genellikle Beyoğlu yakasında çıkan bu gazetelere «karşı gazeteler» denirdi. Bu gazetelerde çıkan dış haberler Türkçeye çevrilerek gazetelere aktarılırdı.

İlk yabancı ajans büroları

1854 yılında İstanbul birdenbire yabancı basının büyük ilgisini çeken bir şehir oluverdi. Neden? Çünkü Kırım Savaşı vardı o sıralarda. Fransızlar da katılmışlardı bu savaşa. İstanbul Kırım yolu üzerindeydi. Gemiler

İstanbul'dan gidiyordu Kırım'a. Askerler İstanbul'dan geçiyor, yaralılar İstanbul'a geliyordu. O zaman ajansçılık daha yeni bir konuydu. Dünyanın ilk haber ajansı *Havas* kurulalı ancak 19 yıl olmuştu. 1854'te *Havas* hemen bir muhabir yolladı İstanbul'a. Ertesi yıl *Havas* Viyana-Karadeniz telgraf hattının açıldığını ve bunun İstanbul'a bağlandığını bildirerek «İstanbul artık Paris üzerinden Londra'ya bağlanmıştır» diye bir haber yayınlıyordu.

İngilizlerin *Reuter* ajansı da İstanbul'un önemini anlamakta gecikmedi. İstanbul, Hindistan yolu üzerinde sayılırdı. «Üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğu»nun birçok yolu Osmanlı ülkesinden geçmiyor muydu? Bu bakımdan *Reuter*'in de mutlaka İstanbul'da özel bir muhabir bulundurması gerekiyordu. Bu muhabir çok başarılı çalışmış olacak ki 1866'da Hükûmetin, telgraf haberlerinde *Reuter*'e öncelik tanındığı açıklandı [40].

Derken *Continental* Ajansı da İstanbul'da muhabir bulundurmaya kalktı. Böylece İstanbul uluslararası büyük ajanslar için çok önemli bir merkez olmuştu. Ama, pahalıya çıkıyordu bu iş. Sonunda, 17 Ocak 1870'de, *Havas, Reuter* ve *Contitental* ajansları kendi aralarında bir anlaşma imzalayarak dünyayı bölüştüler. Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır «ortak haber bölgesi»ne giriyordu. *Havas*'la *Reuter* 1870'de İstanbul'da ortak bir büro açtılar. Bu büro hem dışarıya haber gönderecekti, hem de İstanbul gazetelerine haber satacaktı. İlk büro böyle kuruldu İstanbul'da.

1889'da Ajanslar kendi aralarında yeni bir anlaşma yaptılar. *Reuter* İstanbul'dan çekildi. İstanbul *Havas* ile Avusturya Ajans *Corrbureau*'nun tekeline verildi. *Corrbureau* da İstanbul'da «Constantinople Ajansı» adıyla bir şube açtı. Dış haberleri bu ajanslar vermeye başladılar.

Ajans büroları dışarıdan çekilen telgrafları sansürsüz olarak alıyorlar ve haber bültenlerini yine sansürsüz olarak abonelere gönderiyorlardı. Ama bu haberler gazetelere girerken sansürden geçiriliyor ve dış haberlerin çoğu yok ediliyordu.

DİPNOTLAR:

(1) Gazeteci Süleyman Tevfik Bey'in anılarından: «O zamanın İsmail Kemal, Sait, Ahmet Mithat gibi büyük yazarları gazeteye girmeyeceğini bildikleri halde, saraya duyurmak istedikleri mühim şeyleri başmakale şeklinde yazar ve sansüre gönderirlerdi. Çünkü bunun yayımını yasak eden bir memur yazının bir kopyesini bir notla Saraya gönderir. Abdülhamid de bunu okutup dinlerdi...»

(2) Bu yönerge Paul Fesch'in 1907'de Paris'te çıkardığı «Constantinople aux derniers jours d'Abdülhamid» (Abdülhamid'in son günlerinde İstanbul) adlı kitabında yayınlanmıştır. Server İskit «Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları» adlı kitabına bunun fransızcadan çevirisini koymuştur. Yönergenin yayınlandığı tarih belirtilmemiştir.

(3) Ahmet İhsan, Matbuat Hatıralarım, İstanbul, 1930, s. 150.

(4) Server İskit, Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, s. 135.

(5) Niyazi Ahmet Banoğlu, «Abdülhamid Devrinde Basın Rezaletleri» Dünya gazetesi, Aralık 1955.

(6) Ahmet İhsan, aynı eser, cilt I, s. 72.

(7) Ahmet İhsan, aynı eser, s. 75.

(8) Münir Süleyman Çapanoğlu, Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar, İstanbul, 1962, s. 49.

(9) N. A. Banoğlu, aynı yazı dizisi, Dünya, 22 Aralık 1955.

(10) N. A. Banoğlu, Aynı yazı dizisi, Dünya, 3 Ocak 1956.

(11) Paris Büyükelçiliğinden çıkarlar elde ederek Fransız basınında Abdülhamid'i öven yazıların çıkmasını sağlayan bir gazeteci de Figaro yazarlarından Theodore Cahot olmuştur.

(12) Basiret, 5 Haziran 1872.

(13) Basiret, 17 Nisan 1872.

(14) Devir, 25 Ağustos 1872.

(15) Hakkı Tarık Us, Ahmet Mithat'ı anıyoruz. İstanbul, 1955. Münir Süleyman Çapanoğlu, Ahmet Mithat, İstanbul, 1964.

(16) Almanak 1936, İstanbul, Basın Kurumu, s. 93.

(17) Selim Nüzhet, Türk Gazeteciliği, İstanbul, 1931, s. 72.

(18) Enis Tahsin Til, «Eski Gazeteciler, Eski Gazeteler» Vatan, 6 Mayıs 1959.

(19) Enis Tahsin Til, «Filip ve Mihran Efendiler», Vatan 29 Ocak 1960.

(20) Enis Tahsin Til, «Gazetecilikte rekabet», Vatan 19 Şubat 1962.

(21) Yalman, Gördüklerim, Geçirdiklerim İstanbul 1971, cilt I, s. 294.

(22) Asım Us, 1930-1950 Hatıra Notları. İstanbul, 1966, s. 46-54.

(23) Tarık Mümtaz Göztepe, Vahidettin, İstanbul, 1969, s. 434.

(24) Enis Tahsin Til, «Muharrirlerin Grevi», Vatan 11 Şubat 1959.

(25) Dünyada Ermenice ilk gazete 1784'te Madras'ta (Hindistan) yayınlanmış Azdarar adlı bir gazetedir. (Karken Mooradian, «Armanian Journalism since 1512» Journalism Quarterly, Winter, 1970).

(26) Sorbonne'da öğretim üyesi Vartan Ozinian'ın verdiği bilgiler, Mart 1973, Paris.

(27) Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlanan başlıca gazeteler şunlardır: Ceride-i Havadis (1840 veya 1842, başyazarı Haçadur Vosganyan), Mecmuai Havadis (1852-53), Ahabiri Konstantiniye (1855), Zühal (1855-57), Müradü Erciyas (1859-1864), Tercüman-ı Hakikat'in özel sayıları, Manzumei Efkâr (1866-1896), Fırat (1867, Halep), Envarı Şarkiyye (1867, Erzurum), Varakayı Havadis (1868-69), Tirçnik (1868), Hüdavendigâr (1869-72, Bursa), Sedayı Hakikat (1870-73), Tercüman-ı Efkâr (1878-84), Ceride-i Şarkiyye (1885-1913), Mecmua-ı Ahbar (1885-1906, 1907-1914, Ermenice), Felek (1885-1887), Avedaper (1906-09), Rehber (1912-13), Rahnüma (1910-13) (V Ozinian'dan alınmıştır).

Ahmet İhsan Tokgöz de anılarında Ermeni harfleriyle Türkçe yayınlanan Manzumei Efkâr, Ceride-i Şarkiyye ve Cihan gazetelerini okuduğunu anlatıyor (cilt I, s. 35).

(28) Jamanak, 1908-1948, İstanbul (Bu incelemeyi Toros Azadyan'ın yaptığı anlaşılıyor).

(29) O dönemde yayınlanan başlıca gazeteler şunlardır: Hayrenaser (1843, İzmir), Hayastan (1846-52), Masis (1852-), Arpı Araradyan (1853-56, İzmir), Tutak Haygasyan (1856, İzmir), Avedaper (1855, İzmir), Astığ Aravelyan (1855), Yerevak (1857), Kınar Aravelyan (1857), Tankaran Hasaragats (1858), Jamanak (1863), Manzumei Efkâr (1866-1917), Orakır (1868), Dziadzan (1866-70), Ararat (1869-72), Hayrenik (1870-1891), Asya (1841-74), Püzantyan (1896-1918), Mecmuai Ahber (1885-1914), Ceride-i Şarkiyye (1885-1913), Surhantag (1899-1908), Arşalus (1907-1908), Jamanak (1908).

Birinci Dünya Savaşından sonraki yayınlar arasında da şunlar vardır: Arevelk (1931), Norlur (1926), Hayhosnak (1936), Badger (1938), Amsuvan Kirkı (1938), Aztarar.

(30) Aram Galanti, Türkler ve Yahudiler, İstanbul 1947.

(31) Kamil Özer, Türkiye'de Gayrimüslüm Azınlık Basını, Yüksek Lisans Tezi, İst. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, 1995.

(32) Ladino İspanya'dan gelen Musevilerin kullandıkları İspanyol kökenli bir dildir. Bu dil İspanyolca, Türkçe, Rumca ve Bulgarca'nın karışımı ile ortaya çıkmıştır.

(33) Ziyad Ebüzziya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe dili dışındaki basını, Türkiye'de yabancı dilde basın, İstanbul Üniversitesi yayınları 3342.

(34) Nesim Benbanaste, Örneklerle Türk-Musevi Basınının Türkçesi, İstanbul, 1988.

Selim Kaneti, Türkiye'de Yabancı Dilde Basın, İst. Üniversitesi Yayınları 3342

(35) H. R. Ertuğ, aynı eser, s. 152.

(36) A. Dascalakis, La presse néo hellenique, Paris 1930, s. 68.

(37) Dascalakis, aynı eser.

(38) N. Maschopoulos, Històrique de la presse grèque; bibliographie de la presse, Paris, s. 646.

(39) Niyazi Ahmet Banoğlu, «Abdülhamid Devrinde Basın Rezaletleri» Dünya, 14 Kasım 1955 - 17 Ocak 1956.

(40) Graham Storey, Reuter's Century, Londra, 1951.

III

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMİ

(1908-1923)

Soru 24: İkinci Meşrutiyet basına nasıl bir özgürlük havası getirdi?

24 Temmuz 1908'de İstanbul gazetelerinde çıkan dört satırlık bir resmî bildiri Meşrutiyetin yeniden ilan edildiğini ve 1876 Anayasasına göre seçimlerin yapılacağını bildiriyordu. Bu haber büyük bir coşkunluk yarattı İstanbul'da. Gazeteciler Sirkeci Garının karşısındaki bir lokantanın bahçesinde toplandılar [1]. 33 yıldan beri ilk defa böyle bir toplantı yapılıyordu. Gazeteciler derhal kendi aralarında bir dernek kurmaya karar verdiler. «Osmanlı Matbuat Cemiyeti» adlı bu derneğin o toplantıda temelleri atıldı (Bkz. Soru 92).

Özgürlük vardı artık İstanbul'da. Gazeteciler kesin bir karar aldılar. Sansür memurlarını o gece gazetelere sokmayacaklar ve sabaha kadar görev başında kalacaklardı. Nitekim öyle yaptılar. Sansür memurları kapılardan geri çevrildi. «Gazeteler hürdür artık. Sansür yasaktır. Gazeteleri sansür etmeye kalkmak ağır bir suçtur.» dendi kendilerine. Ve 25 Temmuz 1908 sabahı gazeteler yıllardan beri ilk olarak sansürsüz çıktı. Sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü Cumhuriyetten sonra «Gazeteciler Bayramı» kabul edilecektir.

O günlerde İstanbul'da topu topu dört gazete çıkıyordu: *İkdam, Sabah, Tercüman* ve *Saadet*. Bütün bu gazeteler Meşrutiyeti ve özgürlüğü öven ateşli yazılar yayınladılar o gün. Baskı makineleri bütün gün çalıştı. 10 paraya satılan *İkdam*'ın o gün «karaborsa»ya düştüğü ve yarım liraya satıldığı anlatılır. Yeni bir dönem başlıyordu artık Türk basınında. Yıllardan beri düşündüklerini yazamamış olanlar yeni gazeteler çıkarmaya başladılar. İlk iki ay içinde 200'ün üstünde gazete imtiyazı alındı [2]. Her eğilimde gazete ve dergi yayınlanıyordu artık. Gazete tirajları 2.000'den 50.000'e kadar yükseldi. Bu gazete furyası içinde en önemlileri şunlardı o zamanlar:

Yeni Gazete: Abdullah Zühtü *İkdam*'dan ayrılarak bu gazeteyi çıkardı. Mahmut Sadık da *Yeni Gazete*'ye geçti. Ahmet Emin Yalman imzasız başyazılar yazdı. Hakkı Behiç ve Nazım Poroy da bu gazeteye katıldılar.

Tanin: Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1955), Tevfik Fikret (1867-1915) ve Hüseyin Kâzım 2 Ağustos 1908'de *Tanin*'i çıkardılar. Hüseyin Cahit

koyu İttihatçıydı ve Mebusan Meclisine İstanbul'dan milletvekili seçilmişti. *Tanin* İttihatçıların organı sayılıyordu. 31 Mart olayında gericiler gazeteye saldırıp yağma ettiler. Tevfik Fikret kısa bir süre sonra gazeteden ayrıldı. *Tanin* sürekli saldırılara uğruyordu; birçok kez kapatıldı, adını değiştirerek yeniden çıktı: *Cenin, Renin, Senin, Hak*... Eski İttihatçı Maliye Bakanı Cavid Bey ve Adnan Adıvar da *Tanin*'de çalıştılar.

Tanin 1925'te, İstiklâl mahkemelerince kapatıldı.

Mizan: Uzun süreler dışarıda kalmış olan tarihçi Murat Bey çıkardı bu gazeteyi. *Mizan* İttihatçılara ateş püsküren gazeteler arasında yer alıyordu.

Hukuku Umumiye: Mevlanzade Rıfat'ın yönettiği bu gazete Fedakârânı Millet Derneğinin organı idi. İttihatçılara sert bir dille çatıyordu. Kısa zamanda kapatıldı.

Serbesti: Hukuku Umumiye kapatıldıktan sonra Mevlanzade *Serbesti*'yi çıkardı. İttihatçılar 1909 Nisanında gazetenin başyazarı Hasan Fehmi'yi öldürttüler (Bkz. Soru 27). Bu olay geniş tepkiler yarattı.

Sadayı Millet: Gazeteyi Kozmidi adında bir milletvekili yönetiyordu. İttihatçılara karşı koyan bu gazetenin başyazarı Ahmet Samim'i de İttihatçılar vurdurdular (Bkz. Soru 44).

Şuralı Ümmet: İttihatçıların organı idi. 31 Mart olayında gericiler bu gazeteyi yağma ettiler.

Takvim-i Vakayi: İstibdat döneminde bir dizgi yanlışı dolayısıyla kapatılan bu gazete 29 Temmuz 1908'de yeniden çıkmaya başladı.

Osmanlı: Ahrar partisinin organı idi. Süleyman Nazif yönetiyordu gazeteyi.

Volkan: 31 Mart olayını düzenleyen Derviş Vahdeti'nin yönetiminde gerici bir gazeteydi.

Tercüman: Ahmet Mithat Efendi'nin 1878'de kurduğu bu gazete tarafsızlığını savunmaya çalışıyordu. Bir süre sonra Ahmet Mithat Efendi gazeteden ayrıldı ve *Tercüman*'ı Şükrü ve Behçet Beyler çıkardılar.

Tasvir-i Efkâr: 19 Ocak 1913'te yeniden yayınlanmaya başlanan bu gazetenin sahipleri Talha ve Velid Ebüzziya idi. Yunus Nadi ve Zekeriya Sertel *Tasvir*'de çalıştılar.

Dinsel gazeteler: Bunların başında *Sırat ı Mustakim* gelir. Mehmet Akif vardı bunun başında. Bir süre sonra *Sebilürreşat* yayınlandı. *Sadayı Din, Tarıki Hidayet, Medrese, İlmiye* adlı dergiler de çıkartıldı.

Edebiyat ve düşünce dergileri: Genç Kalemler (Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Emin Bülent, Ali Canip, Ziya Gökalp...), *Yeni Mecmua* (Ziya Gökalp, Refik Halit, Ömer Seyfettin...), *Türk Yurdu* (Türk Ocakları yöneticilerinin dergisiydi), *İçtihat* (Abdullah Cevdet), *Mahasin* (Mehmet Rauf), *Resimli İstanbul, Musavver Muhit* (Faik Sabri Duran), *Şehbal*...

Gazete sayısı:

İkinci Meşrutiyet'in ilk üç buçuk yılında 607 gazete ve dergi yayınlanmıştır Türkiye'de. Bunların çok azı uzun bir süre dayanabilmiş, bazısı birkaç sayı, bazısı üç beş ay çıktıktan sonra kaybolmuştur. Parti gazeteleri aydın çevreleri kışkırtmada önemli rol oynamışlardır bu dönemde. Yeni yayınların çoğu muhalefet gazetesidir.

İkinci Meşrutiyet'in ilânından 1918 sonuna kadar, on buçuk yıllık bir dönem içinde 918 gazete ve dergi çıkartılmıştır [3] Balkan Savaşı sırasında yeni yayınların sayısında bir azalma görülmüşse de 1913'te yeniden önemli artışlar olmuştur. Yeni yayınların en az olduğu dönem 1915-17 yıllarıdır.

Soru 25: 1909 Matbuat Kanunu kaç kez değiştirildi?

31 Mart olayından çok kısa bir süre sonra, 28 Nisan 1909'da Mebusan Meclisine bir basın kanunu tasarısı getirildi. Basın özgürlüğünün yeni bir kanunla kısıtlandırılmaya çalışılması çok geniş tepkiler yarattı gazeteciler arasında. Tasarı her yandan saldırılara uğradı. Uzun tartışmalara yol açan bu tasarıyı 14 Temmuz 1909'da Meclis kabul etti. Ayan Meclisinden hızla geçen basın kanunu tasarısı 18 Temmuz 1909'da kesinleşti. Bir yığın değişiklikle 1931'e kadar, yani 22 yıl yürürlükte kalan bu kanunun birçok hükümleri o zamanki Fransız basın kanunundan aktarılmıştır. Gazete çıkartmak için önceden ruhsat alma zorunluluğu kaldırıldı. Kanun gerçekte oldukça liberal eğilimli idi, ama sonradan yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü her yandan sınırlandı, basın rejimi geniş bir baskı rejimine yöneldi.

İkinci Meşrutiyetin ilk yılındaki özgürlük havası içinde Matbuat Kanun tasarısı Mecliste uzun tartışmalara yol açtı. Meclisteki konuşmalardan alman şu parçalar milletvekillerinin o zaman hiç de kolaylıkla tasarıyı kabul etmek istemediklerini gösteren örneklerdir:

> – Eğer hükûmetin gönderdiği kanun maddesini kabul edecek olursak Osmanlı Ülkesinde basına artık paydos deyip çıkmalıyız. Çünkü yalnız 200 lira depozite yatırabilecek olanlı gazete çıkartabileceklerdir. Basımevlerini büsbütün kapatalım; hiç kimse gazete çıkaramaz. (Fazıl Arif Efendi).
>
> –Yalnız parası olan adam gazete çıkartabilecek demektir. Gazetecilik böylece yalnız zenginlerin tekelinde olacaktır. Fıkara olan, fakat bilgin ve aydınlık düşünceli olanlar gazete çıkaramayacaktır. Böylece bir fıkara ahalinin haklarını ellerinden almış oluyoruz. Depozite istemek bütün basımevlerinin ayaklarını bağlamak ve bunları zenginlere teslim etmektir. Basını daima serbest bırakmalıyız. (Vartkes Efendi).
>
> – Bendeniz sansür usulünün yeniden kabul olunmasını öne süreceğim. Sansür varken gazete epeyce yazıyordu. Sansür bu kısıtlamalardan daha iyidir. (Vartkes Efendi).
>
> – Bir adam hükûmetin yaptığı işlerden birini tenkid edebilir. Bunlar ispat olunur şeyler değildir. Hükûmetin işlerindeki yolsuzluğu eleştirme yetkisini basından alacak olursak basın özgürlüğü kalmaz. (Sabri Efendi).

– Bir kimsenin kötülüğünü gazeteler yazmazsa adamın fenalığı anlaşılmaz. Böyle kimseler önemli işlere atanabilirler, halka zararlı olurlar, vatana ihanet ederler. Bunları aydınlatmak gazetelerin görevidir. Eleştiri ve kötüleme doğru bir şeydir, cezalandırılması gerekmez. (Sait Bey).
– Basın özgürlüğünün ülkeye zararları olacak korkusu ile encümen basını büsbütün mahvedecek ölçüde ağır cezalar koymuştur. Basını hem hapis, hem de altın zincirlerle bağlamaya kalkmıştır.
– Bir ülkede basın ne kadar özgür olursa hükûmet de o kadar çok şey duyar. Gazeteler hükûmetin kulağıdır. Hükûmetin yardımcısıdır. Toplumun ilerlemesini basın sağlar. Basın ne kadar kısıtlanırsa da o derecede sağır olur. (İsmail Paşa).
– Müvezziler halkın rahatını bozuyorlar. Geçenlerde Arap kılıklı bir herif, eline bir destan almış "Tokatlıyan lokantasında yemek yeyip de milletin işini görmeyen mebusların destanı 10 para" diye bağırıyordu. Bunun yasaklanması gerekir. (Ankara Mebusu Talat Bey)
– Pek de yalan söylememiş ya... (Boşo Efendi).

Matbuat Kanununda yapılan değişiklikler

14 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanunu 8 Ağustos 1931'e kadar 22 yıl yürürlükte kalmışsa da 15 kez değişikliğe uğramıştır. Yapılan değişikliklerin başlıcaları şunlardır:
– Yazı işleri müdürleri, için yüksek öğretim veya yedi yıllık idadi diploması zorunluğu;
– Siyasal gazete imtiyazı almak için İstanbul'da 500, taşrada 200 lira depozite yatırılması; askerlerin yazı yazmalarının yasaklanması (3 Mart 1912 tarihli geçici kanun).
–Edep ve ahlâk kurallarına aykırı yazı ve resimlerin yasaklanıp toplatılması (16 Şubat 1913 tarihli geçici kanun).
–Mebusların ve Ayan üyelerinin sorumlu gazete müdürü olmalarının yasaklanması; gazete satıcılarının polisten belge almaları zorunluğu (9 Mart 1913 tarihli geçici kanun).
– Devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabilmesi (9 Kasım 1913 tarihli geçici kanun).
– Askerî sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılmaması (25 Ağustos 1914 tarihli geçici kanun).
– Sıkıyönetim bölgelerinde sansür kurulunun izni olmadan gazete yayınlanmaması (5 Şubat 1919 tarihli kararname).
– İç güvenlik ve dış ilişkilerle ilgili belge yayınla· ·aması (5 Ağustos 1920 tarihli kararname).

Soru 26 : Basın yabancılardan para mı alıyordu?

Meşrutiyet yıllarında gazeteler yabancı devletlerden yardım mı görüyorlardı? O dönemde birçok gazetede çalışmış olan Ahmet Emin Yalman bu konuda şöyle demektedir:

«Gazetelerden çoğu ecnebî parası alıyor ve bunun karşılığı olarak memlekette fitne ve karışıklık çıkarıyor, emellerine bilerek bilmeyerek âlet oluyorlardı. O sırada bir ecnebî hükûmetten, bir ecnebî banka ve şirketten para almak, bir gazetenin tıpkı satış gibi, ilân gibi, normal gelir kaynaklarından biri sayılıyordu.

«Bütün gazeteler ecnebî parası alır mıydı? Bu elbette iddia edilemez. İttihat Terakki'nin *Şurayı Ümmet* ve *Hakikat* gibi adlar altında çıkardığı gazetelerin ecnebî parası aldıkları hatıra gelemez. *Tanin* için 'Ruslardan para alıyor. Rus baştercümanı matbaadan çıkmıyor' sözünü ben iftira sayarım. Fakat her gün takım takım yazılarla ortalığı bulandıran, normal meşru gelirlerle yaşamalarına ihtimal olmayan büyük bir kısım gazetelerin ecnebî parası aldıklarına şüphem yoktur.

«Ne yazık ki kendi mesul olduğum, sevdiğim, başarısı için kendi sahamda var kuvvetimle uğraştığım *Yeni Gazete*'de de ecnebî parası büyük rol oynuyordu. İngiliz sefaretinin ortalığı bulandırma hareketinde en esaslı rolü oynayan baştercüman ve yardımcısı, *Reuter* ajansı muhabiri Rendall, Times muhabiri Graves sık sık gazeteye uğruyordu. Abdullah Zühtü ile siyasî muharrir Saffeti Ziya ile uzun uzun konuşmalar yapıyorlardı. Bu arada Kâmil Paşa'nın İngiliz siyasetine ateşli bir şekilde bağlı olan oğlu Amiral Said Paşa da buhranlı günlerde matbaaya geliyordu. Benim aldığım intiba, gazetenin, zamanına göre, hem İngilizlerden hem de Avusturyalılardan para aldığı yolundaydı.» (4).

İşte Meşrutiyet dönemi gazeteciliği böyle bir gazetecilikti...

Soru 27: İttihatçılar dört gazeteciyi nasıl öldürttüler?

(Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey, Hasan Tahsin)

İkinci Meşrutiyet yılları basın tarihi bakımından anarşik bir dönemdir. Dört gazeteci öldürülmüş, katiller yakalanmamış ve bir terör havası yaratılmıştır ülkede. Bunu İttihat Terakki Cemiyetinin ileri gelenleri örgütlemiştir. Daha sonraki yıllarda ülkeyi büyük bir çıkmaza sürükleyen bu kişiler terör eylemlerine sokak ortasında gazeteci öldürmekle başlamışlardır.

Hasan Fehmi: Mülkiye'yi (Siyasal Bilgiler) bitirdikten sonra Paris'e kaçan Hasan Fehmi bir süre Mısır'da yaşamış ve 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a dönerek *Serbestî* gazetesine başyazar olmuştur. İttihatçılara karşı koyan bu gazetenin yazıları aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyordu. İttihatçılar Hasan Fehmi'yi susturmak için önce kendisine gözdağı verdiler, fayda etmedi. Bir akşam Hasan Fehmi üç ar-

kadaşıyla birlikte Galata Köprüsünden Beyoğlu'na geçerken kendisini kurşunlayıp öldürdüler (5 Nisan 1909). Katiller yakalanmadı.

Ertesi gün *Serbestî*'nin birinci sayfasında yalnız şu yazı vardı:

«Serbestî-i matbuatın (basın özgürlüğünün) ilk kurbanı, ömrünü menfalarda (sürgünlerde) geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha.»

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üniversite çevresinde heyecan yaratmıştı. Öğrenciler ertesi sabah büyük bir gösteri düzenleyerek Babıâli'nin önünde toplandılar. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa öğrencileri kabul etmek zorunda kaldı. O zaman Hukuk Fakültesinde öğrenci olan 19 yaşındaki bir genç, Burhan Felek, öğrenciler adına bir konuşma yaparak katillerin yakalanmasını istedi. Sadrazam da «Katili bulur, astırırım» diyerek öğrencileri yumuşattı. Gençler Mebusan Meclisine giderek Meclis başkanı Ahmet Rıza Bey'le görüştüler. Orada da «Artık bu gizli eller kırılsın. Millet kan ağlıyor. Katilleri isteriz» diye bağırdılar. Polis ise bu işin üzerine gitmek istemiyordu. Kimler vardı kimbilir cinayeti düzenleyenler arasında...

Hasan Fehmi Bey polisin desteklediği terör örgütünün kurşunladığı ilk basın kurbanı olmuştu [5].

Ahmet Samim nasıl ve neden vuruldu?

1884'de doğan Ahmet Samim, Galatasaray Lisesinde ve Robert Kolejde okuduktan sonra önceleri Tekel'de çalışmıştı. İkinci Meşrutiyetten sonra Samim gazeteciliğe başladı. İttihatçılara karşı koyan Ahrar partisinin yayınladığı «*Osmanlı*» gazetesinde yazılar yazdı, sonra da Sadayı Millet gazetesinin başına geçti. Ahmet Samim'in yazıları İttihatçı çevrelerde tepkiler yaratıyordu. Neler yazıyordu Ahmet Samim? İşte bazı örnekler:

«Basın, halkı her konuda aydınlatmak zorundadır. Gerekirse hükûmetin zayıflığını ortaya kor, kusurlarından, yanlışlarından söz eder. Bizde garib bir ruh hali var. Basın Osmanlılığın gücünden ve şanından söz edersе görevini yerine getirmiş sayılıyor, bunun dışına çıkıp da bozuklukları ortaya korsa kötü bir yol tutmuş oluyor. Sizi ihanetle, kötü bir amaca hizmet etmekle suçluyorlar.» (10 Şubat 1910).

«Bu ülkede özgürlük vardır, gerçek özgürlük vardır. Herhangi bir kişi, sosyal ve siyasal inançları ne olursa olsun, hiç bir saldırıya uğramayacağına inanmalıdır.» (29 Ocak 1910).

Ahmet Samim'e ölümünden iki gün önce İçişleri Bakanı valilik teklif etmiş, Samim buna yanaşmamıştı.

Öldürüleceğini biliyordu. Ölümünden kısa bir süre önce bir arkadaşına yazdığı bir mektupta şöyle demişti:

«İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş; idam olunacağım. bunu yarı resmî bir surette bildirdiler. Emin olun ki kalbimde hiç bir korku duymuyorum. Bana dinî bir tevekkül geldi. Ölmeye râzı, hazırım. Yalnız ne zaman olacağını bilmiyorum.»

O zaman demeki ki 9 Haziran 1910 Perşembe akşamıymış. Ahmet Samim gazeteden çıkmış, arkadaşı Fazıl Ahmet Aykaç'la Eminönü'ne doğru yürüyorlarmış. Tam Bahçekapı'dan geçerken bir tabanca sesi duyulmuş ve Ahmet Samim yığılıp kalmış yere...

Neden kurşunlamışlar Ahmet Samim'i? Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre «sıkıyönetim harb divanının gizli işkence usullerine ait belgeleri ortaya atan ve Soma-Bandırma demiryolu imtiyazı işinin içyüzünü açıklayan» tek gazeteci o imiş. İttihatçıların Almanları tutmasına karşılık o İngilizleri tutuyormuş...[6] İşte cinayetin nedenleri.

Ahmet Samim'in öldürülmesi hiçbir tepki yaratmamıştı o zamanki gazetelerde. Kendisini sevenler ise bunu öfke ile karşılamışlar. Refik Halit Karay bunu şöyle anlatıyor:

«Bir şeyler yazacak, suçu işleyenin hükûmet olduğunu ispata çalışacaktık. İstanbul'da sıkıyönetimin, divanı harplerin, kısacası hem askerî hem sivil iki başlı bir Makedonya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü bir sırada bildiri basmak bizi idama kadar götürebilirdi; fakat yayınımızı gazete ile yapabilirsek müebbet kürek (hayat boyu hapis) le kurtulabilirdik. Peki öyle bir gazete nerede? En aşağı bizler kadar deli birini bulmamız, bu delinin de bir gazeteci olması gerekiyordu.

«Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi, gazetesinin adı: *İştirak*.

«Hilmi bunu kabul etti. Gazeteyi ben doldurdum. Katil karşısında susan mebuslara, Türkçe gazetelere atıp tutmuştum. Şunu da söylemişim: «Şehrimizde Alman, İngiliz, Fransız, Rum ve Ermeni dilleriyle çıkan gazeteler olaydan uzun uzadıya bahsederek hükûmeti göreve çağırdılar, sütunlarını siyah çizgiler arasına aldılar. Türk gazeteleri ise basının onurunu sefil derecelere indirdiler...»

«İştirak gazetesinin o sayısı, hükûmet toplatma kararı verip harekete geçinceye kadar satışa çıkarıldı ve ertesi sabah en çok satılan, kapışılan, satış rekoru kıran bu gazete oldu...»[7].

Ahmet Samim için arkadaşları büyük bir cenaze töreni düzenliyorlardı. Cenaze o sabah Babıâli'deki Hilâl basımevine götürüldü. Oradan da Sultan Mahmut türbesine götürülecekti. İttihatçılar bunu beklemediler. basımevinin kapısı kırıldı ve dört kişi tabutu omuzlayarak mezarlığa götürüp gömdüler[8].

86 yıl boyunca yine hep aynı oyunlar oynanmadı mı?

Zeki Bey'i neden öldürdüler?

1866'da doğan Zeki Bey Galatasaray Lisesini ve Siyasal Bilgiler Okulunu birincilikle bitirdikten sonra bir süre Dışişleri Bakanlığı çeviri bürosunda çalışmış, daha sonra da Düyunu Umumiye (genel borçlar) Komiserliğinde Önemli İşler Kalemi Müdürlüğüne atanmıştı. Zeki Bey bunların yanı sıra çeşitli okullarda Fransızca öğretmenliği yapıyor ve *Şehrah* gazetesine de başyazı yazıyordu. «Zeki Bey yazılarında Maliye Bakanı Cavit Bey'in politikasını hırpalayan bir Düyunu Umumiye Müdürü idi»[9] Zeki

Bey daha önceleri de *Mizan* ve *Serbesti* gazetelerinde de çeşitli konularda yazılar yazmış ve İttihatçıların yönettiği politikayı sert bir dille eleştirmişti.

Son zamanlarda birtakım yolsuzlukların yapıldığını gören Zeki Bey ciddî bir düşünce gazetesi ile hükûmeti uyarmak amacındaydı. Neydi o yolsuzluklar? O günlerde bir brom madeni sorunu vardı. Bu madenin işletilmesi için dışarıdan borç alınmış ve bu işte büyük yolsuzluklar olmuştu. Yine o günlerde kurulan Türkiye Millî Bankasına da Maliye Bakanı Cavit Bey'in ortak olduğu öne sürülüyordu. Zeki Bey bazı belgelere dayanarak bu konularda bir kampanya hazırlamaya başlamıştı.

İşte bu tür yolsuzlukları ortaya çıkartacak bir kampanyaya girişmek cinayet nedeni olur bazı rejimlerde. Zeki Bey'i İttihatçılar 10 Temmuz 1911 Pazartesi akşamı Bakırköy'deki evine dönerken kurşunlattılar [10].

Hasan Tahsin nasıl boğduruldu?

1883'te İstanbul'da doğan Hasan Tahsin Harbiye'de Atatürk'ün sınıf arkadaşı idi. Selânik'te «*Silâh*» adıyla bir gazete çıkardığı için kendisine «Silâhçı Tahsin» dendi. Meşrutiyetten önceki yıllarda İttihatçılara katılan Hasan Tahsin bu örgütte gizli ve önemli görevler aldı. İttihatçılar 1913'te işbaşına geçtikleri zaman da onlara karşı koyan, uzlaşması güç, çevresinde korku yaratan bir kişi olarak kaldı.

Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında İttihatçılar kendisini Sofya'ya gönderdiler. Gitti, ama bir süre sonra izinsiz İstanbul'a geldi. İttihatçıların «Teşkilâtı mahsusa» denen gizli örgütün yöneticileri kendisini bir toplantıya çağırdılar. Süleyman Askerî Bey'in başkanlığında düzenlenen bu toplantıya Hasan Tahsin hiç korkmadan gitti. Her zaman üzerinde iki silâh taşıyordu. Toplantıda uzun tartışmalar oldu. Sonra kendisine uyuşturucu bir kahve içirdiler. Bir süre sonra da Çerkez Eşref denen bir adam Hasan Tahsin'in boynuna ilmikli bir ip atarak kendisini yere yuvarladı. Tahsin tabancasına davranacak zaman bulamamıştı. Gizli örgütün üyeleri dışarı çıktılar. Çerkez Eşref de ipi çekerek görevini tamamladı. Cesedi bir çuvala koyup Edirnekapı dışında bir mezarlığa bıraktılar. İki hafta sonra bulundu Silâhçı Tahsin'in cesedi [11].

İttihatçılar işte böylece Türkiye'de yeni bir çığır açmış oluyorlardı. Daha sonraki yıllarda bu yolu çok izleyenler çıktı.

Soru 28 Ahmet Rasim kimdir?

Basın tarihimizde en çok iz bırakan kişilerden biridir Ahmet Rasim (1865-1932). Gazeteciliğin her dalında çalışmış, mesleğin bütün sıkıntılarına katlanmış ve tam 46 yıl gazetecilik yapmıştır. Çağdaşları arasında kendini onun kadar gazeteciliğe veren kişiler parmakla sayılacak kadar azdır. Nerelerde çalışmamıştır Ahmet Rasim? Önce *Ceride-i Havadis*'te,

sonra *Tercüman-ı Hakikat*'te, *İkdam*'da *Malûmat*'ta, *Sabah*'ta, *Resimli Gazete*'de, *Tasvir-i Efkâr*'da, *Yeni Gün*'de, *Zaman*'da, *Vakit*'te, *Akşam*'da, *İleri*'de, ve *Cumhuriyet*'te. Neler yazmamıştır buralarda? Çeviri, şiir, fıkra, haber, başyazı, hikâye, mizah yazısı, bilimsel yazı, röportaj, dilcilik araştırmaları, inceleme yazısı, anı, tarih yazıları, edebiyat eleştirileri, ramazan sohbetleri, şehir mektupları, gezi notları...

Ahmet Rasim mesleğe girişini şöyle anlatır:

«Ben gazeteciliğe henüz okulda iken beni rahatsız eden bir sebebin zoruyla girmiştim. Para kazanmak değil, gazete matbaası olsun da neresi olursa olsun, o binadan içeriye girmek, isterse bütün yazarlar topluluğunun en ardında bulunmak tek emelimdi. Hele başyazarlığın şan ve şerefi, o geleceğin güneşi zavallı ruhumu yakıp kavururdu.»

Böyle bir istekle gazeteciliğe atılan Ahmet Rasim önce İstibdat döneminin bütün zorlukları içinde yazı yazmaya çalışmıştır. Polis izlemiştir kendisini, zaptiye müdürlüğünde sorguya çekilmiştir kaç kez, sansür yüzünden başı ne belâlara girmemiştir, rakı parası bulamadığı günler olmuştur, işsiz kalmıştır, ama gazetecilikten vaz geçmemiştir o.

1927'de Ahmet Rasim yine işsizdir. kendisine bir zamanlar açıktan para veren Baba Tahir, Ahmet Cevdet ve Mihran Efendi gibi gazete patronları da yoktur artık Babıâli'de. İş aramak için Ankara'ya gider. Anafartalar caddesinde İsmail Müştak Mayokan'a rastlar, söz gelişi, işsizliğini de anlatır. Mayokan çok duygulanır, hemen o akşam Atatürk'e söz eder bundan. Atatürk heyecanlanır;

«Yarım yüzyıl Türk irfanına hizmet etmiş bir kişiye nasıl yardım edilmez» diye hemen o gece bütün otelleri aratıp Ahmet Rasim'i buldurur. Çankaya'ya getirirler kendisini. Atatürk ayakta karşılar Ahmet Rasim'i, yanına oturtur. Sonra da:

«Açık bulunan İstanbul milletvekilliğini lütfen kabul eder misiniz?» der.

Ve Ahmet Rasim İstanbul milletvekili olur. Bu büyük gazetecinin son beş yılı Mecliste geçecektir artık.

Gazetecilik mesleğine hizmetleri:

1. Ahmet Rasim, Türk basın tarihi üzerine eğilen ve bu konuda araştırmalar yapıp bir şeyler ortaya çıkaran ilk büyük gazeteci olmuştur; bizde basın tarihinin ilk kurucularından biridir.

2. Ahmet Rasim'in yaşadığı yıllarda gazetecilik okulları dünyada daha yeni yeni açılmaya başlamıştır. Çok yeni bir bilim ve eğitim konusudur gazetecilik. Buna rağmen Türkiye 'de gazetecilik okulu açılması düşüncesini ilk ortaya atan Ahmet Rasim'dir. Şöyle diyecektir bir yazısında:

«Benim gençliğimde gazetecilik, âdeta «devşirme» kişilerden, az çok okumuş, az çok düşünce sahibi, az çok anladığını anlatır, söyleneni anlar, bu halleriyle beraber okuyucu zümresi çoğunluğun üstünde bir kültür düzeyinde kimselerden meydan gelmişti.

«Şimdi ise gelişme zamanıdır. Bu nedenle, bir gazetecilik okulu açıl-

ması gereği şiddetle duyulmaktadır. Fakat, bunu «gazeteciler» açmalıdır.

Artık kendimizi yavaş yavaş toplayalım. Sendikalarımızı, okullarımızı yapalım. Zira bu gidiş gidiş değil.»

Gazetecilerin sendika kurmaları düşüncesini de demek ilk olarak Ahmet Rasim ortaya atmıştır.

3. Ahmet Rasim'in basın alanında ortaya attığı en önemli konulardan biri de okullarda öğrencilere «gazete okumak ve gazeteleri anlamak» için dersler konması tasarısıdır. Gazetecilik eğitiminin öncülerinden biridir Ahmet Rasim.

Soru 29: Türkiye'de ilk haber ajansları nasıl ve ne zaman kuruldu?

Osmanlı Telgraf Ajansı (1911-1914)

Türkiye'de ilk yerli haber ajansı 1911'de kurulan *Osmanlı Telgraf Ajansı*'dır (1911-1914). Salih Gürcü adlı bir kişinin kurduğu bu ajans, Devletten bazı yardımlar elde ediyordu. Havas ve Reuter Ajanslarıyla imzalanan anlaşmalar gereğince de Osmanlı Telgraf Ajansı bu ajansların Türkiye'de haberlerini yayma tekelini almıştı. Gerçekte bu ajans Havas ve Reuter'in örtülü bir örgütüydü.

Ajans bir süre sonra hükûmetten daha çok yardım istedi, tekelini genişletmeye yöneldi. Hükûmet bu istekleri destekleyecek bir kanun tasarısı hazırladı ve bunu Mebusan Meclisine getirdi. Tasarıda Osmanlı Ajansının yurt içinde 15 büro kurması öngörülüyor ve bürolardan çekilecek tellerin günde 50 kelimesinin ücretsiz olması isteniyordu. Mecliste bazı milletvekilleri bu tasarıya karşı koydular, «Hükûmetin yetki vermek istediği ajans yabancı bir ortaklıktır. Bunlar yalnız kendi çıkarlarını korumaya çalışacaklardır: Yabancı bir ortaklığa bu yetkileri vermedense ulusal bir ajansın kurulması doğru olur» dendiyse de Hükûmet öne sürdüğü tasarıyı geri almamış ve tasarı Meclisten geçmiştir.

Osmanlı Millî Telgraf Ajansı (1914-1918):

Osmanlı Telgraf Ajansı İngiliz ve Fransız Hükûmetlerinin propagandasını yaptığı gerekçesiyle 1914'te kapatıldı. Hükûmet yeni bir ajansın kurulmasını öngörüyordu. *Osmanlı Millî Telgraf* Ajansı bu koşullar altında kuruldu. Bu ajans da Alman haberalma servislerinden alman bültenleri yayınlıyordu. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanların yenilgisi üzerine bu ajans da kapandı.

Türkiye - Havas - Reuter Ajansı (1920-1922):

Yenilgiden sonra İstanbul'a yerleşen yabancılar hemen Türkiye'de kendi haberlerini yayacak bir ajans kurmaya kalktılar. Türkiye - Havas -

Reuter Ajansı 1920 Nisan'ında bu amaçla kuruldu. Ajans iki yıl yaptı bu görevini. Kurtuluş savaşının başarı ile sona ermesiyle bu ajansın da görevi sona ermiş oluyordu. Hele Anadolu Ajansı kurulduktan sonra Türkiye - Havas - Reuter Ajansına yapacak hiçbir iş kalmıyordu. Havas ve Reuter Ajansları sadece malî ve ekonomik bülten yayınlamakla yetindiler. Bir süre sonra bütün yetkiler Anadolu Ajans'ında toplandı. Böylece Havas ve Reuter'in Türkiye'deki görevi sona ermiş oldu (3 Ekim 1923).

Osmanlı Telgraf Ajansı'nın Mütareke yıllarında yeniden canlandırıldığı anlaşılıyor. Havas ve Reuter ajansları Ekim 1922'de bu ajansla bir anlaşma imzalıyorlar [12].

Soru 30: Mütareke döneminde sol basın nasıl doğdu?

Sol basın Türkiye'de İkinci Meşrutiyet yıllarında doğdu. Daha önceleri tek tük sol eğilimli yazılar vardı, hatta Namık Kemal'in *İbret* gazetesinde bile Avrupa'daki işçi olaylarının önemini belirten ve sosyalizmden haberler veren yazılar çıkıyordu ama bunlar sol basın tarihi için bir başlangıç sayılamazlar.

A. Cerrahoğlu bizde ilk sosyalist gazetenin 1908 Kasım'ında İzmir'de Boykotaj Cemiyeti'nin yayınladığı haftalık *Gâve* gazetesi olduğunu belirtiyor [13]. *Gâve* liberal bir sosyalizmi savunuyordu. Bu sosyalizm İttihat ve Terakki Derneğini kutsal sayan, Padişahçı ve hilâfetçi bir sosyalizmdir. Gâve işçilerle eşrafı ve sermayecileri uzlaştırmaya yöneliyor ve batı kapitalizmine karşı geliyordu.

Yine A.Cerrahoğlu'na göre 1909'da Selânik'te çıkan *Amele Gazetesi* de ilk sosyalist yayınlar arasında yer alır.

İştirak: İstanbul'da ise yankı uyandıran ilk solcu gazete Hüseyin Hilmi'nin 26 Şubat 1910'da yayınlamaya başladığı haftalık *İştirak* gazetesidir [14] Bu gazetenin iki dönemi vardır:

26 Şubat 1910'dan 15 Eylül 1910'a kadar 20 sayılık bir dönem. Bu süre içinde *İştirak* iki buçuk ay kapalı kalmıştır.

20 Haziran 1912'den 9 Ekim 1912'ye kadar üç buçuk aylık bir dönem. Bu süre içinde gazete 33'üncü sayıya kadar yayınlanabilmiş, sonra kesinlikle kapatılmıştır.

İşkirak gazetesinde yabancı ülkelerdeki sol eylemler ve Türkiye işçi sorunları ile ilgili yazı ve haberler çıkmıştır. Gazete o dönemde kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkasının da sözcülüğünü yapıyordu.

Sosyalist, İnsaniyet ve *Medeniyet* gazeteleri: Bunlar *İştirak*'in kapatıldığı dönemlerde yine aynı kişilerin ancak birkaç sayı çıkartabildikleri gazetelerdir [15].

İdrak: İştirak 1912'de son defa kapandıktan sonra uzun yıllar yeni bir sol gazete çıkmamıştır İstanbul'da. Osmanlı Sosyalist Fırkası da dağılmıştır zaten. Ama 1918'de, Mütarekeden sonra eski sürgünler İstanbul'a dönmeye başlarlar. İşkirakçi Hilmi de Türkiye Osmanlı Fırkasını kurar 1919 Şubat'ında. Partinin bir yayın organına ihtiyacı vardır. 28 Nisan 1919'da *İdrak* gazetesi çıkartılır. Bu gazete de uzun ömürlü olmayacak ve aynı yıl 22 Temmuz'da yayınlanan 33'üncü sayıdan sonra kapanacaktır.

Neden kapandı *İdrak*? O dönemde *İdrak*'te çalışmış olan *Münir Süleyman Çapanoğlu* gazetenin bu son sayısında Sadrazam Ferit Paşa'ya karşı çok ağır yazılar yazıldığını, sansürün çıkardığı bütün parçaların yine gazeteye konduğunu ve bunun üzerine polis ve jandarmanın gazeteyi bastığını anlatıyor [16]

İştirakçi Hilmi kimdi?

İştirakçi Hilmi'nin İkinci Meşrutiyet yıllarının en ilginç kişilerinden biri olduğu anlaşılıyor. M. S. Çapanoğlu'na göre «Hilmi'nin politika ile, ilimle, edebiyatla, hatta sosyalizmle, şu veya bu toplumsal dava ile hiçbir ilgisi yoktu. Bir kara cahildi o. Ama ona bir kere sosyalist denilmişti. Bir aralık kendi de inanmıştı buna. Sonra saptı, sapıttı. Hepsi bu kadar...» [17].

Hilmi İzmir'de doğmuş, 1908'den önce orada *Serbest İzmir* adlı bir gazete çıkardıktan sonra İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Hilmi'nin nasıl sosyalist olduğu konusunda çeşitli hikâyeler var. Bir söylentiye göre Hilmi 31 Mart vakasından önce Romanya'da bir gezide bulunduğu bir sırada orada bir işçi gösterisini görmüş ve o heyecanla sosyalist olmuştur. Başka bir söylentiye göre de bir gün arkadaşlarıyla konuşurken Hilmi «Herkes bir meslek sahibi oldu, ben ne olsam acaba?» diyecek olmuş, bunun üzerine Baha Tevfik adlı bir dostu da «Sosyalist ol be Hilmi» demiş ve sosyalizmin ne olduğunu anlatmış. O da meslek olarak sosyalizmi seçmiş.

Hilmi o günden sonra bütün yaşamı boyunca hep kırmızı gömlek veya kırmızı yelek giymiş, sosyalizmin Türkiye'de en yetkili temsilcisi saymış kendisini. Bu yüzden yıllar boyu sürgünlere gönderilmiştir Hilmi. Ama işçileri örgütleyip bir eyleme sokmak için savaşmaktan da vazgeçmemiştir hiç. 1920 ilkbaharında İstanbul'da Tabakhane, Tersane ve Tramvay işçileri grevini düzenleyen odur. 1 Mayıs 1921'de «Amele Bayramı» dolayısıyla Demiryolları ve Tramvay işçilerinin işi bırakmasında onun önemli katkısı olmuştur. Büyük bir kışkırtıcıdır Hilmi.

Ama onun yaşamının son yılları hâlâ çözülememiş sorularla doludur. *İdrak* gazetesinin o toplatılan son sayısını nasıl ve neden hazırlamıştı Hilmi? Ne gibi dümenler dönmüştür, belli değil.

Münir Süleyman Çapanoğlu, İştirakçi Hilmi'nin Mayıs-Haziran 1920'de Tramvay işçileri grevi ile o zamanki yabancı tramvay şirketini büyük zarara soktuğunu, şirketin bu yüzden Hilmi ile pazarlığa giriştiğini ve «kendisine malî yardımda bulunduğunu hatta para verip maaş bağladığını» yazıyor [18].

Yine Çapanoğlu şöyle diyor: «Hilmi mütareke yıllarında oldukça büyük bir faaliyet gösterdiği halde , ona ne hükûmet, ne de işgal kuvvetleri dokundu. Hilmi kırmızı otomobilinde azametle dolaştı, yedi, içti, eğlendi... Ona niçin dokunmadılar?...» Ama sonunda İştirakçi Hilmi'yi 1923 sonbaharında bir akşam Bozdoğan Kemerinde «taharri memuru Haydar» adlı bir polis kurşunla vurdu. Yakaladılar bu Haydar'ı. İpe sapa gelmez sözler söyledi. Sonunda 15 yıla mahkûm ettiler.

Hilmi birtakım bulanık işlere karışmıştı ama kim öldürttü Meşrutiyet yıllarının ünlü İştirakçi Hilmi'sini?

Hâlâ belli değil...

Soru 31: Mütareke yıllarında İstanbul basını ne durumdaydı?

Mütareke yıllarında İstanbul'da çeşitli eğilimlerde gazetenin çıktığı görülür. Bir yanda Millî Mücadeleyi destekleyenler vardır: *İleri, Yeni Gün, Akşam* ve *Vakit*. Bir yanda Millî Mücadeleye bütün güçleriyle saldıranlar: *Peyamı Sabah, Alemdar* ve *İstanbul*. Bunların dışındakiler zaman zaman çeşitli grupları tutan ve Anadolu'daki direniş eylemine de sempatisi olan gazetelerdir: *Tasvir-i Efkâr, İkdam* ve *Tercüman*. *Tanin* yine İttihatçıları korur. Koyu İslâmcılar *Sebilürreşad*'ın çevresinde toplanmışlardır. Komünistler de *Aydınlık* dergisini çıkartırlar.

Akşam 1918'de dört arkadaşın 200'er lira ortaya koyarak çıkardıkları bir gazetedir: Necmettin Sadak (1890-1953), Kâzım Şinasi Dersan (1891-1964), Falih Rıfkı Atay (1894-1971) ve Ali Naci Karacan (1896-1955). Gazete çıktıktan bir süre sonra Ali Naci ile Falih Rıfkı ayrılırlar Akşamdan. Gazete Necmettin Sadak ile Kâzım Şinasi'nin yönetiminde kalır.

İleri'yi 1919'da Celâl Nuri İleri ile kardeşi Suphi Nuri İleri kurmuştur. *İleri*'ciler İttihatçıları ve İstanbul Hükûmetini sert bir dille eleştirerek Millî Mücadeleyi desteklerler. Anadolu'daki cephe haberleri ilk olarak *İleri*'de çıkar. Mustafa Kemal duyulmasını istediği haberleri *İleri*'ye ulaştırır ve Atatürk'ün yolladığı yazılar bu gazetede başka adlarla yayınlanır. *İleri* Millî Mücadelenin İstanbul sözcüsüdür âdeta. Bu yüzden İngilizler Celâl Nuri'yi 1920 Mart'ında Malta'ya sürerler. Celâl Nuri, dönüşünde milletvekili olacaktır. Suphi Nuri'de bir süre sonra Üniversiteye geçecektir. *İleri* 1924'de kapanır.

Yeni Gün'ü 1918 Eylül'ünde Yunus Nadi (1880-1945) çıkarmıştır. Nebizade Hamdi ile Zekeriya Sertel de yazı kadrosundadır. *Yeni Gün* açık açık Millî Mücadeleyi destekler. İngilizler günün birinde gazeteyi basarlar. Bunun üzerine Yunus Nadi Ankara'ya kaçar. Baskı makinelerini de kaçırır ve gazete 1920'de Ankara'da yayınlanmaya başlar.

Vakit: Bu gazeteyi 22 Ekim 1917'de Ahmet Emin Yalman ile Mehmet

Asım Us kurmuştur. Gazetenin kuruluş sermayesi 500 liradır o zamanlar [19]. Yazı işleri müdürlüğünü önce Ali Naci Karacan, sonra da Enis Tahsin Til yapar. Necmettin Sadak ile Kâzım Şinasi de *Akşam*'dan önce *Vakit*'te çalışmışlardır. Gazeteye sürekli yazı yazanlar arasında Hakkı Tarık Us, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü Esmer, Reşat Nuri vardır. Ruşen Eşref, Hüseyin Cahit Yalçın, Ziya Gökalp ve Halide Edip de zaman zaman yazı yazarlar.

Yalman 1920 Martında Malta'ya sürgüne gönderilince gazetenin yönetimi Asım Us'a kalır. 18 Mart 1923'te de Yalman, hissesini 12.000 liraya Asım Us'a satarak *Vatan*'ı çıkartır [20]

Tasvir-i Efkâr: Mustafa Kemal'in Millî Mücadeledeki bir resmi ve biyografisi ilk olarak *Tasvir*'de yayınlanmıştır. *Tasvir* Aydın cephesine de muhabir gönderecek savaş haberlerini verecektir.

İkdam'ı Ahmet Cevdet yönetiyordu. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile Falih Rıfkı Atay da zaman zaman bu gazetede heyecanlı yazılar yazıyorlardı.

Tanin yine Yalçın'ın yönetimindeydi. Gazetenin zengin bir kadrosu vardı.

Tercüman'da o zamanlar Peyami Safa ve Etem İzzet Benice çalışıyordu.

Peyamı Sabah: Ali Kemal Millî Mücadeleye karşı en aşırı saldırılarını bu gazetede yazıyordu (Bkz. Soru 19).

Alemdar: Refi Cevat Ulunay 1909'da kurdu bu gazeteyi. Pehlivan Kadri de bu gazetede çalıştı. *Alemdar* hem İttihatçılara karşıydı, hem de Millî Mücadeleye. Kurtuluştan sonra *Alemdar* 1922'de kapandı, Ulunay da 150'liklerle birlikte vatandan çıkartıldı.

İstanbul: Bu gazeteyi İngilizlerle işbirliğinin en aşırı savunucusu, «İngiliz Muhipleri Cemiyeti»nin yöneticilerinden Sait Molla çıkartıyordu. Sait Molla daha önce de Sadrazamdan bin lira alarak *Dersaadet* adlı bir dergi yayınlamıştı.

Mütarekede İstanbul'da yayınlanan dergiler

O yıllarda İstanbul'da şu gazete ve dergiler dikkati çekiyordu: *Dergâh* (Mustafa Nihat), *Güleryüz* (Sedat Simavi), *Kelebek* (mizah gazetesi), *Resimli Gazete* (Sedat Simavi), *Süs* (Mehmet Rauf'un çıkarttığı kadın gazetesi).

Ümid: Tarık Mümtaz Göztepe'nin yönettiği bu resimli edebiyat dergisine Celâl Sahir ve Fuat köprülü gibi kimseler de yazı veriyorlardı.

Aydede: Refik Halit Karay'ın (1888-1959), 1920'de çıkarmaya başladığı bu mizah gazetesi Millî Mücadeleye karşı gelen yayın organlarından biri idi. Kurtuluştan sonra Refik Halit 150'liklerle birlikte sürgüne gönderildi.

Büyük Mecmua: 1919'da Zekeriya Sertel'in kurduğu bu dergide başya-

zıları Halide Edip Adıvar yazıyordu. Ömer Seyfettin, Reşat Nuri Güntekin, Falih Rıfkı Atay, Fuat Köprülü. Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon, Ruşen Eşref Ünaydın ve Faruk Nafiz Çamlıbel'in de dergide sürekli yazıları çıkıyordu [21].

Kurtuluş: 1919'da Almanya'dan dönen Sosyalistler çıkardı bu gazeteyi. Dr. Şefik Hüsnü de bu gruba katıldı. Eylül 1919'da yayınlanmaya başlayan bu gazete ancak 5 sayı çıkabilmiş ve Şubat 1920'de kapanmıştır [22].

Aydınlık: Temmuz 1921- Şubat 1925 tarihleri arasında 30 sayı yayınlandı. Bu dergi Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının organıydı [23]. Dr. Şefik Hüsnü'nün yönettiği bu derginin yazı işlerine Prof. Sadrettin Celâl Antel bakıyordu. O yıllarda adı duyulan birçok komünist ve sosyalist yazarlar *Aydınlık*'ın kadrosundaydılar.

Kurtuluş Savaşı haberleri İstanbul'a nasıl ulaşıyordu?

Mütareke yıllarında İstanbul basınında Millî Mücadele haberlerinin kaynağı genellikle takalarla, motorlu kayıklarla, yük gemileriyle İnebolu'dan veya İzmit'ten getirilen haber bültenleridir.

Anadolu Ajansının Ankara'da «Resmî Tebliğ» olarak yayınladığı bu bültenlerde Meclis toplantılarının özetleri ve cephe haberleri vardır. Bunları çeşitli yollardan bulan kaptanlar, lostromolar, tayfalar İstanbul'a getirir, gazetecilere satarlar. O zamanlar gazeteler bülten avcılığı için özel muhabirler tutmuşlardı. Bunlar sabah erken saatlerde Kızkulesi açıklarında demirleyen veya Yemiş İskelesine yanaşan motorlara yaklaşıp bu bültenleri elde etmeye çalışırlar.

O yıllarda Tercüman gazetesinde bu işle görevlendirilmiş olan Münir Süleyman Çapanoğlu bu konuda şunları anlatmaktadır:

«İstanbul gazeteleri için bu haberleri ele geçirmek bir mesele idi. Hele akşamları çıkan gazeteler için bu iş büyük bir rekabet konusu idi. Bilhassa *Akşam*'la *Tercüman* birbirini atlatmak için çırpınıp duruyor ve her çareye başvuruyorlardı. Önceleri takacılar bu bültenleri parasız veriyorlardı. Sonra gazetecilerin resmî tebliğ peşinde koştuklarını görünce satış yoluna saptılar. Bunları ele geçirmek gerçekten fedakârlık isteyen bir işti. Bir defasında geminin bordosuna tırmanırken denize düştüm. Tebliğ almak için harcamaya yetkili olduğumuz para 25-50 lira arasındaydı. Motorcu daha fazla isterse adamı yanımıza alır, matbaaya getirir, orada öderdik. İdare müdürü bir bezirgân gibi pazarlık ederdi.

«Bu haberler ilk olarak akşam gazetelerinde yayınlandıktan sonra ertesi gün çıkan sabah gazeteleri bunları makaslayıp kendi haberleri gibi büyük manşetlerle birinci sayfalarına koyuyorlardı.»

DİPNOTLAR:

(1) Yalman, aynı eser, cilt I, s. 62.
(2) İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, s. 76.
(3) 1908 -1909: 353 gazete ve dergi
1910 130 » » »
1911 124 » » »
1912 45 » » »
1913 92 » » »
1914 75 » » »
1915 6 » » »
1916 8 » » »
1917 14 » » »
1918 71 » » »
(4) Yalman, aynı eser, cilt I, s. 86-87.
(5) Kaynaklar: Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet; Burhan Felek, «Gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülüşü» **Milliyet**; Mustafa Baydar, «Öldürülen gazetecilerimiz» **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1967.

(6) Mustafa Baydar. «Öldürülen gazetecilerimiz» **Cumhuriyet**. 27 Temmuz 1967.

(7) Refik Halit Karay, «Öldürdüğümüz üç gazeteci», **Yirminci Asır,** Aralık 1952.

(8) Ulunay, «Öldürülen Gazeteciler», **Milliyet**, 24 Aralık 1959.
(9) Refik Halit Karay, «Öldürdüğümüz üç gazeteci»...

(10) Mustafa Baydar, «Öldürülen gazeteciler» **Cumhuriyet**. 28 Temmuz 1967.
(11) Baydar, aynı eser, 29 ve 30 Temmuz 1967.
(12) Pierre Frederix, Un siècle de chasse aux nouvelles, s. 342.

(13) A. Cerrahoğlu,«Osmanlı Döneminde ilk Sosyalist yayınlar,» **Ant**. 3 Ağustos 1970, Sayı 4, s. 83.
(14) Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, Ankara 1967, s.26-44.

(15) **Sosyalist** 24 Kasım 1910 (yalnız 2 sayı çıkmıştır) **İnsaniyet** 1 Aralık 1910 (3 sayı). **Medeniyet** 14 Aralık 1910 (2 sayı).

(16) Münir Süleyman Çapanoğlu,Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve İştirakçi Hilmi, İstanbul, 1964. s. 66-75.
(17) Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve İştirakçi Hilmi, s. 66-75.
(18) Çapanoğlu, Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve İştirakçi Hilmi, s. 72.
(19) Yalman, aynı eser,cilt I, s. 296.
(20) Yalman, aynı eser,cilt III. s. 38.
(21) Sertel, aynı eser,s. 75.
(22) Tunçay, aynı eser, s. 146-147.
(23) Tunçay, aynı eser.

IV

KURTULUŞ SAVAŞI VE CUMHURİYET'İN ATATÜRK VE İNÖNÜ DÖNEMLERİ

(1919-1950)

Soru 32: Basın Kurtuluş Savaşına nasıl katıldı?

Anadolu'da Millî Mücadelenin doğup gelişmesinin yanı sıra bir de Millî Mücadele basını doğmuş ve gelişmiştir. En basit baskı araçlarıyla çalışmıştır bu basın. «Esericedit» denilen yazı kâğıtlarına gazete basılmıştır bazı yerlerde. Baskı makineleri at ve öküz arabaları ile ilden ile taşınmış ve en ilkel koşullar altında gazeteler yayınlanmıştır. Meslekten müretip yoktur, matbaacı yoktur, kâğıt yoktur, mürekkep yoktur, yedek parça yoktur... ama her şeye rağmen gazete çıkarmıştır Millî Mücadele'ye katılanlar. Bu yıllar Türk basın tarihinin kahramanlıklarla dolu, en övünçlü dönemlerinden biri sayılır [1].

Anadolu basınının düşmana ilk direnişi İzmir'de *Hukuku Beşer* gazetesi başyazarı Osman Nevres'in (Takma adıyla Hasan Tahsin'in) 1919 Mayıs'ında Kordonboyunda karaya çıkan Yunan askerlerine attığı kurşunla başlar.

Osman Nevres, Selânik'te Fevziye Lisesini bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilgiler Okulundan diploma alarak İstanbul'a dönmüş ve Bükreş'te yapılan bir suikaste adı karıştığı için on yıla mahkûm olmuştu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'a dönmüş, Mütarekenin başlarında da İzmir'e yerleşmişti. *Hukuku Beşer* gazetesindeki yazılarında düşmana karşı direnişi savunuyordu. Yunan askerleri İzmir'e çıkınca Osman Nevres yazdığı yazılarla giriştiği eylem arasında hiçbir çelişki olmadığını ispatlayarak düşmana ilk kurşunları attı. İki efzun askerini yere serdi bu kurşunlar. Kendisini de orada süngülediler.

Ama ilk örneği vermişti Osman Nevres, bu bir başlangıç oldu.

O sıralarda İzmir'de beş altı gazete daha çıkıyordu, *Anadolu, Duygu, Islahat, Ahenk, Müsavat...*

Anadolu ve *Duygu*'yu çıkartan Haydar Rüştü de millî direnişten yana idi. Yunanlılar bu gazetelerin basıldığı basımevini basarak her şeyi kırdılar parçaladılar. Haydar Rüştü canını güçlükle kurtarabildi.

Öteki gazeteler ise işbirlikçi bir hava içinde yayınlarına devam ettiler.

İradei Milliye:

Millî Mücadelenin ilk gazetesi, Mustafa Kemal Sivas'a geldiği zaman yayınlanmaya başlayan *İradei Milliye* gazetesidir [2]. 14 Eylül 1919 tarihinde yayınlanmaya başlayan bu gazete, haftada iki gün çıkıyordu. Vilâyet basımevinde basılan gazetede, Sivas kongresi zabıtları ve Mustafa Kemal'in bildirisi de yayınlandı. E.B. Şapolyo, gazetedeki yazıları Mustafa Kemal'in «dikte» ettiğini belirtmektedir [3].

Hâkimiyeti Milliye:

1919 yılının son günlerinde Ankara'ya gelen Atatürk'ün ilk yaptığı işlerden biri «Müdafaai Hukuk Cemiyeti»nin kararlarını duyuracak bir gazetenin çıkartılmasını ele almak olmuştur. O zaman doğru dürüst bir basımevi yoktu Ankara'da. Konya'dan bir baskı makinesi getirtilerek Meclisin bahçesindeki bir binaya yerleştirildi. Bütün hazırlıklar iki haftaya sığdırıldı. Gazetenin adını da Atatürk koydu: *Hâkimiyeti Milliye*, gazete, 10 Ocakta çıkmaya başladı.

İlk sayıdaki başyazı Atatürk'ündür. Yazı işleri müdürlüğüne, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu getirildi. Gazetenin sorumlu müdürü de Recep Zühtü idi. İlk yıl gazete haftada iki gün çıkıyordu, 6 Şubat 1921'de günlük oldu. Nizamettin Nazif'ten sonra yazı işleri müdürlüğüne önce Hüseyin Ragıp Baydur, sonra Nafi Atuf Kansu atandı, daha sonra da Ziya Gevher Etili. O sıralarda Ankara'da bulunan birçok aydın ve gazeteci *Hâkimiyeti Milliye*'ye yazı verdiler. Böylece gazetenin çok zengin bir yazı kadrosu kuruldu.

Yeni Gün:

Yunus Nadi'nin İstanbul'da çıkardığı *Yeni Gün* gazetesinin baskı makinesi bir gece Tophane'den eski bir gemiye yüklетilerek İnebolu'ya kaçırılmış oradan da araba ile Kastamonu yoluyla Ankara'ya getirilmiştir. 1 Eylül 1921'de *Yeni Gün* Ankara'da çıkmaya başladı ve Millî Mücadele akımının önemli organlarından biri oldu. Cumhuriyetin ilânından sonra yeniden İstanbul'a dönen *Yeni Gün*, kısa bir süre sonra 7 Mayıs 1924'te yerini Cumhuriyet'e bırakacaktır.

Öğüt:

1921 Temmuz'unda Ankara'da çıkmaya başlayan bir akşam gazetesidir. *Öğüt* daha önce 2 Ocak 1918'de Afyon'da kurulmuştu. Yunanlıların İzmir'i işgalleri üzerine *Öğüt* Konya'ya taşındı. Orada da İtalyanlar bastı gazeteyi. Bunun üzerine gazetenin sahibi Abdülgani Ahmet Bey *Öğüt*'ü Ankara'ya taşıdı.

Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Sadri Ertem yapıyordu. Münir Müeyyet Bekman, Lütfi Arif Kenber, Kerameddin, Celâl Davut Arıbal, Raif Nezihi, Enver Behnan Şapolyo da yazı kadrosunda idi.

Gazete 1923'te kapandı.

Seyyare-i Yeni Dünya:

Bu gazete önce 30 Ağustos 1920'de Eskişehir'de *Yeni Dünya* adıyla çıkmaya başlamıştı. *Yeni Dünya*, Yeşil Ordu'nun organı idi. Çerkes Etem'in desteklediği bu gazeteyi Arif Oruç çıkartıyordu. *Yeni Dünya*, «İslâm Bolşevik Gazetesi» olarak kendini tanıtıyordu.

Haftada 6 gün çıkan bu gazete kısa bir süre sonra Ankara'ya taşındı, adının başına bir «Seyyare» eklendi ve kendini «Türkiye Komünist Gazetesi» olarak tanıttı. *Seyyare-i Yeni Dünya* kısa ömürlü olmuş ve 11 Ekim 1920'de kapanmıştır.

Dergiler:

Günlük gazetelerin yanı sıra o yıllarda Ankara'da her eğilimde dergi ve haftalık gazete çıktığı görülür. Aka Gündüz *Anadolu'da Peyamı Sabah* adlı bir mizah gazetesi çıkarmaktadır. 21 Mayıs 1921'de de *Kalem* adlı bir mizah gazetesi çıkartılmıştır Ankara'da. Koyu islâmcılar bir yanda *Sebilürreşad*'ı yayınlamaktadırlar, bir yanda da *Hayat* adlı bir komünist dergisi çıkartılır. Mustafa Kemal'e kafa tutmaya kalkan Trabzon milletvekili Ali Şükrü de *Tan* adlı bir gazete çıkarmaktadır. Böyle bir havadadır Ankara.

Anadolu'da Kurtuluş Savaşını destekleyen gazeteler

Anadolu'nun çeşitli illerinde Millî Mücadeleyi destekleyen sayısız gazete çıkartılmıştır o zamanlar.

İzmir'e Doğru:

16 Kasım 1919'da Balıkesir'de çıkartılmıştır. Gazetenin kurucuları Mustafa Necati, Vasıf Çınar ve Esat Çınar'dır. Mustafa Necati ve Vasıf Çınar sonradan milletvekili ve Millî Eğitim Bakanı olmuşlardır. Yunanlıların Balıkesir'e girmeleri üzerine *İzmir'e Doğru* kapanmıştır.

Doğru Söz:

22 Mayıs 1919'da Balıkesir'de yayınlanmaya başlayan haftalık bir gazetedir. Kuva-yı Milliyenin ateşli savunucusu olmuştur.

Yeni Adana:

25 Aralık 1918'de yayınlanmaya başladı. Fransızlar Adana'ya girince kapatıldı. Kurucular gazeteyi Pozantı'da şapografla bastılar. Fransızlar Adana'dan ayrılınca gazete 27 Kasım 1921'de yine Adana'ya taşındı.

Açıksöz:

15 Haziran 1919'da Kastamonu'da yayınlanmaya başladı. Millî Mücadeleyi destekledi. 1932'ye kadar yaşamıştır.

Babalık:

25 Aralık 1910'da Konya'da çıkmaya başlayan Babalık, Millî Mücadele yıllarında Kuva-yı Milliye'nin Konya'da büyük dayanaklarından biri idi. Server İskit, Namdar Rahmi, Reşat Ekrem Koçu, Şair Yahya Saim, Samizade Süreyya, Sadettin Nüzhet ve E.B. Şapolyo çalışmıştı *Babalık*'ta.

Küçük Mecmua:

Ziya Gökalp Malta'dan sürgünden dönünce Diyarbakır'a gelmiş ve 5 Haziran 1922'de *Küçük Mecmua*'yı kurmuştur. Bu gazete 5 Mart 1923'e kadar 33 sayı çıkmıştır.

Anadolu'da çıkan ve Millî Mücadeleyi destekleyen gazeteler arasında şunların da önemli yeri olmuştur:

Albayrak (Erzurum), *Emel* (Amasya), *Ahali* (Edirne), *İstikbal* (Trabzon), *Işık* (Giresun), *Ahali* (Samsun), *Anadolu* (Antalya), *Satveti Milliye* (Elazığ), *Amal-ı Milliye* (Maraş), *Dertli* (Bolu), *Türkoğlu* (Bolu), *Yeşil Yuva* (Artvin) (4)

Soru 33: Anadolu Ajansı nasıl kuruldu?

Anadolu Ajansı İstiklâl Savaşı yıllarında, 6 Nisan 1920'de Ankara'da Atatürk'ün kararıyla kuruldu. Ajans'ın adını da Atatürk koydu. Anadolu Ajansı'nın kuruluşu şu bildiri ile halka duyuruluyordu:

«Kalbi İslâm olan Osmanlı Saltanat Merkezi'nin düşman işgaline geçmesi ve bütün ulus ve vatanımızın en büyük tehlikeye uğramasının sonucu olarak bütün Rumeli ve Anadolu'nun giriştiği ulusal ve kutsal savaş sırasında halkın en doğru iç ve dış haberlerle aydınlatılması önemle gözönünde tutulmuş ve burada en yetkili kişilerden kurulu bir Özel Heyet'in yönetiminde ve Anadolu Ajansı adı altında bir kurum kurulmuştur.

Anadolu Ajansının en hızlı araçlarla vereceği havadis ve bilgi Heyeti Temsiliyemizden de geçeceği için Ajans tebliğleri Müdafaai Hukuk örgütümüzce de bucak ve köylere kadar dağılacak ve duyurulacaktır. Bu bakımdan acele tertibat alınması ve sonucun bildirilmesi önemle rica olunur».

Ajansı o yıllarda ancak birkaç kişi yönetiyordu. Ajansın ne ülke içinde ne de dışarıda muhabirleri vardı. Kuruluşu sırasında A.A.nın iki önemli amacı şunlardı:

– Ulusal birliği tehlikeye düşürecek kışkırtmalara karşı tedbir almak,

– Kurtuluş savaşı ve eylemiyle ilgili haberleri halka duyurmak.

23 Mart 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisinde ilk görüşülen konulardan biri de haberleşme konusu idi. Hükûmet, «Matbuat ve İstihbarat

Umum Müdürlüğü» adlı bir örgütün kurulmasını öngörmüştü. A.A. da bu örgütün içinde yer alıyordu. Tasarı 7 Haziran 1920'de kabul edilerek Ajans Matbuat Genel Müdürlüğü çerçevesi içinde Bakanlar Kurulu Başkanlığına bağlandı.

Ajansın kuruluşuyla ilgili kanun, B.M.M. nin «İrşad Encümeni»nde görüşülürken etkili haberleşme araçlarının yokluğu üzerinde durulmuştu. Üyeler, «silâh kadar etkili politika ve düşünce örgütlerinin öteden beri ihmal edilmiş olması»nı önemle belirttiler. Kurulacak olan haberleşme örgütüne iki görev veriliyordu. «Bunlardan birincisi dileklerimizi ve amaçlarımızı dışarıya tanıtarak davamızın haklı olduğunu ispat etmek, ikincisi de halkı sürekli olarak aydınlatmak.»

Bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için bir yandan İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, Kars ve İzmit'te birer haberalma şubesi kuruluyor ve bir yandan da askerî telsiz istasyonlarının dinleme servisleriyle yabancı ülkelerin yayınları izlenerek Ankara'ya ulaştırılıyordu. Bunun yanı sıra Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre ve New York'ta haber bürolarının kurulması öngörülüyordu. Bu büroların görevi İstiklâl Savaşı ve Türkiye'nin kurtuluşu ile ilgili haberleri yabancı ülkelere duyurmak olacaktı. Anadolu Ajansı işte bu amaçların gerçekleştirilmesi için kuruluyordu. Ajans, 1 Mart 1925'te Havas ve Reuter ajanslarıyla bir haber alış verişi anlaşması imzaladı.

Ajansın özerkliği:

Hükûmet Anadolu Ajansı'nın yönetimine daha geniş bir esneklik vermek için 1924 yılında yeni bir kanun tasarısı hazırladı. 1 Mart 1925'te yürürlüğe giren bu kanunla Ajans Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'nden ayrılarak özerk bir anonim ortaklık oldu.

Bu ortaklığın hisse senetlerinin yüzde 50'den fazlası özel kişilerindir. Ajansın kuruluşunda bu hisse senetlerinden Ajans'ta çalışanların yararlanması ve bunların başkalarına satılmaması öngörülmüştür. Fakat bu, hep tartışmalı bir konudur; bu senetlerin basınla ilgisi olmayan kimselere satılmak istenmesi her zaman tartışmalara yol açmıştır. Ankara Gazeteciler Cemiyeti 2 Eylül 1971'de yayınladığı bir genelge ile bu durumu protesto etmiştir. Genelgede «Anadolu Ajansı'nı belli bir siyasî kadronun nüfuz alanı içinde tutma amacıyla girişilen her türlü tertip ve baskının reddedildiği» belirtilir.

Ajans her yıl Basın-Yayın Genel Müdürlüğü bütçesine konan bir ödenekle yönetilmektedir. Abonelerden alınan ücretler Ajansın masraflarını karşılamaktan uzaktır.

265 sayılı kanunun «Anadolu Ajansı ile sözleşme» başlığını taşıyan 33. maddesi gereğince her yıl Basın Yayın işlerinden sorumlu bakanlıkla A.A. arasında bir sözleşme yapılmaktadır. Bu sözleşmede A.A.'ya devletçe verilecek ödeneğin ölçüsü ve Ajans yöneticilerinin atanma ve denetim koşulları üzerinde maddeler vardır.

Ajansın Devlet bütçesinden büyük bir ödenek alması ve yöneticilerin

de Hükûmetçe seçilmesi dolayısıyla Ajans bağımsızlığını yitirmiş bir kuruluştur.

Soru 34: Gazeteciler neden İstiklâl Mahkemelerine (1923) verildiler?

İstiklâl Mahkemelerinde ilk basın davasının 1923'te açıldığını görüyoruz. Bu dava halifeliğin bir çeşit yargılanmasıdır. Cumhuriyet ilân edilmiş ama daha halifelik kaldırılmamıştır. İstanbul'da yetkilerini kaybetmiş bir halife vardır. Ama halifeliği savunanlar da az değildir o zamanlar.

10 Kasım 1923'te İstanbul Baro Başkanı eski milletvekillerinden Lütfi Fikri, halifeye seslenen bir mektubunda, halifeliği savunarak halifenin asla görevinden istifa etmemesini istemektedir.

Ertesi gün de yine aynı gazetede Hüseyin Cahit Yalçın'ın bir yazısı çıkar. O da şöyle der bu yazısında: «Hilâfet bizden giderse beş-on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslâm âlemi içinde hiçbir önemi bulunmayacağını, Avrupa siyaseti gözünde de en küçük ve değersiz bir hükûmet yerine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Gerçek milliyet hissini kalbinde duyan her Türk hilâfet makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir.»

Hintli Müslümanlar yani şimdiki Pakistanlılar da o sırada İsmet Paşa'ya bir mektup göndermişler ve Halifeliğin desteklenerek güçlendirilmesini istemişlerdir. Bu mektubun bir kopyası gazetelere gönderilmiş ve mektup aynı gün *Tanin, İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr* gazetelerinde yayınlanmıştır. Gazetecilerin İstiklâl Mahkemesine verilmelerinin nedeni budur işte.

Mahkemeye verilen gazeteciler şunlardır: Hüseyin Cahit Yalçın (Tanin), Ahmet Cevdet (İkdam), Velid Ebüzziya (Tevhid-i Efkâr), üç gazetenin yazı işleri müdürleri, Lütfi Fikri, Hilâfet yaveri Ekrem Bey ve ayrıca Adana'da hükûmetin hoşuna gitmeyecek bir yazı yazmış olan eski milletvekillerinden Abdülkadir Kemalî de tutuklanmıştır [5].

O yılların ileri gelen milletvekillerinden Topçu İhsan Bey'in başkanlığında bir yargı kurulu düzenlenip İstanbul'a gönderilir hemen [6]. Gazeteciler vatana ihanet suçuyla mahkemeye verilmişlerdir. Yalçın heyecanlı bir savunma yapar bu duruşmada. Şunları söyler:

«Bu memlekette Cumhuriyetin dayanakları birkaç yahut beş on zatı muhterem değildir. Cumhuriyetin dayanakları hak ve adalettir, kanundur. Kimden gelirse gelsin, millet zulûmdan, istibdattan nefret eder. Ben Cumhuriyetin dayanaklarını sağlamlaştırmak için bütün iyi niyetimle çalışıyorum. Biliyorum ki üzerime düşmanlıkları çekiyorum. Fakat ne yapayım, bir gazeteci için düşündüğünü söylemek vatan borcudur... Ben vatan haini değilim...»

Yalçın'ın konuşması havayı bir hayli yumuşatmış ve gazetecilerin hepsi beraat etmiştir. Tek sanık mahkûm olmuştur: Lütfi Fikri, 5 yıl [7] Oysa yargı kurulu İstanbul'a gelirken İsmet İnönü'nün Ankara Garında Topçu İhsan Bey'e «Cahid'i mutlaka asacaksın» dediği anlatılır [8].

İstiklâl Mahkemesi başkanı Topçu İhsan duruşmalardan sonra basınla ilgili olarak şöyle demiştir: «Basın su ve ateş gibi bir unsurdur. Hem çok faydalı hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey iyi ilişkiler kurarak faydalarını en yükseğe, zararlarını en aşağıya indirmekdir» [9].

Topçu İhsan bu duruşmalardan sonra Hükûmetle İstanbul basını arasındaki buzların çözülmesi için Atatürk'le gazete başyazarları arasında bir toplantı düzenlemeye çalışmış ve bu toplantı 4 Şubat 1924'te İzmir'de yapılmıştır. Atatürk'ün basın toplantısına katılan gazeteciler şunlardır: İkdam sahibi Ahmet Cevdet, Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, İleri başyazarı Celâl Nuri İleri, Akşam başyazarı Necmettin Sadak, Vakit başyazarı Mehmet Asım Us, Tercüman-ı Hakikat başyazarı Hüseyin Şükrü ve Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman, Tevhid-i Efkâr'ın başyazarı Velit Ebüzziya da İzmir'e çağrılmış, fakat Atatürk «sabit ve geri fikirleri dolayısıyle onunla tartışmaktan bir sonuç çıkmayacağı kanısında» olduğu için kendisinin basın toplantısına katılmaması istenmiştir [10].

Atatürk ertesi gün, İzmir'de gazetecilere verdiği bir yemekte basının rolü üzerinde durarak şunları söyleyecektir:

«Arkadaşlar, Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyetin çevresinde çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi... Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyetin hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve dayanışma içinde bulunması bir zarurettir. Umumun selâmet ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına gereği gibi ulaştırmakta basının görevi çok, çok önemlidir...»

Soru 35: Takrir-i Sükûn Kanunu (1925) denen baskı yasası nasıl çıkarıldı?

1925 yılında Doğu illerinde Şeyh Sait isyanı çıkmış ve Kürtler bağımsızlık eylemine girişmişlerdi. Ankara ve İstanbul'da da Hükûmete karşı bir muhalefet eylemi vardı. Terakkiperver Cemiyeti kurulmuş, eski İttihatçılar örgütlenmeye yönelmişlerdi. İstanbul basını ise daha tek parti düzenine alışamamıştı. Basında ileri geri her türlü eleştiri yazıları çıkmakta ve bunlar Ankara'da geniş tepkiler yaratmaktaydı. Hükûmetin görüşüne göre Doğu'da bir ayaklanma vardır. Basında falsolu sesler bu ayaklanmaya hizmet etmekteydi. Muhalefetin, eleştirinin hiç sırası değildi. Bütün falsolu sesleri susturmak gerekiyordu [11].

Bu amaçla «Takrir-i Sükûn Kanunu» diye bir terör kanunu tasarısı Meclis'e getirildi. Kanun Meclis'te tartışılırken Halk Partisi'nin ileri gelen-

lerinden Recep Peker şunları söyleyecektir:

«İstanbul gazetelerinin memlekette ne kadar müessese ve makam varsa hepsini tahribe geçtiğini görüyoruz. Şeyh Sait isyanının en birinci müsebbibi bunlardır. En başta Millet Meclisi olma üzere bütün müesseselere saldırdılar. Bu kanunun teklif edilmesine de İstanbul basını sebeptir. Çünkü yayın ve telkinleriyle isyanın çıkmasına sebep olmuşlardır. İşte biz bu yılan yuvalarını tahrib etmek ve susturmak azmindeyiz. Bu yılanlar, bu zehirli yuvalar, kanun kuvvetiyle dezenfekte edilmedikçe, memleketin rahat yüzü görmesi ihtimali yoktur. İşte bu sebeple bu kanunu Yüksek Meclisin kabul etmesi bir vatanî mecburiyettir.»

Meclis 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanununu kabul etti. Bu kanunda şöyle deniyordu:

«İrticaa ve isyana ve memleketin sosyal nizamını, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelen her türlü teşkilâtı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları Hükûmet Cumhurbaşkanının onayı ile yasaklamaya yetkilidir. Sanıkları Hükûmet İstiklâl Mahkemelerine verebilir.»

Önce iki yıl için kabul edilen bu olağanüstü durum kanunu, sonra iki yıl daha uzatılacak ve ancak 1929'da kaldırılacaktır.

Takrir-i Sükûn Kanunu hükûmete olağanüstü yetkiler vermiştir. Basın özgürlüğünü Hükûmet dilediği gibi kısıtlayabilir, gazeteleri kapatabilir. İstiklâl Mahkemeleri hukuk kurallarına uymayan kararlar alabilirler. Bunlar dikta yetkileridir.

İstanbul basını büyük bir kuşku içindedir. Neler yapılacak gazetecilere karşı? Basın kendini savunmaya çalışır. Vatan'da o günlerde şöyle bir yazı çıkar:

«Türk gazeteciliği mütareke devrinde parlak bir imtihan geçirmiştir. Düşman işgali altındaki bir şehirde çıkan gazetelerin millî davaya fedakârca hizmetleri Gazi Paşa ve bütün devlet adamlarımız tarafından hararetli kelimelerle takdir edildi. Bundan sonra gazetelerimiz her dış meselede birleşik kaldı, inkılâplara, ilerlemelere ait münakaşaların büyük bir kısmı inkılâp fikrinin etrafında toplanmıştır. Memlekette yapılan her şeyi doğru, her yazılanı hata diye göstermek yanlış bir hareket olur. İstanbul gazetelerinin iyilikleri her halde hatalarından üstündür. Cehalet ve taasuba karşı tesirli bir faaliyet göstermek vazifesini taşıyan millî bir vasıtayı «yılan» kelimesiyle vasıflandırmak Recep Bey gibi bir devlet adamından hiç beklemediğimiz bir hareket tarzıdır.

«Dünyanın her yerinde devlet adamları tenkide hararetle taraftar görünürler, fakat fiilî surette tenkit vazifesini yapan gazetelerden hoşlanmazlar.

«Bizde hatalı fikirleri savunan gazeteciler bulunabilir fakat millî emellere, düşman gayelere âlet olan, zengin sermaye sahiplerinin menfaatı uğruna hadiseleri tahrif eden, sınıf düşmanlığını körükleyen, yabancı tesiri altında bulunan bu çeşit gazetecilik bizde her yerden azdır.»

Kapanan gazeteler:

Hükûmet kararını vermiştir, Takrir-i Sükûn Kanununu uygulayacaktır. Kanun çıktıktan bir gün sonra, 6 Mart 1925 Cuma günü Bakanlar Kurulu Kararıyla altı gazete kapatılır İstanbul'da: *Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklâl, Sebilürreşat, Aydınlık ve Orak Çekiç.* Ertesi gün de Adana'da *Toksöz* gazetesi kapatılır.

Bundan üç gün sonra, 9 Mart 1925'te de beş gazete daha kapatılır: *Sadayı Hak* (İzmir), *İstikbâl* (Trabzon), *Kahkaha* (Trabzon), *Presse du Soir* (İstanbul), *Savha* (Adana).

Bunları 15 Nisan 1925'te *Tanin*'in, yine Bakanlar Kurulu Kararıyla süresiz olarak kapatılması izler. Bunun ardından *Resimli Ay* dergisi kapatılır. 12 Ağustos 1925'te de *Vatan*'ın kapatıldığı bildirilir.

Soru 36: Ankara ve Elazığ İstiklâl Mahkemelerinde hangi gazeteciler yargılandı (1925) ?

Meclis 7 Mart 1925'te iki İstiklâl Mahkemesinin kurulmasına karar vermiştir. Bunların birincisi Ankara'da kurulmaktadır, (Başkan: Ali Çetinkaya, savcı: Necip Ali, üyeler: Kılıç Ali, Dr. Reşit Galip ve Ali (Rize); ikincisi de Doğu'da (Başkan: Mazhar Müfit, savcı: Süreyya, üye: Avni Doğan, Saip ve Halim).

Kapatılan gazetelerin sorumluları tutuklanmamıştır önceleri. İlk olarak Hüseyin Cahit Yalçın tutuklanır. Bunun nedeni o günlerde Terakkiperver Parti'nin merkezinde yapılan araştırmaları *Tanin*'in «Terakkiperver Fırka basıldı» diye göstermesidir. Yalçın'la birlikte gazetenin yazı işleri müdürleri Baha ve Kadri Bey'lerle, gazetenin sorumlu müdürleri Muammer ve Nuri Beyler de yakalanarak Ankara İstiklâl Mahkemesine gönderilirler. Duruşma başlar. Yalçın bütün davranışlarının hesabını vermektedir bu duruşmada.

Mahkeme başkanı, Yalçın'a, «Siz, der, Takrir-i Sükûn Kanunu çıktıktan bir gün sonra Hükûmeti protesto şeklinde siyasî yazı yazmamaya karar verdiğinizi yazmıştınız. Bu yazınız da İsmet Paşa Hükûmetini protesto mahiyetindedir ve ağırdır. Memlekette artık hürriyet ve özellikle söz ve yazı hürriyeti kalmadığını, siyasî yazılara veda etmek mecburiyetinde kaldığımızı ilân ettiniz. Bunları niçin yazdınız?... Memlekette irtica vardı, isyan vardı, kan dökülüyordu. Böyle bir zamanda niçin sustunuz?» [12].

Hüseyin Cahit Yalçın'ın cevabı şu olacaktır:

«Takrir-i Sükûn Kanunu çıkıyor dediler. Elzemmiş. Ben de bunu kabule mecburdum, sustum. Şimdi sususum bir suç oluyor. Susmak hakkım yok mu benim? Yazmakta devam edecek olsaydım, insan hali bu, bazen bir şey yazarsınız, karşıdakiler ona başka bir mana verirler. Bunu önlemek mümkün değildir. Böyle nâzik bir zamanda bari hiçbir şey yazmayayım,

Hükûmet rahat etsin, dedim. İyi niyetle gazetemi siyasî durumdan ayırdım. Bununla hizmet ettiğim kanısındaydım. Oysa şimdi bu yüzden sorguya çekiliyorum. Hata ettiğimi görüyorum. Çünkü gazeteyi büsbütün kapamalı imişim...

«Engizisyon devrinden sonra, medenî ve hür dünyada ve bilhassa egemenliğin halka dayandığı bir demokrasi ve cumhuriyette kimse fikir ve mesleğinden dolayı suçlanamaz. Mesleğe, fikre ceza yoktur. Reis Beyefendi hazretleri, bu, adaletin öyle yüksek bir kanunudur ki Teşkilâtı Esasiye ile yönetilen hür ve uygar milletlerin hepsi onun önünde boyun eğmeye mecburdurlar.

«Cumhuriyetçi değil miyim? Laik değil miyim? İlerilik âşığı değil miyim? Demokrasinin savunucusu değil miyim? Siz benden nasıl şikâyet edebilirsiniz? Bırakınız benim tutumumu mürteciler ve padişahçılar beğenmesinler...

«Basın özgürlüğünü zararlı görmek, bunun memlekette kötü sonuçlar verdiğini söyleyerek gazetecileri mahkûm etmeye kalkmak adalete aykırıdır. Madem ki bu memleket halk egemenliği prensibi ile kendini yönetecektir, mutlaka basın özgürlüğü olacaktır. Hem de sınırsız bir basın özgürlüğü. Çünkü bütün dünya kabul eder ki, basın özgürlüğü olmadan demokrasi olmaz. En saydığımız ağızlar bize «Basın özgürlüğünün ilâcı gene basın özgürlüğüdür» demiyorlar mı? Bunlar demiyorlar ki, basın özgürlüğünün ilâcı sonra da bir İstiklâl Mahkemesi kurarak ve bu Kununun kapsamına geçmişteki olayları da alarak gazetecileri mahkûm etmek olsun.»

İstiklâl Mahkemesi her şeye rağmen 7 Mayıs 1925'te kararını vermiştir: Yalçın hayat boyunca Çorum'da sürgün cezasına mahkûm edilmiştir, Muammer ve Nuri Beyler de ikişer yıl hapis cezasına.

Resimli Ay'cılar:

Bu sıralarda Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Resimli Ay* dergisinde Cevat Şakir'in (Halikarnas Balıkçısı) «Asker kaçakları nasıl asılır» başlıklı bir yazısı çıkmıştır [13]. Bu, Cevat Şakir'in hapisane anılarıdır. Yazıda asker kaçaklarının sehpaya gitmeden önce öteki mahkûmlara karşı tutumları duygusal bir dille anlatılmaktadır. Bu yazı üzerine Zekeriya Sertel ile Cevat Şakir tutuklanıp Ankara İstiklâl Mahkemesine gönderilirler. Hükûmet yazıda askerliğe hakaret ve askeri isyana teşvik suçu görmüştür.

Kısa bir yargılamadan sonra Zekeriya Sertel üç yıl Sinop'ta sürgün cezasına çarpılacak, Cevat Şakir de üç yıl Bodrum'a sürgün edilecektir [14].

Elâzığ İstiklâl Mahkemesine (1925) kimler gönderildi?

Bundan sonra sıra, öteki gazetecilere gelmiştir. Önce *Tevhid-i Efkâr*'ın başyazarı Velit Ebüzziya, *Son Telgraf*'ın yazarları Sadri Ertem, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve İlhami Safa, *Sebilürreşat*'ın başyazarı Eşref Edip, *Toksöz* gazetesinin yazarı Abdülkadir Kemalî ve kapatılan öteki gazetelerin sorumluları tutuklanıp Doğu İstiklâl Mahkemesine gönderilirler. (21 Haziran 1925).

Mahkeme bir süre sonra Elâzığ'a taşınır. Duruşmalar devam ederken Mahkeme 12 Ağustos'ta *Vatan*'ın ve bazı başka yayınların da durdurulmasını ister, bu kez de Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, İsmail Müştak Mayokan ve Suphi Nuri İleri tutuklanıp Elâzığ'a gönderilirler. Şeyh Sait isyanı ile İstanbul basını arasında ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır. Doğu mahkemesinin savcısı Süreyya Bey şöyle demiştir bir süre önce:

«İsyanın türlü türlü sebepleri vardır. Bunların arasına basın hürriyetini şahsî maksatlar veya şahsî siyasî gayeler uğruna kötüye kullanan, kasitli veya kasitsiz surette yazılan yazıların, isyan üzerinde tesirleri dokunan gazetelerin tutumu da girebilir. Bu sebeple gazeteler buraya getirilmeli, yazılarının isyana tesiri dokunduğuna kanaat gelen gazeteciler davaya katılmalıdır. (7 Haziran 1925)» [15].

Yargılama haftalarca sürer Elazığ'da. Sonunda hava yumuşamış ve mahkeme bütün gazeteciler için beraat kararı vermiştir. Bu karar gazetecilerin büyük bir başarısı sayılır o zaman. Ama terör havası dağılmamıştır Babıâli'de.

Devrimlerin gerçekleştirilmesi için Takrir-i Sükûn Kanunu ile bir terör havası yaratılması, gazetelerin kapatılması, gazetecilerin isyancılarla birlikte İstiklâl Mahkemelerinde yargılanması ve basının susturulması gerekli miydi acaba?

Halkı devrimlerden uzaklaştıran, yıllar sonra gericilik akımlarının yeniden başkaldırmasını hazırlayan, çok partili ortama girildikten sonra Halk Partisi'nin bir daha çoğunluğu kazanamamalarına sebep olan faktörlerden biri Takrir-i Sükûn Kanunudur. Bu kanun ile basında çok uzun süren bir sessizlik dönemi başlamıştır.

Soru 37: Meclis'te basına nasıl saldırıldı? (1930-31)

Cumhuriyetin ilânından sonra uzun yıllar yeni bir basın yasası çıkartılmamış ve 1909 kanunu, Meşrutiyet döneminde yapılan çeşitli değişikliklerle yürürlükte kalmıştı. Basınla ilgili en önemli karar sadece sıkıyönetimin ve sansürün kaldırılmasını öngören 7 Ekim 1923 tarihli TBMM Bakanlar Kurulu Kararnamesi idi. Bunda «2 Ekimden itibaren İstanbul'un işgaline son verilmiş olduğu için sıkıyönetimin ve sansürün varlığına artık ihtiyaç kalmamış olduğu ve bunların kaldırıldığı» ilân ediliyordu. Birinci Dünya Savaşından beri süre gelen olağanüstü duruma son verilmişti artık İstanbul'da. Ama basın yasaları hep eski yasalardı. İstiklâl Mahkemelerinin kurulması havayı büsbütün ağırlaştırmıştı ilk başlarda. Şeyh Sait isyanı, İzmir suikasti ve Menemen olayı da artırdı bu gerginliği.

Fakat basında yine zaman zaman normale dönüş denemeleri oluyordu. 1920'de önce Eskişehir'de sonra da Ankara'da *Yeni Dünya*'yı ve *Seyyare-i Yeni Dünya*'yı çıkartmış olan Arif Oruç 1929'da da İstanbul'da *Yarın* ga-

zetesini yayınlamaya başladı. Yazı işleri müdürlüğünü Mekki Sait Esen yapıyordu. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu ile Şemsi ve Burhanettin adlı iki gazeteci de yazı kadrosunda idi. *Yarın*, muhalefet yapıyordu Halk Partisi'ne. Serbest Fırka kuruldu 1930'da. *Yarın* Serbest Fırka'yı destekledi. Gazetenin baskısı o zamanlara kadar görülmemiş bir ölçüde artarak 80.000'i buldu. *Yarın*'ın yazıları Halk Partili çevrelerde büyük tepkilerle karşılanıyordu.

Bu sıralarda (1930'da), bir muhalefet gazetesi daha kuruldu; Zekeriya Sertel, Selim Ragıp Emeç, Ekrem Uşaklıgil ve Halil Lütfi Dördüncü *Son Posta*'yı çıkardılar. Bu dört gazeteci arasında bir görüş ve düşünce birliği yoktu. Ama, gazetenin politikasını yönetme işi Zekeriya Sertel'e bırakıldı ve *Son Posta* hemen bir muhalefet gazetesi oluverdi. Sertel bunu şöyle anlatıyor:

« O dönemde halk arasında geniş ölçüde hoşnutsuzluk vardı. Tek parti sistemi halkı bıktırmıştı. Memleketin kaderini bir parti elinde tutuyor, bu da keyfî yönetime yol açıyordu. Yurttaş düşündüğünü söyleyemiyordu. Seçim hakkını bile özgürce kullanamıyordu. Ben *Son Posta*'nın ilk sayısında 'Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz' başlıklı bir yazıyla o günün baskısına karşı ilk isyan bayrağını açtım. Bu yazı o vakit büyük bir tepki yarattı. Çünkü halkın o günkü şikâyetlerine cevap veriyordu. Büyük Millet Meclisi halkı değil, Halk Partisini temsil eden göstermelik bir kurum olmuştu. Halk Partisinin dışında siyasî parti kurmak yasaktı. Basın sıkı bir baskı altında yaşıyordu. Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılmazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu.

«O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı. Her taraftan gelen şikâyetleri işitiyor, buna bir çare arıyordu. İşte aşağıdan gelen bu baskı üzerine Atatürk o sırada ikinci bir parti kurdurmak yolunu seçti. Serbest Fırka'yı kurdurdu.

Partinin başkanı Fethi Okyar bize yakınlık gösteriyor, *Son Posta*'yı kazanmaya çalışıyordu. Fakat biz bağımsızlığımızı koruyorduk. Serbest Fırka liberalizmi savunuyordu, özel sermayeye önem veriyordu, devletçiliğe karşıydı. Biz ise özel sermayeye devletçe yapılan yardıma karşı şiddetli bir savaşa girişmiştik. Fakat Serbest Fırka'nın kuruluşu memlekette biraz daha özgürlük havasının esmesine yol açtı. Herkes daha özgür konuşabiliyordu. Biz de hürriyet ve demokrasi savaşını daha açıktan yapabiliyorduk.» [16].

Yarın'ın, *Son Posta*'nın ve o zamanlar İzmir'de Serbest Fırka'yı destekleyen *Hizmet, Halkın Sesi* ve *Yeni Asır* gazetelerinin yayınları Halk Partisinde geniş bir hoşnutsuzluk yaratıyordu. Yeni bir basın kanunu tasarısı hazırlandı. Bunun açıklanmasından önce bazı milletvekillerinin Meclis'te bir hava yaratmaları istendi. Fazıl Ahmet Aykaç, Ahmet İhsan ve eski İstiklâl Mahkemesi savcılarından Ahmet Süreyya, Meclis başkanlığına bir

soru önergesi vererek bazı gazetelerin izledikleri yayın politikası hakkında Hükûmetçe ne tedbir alındığını sordular. Bu soruda şöyle denmekteydi:

«Bazı gazetelerin izledikleri tehlikeli yön vatandaşların ve vatanın üzerinde bir fikir şakiliği yaparak masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler almaya başladı. Geleceğe zararlar hazırlayan bu felâketli akım karşısında Hükûmet ne düşünüyor? Millî varlığı istilâya başlayan şu zehirli havadan kamu vicdanı pek ızdıraplıdır. Basının, özgürlüğünü kötüye kullanması karşısında şimdiye kadar başvurulan tedbirlerin yetmediği bellidir. Hükûmetin bu konuda bilgi vermesini ve Meclisin bir karar almasını zorunlu görüyoruz.»

Bu önerge muhalefet basınına karşı yaylım ateşi açılması için tutulan yeşil ışıktı. 5 Temmuz 1931'de Halk Partisinin o zamanki en ağır topları ateşe başladılar. Yirmiye yakın milletvekili kürsüye çıkıp falsolu sesler çıkartan gazetecilerin susturulmasını isteyeceklerdir. Önergeyi verenlerden Ahmet Süreyya çok ateşli bir konuşma yaparak şöyle der:

«Bugün konuşacağımız şey bütün bir milleti fesatlamaya uğraşan, bütün memleketin huzur ve güvenliğini sarsmaya çalışan kötü bir düşmanlık, sefil, menfur bir hainlik, gerçek devrim ve cumhuriyet hainliği meselesidir. (Bravo sesleri). Aslında çok muhterem olan basın serbestisi gibi çok yüksek bir hakkı, kutsal bir mefhumu âdeta bir paravan, bir paratoner gibi kullanmak için birkaç gazetenin çevresinde beş on mahlûk toplanmıştır. Bunlar memleketi anarşiye sürüklemek için her gün binbir çeşit cür'et ve küstahlıkla çalışıyorlar. Tenkit diye, serbest tartışma diye, fikir özgürlüğü diye ancak düşman devletlerin bozucu ve yıkıcı casus teşkilâtlarıyla, kiralanmış vatan hainleriyle yapabilecekleri mel'unlukların daha yüz bin kat fazlasını yapıyorlar. (Bravo sesleri). Basını kimliği ve kişiliği belli olan birkaç serserinin eline hak ve hürriyet aleyhine kullanılan keskin bir silâh gibi kayıtsız ve kontrolsüz olarak bırakamayız. Hükûmetin, düşman, bozguncu, fesatçı basına karşı tedbir almasını istiyoruz.»

Mazhar Müfit de aynı yönde uzun bir konuşma yaparak şunları söyleyecektir:

«Efendiler, biz basın hürriyetini kaldırın, heriflerin boğazını tıkayın demiyoruz. Ama bunlar zehirli yayınlarına devam ederlerse cezalarını görürler. Bu hainler muntazaman zehirlerini saçmaktadırlar. Bunlar yılan gibi bir parça güneş görünce zehirlerini saçarlar. Şeyh Sait isyanı, Kubilay meselesi bu gibi yılanların saçtığı zehirlerin neticesidir...»

Eski Anadolu Ajansı Genel Müdürü, o zamanki Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili şöyle diyecektir:

«Arkadaşlarım, karşımızda birtakım suçlular var. Ellerinde birtakım baltalar, kazmalar, kargılarla durmadan millî vicdanı, gençliğin ruhunu, masum dimağları kışkırtıyorlar. Bütün bu tahripler kutsal bir formül içerisinde devam ediyor: Basın hürriyeti! Bu haşereleri temizlemek için bir formül istiyoruz...»

Eski İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Ali Saip de aynı yönde çok sert ve coşkun bir konuşma yaparak şöyle der:

«Mesele basın kanunu meselesi değildir. Mesele gazeteci kılığına giren beş altı serserinin her ne bahasına olursa olsun gemi azıya alarak, yalan ve iftiralar düzenleyerek 'Acaba rejimi. Cumhuriyeti yıkabilir miyiz? ' zannına düşmüş olmalarıdır.»

Sonra falsolu ses çıkartan gazetecilerin adlarını sıralar. Bunlar Arif Oruç, Zekeriya Sertel. Ahmet Kadri. İzmir'de Zeynel Besim, İsmail Hakkı ve Sırrı'dır.

Aynı sertlikle konuşmalar devam eder. Sonunda Başbakan İsmet Paşa kürsüye gelerek söyle der:

«Basın özgürlüğü bu çağın en yeni, en etkili millî araçlarından biridir. Ülkede basın olmaksızın halk yönetiminin bulunduğunu varsaymak ihtimali yoktur. Basın özgürlüğü iyi kullanılmayan yerde ülkeyi mutluluğa götürmez; ülkenin batırılmasını hızlandırır. Basın özgürlüğü devam etmeli, ama bu özgürlük ülkeye zarar vermemelidir. Bir millete her gün fikir ilham etmek iddiasında bulunan adamlar birtakım kontrollara uymalıdır. Şimdi almamız gereken tedbir basına özgürlük sağlayan, kötü kullanışların zararlarını önleyen iyi bir kanun çıkartmaktır.»

İnönü'nün bu ılımlı konuşması çok olumlu karşılanır Meclis'te. Ama muhalif gazetecilere karşı sert tedbirlerin alınmasını isteyenler yeni bir önerge verirler başkanlığa. Onda da şöyle denmektedir:

«Halkı, ülkede kurulu idare tarzından, devrim ile sonuçlarından, kurucularından, Anayasanın sağladığı haklardan ve özgürlüklerden soğutacak, ahlâksızlık saçacak yazıları yayınlayan gazeteler Hükûmetçe geçici olarak kapatılır.

«Bunun tekrarı durumunda gazete kesinlikle kapatılır, sorumlular başka gazetelerde ve yayınlarda 3 yıl çalışamazlar. Bunları çalıştıran yayınlar da kapatılır.«

Önergenin altında şu imzalar görülür: Salih Bozok, Kılıç Ali, Necip Ali,Celâl Bayar, v.b...

Basın Kanunu tasarısının Meclis'e sunulması için ortam hazırlanmıştır böylece.

Soru 38: 1931 Matbuat Kanunu ve Ceza Kanunu ile nasıl bir baskı rejimi kuruldu?

1931 Matbuat Kanununun önemli hükümleri şunlardır:

– Gazete ve dergi çıkartmak için ruhsat almak gerekmez, yalnız Hükûmete bildiri verilir. Bu o zamanki koşullar altında önemli bir hükümdür. Ama yedi yıl sonda, 27 Haziran 1938'de yayınlanan bir değişiklik kanunu ile yine ruhsat sistemine dönüldüğünü görüyoruz.

– Vatan, millî mücadele, cumhuriyet ve devrim düşmanlığı yüzünden hüküm giymiş olanlar veya millî mücadelede işgal altında düşman emellerine hizmet edici yayın yapmış olan kişiler gazete çıkartamazlar.

– Kanun gazete yöneticileri için yüksek öğrenim zorunluluğu koymuştur: Gazete veya dergilerin başyazarları, genel yayın müdürleri ve yazı işleri müdürlerinin yüksek okul bitirmiş olmaları gerekir. Ama kanun yayınlandığı zaman diploması olmayıp da bu görevlerde bulunan kişiler bu hükmün dışında bırakılmışlardır.
– Kanun gazete ve dergide çalışan bütün muhabir, yazar, fotoğrafçı, ressam, ve idare memurlarının adlarının hükûmete bildirilmesini istemiştir. Bu idarî bir tedbirdir. Amaç gazetede çalışan herkesi kontrol altında tutabilmektir.
– Kanuna telif hakları ile ilgili maddeler konmuştur: Bir gazete veya derginin özel olarak kendi araçlarıyla elde edip yayınladığı bir haber aradan 24 saat geçmeden başka bir yayın organınca kullanılamaz.
– Kanuna suç işlemeye kışkırtıcı yazıları, açık saçık yazı ve resimleri, basın yoluyla şantajı, yalan yayınları önleyecek maddeler konmuştur.
– Kanunun ilginç hükümlerinden biri de piyango ve tombala gibi oyunların yasak edilmesidir. Sonra çıkan birçok kanunda da bulunan bu hüküm, gazetecilikte lotaryacılığı önleyememiştir bir türlü.
– İntihar olaylarının yayınlanması yasak edilmiştir.
– Kanunda bazı politik eğilimleri engellemek için de birtakım yasaklar vardır: «Padişahlık ve hilâfetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliği kışkırtıcı yayınlar yasaktır.» Yurt dışına çıkartılmış eski hanedandan olan kişilerin gönderecekleri yazıların basılması yasaktır.

Bir de şu hüküm var: Ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan gazetenin sorumluları başka bir adla gazete çıkartamazlar.

Kanunun en önemli maddesi budur her halde. Hükûmet dilediği zaman, dilediği gazete ve dergiyi kapatma yetkisini elinde bulundurmaktadır. Buna karşı başvurulacak bir adalet yolu da tanınmamıştır.

1931 Kanunu birçok kez değişikliklere uğramıştır. Bazıları ufak değişikliklerdir: 14 Mayıs 1932, 4 Haziran 1932, 8 Haziran 1933 ve 23 Haziran 1934. Yalnız iki büyük değişikliğin üzerinde durulması gerekir:
– 27 Haziran 1938'deki kısıtlamalar (Bkz. Soru: 66);
– 1 Haziran 1946 değişikliği (Bkz. Soru: 69).

Basın özgürlüğü anlayışı

1931-38 yıllarında oldukça sınırlı bir basın özgürlüğü vardır Türkiye'de. Hükûmet güdümlü bir özgürlüğe yönelmiştir. Her ne kadar Atatürk «Basın özgürlüğünden doğan zararları giderecek tek amaç yine basın özgürlüğüdür. İdare ve Hükûmetin mezhebine taaruz etmemek şartiyle basın

özgürdür,» demişse de o zamanki CHP yöneticileri bu özgürlüğü sıkı bir kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Tek parti rejimidir o dönem. Muhalefet basını diye bir şey yoktur ülkede. Zaman zaman Hükûmetin hoşgörüsü ile sınırlı olarak bazı gazetelerde birtakım eleştiriler çıkmaktadır. Ama bu özgürlüğün hiçbir garantisi yoktur. İçişleri Bakanı bu sınırların aşıldığına karar verdiği anda "falsolu" sesler susturulur. Bu ölçülerin sınırlarını Şükrü Kaya, Recep Peker, Kılıç Ali gibi parti yöneticileri değerlendirir. Yöneticilerin çevresinde toplanmış olan bazı gazeteciler de alkış tutarlar her davranışa. O yıllarda CHP'nin her kararını heyecanla destekleyen birçok kimsenin 1946'dan sonra CHP'nin karşısına geçip bambaşka düşüncelere, akımlara yöneldikleri ve başka partilere geçtikleri de görülecektir.

Ceza Yasasının 142., 161., ve 163. maddeleri:

Uzun yıllar Türk basınının başında Demokles'in kılıcı gibi sallanan bir baskı silahı da 1926'da kabul edilen Ceza Kanununun basınla ilgili maddeleri olmuştur. Bu maddelerin en ünlüsü Faşist İtalyan Ceza Yasasından alınarak 1936'da bizim Ceza Kanununa eklenen 142. madde idi. Bu madde şöyleydi:

"Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses (kurulu) iktisadi veya sosyal temel nizamlardan her hangi birini devirmek veya Devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse 5 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.

...Milli duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

...Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiiller neşir vasıtasıyla işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nisbetinde arttırılır." (Bu madde 1991'de Terörle Mücadele Yasası kabul edilirken kaldırıldı.)

Siyasal bozgunculukla ilgili 161. maddede şöyle deniyordu:

"Barış zamanında kamunun telaş ve heyecanına sebeb olacak şekilde asılsız, abartılmış veya özel maksada dayalı havadis veya haber yayan ... kimse 2 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır." (161. maddenin bu fıkrası 1962'de kaldırıldı.)

163. maddede de "laikliğe aykırı olarak devletin sosyal veya iktisadi veya siyasi veya hukuki temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya dini duygular veya dince kutsal tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse 5 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır" deniyor ve bu fıkrada yazılı fiil yayın vasıtasıyla işlenirse cezanın üçte birden yarıya kadar arttırılacağı belirtiliyordu.

(Bu madde de Terörle Mücadele Yasası ile kaldırıldı.)

Güdümlü basın yönetimi:

Güdümlü basının yönetim organı o zamanlar «Matbuat Umum Müdürlüğü»dür. 1931'de dağıtılan bu örgüt 1933 Mayıs'ında yeniden kurulmuş ve İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Atatürk'ün ölümüne kadar bu genel müdürlük İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kontrolunda olacaktır. Matbuat Umum Müdürlüğüne ilk Vedat Nedim Tör atanır. 1937 sonlarına kadar o yürütür bu örgütü.

Vedat Nedim Tör'ün genel müdürlüğü sırasında, 1935 Mayıs'ında Birinci Basın Kongresi toplanacaktır. Kongrenin amacı basınla Basın Genel Müdürlüğü arasında sıkı bir işbirliği sağlayarak basının kültürel görevlerini geliştirmek ve Basın Birliğini kurmaktır. Üzerinde durulan çözüm yolları hep basının devlet eliyle kalkınmasına dayanmaktadır. Türk Basın Kurumu da aynı amaçlara yönelmiş bir örgüttür. Basın Genel Müdürlüğü gazetelerin karşılaştığı güçlükleri incelemek için anketler yapmıştır.

1937 Nisan'ında da İstanbul'da Balkan Matbuat Birliği Konferansı düzenlenecektir. Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye katılır bu konferansa. Balkan ülkeleri arasında işbirliğini sağlayacak önemli kararlar alınır.

Basın özgürlüğü anlayışı:

O yıllardaki basın özgürlüğü anlayışının en iyi örneklerinden biri Şükrü Kaya'nın şu konuşmasıdır:

«Yazarlarımız ülke işlerini eleştirmede serbesttirler. Eleştirme özgürlüğünü ve çerçevesini saptayacak ve sınırlayacak olan, yazarın irfanı, vicdanı ve sağduyusudur. Bu geniş serbestlikten doğabilecek sorumluluğu her kişinin veya her yazarın ayrı ayrı yorumuna değil, yasaların hükümlerine bırakıyoruz. Yazı özgürlüğü yazarın egemenliğindedir, yazarın sorumluluğunu da yargıç saptar.»

Ulus başyazarı Falih Rıfkı Atay da şöyle diyecektir: "Bizdeki basın özgürlüğüne birçok batılı meslektaşlarımızın imrendiklerini biliyoruz. Cumhuriyet yönetimi kendi kusurlarını düzeltmek görevini gazeteciye bırakmıştır. Her yazar, kanunlara bakarak kalemini kolayca ayar edebilir.» (11 Aralık 1937).

Atay altı ay sonraki bir yazısında da şöyle der: "Gazetecilerin iyileri sırf aşk yüzünden (meslek aşkı yüzünden) bu meslektedirler. Ancak pek iyi bilirler ki talihleri bir telefon darbesine bağlıdır.» (28 Haziran 1938).

Nedir Atay'ın bu telefon darbesi dediği şey? Telefon darbesi, İçişleri Bakanlığından gelecek bir telefonla gazetenin kapatılması demektir!..

Bir zamanlar İstiklâl Mahkemesinde yargılanan, sürgüne gönderilen Hüseyin Cahit Yalçın da basın özgürlüğü konusunda şöyle demiştir o yıllarda:

«Dünyanın en hür ülkesinde bile bundan daha fazla serbest yazı yazmağa imkân yoktur.» (Yeni Sabah, 31 Mayıs 1938).

O dönemin basın özgürlüğü anlayışı işte budur.

Soru 39: 1931-38 yıllarında hangi gazeteler çıkıyordu?

Bu dönemin en önemli gazeteleri *Cumhuriyet, Akşam, Tan, Son Posta* ve Ankara'da *Ulus*'tur.

Cumhuriyet: 8 Mayıs 1924'te Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Yunus Nadi'nin kurduğu bu gazete İstanbul'da Cumhuriyet rejiminin en yetkili sözcüsü olmuştur. Falih Rıfkı Atay Atatürk'ün *Cumhuriyet*'i kendi gazetesi saydığını belirtir [17].

Cumhuriyet o yıllarda İstanbul'daki hilâfet propagandalarına karşı cumhuriyet rejimini savunmak, cumhuriyeti halka sevdirmek ve benimsetmek amacıyla kurulmuştur. Gazetenin ilk kurucuları Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi'dir. Kurucular onar bir lira ortaya koyarak gazeteyi çıkarmışlardır [18]

Kısa bir süre sonra gazetenin baskısı çoğalmış ve sermayesi artırılmış, Sertel de bu sermaye artışına katılamadığı için *Cumhuriyet*'ten ayrılmıştır. Sertel'den sonra yazı işlerinin başına Kemal Salih Sel getirilmiş ve gazetenin kadrosu çok zenginleştirilmiştir. Kadroda Abidin Daver, Cenap Şahabettin, Ahmet Rasim, Vedat Nedim Tör, Halit Ziya Uşaklıgil, Selâhattin Enis, Turhan Tan, Cevat Fehmi Başkut, Feridun Osman Menteşeoğlu, Ahmet İhsan, Mümtaz Faik Fenik, ve Fuat Köprülü gibi ünlü kişiler vardır. Nadir Nadi ve Doğan Nadi de yine bu yıllarda gazetede çalışmaya başlamışlardır.

Akşam: Gazetenin başında Necmettin Sadak vardır. Yazı işleri müdürü Enis Tahsin Til'dir o yıllarda. Vâ-nû, Hikmet Feridun, Cemal Nadir, Sermet Muhtar, Selâmi İzzet, Cemalettin Bildik, İskender Fahrettin, Mustafa Ragıp Esatlı yazı kadrosundadır. Nazım Hikmet de « Orhan Selim» adıyla küçük fıkralar yazmıştır o dönemde.

Tan: 1935'te İş Bankasının kurduğu bir gazeteydi. Önceleri Ali Naci Karacan'ın yönettiği bu gazetede Burhan Felek, Eşref Şefik ve Fikret Adil çalışıyordu. Gazete zarar ediyor ve İş Bankası bu gazeteden kurtulmak istiyordu. Yalman anılarında «Atatürk benim gazetecilik mesleğine dönmeme izin verdikten sonra *Tan* tesislerinin benim elime geçmesini, böylece mesleğimden uzak geçirdiğim hasret yılları için bir teselliye kavuşmamı ve memlekette objektif tenkidlerde bulunacak müstakil bir gazete çıkmasını istemiş, ona göre emirler vermişti» diyor.

Yalman bunun üzerine Zekeriya Sertel ve Halil Lütfi Dördüncü ile anlaşarak *Tan* gazetesini satın alacaktır. 1 Ağustos 1936'da *Tan* yeni şekliyle yayınlanmaya başlar. Gazetenin ilk başlardaki kadrosunda, yukarıda adı geçen yazarlardan başka, Mümtaz Faik Fenik, Ömer Rıza Doğrul, Raif Meto ve Suat Derviş vardır. Bir süre sonra, Yalman'ın isteğiyle, Refik Halit Karay ve Refi Cevat Ulunay da alınacaktır gazeteye. Böylece hiç birbirini tutmayan ve apayrı görüşleri savunan kişiler gazetede toplanmış

olur. Tam bu sırada gazete Yalman'ın 17 Ağustos 1938'de çıkan bir yazısı yüzünden üç ay kapatılır. Bu, bardağı taşıran damla olmuştur, ortaklar birbirlerine girerler; Yalman *Tan*'dan ayrılır.

Bunun üzerine gazetenin düşünce yönünü ve baş yazarlığını Zekeriya Sertel üzerine alacaktır. Sabiha Sertel de daha sık yazı yazmaya başlar. Burhan Felek, Fikret Adil, Eşref Şefik, Refik Halit ve Ulunay gazeteden çekilirler.

Akın, Hergün, Haber, Son Posta, Açık Söz, Kurun v.b.:

O yılların gazeteleri arasında bu adlar da vardır. *Son Posta* bunların içinde en uzun ömürlü olanlarından biridir. (Bkz. Soru: 61). Zekeriya Sertel'le Halil Lütfi'nin ayrılmasından sonra Selim Ragıp Emeç'in yönetiminde kalan bu gazete sonraları ufak bir İstanbul gazetesi olmuş ve 1960'lara kadar yaşamıştır.

Zaman'ı 1934'te Velit Ebüzziya çıkardı. Uzun ömürlü olmadı bu gazete. İki yıl sonra *Zaman*'ın yerini Etem İzzet Benice'nin yayınladığı *Açık Söz* gazetesi aldı. 1937'de de *Açık Söz, Son Telgraf* oldu. Vâ-nû ile Nizamettin Nazif 1933'te *Hergün*'ü çıkardılar, o da çok yaşamadı. Daha sonraları Mehmet Faruk Gürtunca bu adla başka bir akşam gazetesi çıkartacaktır. *Haber*'i 1931'de Hakkı Tarık Us'la Rasim Us çıkardı. *Akın* Ahmet Ağaoğlu'nun 1933'te yayınladığı bir gazeteydi. Samet Ağaoğlu «Babamın arkadaşları adlı kitabında Atatürk'ün *Akın*'da çıkan yazılara büyük bir tepki gösterdiğini ve bu yüzden Ahmet Ağaoğlu'na bir akşam Dolmabahçe Sarayında çok sert davrandığını anlatmaktadır [19]. *Akın*, bu olaydan birkaç hafta sonra kapanır.

Vakit'i 1917'de Ahmet Emin Yalman'la Asım Us kurmuştur. 1934'te bu gazete adını değiştirerek *Kurun* oldu. Sadri Ertem'le Refik Ahmet vardı gazetenin kadrosunda. *Kurun* bir süre sonra yine *Vakit* oldu.

Atatürk'ün başyazarlığı: *Vakit*'in tarihinde en önemli olaylardan biri, Atatürk'ün 22-26 Ocak 1937 tarihlerinde beş gün *Vakit*'e başyazı yazmasıdır. Bunlar Asım Us adıyla yayınlanmıştır gazetede. O yıllarda gazetenin yazı işleri müdürü olan Niyazi Ahmet Banoğlu «Atatürk başmuharrir» adlı bir cep kitabında Atatürk'ün bu yazıları Dolmabahçe sarayında nasıl hazırlayıp gazeteye yolladığını anlatmaktadır [20]. Hatay davasının en heyecanlı günlerinde yayınlanmış olan bu yazıların konusu Türk-Fransız ilişkileri ve Hatay sorunudur. Yazıların başlıkları da şunlardır:

> «– Fransa'nın dostlarına sesleniyoruz! Türk halk oyu artık Fransız devlet yöneticilerini Hatay meselesinde muhatap olmak kabiliyetinden uzak görüyor. Fransa'nın başına her nasılsa baş diye üşüşmüş olan bu efendiler Türk enerjisini takdirden uzak adamlardır (22 Ocak 1937).
> – Zavallı Fransa, bugün kendisine pek mütemayil bir dostunu

kaybetmek üzeredir. Fransa Dışişleri Bakanlığının yeşil masasında oturanlar büyük Fransız devrimlerinin fikir, özgürlük aşkı ve ahlâk mirascıları mıdır, yoksa Fransa'dan kovulan papazları, ilerleme yolundaki ülkelerde korumaya yeltenen mutaasıplar mıdır? Gaflet ve inadı ile, hayalperestlik ve cakacılığı ile Fransız ulusunun hayatî çıkarlarını ayaklar altına alan kurum: Paris'te Quai d'orsay (23 Ocak 1937).
– Cumhuriyetimize Osmanlı İmparatorluğunun bir devamı gözüyle bakmak hem isabetsiz, hem de sakıncalı bir meslektir (24 Ocak 1937).
– Hükûmete sesleniyoruz! Onbeş gün bekleyin dediniz, bekledik. On altıncı gündeyiz. Durum nedir? Ne oluyor, ne olacak? Türk Ulusunu yeniden aydınlatınız (25 Ocak 1937).
– Ne demek? Türkiye aldatılamaz! Fransızlar bizi aldatabileceklerini sanırlarsa bir defa daha gülünç ve acınacak duruma düşerler (26 Ocak 1937).

Ulus: Atatürk'ün 1920 yılının ilk günlerinde Ankara'da kurduğu *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi 1934'te *Ulus* oldu. Falih Rıfkı Atay'ın yönetiminde çıkan gazete Hükûmetin ve CHP'nin görüşlerini yansıtıyordu. *Ulus*'un o dönemde çok zengin bir kadrosu vardı. Necip Ali Küçüka, Zeki Mesud, Nasuhi Baydar, Ahmet Şükrü Esmer, Neşet Halil Atay, Burhan Belge, Nurettin Artam, Nurullah Ataç, Yaşar Nabi, Mecdi Sayman ve Cemal Kutay'ın yazıları çıkıyordu gazetede. Yazı işlerine de Naşid Hakkı Uluğ, Samih Tiryakioğlu ve Münir Berik bakıyordu.

Dergiler: 1931-38 yıllarında yayınlanan dergiler arasında şunlar vardır: *Kadro* (düşünce dergisi, 1932, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Belge ve İsmail Hüsrev Tökin), *Çığır* (düşünce dergisi, 1932, Hıfzı Oğuz Bekata ve Samet Ağaoğlu), *Fikir Hareketleri* (1933, Hüseyin Cahit Yalçın), *Yeni Adam* (düşünce ve edebiyat dergisi, 1933, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu), *Varlık* (edebiyat dergisi, 1933, Yaşar Nabi ve Nahid Sırrı Örik), *Yedi Gün* (edebiyat dergisi ve magazin 1933, Sedat Simavi), *Yücel* (edebiyat dergisi 1935), *Karikatür* (mizah dergisi 1935, Sedat Simavi), *Ayda bir* (edebiyat dergisi, 1935, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon), *Akbaba* (mizah dergisi, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon), *Köroğlu* (mizah dergisi, Burhan Cahit Morkaya, *Uyanış* (eski servetifünun, Ahmet İhsan Tokgöz)...

Soru 40: 1938'de basın nasıl susturuldu?

1938 yılının basınında, hiç Hükûmetin huzurunu kaçırtacak bir hava yoktur. Ama yine de 1931 tarihli Matbuat Kanununda bazı değişiklikler yapılması öngörülmüştür. Bir süreden beri Hükûmetin hiçbir güçlükle karşılaşmadan uyguladığı yetkiler, neden bir kanun değişikliği ile kendisi-

ne resmen tanınmış olmasın?

Atatürk Cumhurbaşkanıdır ama, hastalığı dolayısıyla devlet işleriyle doğrudan ilgilenecek durumda değildir. Yetkiler Başbakan Celâl Bayar'dadır.

Bir değişiklik tasarısı hazırlanır. Tasarı Adliye ve İçişleri Komisyonlarından geçirildikten sonra 28 Haziran 1938'de Meclis'e getirilir. Başkan değiştirilecek maddeleri okur teker teker,

- Oya arzediyorum, der. Kabul edenler, etmeyenler? Kabul edilmiştir.

Tek kişi söz alıp da değişikliğe karşı koymaz.

Layihanın tümünü oyunuza arzediyorum. Kabul edenler, etmeyenler? Kabul edilmiştir.

İşte böyle bir hava içinde değiştirilir kanun. Basın özgürlüğü çok önemli ölçüde kısıtlanmıştır bu değişiklikle. Nedir bu değişiklikler?

Her şeyden önce gazete ve dergi çıkartmak için bir bankadan 1000-5000 liralık bir garanti mektubu sağlanması öngörülmüştür. Bu, o zaman için çok önemli bir paradır. Yani, sağlam malî durumu olmayan kişilerin gazete veya dergi çıkartmaları bu kanunla güçleştirilmiştir.

İkinci bir kısıtlama, bildiri sisteminden ruhsatname sistemine geçilmesidir. Demek ki, her isteyen gazete ve dergi çıkartamaz, Hükûmetten bir ruhsatname alınması zorunluğu vardır. Hükûmet de bunu vermeyebilir. Zaten kanuna eklenen başka bir hüküm de «kötü ünlü» kişilere gazete çıkarma hakkının tanınmamasıdır. Nedir bu «kötü ünlü» kişiler? Bunun ölçüsü nedir? Bunun değerlendirilmesi valinin veya Hükûmetin yetkileri içindedir.

Kanun bununla da kalmamış «kötü ünlü» kimselerin gazete ve dergilerde muhabir, yazar, ressam, fotoğrafçı, düzeltmen ve idare memuru olmalarını da yasaklamıştır.

1938 değişikliğinin getirdiği en önemli hükümlerden biri de okul ve üniversite olayları ile ilgili haberlerin izinsiz yazılmamasıdır. Kanun «okullarda, fakülte ve enstitülerde disiplini bozacak mahiyetteki olayların gazetenin çıktığı yerin en büyük mülkiye âmirinden izin alınmaksızın yayınlanmasını» yasak etmiştir. Bu bir çeşit sansürdür.

Daha ta 1938'lerde, dünyanın hiçbir yerinde son yıllardaki gibi gençlik olayları yokken okul ve üniversite ile ilgili haberlerin sansürden geçirilmesini istemek çok ileri (!) görüşlülüktür herhalde.

Soru 41: 1939-45 yıllarında basın ne durumdaydı?

Bu döneme yön veren en önemli etken, Atatürk'ün ölümüdür (10 Kasım 1938). İnönü Cumhurbaşkanı olmuştur. Bir zamanlar Atatürk düşmanı olarak tanınan kişilere İnönü yeni görevler vermektedir. Atatürk'ün bazı yakınları da yerlerini kaybetmişlerdir. Bu değişikliklerin basında bazı tepkiler yaratmasından çekinilir.

Ama Celâl Bayar döneminde, 1938'de yapılan Basın Kanunu değişik-

liği yeni Hükûmete geniş yetkiler kazandırmıştır; basının yönetimi İnönü'nün ve Hükûmetin tekelindedir.

1939 Eylül'ünde İkinci Dünya Savaşı patlak verir. Bütün dünyada gerginlik artar, olağanüstü önlemlere yönelinir. Türkiye savaşın dışındadır ama, 1940 Kasım'ında İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilân edilecektir. Artık savaş bitene kadar Hükûmet bu sınırsız yetkileri kullanacaktır. Basın özgürlüğünün hiç lâfı olmaz bu dönemde. Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda dilediği gazeteyi, dilediği sürece kapatacaktır. Bu kararlar kesindir, ne Meclis karışır bunlara, ne de Danıştay. Kararı Basın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere, o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra Başbakana mektuplar yazılır, Devlet Başkanının olgunluk gösterip gazeteleri af etmesi istenir. Günün birinde de bu aflar çıkar. Gazetenin patronuna «Gazeteni artık çıkartabilirsin» denir, ve gazete yeniden çıkmaya başlar. Böyledir bu dönemin genel havası.

Ahmet Emin Yalman o yılların başbakanı Şükrü Saracoğlu'na bir gün şöyle diyecektir:

«Tenkidden hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? 'Tenkidde hürsünüz' diyorsunuz, biz de görev ve sorumluluğumuzun gereği olarak bu özgürlüğü memleketin yararına kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belâlara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usulünü yürütseniz bizim hiçbir sorumluluğumuz kalmaz, sorumluluk size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de...»

Başbakanın cevabı şu olur:

«Ben sansür koymam, Anayasanın dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezam göreceksin!..» [21].

Zekeriya Sertel de bu dönemdeki basın rejimi üzerinde şunları söyler:

«İnönü Cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü arttırdı, tek millet, tek parti, tek şef diye bir sistem kurdu. Bunun adı polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı. Basın bile onun elinde ve onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama Bakanlar ve Basın Genel Müdürlüğü hemen hergün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesi altındaydı...» [22].

İkinci Dünya Savaşının çeşitli yankıları olur Türkiye'de. Bazı gazeteler savaşı kesinlikle Almanların kazanacağına inanmışlardır. Almanlarla sıkı bir dostluk politikasını savunurlar. *Tasvir-i Efkâr* ve *Cumhuriyet*'in bazı yazarları bu eğilimdedir. *Akşam, Vatan* ve *Tanin* Müttefikleri tutarlar ama, Sovyetlerin ilerlemesini kuşku ile karşılarlar. *Tan* ise bütünü ile Müttefiklerden yanadır. Hem faşizme, hem de kapitalist emperyalizme karşıdır. *Tan*'da Sovyet dostluğunun övgüsü yapılır. Bu da bütün öteki gazetelerde geniş tepkiler uyandırır.

Bir yanda da Turancı ve milliyetçi akımlar vardır. Almanların başarısı üzerine Orta Asya Türkleri ile birleşme olasılıkları üzerinde durulur. Atatürk zamanında susturulmuş olan bazı eğilimlerin de zaman zaman ortaya çıktığı görülür.

Basın davaları açılır sık sık. *Tan* ile *Yeni Sabah*, *Tan* ile *Cumhuriyet*, *Vatan*'la *Cumhuriyet* arasındaki duruşmalar büyük yankılar uyandırır o yıllarda.

Bu dönem bir yandan Almanların, bir yandan Müttefiklerin Türk basınını elde etmeye çalıştıkları bir dönemdir. İlk olarak 1939'da Fransızlar çağırırlar bizim başyazarları. Sınırlardaki savunma tertiplerini gösterirler. 1942 Temmuz'unda sıra Almanlarındır, başyazarlar alman cephelerini dolaşır, onları anlatırlar yazılarında. 1942 Temmuz'unda başyazarları İngilizler ve Amerikalılar çağırır; bu kez de Batılıların övgüsü yapılır gazetelerde.

Ama bütün bu geziler Hükûmetin onayı ile olur, yazılarda falsolu bir ses olursa kıyamet kopar. Basın çok güç koşullar altındadır.

1941 Mart'ında Beyoğlunda bir İngiliz diplomatına bomba atılmıştır. Ertesi gün gazeteler bu olayla ilgili resim basacak olurlar; *Akşam*, *Vakit*, *Son Posta*, *Yeni Sabah*, *Tasvir-i Efkâr*, *Tan*, *Vatan* ve *Halk* kapatılır bu yüzden.

Yalman 1941 Ekim'inde *Vatan*'da «Berraklığa doğru» diye bir yazı dizisi yayınlamaya kalkar, gazete 45 gün kapatılır. Amerikalıların çağrısı ile 1942 Ağustos'unda bir geziye çıkan Yalman Aralık başında *Vatan*'da Charlie Chaplin'in Türk halkı için yaptığı bir radyo konuşmasının özetini koyduğu için de gazete 2 ay kapatılır. Çünkü Şarlo Hitler'le alay eden ünlü «Diktatör» filmini çevirmiştir o zamanlar. *Vatan*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Tan*, 1944 Eylül'ünde de Varlık Vergisini eleştiren yazılar yazdıkları için süresiz kapatılırlar. Bu dönemde hiçbir gazete kapanma cezasından kurtulamaz. Böyle sakıncalar içinde geçmiştir savaş yılları.

Bu dönemin önemli gazeteleri *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Tan*, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Tanin ve Tasvir-i Efkâr'dır*.

1938'de İlhami Safa ile Cemaleddin Saracoğlu'nun kurduğu *Yeni Sabah*'ın başyazarlığına Hüseyin Cahit Yalçın'ın gelmesi ile bu gazete İkinci Dünya Savaşı yıllarında büyük önem kazanmıştır. Yalçın bir süre sonra *Tanin*'i çıkartıp *Yeni Sabah*'tan ayrılınca gazetenin durumu sarsılmışsa da birkaç yıl sonra da *Yeni Sabah*'ı Safa Kılıçlıoğlu satın alarak gazeteye yepyeni bir yön vermiştir.

Tasvir-i Efkâr'ı 1940 Mayıs'ında Velid Ebüzziya ile yeğeni Zeyyat Ebüzziya kurmuş ve bir süre sonra başyazarlığa Cihat Baban gelmiştir.

Vatan'ın iki dönemi vardır: Birincisi 1923-25 yılları arasındaki ilk kuruluş dönemi; ikincisi de 1940'tan 1965'e kadar uzanan dönem. Her iki dönemde de gazetenin kurucusu Ahmet Emin Yalman'dır.

Gazete ilk olarak 26 Mart 1923'te yayınlanmaya başlamıştır. Enis Tahsin Til ve Ahmet Şükrü Esmer de gazetenin kurucuları arasındadır. *Vatan*'ın bu ilk dönemi 1925'te Yalman'ın, Elazığ İstiklâl Mahkemesine verilmesine kadar devam eder.

Vatan'ın ikinci çıkışı 19 Ağustos 1940'tadır. Ahmet Emin Yalman *Tan*'dan ayrıldıktan sonra aşağı yukarı iki yıl Amerika'da kalacak ve 1939 sonlarında İstanbul'a dönerek yeniden *Vatan*'ı çıkartacaktır. Kâzım Taşkent, Ahmet Kara, Enver Adakan ve Ragıp Devres gazetenin kuruluşuna yardım etmişlerdir.

Görüştüğü kimselerin büyük etkisinde kalan Yalman'ın aşırı esnekliği, sık sık yön değiştirmesi ve bir gün heyecanla savunduğu bir kişiye karşı ertesi gün gazetede en aşırı saldırılara girişmesi yüzünden *Vatan* sık sık sarsıntılar geçirmiştir.

Yalman hemen hemen bütün yaşamı boyunca aşırı sağın, milliyetçilerin ve islâmiyetçilerin, aşırı solun ve solun saldırılarına ve eleştirilerine uğramış bir gazeteciydi. 22 Kasım 1952'de Malatya'da, bir gericinin saldırısına uğrayarak ağır yaralanmış ve bu yüzden uzun süre hastanede yatmıştır.

Yalman'a basın özgürlüğü için yaptığı savaşlardan dolayı, Ocak 1961'de Uluslararası Gazete Editörleri Federasyonu'nun Altın Kalem armağanı verildi.

Soru 42: 4 Aralık (1945) olayı nedir?

4 Aralık olayı o zamanki Halk Partisi Hükûmetinin solcu basını yok etmek için üniversite öğrencilerini kışkırtarak düzenlediği bir gösteridir.

Bu gösterilerde *Tan* basımevinin bütün dizgi makineleri ve rotatifleri parçalanmış, gazete kâğıtları yokedilmiş. Beyoğlunda La Turquie ve Yeni Dünya gazetelerinin basıldığı bir basımevi de harab edilmiş, ABC ve Berrak kitabevlerinin vitrinleri ve kapıları kırılmış ve buralardaki kitaplar yırtılıp sokaklara dökülmüştür.

Bu olaylarla susturulan ve kapanan gazete ve dergiler şunlardır: *Tan* gazetesi (günlük), *La Turquie* (günlük), *Görüşler* (haftalık) ve yeni çıkmaya hazırlanan *Yeni Dünya* gazetesi.

Türkiye o yıllarda çok partili rejime geçiş döneminin bocalamaları içindedir. Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan dörtlü bir bildiri yayınlayarak CHP'den ayrılmışlar ve yeni bir parti kurmanın hazırlıklarına girişmişlerdir. Bir yanda *Yurt ve Dünya, Yeni Ses, Adımlar ve Tan* gibi solcu gazete ve dergiler vardır, bir yanda CHP'ye karşı liberal bir muhalefeti destekleyen Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan*'ı, milliyetçi akımların temsilciliğini yapan Peyami Safa, Cihat Baban ve Zeyyat Ebüzziya'nın *Tasvir-i Efkâr*'ı, o zaman CHP saflarında olan Yalçın'ın sol akımlara sert çıkışlarda bulunan *Tanin*'i, orta sola doğru uzanan Necmettin Sadak'ın yön verdiği *Akşam*, ve *Son Posta*, *Vakit* gibi bazı ufak gazeteler.

Saracoğlu başbakan o sıralarda. Hükûmet daha basında muhalefete alışamamıştır. Şu çeşit yazılar bile iktidarı çileden çıkartmaktaydı:

«Muhalefet bir suç gibi, hükûmeti ve partiyi tenkid edenlere karşı verilen sıfat «hain» dir. Bütün insanların kafalarını totaliter bir silindirden geçirip makine gibi işleten, tenkid edenleri hapishanelere götüren, demokratları, sosyalistleri, yahudileri fırınlarda yakan rejimin adı faşizmdir. Bu rejimde her türlü tenkid, her çeşit muhalefet vatana ihanettir. Bugün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları, iktidarı ele

alma mücadelesidir. Bu suç değil, demokratik rejimin gereğidir...» (11 Ekim 1945, Tan).

Tan gazetesinin başında olan Sabiha ve Zekeriya Sertel o zaman haftalık bir düşünce dergisi çıkarmaya hazırlanmışlardı. Tasarıyı ilk ortaya atan ve Sertel'lerin bu işi ele almalarını isteyen Tevfik Rüştü Aras'tır. Celâl Bayar dergiye sık sık demeçler vermeye hazır olduğunu söyler, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü de yazı kadrosuna katılmayı kabul ederler. Dergiye Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Halide Edip Adıvar ve Cami Baykurt da yazı verecektir.

Bu kadroyla kurulan *Görüşler* büyük bir reklam kampanyası ile yayınlanmaya başlar. Derginin ilk sayısının kapağında Bayar'ın, Menderes'in Köprülü'nün ve Tevfik Rüştü Aras'ın resimleri vardır. Sabiha Sertel resimleri kapağa koymadan önce Tevfik Rüştü Aras'a danıştığını, onun da kendisine derginin kapağında bunların ilân edilebileceği yolunda cevap verdiğini belirtiyor [23]

Yine bu sırada Cami Baykurt, Sabahattin Ali ve Esat Adil Müstecaplıoğlu da «*Yeni Dünya*» gazetesini yayınlamaya hazırlanmaktadırlar. Afişler asılmıştır...

Sağ kanatta ve CHP'nin o zamanki yönetici çevrelerinde kıyamet kopar.

Hüseyin Cahit Yalçın *Tanin*'de «Kalkın ey ehli vatan» diye bir yazı döşenmiştir. Şöyle demektedir:

«Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lâzım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propaganda zehiri dökmesine müsaade edemeyiz... Bunları susturmak için, cevap vermek hükûmete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır...»

O zamanlar İstanbul'da CHP başkanı Alaettin Tiritoğlu'dur. 4 Aralık gösterilerini CHP hazırlayacaktır. AP İstanbul milletvekili Tekin Erer bu olayı şöyle anlatmaktadır:

«CHP il teşkilâtı tarafından 3 Aralık Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah Tan gazetesi aleyhine bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti. O zaman ben *Tasvir-i Efkâr*'da istihbarat şefliği yapıyordum. 4 Aralık sabahı erkenden üniversite bahçesine gittim. Ellerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyorlardı. Kısa zamanda kalabalık 10 bin kişiyi buldu. Saat 9.30'da kalabalık, bir sel gibi Beyazıt meydanından Çarşıkapı istikametinde yürüyüşe geçti. Tan gazetesine giderken, Cağaloğlu yokuşu başında bulunan ve komünizme ait kitaplar satan ABC kitabevi birkaç dakika içinde yok edildi. Bundan sonra *Tan*'a gidildi. Gazetenin birinci katında o zaman Türkiye'nin hemen hemen en büyük rotatifi vardı. Oradaki demir parçalarıyla rotatife hücum başladı. Rotatifin kırılan bütün parçaları tuz buz edildi. İkinci katta linotip dizgi makineleri vardı. Bunların kırılması ve parçalanması çok daha kolay oldu. Diğer bir grup, gazetenin rotatif dairesinin yanındaki kâğıt deposundan bobinleri sokağa çıkararak, Sirkeciye doğru yuvarladı.» [24]

Ertesi gün gazetelerde şu bildiri yayınlanacaktır:

«Dün üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki basımeviyle birkaç kitabevine tecavüz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükûmet ve inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif hadiseye katiyen müsamaha edilmeyecektir.

Sıkıyönetim Komutanı
Korgeneral Asım Tınaztepe»

Soru 43: 1946 Haziran'ındaki yasa değişikliği basına ne kazandırdı?

1946'da çok partili döneme geçilirken CHP Hükûmeti basına ödünler vermek zorunda kalıyordu. Gazetelerin büyük çoğunluğu DP'yi destekliyorlardı o sıralarda. CHP ise seçim hazırlıklarına girişmişti, basının desteğine çok ihtiyacı vardı. O yıllarda basın özgürlüğünü köstekleyen en büyük baskı aracı 1931 tarihli Matbuat Kanununun 50'nci maddesi olmuştu. şöyle diyordu bu madde:

«- Memleketin genel politikasına dokunacak yayından dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilirler.»

En büyük sakınca buydu gazeteler için. Savaş yıllarında bu maddeye dayanılarak kaç gazete kapatılmamıştı!

Demokrat Parti de basının desteğini kazanmak için 1945-50 yıllarında basın özgürlüğünün en büyük savunucusu olmuştu. Celâl Bayar şöyle diyordu o sıralarda:

«Bugünkü basın kanunu hür basını sağlamaktan uzaktır. Hür basın kanununu biz Demokratlar yapacağız.»

Adnan Menderes de şunları söylüyordu:

«Yayın hürriyeti yurttaşın şahsî ve siyasî hak ve hürriyetlerinin teminatıdır. Basın hürriyeti olmadığı yerlerde vatandaşın diğer hak ve hürriyetleri de tehlikeye düşeceği gibi, topluluk hayatı, gizliliğin, kapaklılığın kiri ve pası altında bunalıp çürümeye mahkûmdur. Dünyanın her yerinde daimî görülmüş bir gerçektir ki insan topluluklarının mukadderatını diledikleri gibi ellerinde bulundurmak isteyenler, hücumlarını her şeyden önce basın hürriyetine çevirmişler ve topluluğun menfaatini savunur gibi görünerek kendi durumlarını sağlamlaştırmanın ve basın hürriyetini yoktan yere vurmanın yolunu bulmuşlardır.»

Hükûmet yeni seçim kararını açıklamadan önce havayı yumuşatacak bazı kanun tasarıları getirdi Meclise. Bunlar Seçim Kanunu, Genel Toplantılar Kanunu, Basın Birliğinin kaldırılması hakkında kanun ve Basın Kanununun 50'nci maddesindeki gazete kapama yetkisinin kaldırılması hakkındaki tasarılardı. Basın Kanununun değiştirilmesi ateşli tartışmalara yol açtı Meclis'te. Menderes şöyle diyecektir o sırada:

«Gazete ve dergilerin kapatılabilmesi basın hürriyeti için gayet ağır bir baskıdır. Çünkü bir gazetenin kısa bir zaman için dahi kapatılması onun mahvına kadar gidebilir.»

Sonunda Meclis 1 Haziran 1946'da bu tasarıyı kabul ederek Hükûmetin elinden bu «idam» yetkisini aldı. 50'nci maddenin kaldırılması olumlu bir başarı sayıldı basında. Çok partili döneme ve seçim hazırlıklarına girilirken böylece biraz umutlu bir hava belirmiş oluyordu.

Soru 44: 1946-50 yıllarında basın ne durumdaydı?

1946-50 yılları Türkiye'de çok canlı bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşından sonra CHP'nin aşırı tutucu kanadı büyük bir yenilgiye uğramış ve çok partili düzene geçilmiştir. Partinin içinde sert tartışmalar ve çekişmeler olmaktadır. Yıllardan beri birikmiş kızgınlıklar, kinler açığa vurulmaktadır artık. Her şey söylenmekte ve yazılmaktadır. CHP önce sertlik yolunu dener, Recep Peker başbakan olur, ama Peker'in tutumu büyük gerginliklere yol açacak ve İnönü başbakanlığa Hasan Saka'yı getirecektir. Hava yumuşar bir hayli. Saka'nın ardından da Şemseddin Günaltay Başbakanlığa getirilir. CHP yeni yeni ödünlere yönelir bu yıllarda. Sağ kanat yararlanır bunlardan. Cami köşelerindeki gazete ve kitap sergileri sağcı yayınlarla dolar. En çok etkisi olan dergi Necip Fazıl Kısakürek'in yayınladığı *Büyük Doğu*'dur. Milliyetçi ve Turancı yayınlar da gelişir bu dönemde.

Sol basın ise önceleri çekingendir. Bir ara «artık her türlü özgürlük var» denir, sendikalar kurulur, dergiler yayınlanır: *Gerçek, Gün, Yığın*... Derken dergiler kapatılır, bir sessizlik dönemi başlar. Sonra Mehmet Ali Aybar *Zincirli Hürriyet*'i çıkartır; Sabahattin Ali ile Aziz Nesin *Marko Paşa*'yı yayınlarlar; birbirine girer ortalık. *Marko Paşa* o günlere kadar görülmemiş bir satış yaparak 60 bin basmaya başlar... Gazeteler toplatılır, Aybar, Sabahattin Ali ve Aziz Nesin tutuklanır.

Ankara'da *Yaprak* yayınlanır. Sabahattin Eyüboğlu, Orhan Veli, Melih Cevdet Anday, Oktay Rıfat vardır yazı kadrosunda. *Yaprak* da süreklilik sağlayamaz.

İstanbul'da *Varlık, Yeditepe* ve Ankara'da *Kaynak* gibi sanat ve edebiyat dergileri politikanın dışında kalarak yayınlarını sürdürürler.

Gelelim günlük gazetelere, bu dönemin en önemli gazeteleri *Cumhuriyet, Vatan, Tasvir, Akşam, Yeni Sabah, Tanin, Ulus, Zafer, Hürriyet* ve *Milliyet*'tir.

Cumhuriyet DP'yi tutmaktadır. Başyazıları yine Nadir Nadi yazar. Doğan Nadi'nin de «Bir dakika» sütununda keskin birkaç cümlelik mizahî eleştirileri çıkmaktadır. Cevat Fehmi Başkut yönetir gazeteyi. Dış politika sütununda Ömer Rıza Doğrul vardır. Burhan Felek'le Abidin Daver'in her gün fıkraları çıkar. Gazetenin zengin bir düşünce yazarları kadrosu vardır. Ankara bürosunu Mekki Sait Esen yönetir.

Vatan aşağı yukarı DP'nin organı sayılır o yıllarda. DP yöneticilerinin sık sık yazıları yayınlanır. Yalman DP liderlerinin birçok konularda akıl hocasıdır. En atlatma muhalefet haberleri *Vatan*'da çıkar. *Cumhuriyet*'le *Vatan*'ın baskıları 40-50 bin kadardır.

Tasvir-i Efkâr 1945'de kadrosunu düzenleyerek *Tasvir* adıyla yeniden doğar. Gazete Ziyat Ebüzziya ile Cihat Baban'ın yönetimindedir. Mithat Perin, Bahadır Dülger, Atıf Sakar, Tekin Erer, Kadri Kayabal, Kâmuran Çelebi *Tasvir*'de çalışır. Tasvir de DP'yi destekler.

Akşam'ın başyazarı Necmeddin Sadak 1948'de Dışişleri Bakanı olunca gazete 1950 seçimlerine kadar başyazısız çıkar. *Akşam* particilik yapmadan, ciddî ve ağırbaşlı olmaya çalışmaktadır. Gazetenin başında Kâzım Şinasi Dersan vardır, o da CHP Şehir Meclisi üyesidir, ama *Akşam*'ı politik tartışmaların dışında tutar. Gazetede DP'ye karşı polemiklere yer verilmez. Yazı işleri müdürü Enis Tahsin Til, kuruluşundan beri *Akşam*'a güven sağlamış, görgülü ve bilgili bir gazetecidir. Gazeteyi maceralara sürüklemekten çekinir. *Akşam*'ın o zamanki sürekli yazı kadrosunda Vâlâ Nurettin Vâ-Nû, Şevket Rado, Cemal Refik, Cemalettin Bildik, Mustafa Ragıp Esatlı, Şahap Balcıoğlu ve Hıfzı Topuz vardır. Refik Halit Karay da genellikle imzasız ufak fıkralar yazar. Ankara muhabirliğini önce Mekki Sait Esen yapmaktadır. Daha sonraki yıllarda Nizam Payzın, sonra Çetin Altan, daha sonra da Mehmed Kemal Kurşunluoğlu görür bu görevi. *Akşam*'ın baskısı o dönemde 10 bini pek geçmez.

Yeni Sabah'ın o yıllardaki yazı kadrosunda Refi Cevad Ulunay, Kadircan Kaflı ve Sabri Esat Siyavuşgil vardır. Şükrü Baban da dış politika yazısı yazar gazeteye.

Tanin Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazıları sayesinde satış yapmaktadır.

Ulus bu dönemde yine zengin bir yazı kadrosu ile çıkar, fakat aydınların çoğu CHP'ye karşı olduğu için gazetenin Hükûmeti savunması çok güç olmaktadır. Bu yüzden de *Ulus*'un satışı düşer.

Zafer 30 Nisan 1949'da Ankara'da DP organı olarak çıkmaya başlamıştır. Gazetenin başyazarı Mümtaz Faik Fenik'tir. Adviye Fenik, Bahadır Dülger, Ahmet Muhip Dranas, Fazıl Ahmet Aykaç, Hikmet Yazıcıoğlu ve Orhan Seyfi Orhon da yazı kadrosundadır. Yazı işlerinin başında Fatin Fuat vardır. *Zafer* 27 Mayıs 1960'da kapatılacaktır.

İki büyük gazetenin temelleri atılır bu dönemde: *Hürriyet* ve *Milliyet*. *Yeni İstanbul* da bu dönemin son yılında yayınlanmaya başlar.

Hürriyet: 1 Mayıs 1948'de çıkmaya başlayan Hürriyet gazetesi Babıâli'de çığır açan bir gazete olacaktır. Gazeteyi çıkartan Sedat Simavi (1896-1953) Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra karikatürcülüğe başlamış ve bununla ilgili olarak da gazeteciliğe yönelmiştir. Sedat Simavi ilk, yirmi yaşında iken, *Hande* adlı haftalık bir mizah dergisi yayınlar. İki yıl sonra, 1918'de *Diken* adlı başka bir mizah gazetesi çıkarır, zamanın ünlü mizahçılarını toplar bu gazeteye. Sonra neler çıkarmamıştır ki? *İnci* (1919, aylık kadın dergisi), *Dersaadet* (1920-21, günlük gazete), *Payıtaht* (1921, günlük gazete), *Güleryüz* (1921-23, haftalık mizah gazetesi), *Hanım* (1921, aylık), *Hacıyatmaz* (1921, onbeş günlük çocuk gazetesi), *Yeni İnci* (1922,

aylık kadın), *Resimli Gazete* (1923-29, haftalık), *Yıldız* (1924-26, aylık magazin), *Meraklı Gazete* (1926, haftalık), *Yeni Kitap* (1927, aylık aile dergisi), *Arkadaş* (1928, haftalık), *Bravo* (1930, haftalık), *Yedigün* (1933-50, haftalık magazin), *Karagöz* (1935-50, haftalık mizah), *Karikatür* (1936-48, haftalık), *Model* (1937, haftalık moda gazetesi) ve *Ev Doktoru* (1937-39, haftalık). Bazısı çok tutmuştur bu yayınların, bazısı da fiyasko ile sonuçlanmıştır.

Sedat Simavi 1948'de bütün varını yoğunu *Hürriyet*'e yatırır. Geçirdiği bütün denemelerden aldığı derslerle büyük bir sabah gazetesi çıkartacaktır. Ankara'dan Samih Tiryakioğlu getirilir gazetenin başına. Geniş okuyucu kitlesinin sevdiği ve kolaylıkla okuduğu röportaj, fıkra ve tefrika yazarları alınır gazeteye. Fotoğrafla röportaj önemli bir yer tutacağı için iyi bir fotoğraf ekibi kurulur. Türk bayrağı gazetenin amblemi olur. Bütün duvarlar *Hürriyet*'in afişleriyle kaplanır o günlerde. Ve 1 Mayıs 1948'de *Hürriyet* yayınlanır. İlk sayının sağ sütunlarında İnönü'nün bir yazısı ve bir resmi vardır; sol sütunlarında da Celâl Bayar'ın bir yazısı ve bir resmi. Parti tartışmalarının en ateşli olduğu bu dönemde *Hürriyet* tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesiyle çıkmıştır. Bütün Babıâli şüphe ile karşılar *Hürriyet*'i; «Gazetede hiçbir şey yok, Sedat Bey bunu da batıracak» derler. Ama, *Hürriyet* batmayacak ve durmadan yükselecektir.

İlk yıl *Hürriyet*'in tirajı 30 bin kadardır. 1949'da tiraj 56 bine yükselir, 1950'de 83 bine, 1951'de 100 bine sonra da yüzbinlere ve yarım milyona. Nedir bu *Hürriyet*'in başarısındaki etkenler?

Hürriyet her şeyden önce çok modern bir baskı makinesi ile işe başlamıştır. S.Simavi *Hürriyet*'in ilk hazırlıklarını yaparken, daha 1946'da Amerika'ya, saatte beş renk üzerinden 44 bin sayı basabilecek bir rotatif ısmarlamış ve bununla başlamıştır işe.

S. Simavi gazeteciliğe ressamlıktan, desinatörlükten, karikatürcülükten geldiği için gazeteye sayfa yapısı bakımından güzellik vermesini bilen bir yönetici olmuştur. *Hürriyet*'in bütün yazıları ortanın altında bir kültür düzeyinde olan okuyucuların kolayca anlayabileceği bir dilde yazılmış, bu da geniş okuyucu kitleleri kazandırmıştır gazeteye.

Hürriyet olaylardan yararlanmasını bilmiş bir gazetedir. Gazete yayınlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra, Ağustos 1948'de Londra Olimpiyatları olmuş ve *Hürriyet* oraya bir ekip göndermiştir. O zamana kadar birkaç muhabirin bir arada böyle büyük gezilere gönderilmesine Babıâli alışık değildir. *Hürriyet* ise kesenin ağzını açmıştır. Hele güreşçilerimiz Londra'da büyük başarılar kazanınca *Hürriyet* kapışılan bir gazete olmuştur.

Bunun ardından *Hürriyet* ilk olarak Kıbrıs sorununu ortaya atmıştır. Gazete halkın duygularına seslenmiş ve heyecan yaratmıştır.

Arkasından Kore savaşı çıkmış ve *Hürriyet* bunu da başarı ile izleyerek onbinlerce okuyucu kazanmıştır.

Kazaları, cinayetleri, heyecanlı olayları en canlı resimlerle gösteren *Hürriyet* olmuştur hep.

Hürriyet o zamana kadar ülkedeki bayi örgütünü de bir yana bırakıp

kendi öz dağıtım örgütünü kurmuş ve eski bayilerin kölesi olmaktan kurtulmuştur. 1950'lere doğru *Hürriyet*'i Türkiye'nin en büyük gazetesi yapan etkenler bunlardır galiba.

Milliyet: 3 Nisan 1950'de doğan *Milliyet* de Babıâli'ye yenilikler getiren bir gazetedir. *Milliyet*'in kurucusu Ali Naci Karacan (1896-1955) Sedat Simavi gibi zengin gazetecilik görgüsü olan bir kişidir. A. N. Karacan da Galatasaray'ı bitirdikten sonra gazeteciliğe başlamış, önce *Tasvir-i Efkâr*'da, sonra *İkdam*'da ve *Vakit*'de çalışmış, daha sonra *Akşam*'ın kurucularından biri olmuştur. Karacan 1935'te *Tan*'ı kurmuş, fakat sonra gazeteciliği bırakıp basın ataşeliği yapmıştır. Bir süre sonra yeniden Babıâli'ye dönen A. N. Karacan'ın en büyük başarısı *Milliyet* olacaktır. Çok modern bir teknikle ve güzellik endişesiyle basılan *Milliyet*, *Hürriyet*'ten farklı olarak, değişik konularda her gün bol yazı, haber ve zengin bir özle aydın ve yarı aydın kitleleri kazanmaya yönelmiş bir gazetedir.

DİPNOTLAR:

(1) Bu bölüm üzerinde iki önemli kaynak vardır:
- Ömer Sami Coşar, Millî Mücadele basını. İstanbul, 1967.
- Enver Behnan Şapolyo. Türk gazetecilik tarihi ve her yönüyle basın, Ankara, 1969, s. 112-219.

(2) E. B. Şapolyo bu gazeteden önce Ankara'da Millî Mücadeleyi tutan iki gazetenin yayınlandığını belirtiyor. Birincisi Avukat Mustafa Kemal'in yayınladığı Selâmet, öteki de Ömer Vasfi'nin çıkardığı Mefkûre'dir.

(3) E. B. Şapolyo, aynı eser, s. 192.

(4) Bu gazetelerle ilgili bilgi için: Ömer Sami Coşar. Millî Mücadele basını, İstanbul, 1967.

(5) Abdülkadir Kemalî romancı Orhan Kemal'in babasıdır.

(6) İstanbul İstiklâl Mahkemesi şöyle kurulmuştur: Başkan Topçu İhsan; üyeler: Asaf, Cevdet İzrap; savcı: Vasıf Bey.

(7) Meclis 13 Şubat 1924'te bu cezayı affedecektir.

(8) Kandemir, Siyasî dargınlıklar, cilt II. s. 102 (dip notudur).

(9) Ahmet Emin Yalman, aynı eser, cilt III, s. 100.

(10) Ahmet Emin Yalman, aynı eser, cilt III, s. 102.

(11) Kandemir, aynı eser, cilt III, s. 76.

(12) Kandemir, aynı eser, cilt III, s. 101.

(13) Sertel, Hatırladıklarım, s. 134.

(14) Ankara İstiklâl Mahkemesi o sırada Mersin'de çıkan solcu Doğru Söz Gazetesinin başyazarı Ata Çelebi'yi de yargılamıştır. (Sertel, aynı eser, s. 142).

(15) Yalman, aynı eser, cilt III, s. 165.

(16) Sertel, aynı eser, s. 189-192.

(17) Cumhuriyet gazetesi, 8 Mayıs 1963.

(18) Sertel, aynı eser, s. 119-125.

(19) Samet Ağaoğlu, Babamın arkadaşları. İstanbul 1965. s. 175-178.

(20) Niyazi Ahmet Banoğlu, Atatürk başmuharrir, İstanbul, 1957.

(21) Yalman, aynı eser, cilt III, s. 305.

(22) Sertel, aynı eser, s. 241.

(23) Sabiha Sertel, Roman gibi, İstanbul 1969, s. 327.

(24) Tekin Erer, Basında kavgalar.

V

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

(1950-1960)

Soru 45: 1950'de basın nasıl bir özgürlüğe kavuştu?

14 Mayıs 1950 seçimleri bir dönemin başlangıcı olmuştur Türkiye'de. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri iktidarda olan Halk Partisi özgür seçimlerle yerini Demokrat Parti'ye bırakıp çekilmiştir Meclisin bir köşesine. O güne kadar basın, büyük çoğunluğu ile Demokrat Partiyi hep desteklemiştir. Demokrat Parti basının büyük ümitler bağladığı bir partidir. Parti işbaşına geldikten sonra bütün basın sorunlarının çözüleceği kanısı vardır gazetecilerde. CHP'yi tutan gazetelerde çalışanlar arasında bile DP'yi gönülden destekleyenlere rastlanmıştır. Tarafsız sayılan gazeteler yavaş yavaş DP'ye kaymışlardır. Sadun Tanju o dönemi şöyle anlatmaktadır:

«1946-50 yıllarında Türk basınının manzarası şuydu: Zaman ilerledikçe muhalefeti destekleyen gazetelerin sayısı gittikçe artıyordu. Artmamasına da sebep yoktu. Zira muhalefet, düşüncede ve eylemde her şeyin en mükemmelini öne sürüyordu. Genellikle aydınlar demokrasinin bütün nimetlerinin elde edileceği hayali ile etkilenmişlerdi. Halk ise adalet ve eşitlik çığlıkları arasında, sigaranın beş kuruşa içileceği, şekerin ucuza yeneceği günleri düşünmeye başlamıştı. Muhalefete çok geniş bir kredi açılmıştı. İktidara ise o ölçüde hasis davranılıyordu... Basın, halkı coşturuyor, düşünmeye değil, bilmeğe, habere önem veriyordu. İki seçim dönemi arasındaki dört yıl, bitmez tükenmez bir seçim kampanyası olarak devam etti. Basın halkın heyecanını daima taze tuttu...» [1].

İşte DP böyle heyecanlı hava içinde iktidara gelecektir. İlk ele alınan işlerden biri Basın sorunudur. Hemen bir kanun tasarısı hazırlanıp meclise sunulur. Bu tasarı seçimlerden iki ay kadar kısa bir süre sonra 15 Temmuz 1950'de Meclis'te büyük çoğunluğun oyu ile kabul edilecek, 21 Temmuz'da yürürlüğe girecektir. Bugün birtakım değişikliklerle hâlâ yürürlükte olan kanun, bu Basın Kanunudur. Ama kuşa çevrilmiştir o kanun.

1950 Basın Kanunu liberal bir kanundur. 1931 kanunu ile ve sonraki değişikliklerle kurulan güdümlü rejim yıkılmış ve Hükûmetin basın üzerindeki kontrolleri hemen hemen kaldırılmıştır.

– Gazete ve dergi çıkartmak için artık Hükûmetin izin veya ruhsat vermesi gerekmez. Bir bildiri vermek yeter.

– «Kötü ünlü» kişilerin gazetecilik yapmalarını yasaklayan her türlü yoruma elverişli eski maddeler yeni kanuna girmemiştir.
– Basın suçlarının yargılanması özel mahkemelere verilmiştir. böylece gazeteciler yıllarca süren davalardan, ağır kırtasiyecilik işlemlerinden kurtulmuş olacaktır.
– Cevap hakkı yeniden düzenlenmiş ve gazetelere gönderilen her çeşit cevap ve düzeltme yazılarının basılmasını önlemek amacıyla mahkemelere bazı yetkiler tanınmıştır.
– Gazete sahipleri cezaî sorumluluklarından kurtulmuşlardır. Yani, suç sayılan bir yazıdan genellikle yazar ve yazı işleri müdürü sorumludurlar. Gazete sahibinin ancak hukukî ve malî sorumluluğu vardır.

DP iktidarının ilk yılları basının mutlu bir dönemidir. Kovuşturmaya uğrayan, tutuklanan gazeteci yoktur. Hükûmetle gazeteciler arasında genellikle yakın ilişkiler kurulmuştur. Gazete sahipleri ile Başbakan Adnan Menderes arasında bir balayı dönemi başlamıştır o yıllarda. Ahmet Emin Yalman buna «Altın devri» diyecektir [2]. Başbakan ilk olarak 20 Aralık 1952'de Ankara'da gazete sahip ve başyazarlarıyla bir işbirliği toplantısı yapar. Şunlar katılır o toplantıya: Ahmet Emin Yalman, (*Vatan*), Sedat Simavi (*Hürriyet*), Safa Kılıçoğlu (*Yeni Sabah*), Habib Edip Törehan (*Yeni İstanbul*), Necmettin Sadak (*Akşam*), Selim Ragıp Emeç (*Son Posta*), Ali Naci Karacan (*Milliyet*), Falih Rıfkı Atay (*Dünya*), Cihat Baban (*Son Saat*), Mithat Perin (*İstanbul Ekspres*), Asım Us (*Vakit*), Cevat Fehmi Başkut (*Cumhuriyet*), Faruk Gürtunca (*Hergün*), Mümtaz Faik Fenik (*Zafer*), Nihat Erim, (*Ulus*), Cavit Oral (*Hür Ses*), Adnan Düvenci (*Demokrat İzmir*), Şevket Bilgin (*Yeni Asır*, İzmir).

Yalman şöyle diyecektir bu toplantı hakkında:

«Yarın siyasî hayatımız için çok önemli neticeler verebilecek bir gelişmenin şahidi olacağız. Başbakan A. Menderes, memleketin başlıca gazetelerini temsil eden bir gazeteci grubunu yeni iktidar devrinin ilk esaslı basın toplantısına çağırdı. Bu sayede Hükûmetle basın arasındaki birtakım kara kediler ve anlaşmazlıklar yüzünden açılan gedikleri kapamağa doğru gidilecek ve umumî hayatımızda normalleşmeye doğru önemli bir adım atılacaktır.» [3].

Bu toplantılar, aşağı yukarı her ay düzenlenir, Ankara'da, bazen İstanbul'da. Gazete sahipleri ve başyazarlar genellikle çok mutludur. Menderes çok etkilemiştir hepsini. Eskiden Halk Partili olan bazı gazeteciler de Menderes'le yakın ilişkiler kurmuş ve Hükûmeti desteklemeye başlamışlardır.

Bunun yanı sıra gazetecilerin sosyal haklarını tanıyan «Basın Mesleğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetleri düzenleyen 5953 sayılı 13 Haziran 1952 tarihli kanun» da çıkmış ve bu kanunla gazeteciler şunları elde etmişlerdir:

– Sendika kurabilmek,

– Sosyal sigortalardan yararlanmak,
– İşverenin gazeteci ile yazılı iş anlaşması yapması zorunluğu,
– İş anlaşmasını bozmak isteyen gazete sahibinin gazeteciye kıdemine göre tazminat ödemesi,
– Askerlikte, mahkûmiyet ve gazetenin kapanması durumlarında gazeteciye ücret ödenmesi,
– Haftalık tatil, yıllık ücretli izin v.b.

Bu kanun o zaman için çok önemli bir aşama olmuştur.

Böylece yumuşak bir hava yayılmıştır Babıâli'ye. Gazete sahipleri de, gazeteciler de, Hükûmetle iyi geçinme politikası yürütmeye çalışmaktadırlar.

Soru 46: DP ile basın arasında ilk gerginlikler nasıl çıktı, Nasıl gelişti?

Fakat bu balayı dönemi de çok uzun sürmeyecek ve Yalman'ın «mavi ufuklar»ını yavaş yavaş kara bulutlar kaplamaya başlayacaktır. Neden? Bunun sayısız nedeni vardır. Her şeyden önce, temelde ekonomik nedenler yer alır. Halk umduğunu bulamamıştır DP döneminde. Fiyatlar ucuzlamamış, gelirler artmamış, hayat pahalılığı durmadan yükselmiştir. Birtakım partililer görevlerini kötüye kullanarak yolsuzluklara yol açmıştır. Kara borsa ve vurgun işlerine adları karışanlar vardır. Particilik endişesi ile bunların korunduğu görünmektedir. Yolsuzlukların ortaya çıkartılması alerji yaratmaktadır partide. DP'yi tutmayan yöneticilere karşı da türlü baskılar başlamıştır. Çeşitli toplantılarda, parti kongrelerinde bunların eleştirisi yapılmakta ve Hükûmetin izlediği politika, saldırılara hedef olmaktadır. Toplantıları izleyen muhabirler bu eleştirileri, saldırıları olduğu gibi yazmaktadırlar, yazı işleri müdürleri ve sekreterler de bu haberlere geniş yer vermektedirler... Oysa Menderes gazete sahipleriyle kurduğu dostluk ilişkilerinden dolayı basında Hükûmeti ve Partisini eleştiren yazıların çıkmaması gerektiği kanısındadır. Çalışan gazetecileri genellikle hor görmüştür. Muhabirler, sekreterler, fıkracılar, gazete fotoğrafçıları ise kendilerini hiç de Başbakan-Patron ilişkileriyle bağlı saymamışlardır. Patronların gücü bunu önlemeye yetmeyecektir. Bazı gazete sahipleri hiç onaylamadıkları halde gazetelerin havasına katlanmak zorunda kalmışlardır. «Rahat bırakalım Hükûmeti, çalışsınlar, karışmayalım» formülü iflâs etmiştir yavaş yavaş.

Bu hava çileden çıkarmıştır Başbakanı. Böylece, yavaş yavaş yeni bir ortama girilmiştir. Bu hava içinde Hükûmet basınla ilgili bir kanun tasarısı hazırlamaya başlar. DP'nin bu konudaki eğilimleri belli olmuştur artık. Gazetelerde buna karşı tepkiler belirir. İşte bu sıralarda Nadir Nadi şöyle diyecektir:

«Daha üç buçuk yıl önce hürriyetçi basını göklere çıkaran, onun yardımıyla kuvvetlendiğini açıkça ilân eden, işbaşına gelir gelmez eski Basın

Kanununun zincirlerini koparan bir iktidar, şimdi genel seçimlere şunun şurasında dört-beş ay kala birdenbire zihniyet ve huy değiştirsin, bu kolay kolay akla sığar bir şey değildir. Hür basının zararlarını önlemek uğruna göze alınan her tedbir, sonunda mutlaka o basından beklenen faydaları da silip süpürmüş, yani hürriyeti yok etmiştir.» [4].

Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek cürümler hakkında kanun tasarısı:

1954 yılının ilk aylarında Demokrat Parti Hükûmetinin Meclis'e getirdiği «Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun tasarısı» büyük gürültülere yol açmıştı. Hükûmetin sözcülüğünü yapanlar bu tasarının yalnız basını hedef tutmadığını, gerekirse Radyonun da suç sayılabilecek yayınlardan ötürü cezalandırılacağını, böylece adaletin ve eşitliğin sağlanacağını öne sürüyorlardı. DP'yi tutan gazeteler de bu tasarıyı savunmaktan geri kalmadılar. Tarafsız gazetelerde ise «basın hürriyeti nereye gidiyor?» diye yazılar çıktı. Meclis'te büyük çoğunluk DP'de olduğu için muhalefet engelleyemedi bu tasarıyı. Ve Kanun 9 Mart 1954'te kabul edilerek sekiz gün sonra da yürürlüğe girdi.

Ne idi bu Kanunun getirdiği yeni hükümler?

Kanunun amacı «namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarette bulunulması veya itibar kıracak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesini» önlemekti. Bunlar genellikle Ceza Kanununun kapsamına giren çeşitli suçlardır. Hükûmet bunları özel bir kanunda toplayarak verilecek cezaları ağırlaştırdı. Bunlara 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve 1000 liradan 10.000 liraya kadar para cezaları kondu.

Kanunun getirdiği en önemli hükümlerden biri, bu maddelere göre suç sayılabilecek bir yazı çıktığı zaman savcıların doğrudan doğruya kovuşturma açabilmeleri idi. Oysa Ceza Kanununa göre bunlar şikâyete bağlı suçlardır.

Bu maddenin Kanuna girmesinin sebebi şuydu: Gazetenin birinde veya ufak bir taşra gazetesinde DP'nin ileri gelenlerinden birinin itibarını kıracak bir yazı çıkar, itibarı kırılan kişi de bunu görmemiş olabilir. Bunu önlemek için savcılara doğrudan kovuşturma yapma yetkisi ve görevi verilmiştir. Bunun üzerine bütün Türkiye C. Savcıları ve yardımcıları seferber olmuştur. Binlerce kovuşturma yapılmıştır gazetelere karşı; gazetecilerin başına büyük dertler açılmıştır.

Hem ne demektir «itibar kıracak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesi?» Bir kişinin halka zarar verecek bir dalaveresi olur, gazeteci de bunu ortaya çıkarırsa o kişinin itibarına, şöhretine, servetine zarar verir elbette. Ama Kanun işte bu hakkı gazeteciden geri almıştır o zamanlar.

«İspat hakkı» da yoktur. Çok büyük tartışmalara yol açmıştır bu hak o yıllarda. Gazeteciye, öne sürdüğü bir şeyi ispat etme hakkı tanınmamıştır. Yani, gazeteci bir görevin kötüye kullanılışı olayını bulur, ortaya çıkartır,

bunu ispatlayacak durumdadır. Ama kendisine bu hakkı vermezler.

1960 yılına kadar Demokles'in kılıcı gibi gazetecilerin başlarının üstünde sallanan ünlü 6334 sayılı Kanun budur işte.

Basın özgürlüğünün bu yeni Kanunla önemli bir ölçüde kısıtlanması yabancı ülkelerde de tepkiler yaratmıştır o zamanlar. Dış basında DP'nin basın politikasını eleştiren yazılar çıkıyordu. O yıllarda genellikle Ahmet Emin Yalman temsil ediyordu dışarıda Türk basınını. Uluslararası Basın Enstitüsü'nün yayınladığı derginin Kasım 1954 sayısında Yalman bu değişiklikleri savunarak şöyle diyecektir:

«Muhalefet partilerinin isterik saldırıları ile onların arkasına gizlenen komünistlerin yıkıcı çalışmaları arasında bir ayırım çizgisi çekmeye imkân yoktur. Hürriyet yalnız bir hoşgörü havası içinde yaşayabilir. Ceza yasalarındaki değişiklikler, belli başlı gazete başyazarlarına danışılarak hazırlanmıştır. Biz hürriyetimiz için bu değişikliği kabul ettiğimizi bildirdik. Bütün ömrünü Türkiye'deki hürriyet ve demokrasi hizmetlerine vakfetmiş bir gazeteci sıfatıyla size söyleyebilirim ki bugünkü durumu birtakım kıstaslarla ölçmek yanlıştır.»

Yalman'la birlikte daha birçok gazetecinin bu basın kanununu savunduğu bu dönemde basında havayı gerginleştiren ilk olay *Halkçı* başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın 24 Eylül 1954'te 26 ay hapse mahkûm olmasıdır. O zamanlar bu, herkese şaka gibi geliyor ve yaşı yetmişi aşkın, mesleğin piri sayılan bir gazetecinin yakalanıp hapse atılabileceğine kimse inanmıyordu. Hiç de öyle olmadı. Günün birinde (1 Aralık 1954'te) Yalçın, Şişli'deki evinden alınarak Üsküdar cezaevine gönderildi. Ertesi gün bütün gazetelerde ak yeleli Yalçın'ın sivil polislerin arasında hapishaneye götürülürken çekilmiş resimleri yayınlandı. Yabancı gazeteler de Türkiye'de basının zincire vurulduğunu belirten yazılar yayınlamaya başladılar. Yalçın'ın affı için çeşitli bildiriler yayınlandı. Hüseyin Cahit'in cezaevinde bulundurulması büyük bir huzursuzluk kaynağı oluyordu Hükûmete. İçeriden ve dışarıdan gelen tepkilerin zoruyla sonunda Yalçın cezaevinden alınarak Şişli Çocuk Hastanesine gönderildi. 1955 Mart'ında da cezası tamamlanmadan hastanenin kapıları açıldı Yalçın'a. Ama artık olan olmuş, Hükûmetle basın arasındaki bağlar kopmuştu bir kere.

1955 yılı basın davalarının çoğalmaya başladığı bir yıldır. Basın Yayın Bakanı Mükerrem Sarol'a hakaret suçu ile Bedii Faik hapse girer, bir süre sonra da affedilir, çıkar. Yine Mükerrem Sarol'a bazı «asılsız isnadlarda bulunmak» suçu ile *Akis* dergisi sahibi Metin Toker hapse mahkûm oldu o yıl. *Akis* yazı işleri müdürü Cüneyt Arcayürek de hapistedir. Bütün bunlar havayı gerginleştirmektedir gitgide. Derken 6-7 Eylül olayları patlak verir.

Soru 47: 6-7 Eylül 1955 olayları ile basın özgürlüğü nasıl yok edildi?

6-7 Eylül olayları birtakım kışkırtmalarla düzenlenmiş fakat sonra Hükûmeti önceden umulmayan bir ölçüde güç durumda bırakmış, Devletin başına türlü belâlar açmış bir konudur. Kıbrıs sorunu yeni yeni alevlenmiştir o dönemde. Yunanlılarla aramız gergindir. İşte bu sıralarda Selânik'te Atatürk'ün doğduğu eve saldırılar olduğu yolunda bir haber çıkartılır. *İstanbul Ekspres* gazetesi bunu büyük manşetlerle, kışkırtıcı bir biçimde yayınlar. İçişleri Bakanlığı da bir gösteri düzenlenmesi için birtakım yollara başvurmuştur. Halk Taksim alanına toplanır. Bir coşkunluktur başlar. Vilâyet ve Polis ipin ucunu kaçırmıştır artık. Beyoğlu'nda, Galata'da, Harbiye'de, Şişli'de Rumlara ait ne kadar mağaza ve dükkân varsa vitrinleri parçalanır, mallar sokaklara dökülür, yağma edilir. Mezarlıklara saldırılar olur. O arada Rum olmayanların mağazaları da saldırıya uğramıştır. Varlıklılara, sömürücülere karşı aşırı bir tepki havasına girmiştir bu gösteriler. Polis başa çıkamayınca gece geç zaman ordudan yardım istenir. Askerî birlikler gösterileri önlemeye kalkarlar, ama o zamana kadar olan olmuş, bütün mağazaların bulunduğu bölgeler savaş alanına dönmüştür.

Sıkıyönetim ilân edilir sabaha karşı. Ertesi gün öğleye doğru Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Vilâyette bir basın toplantısı düzenlerler. Suçlu basındır! Halkı kışkırtmıştır gazeteler, bu yüzden çıkmıştır olaylar! Komünist parmağı da vardır bu işlerde! Solcular Türkiye'nin dışındaki itibarını bozmak istemişlerdir! Onlar hazırlamışlardır bu gösterileri! Polis fişlerinde ne kadar sicilli komünist varsa tutuklanır. Basına karşı büyük bir baskı başlar. En olmadık nedenlerle gazeteler kapatılmaktadır.

10 Eylül günü Sıkıyönetim komutanı Harbiye'de bir basın toplantısı yaparak şu yasakları koyduğunu bildirecektir gazetecilere:

– Halkı heyecanlandıracak haberlerin yayınlanması yasaktır. Meclisteki görüşmeler halkı heyecanlandırabilirse yazılmayacaktır;
– Hükûmeti tenkid etmek yasaktır;
– Hükûmetin çalışmalarını etkileyecek biçimde yazılar yasaktır;
– Sıkıyönetimin çalışmalarıyla ilgili haberler yasaktır;
– Nato devletleriyle ilgili haberler yasaktır;
– Darlık, kıtlık ve yokluk haberleri yazılmayacaktır (Örneğin ekmek almak için fırınların önünde sıra bekleyenlerin resmini koyamazsınız.);
– 6 Eylül olaylarını komünistlerden başkalarının yaptığı yolunda yazı ve yorumlar yasaktır;
– 6 Eylül olayları ile ilgili haber ve resimler yasaktır;
– Magazin sayfalarında da halkı heyecanlandıracak resim ve yazılar yasaktır. Çıplak kadın resmi basmak da yasaktır;

– İkinci baskı yapmak yasaktır.

Bu yasaklardan sonra da her gün Sıkıyönetimden telefonla gazetelere yeni yeni yasaklar bildirilmiştir:

– Kıbrıs'taki olaylarla ilgili haber vermek, resim basmak yasaktır (12 Eylül 1955);
– Öğrenci birlikleri ve başka dernekler hakkında yapılan kovuşturmalarla ilgili haber basılamaz (12 Eylül);
– Heyecan verici cinayet haberlerinin geniş biçimde yazılması yasaktır (17 Eylül);
– Sıkıyönetim mahkemeleriyle ilgili haber basılamaz (17 Eylül);
– Bugün Hürriyet gazetesinde, tahrib edilen dükkânların sayısı çıkmıştır; iktibas edilmesi yasaktır (17 Eylül);
– Beşiktaş'ta bir çuval içinde iki yanık ceset bulunmuştur; yazılması yasaktır (29 Eylül).

20 Eylül günü de Anadolu Ajansı bülteninde şöyle bir bildiri yayınlanır:

«1– *Ulus* gazetesi 19 Eylül 1955'te «Çetin bir imtihan» başlığı altında yayınladığı bir makale ile örfî idare kumandanlığının yasağına uymamıştır. Bu sebeple *Ulus* gazetesinin basılmasını ve yayınlanmasını süresiz olarak men ettim.
2– 19 Eylül tarihli *Hürriyet* ve *Tercüman* gazeteleri *Ulus*'ta çıkan makaleyi iktibas ettikleri için Örfî İdare yasağına uymamışlardır. Bu sebebten *Hürriyet* ve *Tercüman* gazetelerinin basılmasını ve yayınlanmasını 15 gün men ettim.
3– 19 Eylül tarihli *Hergün* gazetesi «Amerika'nın bir tavsiyesi» başlıklı bir yazısı ile Örfî İdare yasağına uymamıştır. Bu sebebten 15 gün süre ile basılmasını ve yayınlanmasını men ettim.

Örfî İdare Kumandanı Korgeneral
Nurettin Aknoz»

Bundan iki gün sonra da şu tebliğ yayınlanır:
«Ankara'da çıkan *Medeniyet* gazetesinin 'Batı Trakya Türkleri ve acıklı durumları' başlıklı makalesi Örfî İdare yasağına uygunsuzluktur. *Medeniyet* gazetesini süresiz olarak men ettim.

Örfî İdare Kumandanı Korgeneral
Nurettin Aknoz»

9 Aralık'ta iki gazete daha susturulmuştur:

«8 Aralık 1955 tarihli *Dünya* gazetesinin 'Demokrat Parti gru-

bundaki huzursuzluk arttı', *Vatan* gazetesinin de 'Bu böyle gidemez' başlıkları, kışkırtıcı nitelikte göründüğünden adı geçen gazetelerin basımını ve yayımını 15 gün süreyle men ettim.

Örfî İdare Kumandanı Korgeneral
Nurettin Aknoz»

Zafer ve *İstanbul Ekspres* gazeteleri de bir süre kapatılır. İşte 1955 yılının baskılarından örnekler.

Soru 48: DP basın özgürlüğünü yok etmek için hangi yasaları çıkardı?

DP Hükûmeti [5]. 1956'da basın özgürlüğünü kısıtlayan iki kanun daha çıkarmıştır. Bu kanunların birincisi ile «Yayın yoluyla ve Radyo ile işlenen suçlar kanunu»na yeni maddeler eklenmiş, ikincisi ile de Basın Kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır.

En ilginç hükümler şunlardır:

«Kötü niyetle veya özel maksada dayanan yayında bulunmak veya Devletin veya Hükûmetin dışarıdaki itibar veya nüfuzunu kıracak şekilde asılsız, mübalâğalı veya özel maksada dayanan haberlerin dışarıda yayınlanmasına sebeb olmak...»

Ne demektir kötü niyetli haber yazmak, özel maksada dayanan yayında bulunmak?.. Bir gazetecinin çok iyi bir niyeti başka birine göre kötü bir niyet sayılmaz mı?

Ne demektir Hükûmetin itibarını kıracak biçimde abartılmış veya özel maksada dayanan bir haberin dışarıda yayınlanmasına sebeb olmak? Haberi büyültmek, genişletmek, bazen de biraz şişirmek gazetecilikte çok yaygın bir şeydir. Kaldı ki doğru bir haber de hiç abartılmadan, Hükûmetin dışarıdaki itibarını kırabilir. Hükûmetin itibarı kırılırsa bunun sorumlusu itibar kırıcı bir iş yapmış olan kişiler midir, yoksa bunu dışarıya bildirenler mi? Hükûmet onur kırıcı bir karar alacak, örneğin muhalefet liderlerinden birini tutuklayacak, bir gazeteyi kapatacak, bir işkence olayını örtmeye çalışacak, gazeteci de bunu haber olarak yabancı bir gazeteye veya ajansa duyurdu mu suçlu olacak!..

7 Haziran 1956'da yapılan değişikliklerle Basın Kanununa eklenen başlıca hükümler şunlar olmuştu:

– Cevap ve düzeltme yazılarında daha kısıtlayıcı birtakım koşulların uygulanması;

– Gizli yapılan toplantılardaki görüşmelerin veya alınan kararların yazılmasının yasaklanması!.. Millî Birlik Hükûmeti 29 Kasım 1960'da bu maddeyi kaldırmıştır.

– Memleket ahlâkını, aile düzenini bozacak şekilde heyecan

uyandıracak tafsilât vermek! Her türlü yoruma elverişlidir bu hüküm. Millî Birlik Hükûmetinin Kanundan çıkardığı maddelerin arasına bu da girmiştir.

– Yapılan önemli değişikliklerden biri de şudur: Kanunda o zamana kadar gazeteci sanıkların tutuklanmamasını gerektiren bir hüküm vardı [6]. Bu madde 1956'da kaldırıldı ve ondan sonra da öyle kaldı.

1950'de kurulmuş olan basın özgürlüğü rejimi, işte bu değişikliklerle anlamını yitirmiş oluyordu.

Dışarıdaki tepkiler:

Yeni kanunlar yabancı basında geniş tepkiler yarattı. Uluslararası Basın Enstitüsü bu olayları basın özgürlüğü ilkelerine aykırı buluyor ve protesto ediyordu. Enstitünün aylık dergisinin Temmuz 1956 sayısında Türkiye'ye iki sayfa ayrılmıştı. «Türk gazetecileri vesayet altında» başlıklı bu yazıda şöyle deniyordu:

"Halkı telâşa düşürecek haberlerin yayılması yasak edilmiştir. Bir parti içinde görüş ayrılıkları olduğunu yazmak yasaktır. Meclis toplantılarının yazılması sınırlandırılmıştır. Cezalar ağırlaştırılmış, sorumluluklar artırılmış, haberleşme olanakları daraltılmıştır. Yeni kanunlar basın özgürlüğü için çok ağır birer tehdit sayılır. Enstitü Türk basınının çok büyük çoğunluğunun yeni tedbirleri protesto etmesini sevgi ile karşılar, basın özgürlüğünün ve demokratik kuruluşların korunması için savaşan Türk gazetecilerine saygılarını bildirir»

Besleme basına ne çıkarlar sağlandı?

Hükûmet bununla da yetinmez, gazeteleri ekonomik baskı altına almaya çalışır. 26 Kasım 1957'de yayınlanan bir karamame ile «Gazete ve dergi kâğıtlarının tek elden ithali»ne gidilir.

1958 yılının ilk günü yayınlanan bir karamame ile de «İlân ve reklamların tek elden dağıtımı» kabul edilir. Gazeteler buna sert tepkiler gösterirler. Nadir Nadi şöyle der o zaman *Cumhuriyet*'te:

«... Bazı gazetelerden önemli kısıntılar yapılmış, bazılarına daha müsamahalı davranılmış, bir kısmının ilân gelirleri ise artırılmıştır. Özel ilânların bu şekilde dağılışı, insana ister istemez, Hükûmetçe basın hakkında yeni bir ceza ve mükâfat usulü denendiği hissini veriyor.» (5 Ocak 1958)

Bunlar da yetmemiştir, bu kez de ilân tarifelerine ve gazete dağıtımına el atılır. 3 Eylül 1958'de yayınlanan bir bildiri ile Hükûmetin özel ve resmî ilân tarifelerini düzenlemek ve gazete dağıtımını ayarlamak için hazırlıklar yaptığı açıklanır. Yine sert yazılar çıkar gazetelerde. Yabancı basında da bu tedbirlerin geniş yankıları olur.

Uluslararası Basın Enstitüsünün Başbakana mektubu:

9 Eylül 1958'de Basın Enstitüsü Başbakan A. Menderes'e bir mektup göndererek basın özgürlüğünün korunmasını isteyecektir. Şöyle denir bu mektupta:

«Enstitü gittikçe artan bir kuşku ile Türk basınının durumunu izlemektedir. Hükûmetiniz geçen yıl içinde basın özgürlüğünü daraltan çeşitli kararlar aldı. Herhangi bir ülkedeki iç politika olayları elbette bizi ilgilendirmez, ama Enstitümüz basın özgürlüğünün korunması için bütün devletlerin dikkatini çekmekle kendini görevli saymaktadır. Türkiye'de basın özgürlüğü tehlikeye girmiştir.»

Abdülhamid çağında olduğu gibi DP döneminde de bazı gazeteler ve gazeteciler kayırılmış ve bunlara birtakım çıkarlar sağlanmış mıdır?

Millî Birlik Hükûmeti zamanında bu konular ele alınmış ve 28 Ekim 1960'ta «besleme basın»la ilgili bir kararname yayınlanmıştır. Buna göre DP'nin iktidarı döneminde tirajı düşük olan gazetelere, tirajı yüksek olan gazetelerden daha çok veya aynı ölçüde ilân verilmiştir. Resmî ilânlarda *Zafer* gazetesinin aldığı miktar 500-900 bin lira arasındadır. İzmir'de rekor *Yeni Asır*'da, İstanbul'da da *Havadis*'tedir.

1959 Ağustos'undan itibaren tiraj ve abone esasına göre yürürlüğe giren kararname de kötüye kullanılmış, tiraj ve abone sayısı göz önünde tutulmaksızın DP organı gazeteler birinci kategoriye, DP'yi destekleyenler ikinci kategoriye, tarafsızlar üçüncü kategoriye alınmış, *Ulus, Dünya* ve *Yeni Gün* gazetelerinin adları ilân listesinden çıkartılmıştır. Daha sonra *Yeni Sabah*'ın da ilânları kesilmiştir.

Resmî ilânlar kesildikten sonra özel ilânların da verilmemesi için genel müdürlere telefon edildiği tesbit edilmiştir.

Kâğıt tahsisi konusunda da yine DP'yi tutan gazetelere, tirajlarına göre büyük ölçüde kâğıt verildiği, tarafsız ve muhalif gazetelere ise bu alanda çok hasis davranıldığı, hatta *Kim* dergisinin 1958 Temmuz'unda kâğıdının kesildiği anlaşılmıştır. Muhalefeti tutan gazeteler ve tarafsız basın kâğıt darlığı yüzünden tirajını kısmak zorunda kalmıştır.» [7].

Yine aynı belgeye göre *Havadis* gazetesi ilk kuruluşunda örtülü ödenekten 55 bin lira, Necip Fazıl Kısakürek ise 27 Mayıs'a kadar 147 bin lira almıştır.

Kararnamede Orhan Seyfi Orhon'a ve Yusuf Ziya Ortaç'a örtülü ödeneklerden çeşitli tarihlerde 100 bin liraya yakın para verildiği belirtilmektedir.

Peyami Safa da Başbakanlığa çeşitli tarihlerde dilekçeler göndererek yardım istemiştir.

Yine aynı belgeye göre örtülü ödeneklerden ajans ve gazetelere 723.809 lira dağıtılmıştır [8].

Soru 49: DP, neleri yasaklamaya kalktı?

Gazeteciler sendikasının kapatılması:

Gazetecilerin çalışma koşulları günden güne güçleşiyordu Türkiye'de. 1957 yılının ilk aylarında yine birtakım kovuşturmalar oldu. Polis muhalefet liderlerinin gezilerini izleyen muhabirleri copla kovalıyor, fotoğrafçıların makinelerini ellerinden alıyordu. İstanbul Gazeteciler Sendikası bu olayları protesto etmek için 1957 Temmuz'unda bir bildiri yayınladı. Kıyamet koptu o yüzden. Bir gece yarısı Sendika merkezinin kapısını mühürledi polisler. Sendikanın bildirisinin, dışarıda Türkiye'yi küçük düşürücü amaçlara yönelmiş olduğu öne sürüldü. Hükûmet artık ne gazete muhabirlerine tahammül edebiliyordu, ne de onların Sendikalarına.

Sendika tam dokuz ay kapalı kaldı.

Duruşmalar, mahkûmiyetler:

Bu sıralarda yeni yeni davalar açılmaktadır gazetecilere karşı. *Zaman, Ulus, Yeni Gün, Milliyet, Cumhuriyet, Dünya, Vatan, Tercüman* gazetelerinin sorumluları haftada birkaç gün mahkemelere taşınırlar.

14 Temmuz 1958'de Irak'ta bir Hükûmet darbesi yapılmış, Menderes'in dostu olan Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ve Kral Faysal öldürülmüştür. Bu konuda bir demeç veren CHP sözcülerinden Kasım Gülek'in sözlerini yayınlayan *Milliyet, Hürriyet, Akşam* ve *Ulus* gazeteleri sahipleri ve yazı işleri müdürleri mahkemeye verilirler. Çünkü bu sözlerden ihtilâli haklı gösterecek anlamlar çıkartmıştır yöneticiler...

O yıllar gazetelere mahkemelerden, savcılardan sayısız yasaklanmaların gönderildiği yıllardır. Nelerin yazılması yasak edilmez ki. İşte bazı örnekler:

> «Ankara'da Küçük Esat'ta 27 Ağustos 1956 günü bulunan kadın cesediyle ilgili haber yayınlanması yasaktır. (31 Ağustos 1956).»
> «Kısıklı'da oturan Süleyman Hilmi Tunahan'ın Bulgurlu'daki Kuran kursunda arap harfleriyle ders vermesi ile ilgili yayın yapılması men edilmiştir. (16 Ağustos 1956)»
> «Akşehir'in Çakıllar köyü ile Bisse köyü arasındaki şu anlaşmazlığı yüzünden çıkan ve iki kişinin ölümü ve 60 kişinin tutuklanması ilgili haberlerin yayını yasak edilmiştir. (6 Kasım 1956).»
> «Malatya Şehir sinemasında Reisicumhur sayın Celâl Bayar'a hakarette bulunan kişilerle ilgili haberlerin yayını yasak edilmiştir. (10 Ekim 1954)».
> «22 Mayıs 1955'te Ankara'da Akköprü mevkiinde başsız bulunan kadın cesedi hakkında yayın men edilmiştir.(20 Haziran 1955).»

«Afyon kaçakçılığı suçuna iştirakten sanık Malatya Emniyet âmiri Recai Dayroğlu ve arkadaşları hakkında yayın yapılması yasaklanmıştır. (4 Haziran 1955)»
«Ethem Menderes ve Kemal Aygün'e neşren hakaretten sanık *Yeni Ulus* gazetesi muharrirlerinden İbrahim Cüceoğlu ile yazı işleri müdürü Cemal Sağlam'ın duruşması ile ilgili yayın yasak edilmiştir. (15 Temmuz 1954)»

1954-60 yılları Türk basın tarihinde sonu gelmeyen davalarla dolu karanlık bir dönemdir. Yalnız dört yıllık bir süre içinde (Mart 1954 - Mayıs 1958) 1161 gazeteci hakkında kovuşturma yapılmış ve bunlardan 238'inin mahkûmiyetine karar verilmiştir [9]. 1958-60 yılları ise yurdun her yerinde sayısız basın davalarına bakıldığı bir dönemdir. Şu başlıklara rastlanır gazetelerde:

«Dün 27 gazeteci yargılandı» (17 Mart 1960),
«Dün 25 basın duruşması devam etti» (4 Şubat 1960),
«Dün 7 gazete mahkûm oldu» (3 Aralık 1959),
«İstanbul ve İzmir'de 29 basın davasına bakıldı» (24 Aralık 1959),
«35 gazeteci yargılandı» (17 Eylül 1959),
« Basın gazileri selâm size» (2 Ağustos 1959),
«Üç arkadaş daha gitti» (1 Şubat 1960).

Soru 50: Pulliam Davaları nedir?

1959-60 yıllarının en önemli davaları Pulliam davalarıdır. Amerika'nın ünlü gazetecilerinden Eugene Pulliam 1958 yılının ortalarında Türkiye'ye gelmiş ve Başbakan'la görüşmek istemişti. Uzun zaman beklettiler kendisini. Pulliam da vaz geçti, tam Amerika'ya dönecekti ki Menderes'in İzmir'e giderken vapurda kendisini kabul edeceğini bildirdiler. Pulliam da, pek âlâ, deyip Ege vapuruyla İzmir yolculuğuna çıktı. Ama Başbakan parti işlerine vermişti kendisini; yine Pulliam'a zaman ayıramadı; görüşemediler. Yalman çıkacak gerginliği önlemek için elinden geleni yaptı, iki başyazı döşendi; fayda etmedi. Pulliam küskün ayrıldı Türkiye'den. Döndü Amerika'ya. Indianapolis gazetesinde izlenimlerini yayınladı. Amerika'da 72 gazetede çıktı bu yazılar. Bir yazısının başlığı «Onikiye çeyrek var»dı. Pulliam Türkiye'deki gidişin tehlikeleri üzerinde duruyordu bu yazısında. Menderes için bu hiç de övünülecek bir şey değildi. *Dünya*, *Ulus*, *Vatan* ve *Kervan* bunun çevirisini yayınladılar. *Kim* ve *Altıok* dergileri de bunu aldılar sütunlarına. Bir kıyamettir koptu tabiî. Başbakan, yazıyı basan gazeteler hakkında kovuşturma yapılması için savcılara izin verdi. Davalar açıldı. Menderes bir süre sonra *Dünya* gazetesi ile iyi ilişkileri sonucu olarak bu gazete hakkındaki şikâyetini geri aldı ama öteki gazeteler yargılandılar.

Açın 1959-60 yılı gazetelerini, her gün bununla ilgili bir haber görürsünüz:

«*Ulus* ve *Akis*'e kapanma kararı tebliğ edildi. *Ulus* iki ay, *Akis* bir ay çıkmayacak (27 Mayıs 1959);
«Yalman, Tirali ve Akpınar'ın 1-3 yıl hapsi istendi. Falih Rıfkı Atay, Bedii Faik ve Yekta Ragıp Önen'in Pulliam yazısından ötürü duruşmalarına devam edildi (29 Mayıs 1959);
«Pulliam davasında *Kim* mahkûm oldu. Şahap Balcıoğlu 16 ay hapis yatacak, dergi bir ay kapanacak (16 Temmuz 1959);
«Pulliam'a açık mektup
Sayın Mr. Pulliam, lütfen bir daha Türkiye hakkında yazı yazmayınız. Gerçi sizin oralarda herkes istediğini düşünüp yazmakta serbesttir, basın hürdür. Ama, bizim buralarda, basının hâlâ hür olduğunu zanneden bazı meslektaşlarımız var. Onlar bunları iktibas ediyorlar. Ama aradaki fark şimdilik 6 yıl, 7 ay 16 gün hapis, 19.888 lira para cezası ve 3 gazetenin kapatılıp yüzlerce gazetecinin işsiz kalması...»

Abdi İpekçi, Milliyet
1 Ağustos 1959

«Pulliam davalarında Menderes *Dünya* için muvafakatini geri aldı (10 Eylül 1959);
«*Ulus*'un sorumlu yazı işleri müdürü Ülkü Arman Pulliam davasından dolayı açlık grevinde. (26 Kasım 1959);
«Pulliam'ın makalesini yayınlayan *Vatan* kapatıldı. (17 Aralık 1959);
«Pulliam'ın Milliyet'e beyanatı: Türk meslekdaşlarım dünyanın en cesur gazetecileridir. Tabiî dostumuz ve müttefikimiz Türkiye'nin ve hayranı olduğumuz Türk milletinin bu durumu çok acıdır (23 Aralık 1959);
«*Kim* dün kapatıldı (24 Aralık 1959);
«Balcıoğlu 16 ay için hapse girdi (6 Ocak 1960);
«Pulliam dört Türk gazetecisine burs veriyor (24 Ocak 1960);
«*Vatan*'ın sorumlu yazı işleri müdürlerinden Selami Akpınar cezaevine girdi (29 Ocak 1960);
«Naim Tirali dün hapse girdi, 16 ay yatacak (18 Şubat 1960);
«72 yaşındaki başyazarımız Yalman dün hapse girdi, 15 ay 16 gün yatacak (8 Mart 1960).

İşte bu idi Pulliam davası...

Öteki davalar:

Yalnız Pulliam davaları mı? 1959-60 yıllarının gazetelerini duruşma haberleri ve tutuklanan gazetecilerin resimleri kaplamıştı boydan boya: Cemil Sait Barlas on aya mahkûm olmuştur; Oktay Verel ve Beyhan

Cenkçi birer yıl yatacaklardır; *Yeni Gün*'ün müdürü Cemalettin Ünlü hapse girmiştir; Ankara Hilton denmektedir Ankara Cezaevine; Tarık Halulu İzmir'de, Yusuf Ziya Ademhan Erzincan'da mahkûmiyet sürelerini doldurmaktadırlar. Ayrıca 11 ilde 26 gazetecinin mahkûmiyetine karar verilmiştir. 28 gazeteci daha hapsolunacaktır. «Bu liste yürürlükteki basın rejiminin hürriyetleri ağır surette daraltan bir rejim olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.» (Abdi İpekçi, 8 Mart 1960). *Yeni Sabah* kapatılır 4 Mayıs'ta, bunu 5 gün sonra *Milliyet*'in kapanışı izler...

1960 Mayıs'ına böyle bir hava içinde girmiştir Türk basını.

Yayın yasakları:

DP iktidarının son yılında Türk basını dünyada eşine az rastlanan bir durumdaydı. Basın ve ceza kurumlarında yapılan değişiklikler ve ayrıca çıkartılan özel kanunlar yetmiyormuş gibi, Hükûmet bir yandan yeni baskı yolları arıyor, bir yandan da tutuklamalar, kovuşturmalar, «tekzip», «neşir yasakları» ve kapatma kararlarıyla bu kanunların en sert biçimlerde uygulanmasını sağlamaya çalışıyordu.

Gazeteler her gün gülünç tekziblerle çıkıyordu. Kanuna uydurulmak için yarısı büyük, yarısı küçük puntolarla dizilmiş kelimeler, ortadan kesilmiş cümleler garip bir hava veriyordu birinci sayfalara. Ne tekzipler gelmiyordu ki savcılıklardan:

«Bir CHP gazetesine alet olduk.»

«18 Mart 1959 tarihli gazetemizde çıkan haber yalandır.»

«Şişli'de bir bakkaliye dükkânı soyulmadı yanlış haber verdik.»

«İnönü'nün hesapları tamamiyle yanlıştır.(Manşet, Vatan 10 Temmuz 1958)»

«2/9/1958 tarihli gazetemizin birinci sayfasında Gülek'in Trabzon'a gelişi dolayısıyla neşredilen yazılar tamamiyle hilâfı hakikattir.» (16 Eylül 1958, 6 sütunluk bir manşet).

Bunların yanı sıra «neşir yasakları» salgını başlar basında. Savcılıklar her gün akla gelmez konularda gazetelere yayın yasakları gönderirler. Hükûmetin hoşuna gitmeyecek bütün politik olayların yazılmasını önleme endişesi vardır savcılarda:

İzmir'de 2 Mayıs 1959'da bazı olaylar çıkmış, Demokrat İzmir gazetesi saldırılara uğramıştır; Savcılık bu haberin yayınlanmasını yasak eder.

4 Mayıs 1959'da İnönü'nün İstanbul'a gelişinde olaylar çıkmış; savcılık bunların yayınlanmasını yasaklamıştır.

Her gün bunlar gibi sayısız yayın yasakları görülür gazetelerde. Bir çeşit sansür konmuştur böylece basına.

Bazı günler de son dakikada bildirilen yasak kararlarıyla bazı yazılar gazetelerden çıkartılmakta ve birinci sayfalar beyaz boşluklarla yayınlanmaktadır.

Gazetecilerin çalışma koşulları gittiçe güçleşmiştir. Sık sık gazeteciler saldırılara uğramaktadırlar. 1 Mayıs 1959'da gazeteciler Uşak'ta birtakım

kimselerin saldırısına uğrarlar, polisin de katkısı vardır. 13 gazetecinin fotoğraf makineleri, yazıları ve kalemleri ellerinden alınıp parçalanır. Gazeteciler Federasyonu, Cemiyet ve Sendika protesto eder bu olayı; hiçbir sonuç alınamaz. Muhalefet liderlerinin gezilerini izleyenler her gün en olmadık saldırılarla karşılaşırlar.

Tahkikat komisyonu:

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi özel bir kanunla bir de Tahkikat Komisyonu kurulur Mecliste. (27 Nisan 1960). Bu kanunun ikinci maddesinde basınla ilgili iki yeni hüküm vardır:

> «A. Bu yasağa uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımı önlenir;
> B. yayın yasaklarına ısrarlı şekilde uymayan yayınlar kapatılır.»

Tahkikat Komisyonu 27 Nisan 1960 gününden sonra Meclis'teki görüşmelerin yazılmasını da yasaklamaya başlayacaktır.

Öte yandan Sıkıyönetim ilân edilmiştir İstanbul'da ve Ankara'da. Sıkıyönetim komutanlıkları da basına karşı yeni tedbirler alırlar. Bir örnek: 4 Mayıs 1960 tarihli *Yeni Sabah* gazetesinin birinci sayfasında Güney Kore'de profesörlerin düzenlediği bir gösteri ile ilgili resim «halkı kışkırtıcı mahiyette görüldüğü için» gazete 10 gün kapatılmıştır.

Ama her şeye rağmen gazeteler haber doludur. Okuyucu satırların, kelimelerin arasında her aradığını bulmaktadır. Bunu ne kanunlar önleyebilmiştir, ne tekzipler, ne de gazetecilerin zindanlara atılması...

İşte böyle bir havada gelinir 27 Mayısa.

DİPNOTLAR:

(1) Sadun Tanju, «Türk basını» **Vatan**, 19 Aralık 1959.

(2) Yalman, aynı eser, cilt IV, s. 298.

(3) Yalman, **Vatan**, 19 Aralık 1952.

(4) Nadir Nadi, «Hangi basın rejimi?» **Cumhuriyet,** 8 Aralık 1953.

(5) 7 Haziran 1956 tarihli 6732 ve 6733 sayılı kanunlar.

(6) «Basın yoluyla işlenen suçlarda Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 200'ncü maddesindeki tevkif mecburiyetine müteallik olan hüküm uygulanmaz» (madde 39, son fıkra).

(7) Cumhuriyet gazetesi, 29 Ekim 1960.

(8) Türk Haberler Ajansı	35.500
Yeni Cephe Gazetesi	14.700
Atom Gazetesi	17.300
Yeni Asır	74.000
İstanbul Ekspres ve Burhan Belge	51.600
Akın Gazetesi	22.000

Havadis	55.000
Büyük Doğu ve Necip Fazıl Kısakürek	147.000
Medeniyet Gazetesi	11.000
Hizmet Gazetesi	23.500
Etem İzzet Benice	15.000
Türk Düşüncesi ve Peyami Safa	49.000
Aydın DP Gazetesi	10.000
Ege Ekspres	12.000
Akbaba	63.000
İzmir Gazetesi	21.000

vb...

(9) Hatay Milletvekili İhsan Ada'nın bir önergesi üzerine Adliye Bakanı E. Budakoğlu'nun 17 Haziran 1958'de Meclişte verdiği bilgi.

MİLLÎ BİRLİK HÜKÛMETLERİ VE AP DÖNEMİ

(1960-1971)

Soru 51: Millî Birlik Hükûmetleri basın özgürlüğünü sağlamak için neler yaptılar?

Millî Birlik Komitesi 27 Mayıs 1960'da işbaşına geldiği zaman bir basın sorunu vardı ülkede. Millî Birlikçiler basından büyük destek görmüşlerdi. Önemli ve ivedi işlerden sonra basın sorunları ele alındı.

Millî Birlik Komitesi ilk önce «*Neşir yoluyla veya Radyo ile işlenecek cürümler hakkındaki 6334 ve 6732 sayılı kanunları*» ele alarak 12 Ekim 1960'ta 94 sayılı kanunla bunları iptal etti (Bkz. Soru: 47). Basın böylece büyük bir korkudan kurtulmuş oluyordu.

Bundan sonra sıra geldi 1950'de kabul edilen Basın Kanunundaki antidemokratik maddelerin kaldırmasına.

Millî Birlik Komitesi 29 Kasım 1960'ta eski basın kanundaki bütün antidemokratik hükümleri kaldıran bir kanun çıkarttı (143 sayılı kanun).

İlk basamak böylece aşılmış oluyordu.

İspat hakkı:

Millî Birlik Hükûmetleri döneminde basın alanında yapılan en önemli işlerden biri de ispat hakkının tanınması oldu. DP döneminde bu hakkın tanınmamış olması büyük tartışmalara konu oluyordu. Yazdığı bir yazıdaki suçlamaları ispat edebilecek durumda olan bir gazeteciye bu hak tanınmadığı için gazeteci hapse atılıyordu. Örneğin bir genel müdürün veya bir milletvekilinin dalavereli işini açıklıyordunuz, işadamının yolsuzluk veya sahtekârlık yaptığı anlaşılıyordu. Ama kimseye «sahtekâr» demeye hakkınız olmadığı için hapse giriyordunuz. Mahkeme size bu sahtekârlığı ispat hakkını tanımıyordu çünkü.

1 Aralık 1960'ta ceza kanununun 481'inci maddesinde yapılan bir değişiklikle gazeteciye birçok durumlarda iddiasını ispat hakkı da tanındı.

Gazeteci hakları :

Millî Birlik Hükûmetinin gazetecilere kazandırdığı haklar «Basın mes-

leğinde çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki ilişkileri düzenleyen» 5953 sayılı kanunun değiştirilmesiyle sağlandı.

Millî Birlik Hükûmeti'nin Temsilciler Meclisine yetkilerini bırakmadan önce ivedilikle aldığı kararlar arasında basını ilgilendiren iki kanun vardır. Bunlardan biri kısaca «*Fikir işçileri kanunu*» denen ve 5953 sayılı kanunu değiştiren 212 sayılı kanundur; öteki de «*Basın İlân Kurumu*»nun kurulmasını öngören 195 sayılı kanun. Her iki kanunu da gazete sahipleri büyük tepki ile karşıladılar ve bunları protesto etmek için 11-13 Ocak 1961'de üç gün gazete çıkartmadılar.

212 sayılı kanunla gazetecilere sağlanan hakların en önemlileri şunlardır:

– *Kıdem hakkı*: Eski kanunla gazetecinin kıdemi çalıştığı gazeteye girişi ile başlıyordu. Mesleğe ilk giriş tarihi göz önünde tutulmuyordu.Yeni kanun ise mesleğe ilk giriş tarihini kıdemin başlangıcı saydı;
– *Ölüm Tazminatı:* Yeni kanun gazetecinin ailesine, Sosyal Sigortaların yaptığı ödemelerin dışında, kıdeme göre bir ödeme yapılması zorunluğunu koymuştur.
– *Gazetelerin kapanması* durumunda gazetecilere tazminat verilmesi: Yeni kanun, gazeteler kapanacak olursa gazeteciye iki aylık ödenekle birlikte kıdemine göre ödenek verilmesini kabul etmiştir;
– *İstifa eden gazeteciye* kıdem tazminatı verilmesi.
– *Aylıkların peşin* olarak ödenmesi;
– *Gece çalışanlara* haftada iki gün izin hakkı tanınması;
– Kâr eden gazetelerin gazetecilerine her yıl *bir maaş ikramiye* vermeleri;
– İş anlaşmazlıklarının ticaret mahkemelerine değil, *iş mahkemelerine* verilmesi;
– *Ödemelerin gecikmesinde* her gün için %5 faiz yükümlülüğü: Gazete sahipleri bu hüküm gereğince geciken ödemelere gerçekte yılda %1830 oranında zam yapılmış olacağını belirterek bu değişikliğe çok büyük bir tepki gösterdiler.

Çalışan Gazeteciler Bayramı:

212 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 10 Ocak gününü gazeteciler «Çalışan gazeteciler bayramı» olarak kabul ettiler.

Soru 52: Basın ilân Kurumu nedir?

Basın ilân Kurumu, Millî Birlik Hükûmeti döneminde, resmî ilân dağıtımının düzene sokulması ve «Besleme Basın»ın yok edilmesi için 1 Haziran 1961'de kabul edilen bir yasayla kurulmuş özerk bir kurumdur. O

tarihten bu yana yasa 1979, 1984,1988 ve 1990'da bazı değişikliklere uğradı ama Kurumun temelleri değişmedi.

Yasada Kurumun görevleri şöyle belirtiliyor: Resmî ilânların gazetelerde ve sürekli yayınlarda basılmasına aracı olmak; gazete ve sürekli yayınlara, basın dernek ve sendikalarına en çok 5 yıllık kredi açmak; gazetecilere ve basın işçilerine en çok iki yıllık borç vermek; basının makine, kâğıt ve mürekkep gibi ihtiyaçlarını sağlamak; çalışamaz durumda olan basın mensuplarına ve ölenlerin ailelerine yardım etmek; sosyal girişimlerde bulunmak.

Yasada bir yandan da Anadolu basınının gelişmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Kurumun 36 üyeden oluşan bir genel kurulu vardır. Bu kurul şu temsilcilerden oluşur: Gazete sahiplerinden 6 üye, gazeteciler sendikasından 3 üye, İstanbul, Ankara ve İzmir Gazeteciler Cemiyetlerinden 3 üye; çeşitli bakanlıkların temsilcileri 11 üye, Kâğıt Fabrikaları SEKA temsilcisi 1 üye, Üniversite ve İletişim fakülteleri temsilcileri 7 üye; Odalar Birliği 1 üye; Barolar Birliği 1 üye; TRT 1 üye; AA 1 üye; İlân prodüktörleri 1 üye.

Basın İlân Kurumu yasasına göre (madde 49) «basın ahlâk esaslarına uymayan gazete ve dergiler»in ilân ve reklamları «2 ayı geçmeyecek» bir süre ile kesilir.

Bu maddelerin nasıl uygulanacağı ancak 33 yıl sonra, 18 Kasım 1994'te, Genel Kurulun aldığı bir kararla saptanmıştır. Bu karar hükûmetlerin 12 Eylül 1980'den beri basma karşı uyguladıkları politikanın doğrultusunda alınmıştır. Karardaki «Basın Ahlâk Esasları»nın en önemlisi şudur:

«Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve Cumhuriyetin insan haklarına dayalı, demokratik, laik, hukuk devleti niteliği, Atatürk ilke ve inkılapları ve Anayasa'nın 174. maddesinde yazılı İnkılap Kanunları aleyhine yayın yapılamaz.» (madde 1/ a)

Bir de şu var: "Her türlü örgüt suçlarıyla mücadeleyi etkisiz kılacak yayın yapılamaz." (madde 1/ d)

Bu maddeyle meslek örgütlerinin saptadığı basın ahlâk kuralları dışlanarak bunlara politik bir yön verilmek istendiği açıktır.

Karardaki öteki ilkeler genelde basın ahlâk yasalarında yer alan ilkelerdir; örneğin: Suça tahrik ve teşvik; şiddet ve terörü özendirecek yayınlar; uyuşturucu madde kullanmayı özendirmek; din sömürüsü; hakaret, iftira, haksız isnat; özel yaşamın gizliliğine saygı; kişilerin ırkları, cinsiyeti, sosyal düzeyi ve dini inançları nedeniyle kınanmamaları; kadın erkek eşitliğine saygı, vb.

Basın İlân Kurumu, Genel Kurulun ahlâk ilkeleri konusundaki bu kararıyla bir tür Basın Ahlâk Konseyi oluşturma yoluna girmiştir. Bunun için de ilkelerin uygulanıp uygulanmadığını saptamak amacıyla uzman ya da uzmanların görüşlerinin alınabileceği belirtilmiştir. (madde 5). Yani Kurum 1994 kararıyla kuruluşunda saptanan mesleksel adalet ve sosyal yardım ilkelerini aşan politik bir yöne sapmıştır.

Soru 53: Dokuz gazete patronu neden üç gün gazete çıkartmadılar?

Fikir İşçileri Kanunu ile Basın İlân Kurumu çileden çıkarmıştır gazete sahiplerini. Patronlar bu kanunları protesto etmek için 10 Ocak 1961'de yayınladıkları ortak bir bildiri ile üç gün gazete çıkarmayacaklarını ilân ederler. Bildirilerinin altına 9 gazetenin adı verilir: *Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milliyet, Tercüman, Vatan, Yeni Sabah, Hürriyet* ve *Yeni İstanbul.*

Gazetecilerin bu yasalara karşı gösterdiği tepki eşsizdir ve basın tarihinin en önemli olaylarından biridir. Gazeteciler kendi aralarında toplanıp patronların protestolarını protesto etmek için bir gösteri yürüyüşü düzenlemeye karar verirler. 10 Ocak Çarşamba günü yapılır bu yürüyüş. Bütün çalışan gazeteciler katılır gösteriye. Gazetecilerin ellerinde şu pankartlar vardır:

«Biz çalışan gazeteciler, gazete patronlarının çıkmama kararına katılmıyoruz,»
«Menderes'e boyun eğenler hürriyete başkaldırıyorlar,»
«Çalışan gazeteci bugüne dek simitle ve ümitle yaşadı,»
«Simidimiz ve hürriyetimiz için,»
«Babıâli ağalarına paydos,»
«Çalışan gazeteciye cop, patrona hep hazırlop,»
«Patronlar paralarını biz hayatımızı koyduk,»
«Biz, çalışan gazeteciler, patronlarla değil, Millî Birlik Komitesiyle beraberiz.»

Ve o gün gazeteciler ortak bir *Basın* gazetesi çıkarmaya karar verirler. Her gazeteci kendi olanakları ölçüsünde bu gazetenin çıkmasına katılır. 11, 12 ve 13 Ocak tarihlerinde yayınlanan bu gazete bir bayrak gibidir.

Birinci günün başyazısında, şöyle denir:

«Temel hak ve hürriyetlerimizin gerçekten kısıldığı, basının, yalnız basının değil, bütün memleketin gerçekten eşi görülmemiş bir tehlikenin içine sokulduğu günlerde bile gazetelerini kapatmak ve protesto yoluna gitmeyen gazete sahiplerinin, şimdi bir ilân kurumu için yaptıkları bu hareket basın tarihimizde her halde şerefli bir yer kaplamayacaktır.

«Gazete çıkarmak çorap fabrikası işletmeye benzemez. Basın bir kamu hizmetidir.»

Soru 54: Millî Birlik yönetiminde hangi gazeteciler tutuklandı?

Millî Birlik döneminde tutuklanan ilk gazeteciler Aziz Nesin ile İhsan Ada olmuştur.

DP devrileli aşağı yukarı bir yıl olmuştur. Millî Birlik Hükûmeti basına özgürlük sağlayan kanun değişikliklerini yapmış. Temsilciler Meclisini kurmuş ve yeni rejimi birtakım temellere oturtmaya başlamıştır.

Bu sıralarda Halk Partisinin eski kodamanlarından Kasım Gülek bir gazete çıkarmaya kalkar. Bu yeni gazete *Tanin*'dir. Gülek *Vatan*'ın eski yazı işleri müdürü ve eski CHP Hatay milletvekili İhsan Ada'yı getirir gazetenin başına. İhsan Ada da görüşlerini ve eğilimlerini beğendiği yazarları toplayarak *Tanin*'in kadrosunu kurar. Kimler vardır kadroda: Aziz Nesin, Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal, Sabahattin Eyüboğlu...

Tanin 1 Mart 1961 günü yayınlanmaya başlar. Bir olay olmuştur gazetenin çıkışı. İlerici olarak tanınan bunca yazarın *Tanin*'de toplanması çeşitli jurnallere konu olur. Kasım Gülek'ten hesap sorulur bu yüzden. Aziz Nesin'in yazılarında yine solculuk araştırmaları başlamıştır. Sonunda, 18 Mayıs 1961 Perşembe akşamı Birinci Şubenin iki memuru gelir gazeteye. İhsan Ada ile Aziz Nesin'in nezaret altına alındıklarını bildirirler. Kasım Gülek şaşırmıştır ne yapacağını. Ertesi gün *Tanin*'de şu açıklama yayınlanır:

«Dün nezaret altına alınan muharrir Aziz Nesin'in bir hafta önce gazetemizle ilişkisi kesilmiştir. Esasen bizden önce birçok gazete ve dergilerde yazıları çıkan ve halen de çıkmakta olan bu yazarın son zamanlarda gazetemiz için yararlı olmadığına kanaat getirmiş ve kendisiyle ilgimizi kesmiştik.

«İhsan Ada'ya gelince; yıllarca *Vatan* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yapan ve uzun süre *Ulus*'un genel yayın müdürlüğünde bulunan, son dönemde ise CHP Hatay milletvekili olan arkadaşımızın, yapılacak tahkikat sonunda temize çıkacağını ümit ediyoruz.

«*Tanin* daima Büyük Atatürk'ün izinde ve Türk milletinin hizmetinde vazife görecektir.»

Aradan iki ay bile geçmemiştir, 3 Temmuz 1961 günü İhsan Ada ile Aziz Nesin, yazılarında hiçbir suç unsuru görülmediği için, Askerî Sorgu Yargıçlığının kararı ile «tahliye» edilirler. Bu olay gazetecilere karşı alınan ilk «tedbir» ve kötü bir başlangıçtır.

Soru 55: 1961 Anayasasında Haberleşme hak ve özgürlüğünün yeri nedir?

Bir partinin Meclis'te çoğunluğu sağlayarak basını susturmaya yönelecek kanunlar çıkartmasını önlemek amacıyla 1961 Anayasasına basın özgürlüğünü güven altına alacak önemli maddeler konmuştur. Kurucu Meclis eski acı denemelerden ders alarak basın düşmanı hükûmetlerden gelecek sakıncaları önlemeye çalışmıştır.

1961'den önceki Anayasalarda basın özgürlüğü ile ilgili çok yuvarlak sözler vardır: «Matbuat kanun dairesinde serbesttir» der eski Anayasalar. Ne demektir basının kanun çerçevesi içinde özgür olması? Gerçekte hiç-

bir şey demek değildir. Hükûmet özel basın ve ceza kanunlarıyla gazetecinin çalışmasını, haber vermesini, yorum ve eleştiriler yazmasını öyle bir önler ki, ortada özgürlük diye hiçbir şey kalmaz. Bunlar da hep «kanun dairesinde» olur. İşte Kurucu Meclis bu tür kanunları önlemeye yönelmiştir. Başarabilmiş midir bu işi? Dünyanın en modern, en özgür, en sosyal anayasasını yapın, yarın Meclis'te özgürlük düşmanı, gerici, tutucu gruplar üçte iki çoğunluğu sağlayacak duruma geldiler mi Anayasa güme gider. Temelde Anayasayı yaşatacak bir yapı yoksa özgürlükleri koruyabilmek kolay değildir.

1961 Anayasası neler getirmiştir basına? Anayasa her şeyden önce basın haklarını ve özgürlüklerini teker teker sıralamış ve bunların dokunulmazlığını belirtmiştir. Nedir bu haklar ve özgürlükler? Şunlar vardır Anayasada:

- *Basın hürdür, sansür edilemez* (madde 22): Anayasa her ne koşullar altında olursa olsun sansürü yasak etmiştir. Demek ki hiçbir özel kanunla, sıkıyönetim rejimiyle veya herhangi bir olağanüstü durum nedeniyle basına sansür konulamaz.

-*Yayın yasağı konamaz* (madde 22): Türk basın tarihi, hükûmetlerin hoşuna gitmeyen haberlerin yazılmasına engel olan yayın yasağı kararlarıyla doludur. Her dönemde bunun sayısız örneklerini gördük. İşte Kurucu Meclis, artık hükûmetler bir daha yayın yasakları ile basını susturmaya kalkmasın demiş ve bu maddeyi koymuştur Anayasaya. Ancak bir tek durumda yayın yasağı konabilir, o da yargı görevinin amacına uygun olarak bir saklılık gerekiyorsa. Yani, bir kovuşturmanın ve yargılamanın başarı ile yürütülmesi için bazı olayların çok kısa bir süre açıklanmaması gerekiyorsa.

-*Gazete ve dergiler toplatılamaz* (madde 22) Kurucu Meclis gazete ve dergilerin toplatılmasını önlemek istemiştir. Ama bu hüküm Anayasaya ters yönden girmiş ve «gazete ve dergilerin ancak hakim kararıyla» toplatılabileceği belirtilmiştir. 1971 Eylül'ünde yapılan Anayasa değişikliği ile de gazete ve dergilerin toplatılması için hükûmete ve yargıçlara yeni yetkiler verilmiştir: «Devletin bütünlüğünün, ulusal güvenliğin, kamu düzeninin, genel ahlâkın korunması bakımından, yargıcın vereceği kararın gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda ve kanunun açıkça yetkili kıldığı merci'in emriyle gazete ve dergiler toplatılabilir.»

Nedir bu «merci»ler? Bunu öteki kanunlar gösterir. Yani, Bakanlar Kuruluna, İçişleri Bakanına, valiye, emniyet müdürlerine, sıkıyönetim komutanlarına böyle yetkiler verilebilir, onlar da gazeteleri toplatabilirler.

Ama bir hüküm daha vardır aynı maddede: Toplatma kararını veren merci bunu en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır.

Yani, toplatmayı önleyen Anayasa maddesi çok esnek bir madde olmuştur.

-*Gazete ve dergiler kapatılamaz* (madde 22): Bu hüküm de ters girmiştir Anayasaya. «Gazete ve dergiler kapatılamaz» denmemiş de «gazete ve dergiler ancak mahkeme kararıyla kapatılabilir» denmiştir. 1971 Eylü-

lünde değişikliğe uğrayan Anayasa hükümleri arasında bu da vardır. Şöyle olmuştur bu hüküm:

«Gazete ve dergiler millî güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan millî, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin bölünmezliğine aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir..»

Yani, bu madde de büyük bir esneklik kazanmıştır bu son değişiklikle.

– *Gazete ve dergi çıkartmak için önceden izin alınmaz, malî teminat gerekmez* (madde 23): Kurucu Meclis eski basın kanunlarında yer almış olan izin sistemine veya bankaya para yatırmayı gerektiren garanti sistemine yine bir gün dönülmesi ihtimalini önlemek için Anayasaya bu hükmü koymuş ve çok da iyi etmiştir.

– *Haber, düşünce ve kanıların yayımlanması engellenemez* (madde 23): Anayasa basın kanununda yapılacak değişikliklerle haber, düşünce ve kanıların yayımlanmasını engelleyici ve zorlaştırıcı siyasal, ekonomik, malî veya teknik tedbirlerin alınamayacağını açıkça belirtmiştir. Bu da Anayasanın önemli hükümlerinden biridir.

– *Basımevlerine ve basın araçlarına el konamaz* (madde 25).

– *Düzeltme ve cevap hakkı kötüye kullanılamaz* (madde 27).

– *Devlet, haberleşme hakkının kullanılması için olanaklar sağlar* (madde 22 ve 23): Anayasada bunlardan başka en önemli bir hüküm basın özgürlüğünün kullanılmasında Devlete bazı yükümlülükler tanınmasıdır. bu çok yeni bir şeydir. Kurucu Meclis haberleşme hakkının uygulanması için Devletin birtakım önlem almasını, olanaklar sağlamasını öngörmüştür. Anayasaya göre gazete ve dergiler Devletin ve kamusal kurumların araç ve olanaklarından eşitlik ilkesine göre yararlanırlar.

Bu hükümlere göre devlet haberleşme hakkının uygulanmasına seyirci kalmayacak, gazete ve dergi çıkartmak isteyenlere ve çıkartanlara birtakım kolaylıklar sağlayacaktır. Bu kolaylıklar vergi indirimi, posta, telefon, telgraf ve teleks ücretlerinde indirim, kâğıt ve araçlarda gümrük indirimi, dağıtım kolaylıkları, haber kaynaklarına ulaşım gibi şeylerdir.

Bu yükümlülüklerin Anayasaya girmesi çok olumlu ve devrimci bir tutum olmuştur.

– *Sorumluluklar* (madde 22): Anayasa basın özgürlüğünün bazı koşullar altında, kanunla sınırlanabileceğini belirtiyor. Nedir bu koşullar?

1) Devletin bütünlüğünü, kamu düzenini, ulusal güvenliği ve genel ahlâkı korumak;

2) Kişilerin onuruna ve haklarına saldırıyı, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek;

3) Yargı görevinin uygulanmasını sağlamak.

Anayasa bu durumlarda basına sorumluluklar tanımış ve çıkartılacak

kanunlarla haberleşme hak ve özgürlüklerinin bu açıdan sınırlandırılmasını öngörmüştür.

Soru 56: Tedbirler Kanunu ve Temel Hak ve Hürriyetler Tasarısı ne idi?

Millî Birlik rejiminin heyecanlı yıllarında basın özgürlüğünü kısıtlamak amacıyla çıkartılan ilk kanun, 5 Mart 1962'de kabul edilip 7 Mart 1962'de yayınlanmış olan 38 sayılı *Tedbirler kanunu*dur.

Bu kanun «27 Mayıs Devrimini söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür ve başka araçlarla yersiz, haksız veya gayrımeşru göstermeye çalışanları » suçlamaya yönelmiştir.

Tedbirler Kanunu ile mahkemeye verilen ilk gazeteci de, Dünya gazetesinde çıkan «Açık rejim» yazılı bir karikatüründen dolayı, Ferruh Doğan olmuştur. Uzun bir soruşturma ve yargılamadan sonra, beraatle sonuçlanmıştır bu dava.

Tedbirler Kanunu kendinden beklenen sonuçların hiçbirini sağlayamamış ve bu kanunun varlığına rağmen hem 27 Mayıs 1960 Devrimi en aşırı saldırılara uğramış, hem de kanunun yasakladığı DP iktidarını öven ve savunan en ateşli yazılar çıkmıştır basında. Tedbirler Kanunu havada kalmış, anlamını ve gereğini yitirmiş bir kanundur.

Temel Hak ve Hürriyetler Kanunu tasarısı

1966-67 yıllarında, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı döneminde en büyük gürültülere yol açan bir konu «Temel hak ve hürriyetler kanunu tasarısı» idi.

Şu hüküm vardı tasarıda:

«Toplum içinde kamu düzenini veya güvenliğini bozabilecek mahiyette her türlü bölücü faaliyette bulunanlar veya bu maksatla söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür, veya başka araçlarla örnekler vererek propaganda yapanlar veya telkinde bulunanlar 2 yıldan 5 yıla kadar...

«Anayasanın reddettiği komünizmi kurmayı amaç edinen bir görüşü etkili olarak aşılamaya yahut komünizmi benimsemeye, veyahut beğendirmeye mâtuf her ne suretle olursa olsun propaganda yapanlar veya telkinde bulunanlar 5 yıldan 10 yıla kadar...

«Yargı kurullarında verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya başka araçlarla kötüleyen veya kötülemeye çalışanlar... 1 yıldan 5 yıla kadar...v.b.»

CHP'nin ve İnönü'nün tepkileri

CHP büyük bir tepki gösterdi bu tasarıya. İnönü 14 Şubat 1967'de yaptığı bir konuşma ile yeni tasarının karşısına dikilerek şöyle dedi:

«Öyle görünüyor ki Hükûmeti olağanüstü kanun tedbirleri aramaya

sevkeden sebep komünist tehlikesi olacaktır. Gerçek şudur ki seçim zamanı, seçim âleti olarak başlayan komünist tehlikesine memleket ölçüsünde bir tehlike önemi verilmek isteniyor...

«Sayın Başbakan, terör rejimini kurmayacağını bildirmişti. Buna içtenlikle inanıyorum. Ancak tecrübe ile bilinir ki terör rejimini kurmayacağını bildirmişti. Buna içtenlikle inanıyorum. Ancak tecrübe ile bilinir ki terör rejimleri ilk gününde isteyerek kurulmaz. 50 yıllık tecrübeden sonra aşırı sol akımlara karşı tedbirler çok normal hudutlar içine sokulmuştur. Kaldı ki bizde aşırı sol gibi, aşırı sağ da vardır. Ve hangisinin azgın olduğu pek kestirilemez.

«Düşünülen temel haklar kanununun vatandaş haklarından eser bırakmayan büyük bir huzursuzluk devri açmasından sakınınız...»

Bütün muhalefet basını ve tarafsız gazeteler bu tasarıya karşı büyük bir kampanya açarlar. Bunun üzerine Hükûmet tasarıyı Meclis Genel Kuruluna getirmekten vazgeçti ve «Temel Hak ve Hürriyetler Kanunu» yalnız fırtınalar koparan bir tasarı olarak kaldı.

Soru 57: 1960-71 döneminde basında ne gibi gelişmeler oldu?

27 Mayıs'tan sonra gazeteciler birtakım haklar elde ettiler (212 sayılı kanun); kanunlarda basın özgürlüğünü sağlayacak değişiklikler yapıldı (ispat hakkı, yayın yoluyla işlenecek suçlar kanununun kaldırılması...), Basın İlân Kurumu kuruldu, v.b...

Fakat bunun yanı sıra da birtakım tedbirler alındı basına karşı: Öncü kapatıldı, Tanin'in yayınları yüzünden Aziz Nesin ve İhsan Ada tutuklandı, Tedbirler Kanunu çıkartıldı, v.b...

Yeni dönem işte böyle bazı çelişkilerle başladı ve sonra iki yönde gelişti.

Yasal bakımdan basın geniş olanaklar elde etmişti ve basının gelişmesi için olumlu bir ortam hazırlanmıştı. Basının başının üstünde Demokles'in kılıcı gibi sallanan bazı kanun maddeleri yürürlükten kaldırılmış değildi ama o özgürlük havası içinde savcılar bu maddeleri uygulayacak yeni kovuşturmalara yönelmiyorlardı. Yani, bu özgürlük havası bir bakıma bir hoşgörüye dayanıyordu. Demokrat Parti'nin basına karşı tuttuğu yolun kötü sonuçlarından ders almış olan Adalet Partisi yöneticileri havayı gerginleştirecek olayları önlemeye çalışıyorlardı. Ülkenin koşulları da baskı denetlemelerine hiç elverişli değildi o yıllarda. DP döneminde yasaklanmış her söz konuşulabiliyor, yazılabiliyordu artık. Bir bilinçlenme oluyordu aydın çevrelerde.

İşte bu ortam içinde sol basında büyük gelişmeler oldu. *Yön*'cüler ve *Ant*'çılar yeni bir hava getirdiler basma: Öte yandan Türkiye İşçi Partisi politik havanın değişmesinde büyük rol oynuyordu. TİP'çi yazarlar çeşitli gazete ve dergilerde yeni görüş ve yorumları savunmaya başladılar. Sol basın Türkiye'nin tarihinde eşi görülmemiş bir zenginliğe kavuştu. Solun

her rengi, her eğilimi vardı basında.

Bu özgürlük yasal temellere dayanmadığı için de tutarlı değildi. Sık sık çelişkiler ortaya çıkıyordu: Atatürk'ün Bursa nutku yüzünden *Çetin Altan*'ın mahkemeye verilmesi, *Şadi Alkılıç* olayı, *Babeuf çevirisi* yüzünden açılan dava v.b... Sayısız örnekleri vardır bunların.

1960'tan 1971 Mart'ına kadar uzanan dönemde günlük gazetelerde büyük gelişmeler oldu.

Düşünceye ve yoruma yer veren gazeteler geniş okuyucu kitlelerine seslenmeye başladılar. Devrimleri destekleyen gazeteler bütün konulara ışık tutarak, politik ve ekonomik konularda yeni çözüm yolları öne sürdüler. *Cumhuriyet*'in tirajı 160 bine, *Akşam*'ınki 150 bine, *Milliyet*'inki de 200 bine yükseldi.

Bunun yanı sıra tutucu çevrelerde okunan *Tercüman* gazetesi de 300 binin üstünde baskı yaptı. Yoruma yer veren gazetelerin elde ettiği bu tirajlar daha önceki dönemlerde görülmüş şey değildi.

Öte yandan en büyük tiraj artışını heyecanlı haber gazetelerinin sağladığı görüldü. *Hürriyet* ortalama 600 bin baskı yapıyordu. Haldun Simavi Kasım 1968'de *Günaydın*'ı kurdu, gazetenin tirajı o dönemde 350 bine yükseldi.

Baskı tekniklerinde çok büyük gelişmeler oldu. Günlük gazeteler ofset'e geçmeye başladılar. Resimlerin ve renklerin çekiciliği geniş kitleleri etkiledi, yeni tekniklerle basılan gazeteler çok büyük tirajlara yöneldiler. Bu gazetelerde yorum ve düşünce ikinci plana düştü.

Yine bu dönemin en önemli olaylarından biri gazetecilerin kültür ve eğitim düzeylerindeki yükselmedir. Eski dönemlerde ortaokullardan, liselerden ayrılan bazı kimselerin basında iş aramalarına karşılık o dönemde gazetecilik gittikçe sağlam bir meslek olma eğilimini gösterdi ve yüksek öğrenim görmüş olanlar gazetelerde çoğunluğa geçtiler.

Gazetecilik eğitimi de ayrı bir önem kazandı. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı olarak 1965'te Basın Yayın Yüksek Okulu kuruldu, İstanbul Gazetecilik Enstitüsüne ve gazeteci yetiştiren özel okullara her yıl yüzlerce öğrenci yazıldı.

Yine bu dönemde doğan ve ilerideki dönemlerde büyük etkileri olan bir olay da Televizyonun kurulmasıdır. Televizyonun gelişmesi hem öz, hem sayfa düzeni, hem de ilân gelirleri bakımından gazeteleri sonraki yıllarda geniş ölçüde etkiledi.

VII

12 MART 1971 MUHTIRASI VE SONRASI

1971-1980

Soru 58: 12 Mart Muhtırası neydi ve özgürlükleri nasıl yok etti?

12 Mart 1971'den önceki günlerde ve aylarda Türkiye bunalımlı bir hava içindeydi. Ülkede sosyal ve ekonomik bir düzensizlik vardı, Anayasanın öngördüğü devrimler yapılamıyordu, fiyatlar yükseliyor, eşitsizlik artıyordu. İşyerlerinde sık sık grevler oluyor, işyerleri işgal ediliyor, işçiler işten çıkartılıyor, polisle işçiler arasında çarpışmalar oluyordu. Hükûmet gençlik olaylarına çözüm getiremiyor, gençler boykot kararları alarak derslere girmiyor, fakülteleri işgal ediyorlar, üniversiteler kapatılıyor, polisle öğrenciler arasında kanlı çarpışmalar oluyor, yüzlerce öğrenci tutuklanıyordu. Bunun yanı sıra ülkücü gençler solcu öğrencilerin düzenledikleri toplantıları ve öğrenci lokallerini basıyorlar ve yine kanlı olaylar çıkıyordu. Aşırı solcu gençler de çeşitli eylemlere girişerek adam kaçırıyorlar, banka şubelerini ve işyerlerini basıyorlardı. ODTÜ bir savaş alanına dönmüş, güvenlik kuvvetleriyle öğrenciler arasındaki çarpışmalarda 32 kişi yaralanmış, 1 kişi ölmüştü. ODTÜ zırhlı birliklerce kordon altına alınmış, helikopterler ve askeri keşif uçakları üniversiteyi denetim altına almıştı. Amerikan Büyükelçiliği önünde bir toplum polisi vurulmuş, Edirnekapı'da 2 toplum polisi kurşunlanmıştı...

Hükûmet bu karışıklıkları önleyecek güçte değildi. İş çevreleri güvensizlik içinde oldukları için hükûmete karşı bir tutum almışlardı. Orduda da huzursuzluklar artmış ve çeşitli gruplar darbe hazırlıklarına girişmişlerdi. Bu gruplardan biri, bazı devrimci üniversite profesörleri ve gazete yazarlarıyla da işbirliği yapıyordu. Bu grupta yer alan yazarlar arasında şu adlara rastlanıyordu: *İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu.* Ama orduda ağırlığı olan grup profesör ve yazarlarla işbirliği yapan grubu son dakikada dışladı ve 12 Mart darbesi onların yönetiminde yapıldı.

Genel Kurmay Başkanı *Memduh Tağmaç*, Kara Kuvvetleri Komutanı *Faruk Gürler*, Deniz Kuvvetleri Komutanı *Celâl Eyicioğlu* ve Hava Kuvvetleri Komutanı *Muhsin Batur*'un imzalayıp Cumhurbaşkanı *Cevdet Sunay*'a sundukları muhtırada şöyle deniyordu:

«Parlamento ve Hükûmet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine

sokmuş, Atatürk'ün bize hedef gösterdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyetinin geleceğini ağır bir tehlike içine düşürmüştür.

«Türk Milletinin sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla Meclislerimizde değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak, kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

«Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, komutanların kendisine vermiş olduğu görevi yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya ele almaya kararlıdır.»

Bu muhtıranın duyurulması üzerine Başbakan *Süleyman Demirel* derhal görevinden istifa etti. Ve bu olay çoşku ile karşılandı. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Devrimci Avukatlar Derneği, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Üniversite Asistanlar Derneği, Mimarlar Odası, Dev-Genç, Milli Birlik Grubu, ODTÜ Mezunlar Derneği, Türk-İş ve DİSK gibi örgütler Ordu'nun işe karışmasını destekleyen bildiriler yayınladılar.

CHP genel başkanı *İsmet İnönü* süratle yeni seçimlere gidilmesini istedi, Parti Genel Sekreteri *Bülent Ecevit* ise görevinden istifa ederek Muhtıraya karşı olduğunu belirtti. TİP de Muhtıraya karşı olduğunu açıkladı.

Yeni Hükûmeti kurmakla görevlendirilen *Nihat Erim* 76 kişinin katılmadığı Meclis'te Ecevit Grubunun karşı oylarına rağmen güven oyu aldı (8 Nisan 1971).

Aradan on gün bile geçmeden 11 ilde Sıkıyönetim ilân edildi (27 Nisan 1971).

Artık sıra basına gelmişti, önce *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri 10 gün süreyle kapatıldı (28 Nisan 1971). Ardından da *Ant* dergisi ile *Bugün* ve *Sabah* gazetelerinin süresiz olarak kapatıldığı ilân edildi.

Ordunun sınırsız desteğini alan *Nihat Erim*'e göre Anayasa Türkiye için bir lüks sayılırdı (9 Mayıs 1971). Aynı gün İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 78 kişiyi tutukladı, 91 kişiyi gözaltına aldı ve 222 kişinin de arandığını bildirdi. Bunun ardından 19 ilde 427 kişinin gözaltına alındığı açıklandı. *Prof. Bahri Savcı, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Mümtaz Soysal, Prof. Muammer Aksoy* ve *Prof. İsmet Sungurbey* de bunların arasındaydı (19 Mayıs 1971).

Tutuklamalar birbiri ardı sıra devam ediyordu. 20 Mayıs'ta TÖS, İLK-SEN, Dev-Genç ve TİP üyesi 357 kişinin gözaltına alındığı açıklandı. Ertesi gün de bu listeye 5'i profesör 10 öğretim üyesinin ve birçok yazar, gazeteci, sendika ve dernek yöneticisinin adları eklendi. TİP genel başkanı Behice Boran da ertesi hafta gözaltına alındı. Tutuklananlara işkence yapıldığı duyuluyor ve hoşnutsuzluklar artıyordu.

Bu arada *İsrail Başkonsolosu* kaçırıldı (18 Mayıs) ve beş gün sonra ölü bulundu. *Sinan Cemgil* ve iki arkadaşı Adıyaman'da öldürüldü. TİP genel sekreteri *Şaban Erik* tutuklandı. Tabiî Senatör *Ekrem Acuner*'in,

Cemal Madanoğlu'nun ve *Osman Köksal*'ın dokunulmazlıkları kaldırıldı. *Madanoğlu* tutuklandı...

Soru 59: 12 Mart Yönetimi basın ve düşünce özgürlüğünü nasıl yok etti?

– Anayasa değişikliği

Ordu Komutanlarının gölgesinde ülkeyi yöneten *Nihat Erim* hükûmetinin ele aldığı konulardan ilki 1961 Anayasasının basın özgürlüğü ile ilgili 22. ve 27. maddelerini değiştirmek oldu. Parlamento da bu değişiklikleri 22 Eylül 1971'de onayladı.

1961 Anayasası gazete ve dergilerin ancak yargıç kararıyla toplatılmasını öngörüyordu. Değişiklikten sonra 22. madde şu biçime sokuldu:

"... Gazete ve dergiler devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir.."

Yani, toplatma yetkisi böylece savcılara verilmiş oluyordu. Toplatmaya neden olacak suç iddiaları da «devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün bozulması», «millî güvenlik», «kamu düzeni» ve «genel ahlâk» gibi çok esnek şeylerdi. Gazeteciler ve Türkiye Gazeteciler Sendikası buna geniş tepki gösterdiler, ama hükûmet bunlara boş verdi.

– Sıkıyönetimin tutukladığı gazeteciler

Türkiye Gazeteciler Sendikası, 1972'de yayınladığı bir raporda Sıkıyönetimin bir hafta ile sekiz gün arasında değişen sürelerde şu gazetecileri gözaltına aldığını belirtiyordu:

«*Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Erol Türegün, Özer Esmer, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, Çetin Altan.*»

Turhan Dilligil, Doğan Koloğlu, Alpay Kabacalı, Sabri Yıldız daha önce açılmış davalardan dolayı mahkûm edilip cezaevine alındılar. *Çetin Altan* milletvekilliği sırasında yaptığı bir konuşmadan ötürü mahkûm oldu. *Ant* dergisi yazı işleri müdürü *Osman S. Arolat* 141 yıl hapis istemiyle yargılandı [1].

İlhan Selçuk 27 Nisan 1971'de yayınlanan «Hoşgeldin Tanzimat Kafası» başlıklı yazısından dolayı yazı işleri müdürü *Oktay Kurtböke* ile birlikte tutuklandı ve *Cumhuriyet* 10 gün süreyle kapatıldı. Bu dava aklanma ile sonuçlandı ama, *İlhan Selçuk* bu kez de *Madanoğlu* davasından yargılandı ve Ziverbey köşkünde işkence gördü [2].

Uluslararası Gazeteciler Federasyonunun 11. Kongresi de Sıkıyönetim

dönemi içinde 11 Eylül 1972'de İstanbul'da toplandı. Federasyon temsilcileri bu kongre nedeniyle gazetecilere moral vermek üzere Sağmalcılar Cezaevinde yatan *Çetin Altan, Doğan Koloğlu, Alpay Kabacalı* ve *Sabri Yılmaz*'la görüşerek kendilerine çiçek verdiler.

Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve *Azra Erhad* da o dönemde «*Babeuf Çevirisi*» nedeniyle tutuklandılar ve sonra da aklandılar.

Yine aynı dönemde rastlanan gülünç olaylardan biri de *Altan Öymen, Emil Galip Sandalcı* ve *Erdal Öz*'ün uçak kaçırma olayıyla ilişkileri bulunduğu iddiasıyla gözaltına alınmalarıydı.

Prof. Mümtaz Soysal da *Anayasaya Giriş* kitabında komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla tutuklandı, yargılandı, 6 yıl 8 ay hapse mahkûm oldu, ama karar Askeri Yargıtayda bozulduğu için *Mümtaz Soysal* aklandı.

– 12 Mart döneminin bilançosu

Komutanların gölgesinde kurulan Nihat Erim (Mart 1971 Mayıs 1972), Ferit Melen (Mayıs 1972 - Nisan 1973) ve Naim Talu (Nisan 1973 - Ekim 1973) hükûmetleri dönemlerinde basın hep büyük baskılar altında görev yaptı. Askeri rejim ancak 14 Ekim 1973'te yapılan seçimler sonunda sona erdi. O günlerde cezaevlerindeki gazeteci ve yazarlar şunlardı [3]:

- Çetin Altan (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün)
- Doğan Koloğlu (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün)
- Osman Arolat (24 yıl hapis, 9 yıl sürgün)
- Can Yücel (15,5 yıl hapis, 5 yıl sürgün)
- Mehmet Emin Bozarslan (13,5 yıl hapis, 4,5 yıl sürgün)
- Ahmet Hamdi Dinler (8,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün)
- Yaşar Uçar (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün)
- Mete Dural (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün)
- Abdullah Nefes (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün)
- Erdoğan Berktay (7,5 yıl hapis, 2.5 yıl sürgün)
- Tektaş Ağaoğlu (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün)
- Mümtaz Soysal (6 yıl hapis, 2 yıl 2 ay sürgün)
- Süleyman Ege (30 yıl hapis, 16 yıl sürgün)
- Vahap Erdoğdu (34 yıl hapis)
- Muzaffer Erdost (30 yıl hapis,12 yıl sürgün)
- Turhan Dilligil (5,5 yıl hapis)
- Zeki Kılıç (1,5 yıl hapis)
- İsmail Beşikçi (13 yıl hapis)
- Adülkadir Billurcu (4 yıl, 1 ay hapis)

Alpay Kabacalı'nın belirttiğine göre o aylarda çeşitli nedenlerle cezaevine alınmamış mahkûmlar da vardı: *Atilla Tokatlı, Rasih Nuri İleri, Ahmet Angın, Özkan Mert, Nezihe Meriç* vb..

12 Mart dönemi sonrası sivil yönetime işte bu durumda gelindi.

Soru 60: Ekim 1973- Eylül 1980 dönemi basının özgürlük dönemi sayılabilir mi?

14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimlerle Türkiye'de siyasal ortam normale dönmüş oluyordu. Önce bir genel af çıkartıldı ama 142. madde ile mahkûm olmuş olanlar bundan yararlanamadılar. Onlar Anayasa Mahkemesinin bir kararı ile ancak 1974'te özgürlüğe kavuşabildiler.

Bu dönemde önce *Demirel*, sonra *Ecevit - Erbakan*, sonra yine *Demirel*, daha sonra *Sadi Irmak* ve en son olarak da *Demirel* iktidara geldi. Gazetecilerin o yıllarda hükûmetlerle başlarının dertte olduğu pek söylenemez. 12 Mart dönemi basında ve siyasal çevrelerde acı anılar bırakmıştı. Hükûmetin başında olan liderler basını kendilerine düşman etmemeye özen gösteriyorlardı.

Ama özgür düşüncenin düşmanı artık Devlet değil, kaba kuvvetti. Bu dönemde yapılan saldırıların ve işlenen cinayetlerin korkunç bir bilançosu vardır:

– *Prof. Muammer Aksoy* ile Prof. *Uğur Alacakaptan*'ın evlerine patlayıcı madde atıldı (14 mayıs 1975).
– İstanbul Üniversitesi öğrenci çatışmaları yüzünden süresiz kapatıldı (12 Kasım 1976).
– *Ecevit*'in seçim otobüsü Niksar'da silahlı saldırıya uğradı (Nisan 1977).
– Taksim'de DİSK'in düzenlediği mitinge damlardan ve panjurlardan ateş açıldı; 34 kişi öldü, yüzlerce kişi yaralandı (1 Mayıs 1977).
– Ankara savcı yardımcısı *Doğan Öz* evinin önünde öldürüldü (24 Mart 1978).
– *Doç. Server Tanilli* evinin önünde ağır yaralandı (7 Nisan 1978).
– *Doç. Bedrettin Cömert* bir arabadan açılan ateşle öldürüldü (1 Temmuz 1978).
– Mamak'ta yüzlerine kadın çorabı geçirmiş kişiler bir otobüsü otomatik tabancalarla yaylım ateşine tuttular; 2 kişi öldü, 20 kişi yaralandı (8 Ağustos 1978).
– Gevaş'ın Bahçesaray yaylalarında bir çarpışmada 15 kişi diri diri yakıldı, üç kişi silahla öldürüldü, bir köy ateşe verildi) 7 Eylül 1978).
– Niğde Aksaray'ında bir kişinin tutuklanmasını protesto eden 1500 sağ eğilimli kişinin yaptığı yürüyüş sırasında 3 resmi araç yakıldı, 51 dükkân, işyeri ve parti merkezi tahrip edildi (8Ekim 1978).
– Politika gazetesi Yazı İşleri müdürü *Ali İhsan Özgür* İstanbul'da işkenceyle öldürüldü (22 Kasım 1978).
– Karadeniz Teknik Üniversitesi öğretim görevlisi *Dr. Necdet*

Bulut öldürüldü (27 Kasım 1978).
– Kahramanmaraş olayları: Ölü sayısı 104, yaralı sayısı 1052 (23-27 Aralık 1978).
– *Abdi İpekçi* öldürüldü (Şubat 1979).
– *Mihri Belli* vuruldu (Nisan 1979).
– *Prof. Ümit Doğanay* vuruldu (21 Kasım 1978).
– *Prof. Cavit Tütengil* öldürüldü (8 Aralık 1978).
– Politika gazetesi genel yayın müdürü *Aydın Engin* tutuklandı (12 Mart 1980).
– *Muzaffer Erdost* tutuklandı (26 Mart 1980).
– *Sadun Aren* gözaltına alındı (18 Mart 1980).
– Orta Doğu gazetesi başyazarı *İsmail Gerçeköz* yaylım ateş sonucu öldürüldü (4 Nisan 1980).
– *Ümit Kaftancıoğlu* öldürüldü (11 Nisan 1980).
– Trabzon'da gazeteci *Muzaffer Feyzioğlu* öldürüldü (15 Nisan 1980).
– Altı ayın bilançosu: 1069 ölü (16 Nisan 1980).
– *Nihat Erim* öldürüldü (19 Temmuz 1980).
– Türkiye Maden-İş Sendikası başkanı *Kemal Türkler* öldürüldü (22 Temmuz 1980).
– Demokrat gazetesi muhabiri *Recail Ünal* boğularak öldürüldü. (22 Temmuz 1980).
– 14 Kentte 24 kişi öldürüldü (1 Ağustos 1980).
– 3'ü CHP'li, 3'ü MHP'li, 3'ü DİSK'li 19 kişi öldürüldü.

12 Eylül'e işte böylesine huzursuz, güvensiz ve kanlı bir havayla gelindi. Bu hava Ordu'nun yapacağı bir darbeyi haklı gösterecek bir ortam yaratmıştı.

Soru 61: Abdi İpekçi kimdi, neler başardı?

Abdi İpekçi Türkiye'nin yetiştirdiği en dürüst ve en değerli gazetecilerden biriydi. Mesleğinde ve özel yaşamında, kişisel ilişkilerinde ahlâk kurallarından hiç uzaklaşmamış, hep ölçülü, dengeli, objektif kalmış onurlu bir gazeteciydi.

Adı hem batı basınının, hem sosyalist ülkeler basınının, hem de üçüncü dünya basınının onur listesinde çok kolayca yer alabilecek nitelikteydi.

«Türk-Yunan ilişkilerini düzeltebilmek için Uluslararası Basın Enstitüsü çerçevesi içinde yıllar boyu nasıl hiç bıkmadan girişimlerde bulunduğunu hep biliyorduk.

Dünyanın ünlü liderleriyle yaptığı tüm konuşmalarda *Abdi* hep gerilimleri azaltacak, ulusları toplumları birbirlerine yaklaştıracak yollar izledi. Yaptığı girişimleri çoğu zaman yazılarında yansıtmadı bile. Çalışmala-

nıyla, başarılarıyla övünmekten çekinirdi. İç politikada da gerilimleri azaltmak, barışı sağlamak, özgürlüğü, düşünce çoğulluğunu, demokrasiyi gerçekleştirmek, Türkiye'yi rayına oturtabilmek için nasıl uğraştığını, nasıl didindiğini *Abdi*'nin okuyucuları çok iyi bilirlerdi.

Uluslararası Basın Enstitüsünün toplantılarında *Abdi* dünyanın her eğilimindeki gazetecilerine kendini sevdiren, saydıran, güven sağlayan, Türk gazeteciliğinin en güzel örneğini veren bir kişi oldu. Tüm ünlü yabancı gazeteciler *Abdi*'den hep sevgiyle, dostlukla söz ettiler.

Uluslararası Basın Enstitüsü 1976'da UNESCO'ya karşı bir kampanyaya girişmişti. *Abdi* bunu önlemek için elinden geleni yaptı. Enstitünün müdürü *Peter Galliner*'le benim aramda bir yakınlaşma sağlayarak gerilimleri önlemeye çalıştı. Ama UNESCO'ya karşı girişilen kampanya, kişisel girişimleri çok aşan bir olaydı. Enstitü *Abdi*'ye rağmen bu kampanyayı sürdürdü. Ama sonunda yine *Abdi* kazandı ve Kasım 1978'de, UNESCO Genel Konferansından birkaç gün önce, bu kampanyayı durdurdu. Yazılarında da bundan hiç söz etmedi.

Abdi bir gün bana, Paris'e telefon etti, «Enstitü UNESCO'ya karşı alınması gereken tedbirleri görüşmek için beni Londra'daki bir toplantıya çağırıyor. Ne yapayım?» diye sordu. «Aman *Abdi*, bu toplantı çok önemli. Mutlaka katılmalısın» diye dayattım. «Hatta Paris'e gel, hazırladığımız tasarıları sana anlatalım.» dedim. Geldi. Basın özgürlüğünü, gazeteci haklarını, özgür ve dengeli bir haber akışımını sağlamak için neler yaptığımızı anlattık. Yanlış bir yolda olmadığımızı gördü. Ertesi gün de kalkıp Londra'ya gitti, o toplantıya katıldı. Toplantının ertesi sabahı bir telefon geldi *Abdi*'den, «Yirmi kişiye karşı tek başımaydım bu toplantıda, diyordu. Biliyorsun, ben yabancı dillerde tartışmalarda pek kendime güvenemem. Ama, buna rağmen gerçekleri ortaya koydum. Enstitünün Üçüncü Dünya ülkelerini karşısına alarak yanlış ve zararlı bir politika izleme eğiliminde olduğunu anlattım. Toplantıya katılanlar teker teker benden yana olmaya başladılar. Bu kadar inandırıcı olduğuma göre çok doğru yoldaymışım. Davayı kazandık...» [4]

Özgeçmişi: *Abdi* 1929'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesini ve İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra 1948'de Yeni Sabah'ta gazeteciliğe başladı. 1950'de Yeni İstanbul'a geçti. Orada üç yıl çalıştıktan sonra İstanbul Ekspres'te yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1954'te de Milliyet'in başına geçti. Önce Ali Naci Karacan'la, sonra da Ercüment Karacan'la tam bir uyum içinde çalıştı. Yakın dostları *Hasan Pulur*, *Ali Gevgili* ve *Turhan Aytul* 'la birlikte gazeteye büyük bir canlılık kazandırdı. *Abdi* çok başarılı bir yazı işleri müdürüydü. Sayfaların mizanpajını uzun yıllar kendi yaptı, başlıkları kendi hazırladı, başyazı yazdı ve röportajlar yaptı. 1960'ta Basın Ahlâk Yasasını hazırladı, Gazeteciler Sendikası başkanlığında bulundu, Uluslararası Basın Enstitüsü Yönetim Kuruluna seçildi. «İhtilalin İç Yüzü», «İnönü Atatürk'ü anlatıyor», «Liderler diyor ki» adlı kitaplar yazdı ve 1 Şubat 1979 günü evine dönerken arabasının içinde kurşunlanarak öldürüldü.

Abdi İpekçi'den 14 yıl sonra 24 Ocak 1993'te bir bombayla onun gibi kendi arabasının içinde öldürülen *Uğur Mumcu* da *Abdi*'nin öldürülmesinden üç yıl sonra onun için yazdığı bir yazıda şöyle demişti:

«Geçen bu zamana karşın *İpekçi* cinayetinin üzerindeki giz perdesi henüz kaldırılmadı. *İpekçi* 'nin katil sanığı *Ağca* bir ihbar sonucu Beyazıt meydanında ülkücülerin egemen olduğu bir kahvede yakalandıktan sonra gelişen olaylar, cinayetin üzerindeki giz perdesini daha da kalınlaştırdılar. Önce *Ağca*, tutuklu bulunduğu Kartal Maltepe askeri tutukevinden örgütlü bir biçimde kaçırıldı, sonra bütün Türkiye'de elini kolunu sallayarak dolaştı. Bir ara İran'a geçti, orada yaşadı, Türkiye'ye giriş yaptı, sonra yine yurt dışına çıktı. Bu kez Sofya'da Vitoşa otelinde kaldı. Sofya'da karargâh kurmuş kaçakçılardan sahte pasaport sağlıyarak çeşitli Avrupa kentlerinde yaşadı.

Malatyalı yoksul bir ailenin çocuğu olan *Ağca*, *İpekçi* cinayetini kimlerin emriyle işledi? Kimlerce korundu?

İpekçi cinayeti üzerindeki kuşku bulutları *Ağca*'nın Papa'ya Saint Pierre meydanında sıktığı kurşunla daha da karışık bir niteliğe döndü. *Ağca*'ya kimler destek olmuştur?

Nereden bakılırsa bakılsın. *İpekçi* Cinayeti henüz aydınlanmış değildir.» (5)

Hâlâ da öyle. *Uğur Mumcu* cinayeti de aydınlanmadı.

DİPNOTLAR:

(1) Alpay Kabacalı, Türkiye'de Basın Sansürü, s. 198-199.
(2) Alpay Kabacalı, aynı eser.
(3) Alpay Kabacalı, aynı eser, s. 206-207.
(4) Hıfzı Topuz, Abdi İpekçi'ye sıkılan kurşunlar, Milliyet, 8 Şubat 1979.
(5) Abdi İpekçi, Anayasa, Yasalar, Devlet, Uğur Mumcu'nun önsözü, Adam Yayınları, 1982.

VIII

12 Eylül 1980 Darbesi ve Dikta Yönetimi

(1980 - 1983)

Soru 62: 12 Eylül'de Demokrasiye nasıl bir darbe vuruldu?

1978-1980 yıllarında Türkiye'nin içinde bulunduğu huzursuzluk ortamı Ordunun girişeceği bir darbe için elverişli bir hava yaratmış gibiydi. Demokrasiye güven azalmış ve hükûmet tüm gücünü yitirmişti. 12 Eylül 1980 sabahı radyolar Kuvvet Komutanlarının yönetime el koyduklarını bildiren bir mesaj yayınladılar. Bir numaralı bildiride şöyle deniyordu:

«Yüce Türk Milleti,

Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararı almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur...»

Daha sonra yayınlanan bildirilerde Parlamento ve Hükûmetin dağıtıldığı, tüm yurtta sıkıyönetim ilân edildiği, Parlamento üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığı açıklandı. Beş kuvvet komutanı tüm yetkileri kendilerinde topladılar ve oluşturdukları kurula *Milli Güvenlik Konseyi* dediler. *Demirel* ve *Ecevit* Hamzaköy'e gönderildi.

Böylece yeni bir dönem başlatılmış oluyordu. Büyük Millet Meclisinin tüm yetkileri Milli Güvenlik Konseyine verildi. Cumhurbaşkanının yetkilerinin de Milli Güvenlik Konseyi başkanına, yani *Kenan Evren*'e geçtiği ilân edildi. Emekli *Amiral Bülent Ulusu* başbakanlığa getirildi. Milli Güvenlik Konseyi kararlarının Anayasa'ya aykırı olmayacağı bildirildi. Bu tam bir dikta yönetimiydi.

Darbenin faturası basına ödetiliyordu. Gazeteler sıkıyönetimin denetiminden geçiyor, ama Konsey başkanı *Kenan Evren* ve Konsey üyeleri de basını yakından denetliyorlardı.

İlk etkinlik olarak *Demokrat, Aydınlık* ve *Hergün* gazeteleri kapatıldı (12 Eylül 1980). Onun ardından Türkiye Gazeteciler Sendikası Ankara Şubesi Genel Sekreteri *Mehmet Genç* iki gün gözaltına alındı ve TGS Ankara Şubesi 9 Aralık 1980'e kadar kapatıldı.

Bunu 25 Eylül'de *Bursa'nın Sesi* gazetesinin kapatılması izledi. Yazı işleri müdürü ve sayfa sorumlusu tutuklandı.

Hürriyet'ten *Oktay Ekşi* ve *Bedii Faik*, Tercüman'dan *Rauf Tamer* ve

gazetelerin sorumlu yazı işleri müdürleri hakkında soruşturma açıldı. (10 Ekim 1980).

İlhan Erdost'un ölümü

Onur yayınları sahibi *İlhan Erdost* ve *Muzaffer Erdost* 7 Kasım 1980'de evlerinden alınıp bir askeri araçla Mamak Cezaevine götürüldüler. İşkenceler yolda başlatıldı. Askerlerin başında bulunan *Şükrü Bağ* adında bir astsubay *İlhan Erdost*'u döven erlere «Analarını ağlatmazsanız ben sizin ananızı ağlatırım» diyordu. Araça bindirilirken başlayan, araçın içinde süren ve cezaevinde şiddetlenen dayak yaklaşık 45 dakika sürdü. Yere yıkılan *İlhan Erdost* bir daha ayağa kalkamadı.

Şükrü Bağ Sıkıyönetim Mahkemesinde «kasten adam öldürmeye azmettirmek» suçundan 10 yıl, 8 ay hapse mahkûm oldu. Ancak Askeri Yargıtay'ın bu kararı bozmasından sonra serbest bırakıldı. Döverek ölüme neden olan 7 er 8-10 yıl hapis cezasına çarptırıldılar [1].

Kapkara bir liste

1981,1982 ve 1983 yılları Türk basın tarihinin türlü baskılar altında yaşanan bir dönemidir. Kimler tutuklanmamış ve kimler hakkında dava açılmamıştır ki... İşte haklarında kovuşturma yapılan gazeteci, yazar ve sanatçı adları *Oktay Akbal, Nazlı Ilıcak, Mehmed Kemal, Ahmet Kabaklı, Adalet Ağaoğlu, Mehmet Ali Zarıfoğlu, Aydoğdu İlter, Yaşar Kemal, Adnan Özyalçıner, Sadun Aren, İdris Çetik, Rıza Zelyut, Asım Bezirci, A. Kadir, Arif Damar, Uğur Kökten, Okay Gönensin, Demirtaş Ceyhun, Işık Yurtçu, Aydın Engin, Feyzullah Özer, Yılmaz Ateş, Orhan Birgit, İlyas Yeşil, Lütfü Oflaz, Tarık Akan, Ali Özgentürk, Nihat Behramoğlu, Yılmaz Güney, Ali Sirmen, Yalçın Küçük, Hüseyin Baş, İlhami Soysal, Fatma Girik, Rauf Tamer, Tekin Sönmez, Nahit Duru, Hikmet Çetinkaya, Hasan Kıyafet, Şiar Yalçın, Süleyman Ege, Oktay Taş, Çetin Özbayrak, Adil Avşaroğlu, Genco Erkal, Alparslar Işıklı, Tamer Kayaş, Emil Galip Sandalcı, Fehmi Işıklar, Hasan Basri Çıplak, Orhan Erinç, Leyla Yurdakul, Gani Bozaslan, Seçkin Türesay, Erol Türegün, Engin Ünal, Süheyla Taşçıer, Bülent Erandaç, Salim Bayar, Kayhan Sağlamer, Tanju Cılızoğlu, Metin Toker, Ali Kocatepe, Fatih Güllapoğlu, Veyis Sözüer, Necdet Sevinç, Abdurrahman Pala, Ali Bademci, Özcan Özgür, Teoman Erel, Doğan Heper, Yazgülü Aldoğan, Pınar Kür, Talip Apaydın, Cezmi Kırımlı, Müjdat Gezen, Savaş Dinçel, Mahmut Tali Öngören, Aziz Nesin, Nadir Nadi, Ataol Behramoğlu, Niyazi Dalyancı, Süleyman Coşkun, Atilla Aşut, Zeki Erkan, Behice Boran, Hasan Çapçı, Oya Baydar, Mehmet Ali Özgür, Niyazi Satıh, Hayati Asılyazıcı, Muharrem Şimşek, İlhan Selçuk, Doğu Perinçek, Aslan Başer Kafaoğlu...* [2]

Soru 63: Dikta yönetiminde hangi gazeteler kapatıldı?

12 Eylül 1980-12 Mart 1984 arasında Sıkıyönetim kararıyla şu gazetelerin yayınları durduruldu [3]:

– Milli Gazete,	dört kez,	72 gün
– Cumhuriyet,	dört kez,	41 gün
– Tercüman,	iki kez,	29 gün
– Günaydın,	iki kez,	17 gün
– Güneş,	bir kez,	10 gün
– Milliyet,	bir kez,	10 gün
– Tan,	bir kez,	9 gün
– Hürriyet,	iki kez,	7 gün

Gazeteciler hakkında açılan soruşturma, kovuşturma ve dava sayılarının gazetelere göre dağılımı da şöyle [4]:

Cumhuriyet 28, Tercüman 27, Hürriyet 14, Milliyet 14, Milli Gazete 4, Dünya 4, Akşam 3, Son Havadis 3, Hergün 2, Arayış 2, Hayat 2, Nokta 2, Yankı 1, Demokrat 1, Politika 1, Adalet 1, öteki yayın organları 75.

Bu dönem içinde gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkûmiyet kararlarının toplamı da 316 yıl, 4 ay ve 20 gün hapis.

Soru 64: Sıkıyönetim kanunu değişiklikleri basına hangi yasakları getirdi?

Milli Güvenlik Konseyi yönetime el koyduktan bir hafta sonra, 19 Eylül 1980'de, Sıkıyönetim kanununun 3. maddesini değiştirerek Sıkıyönetim Komutanlığına haberleşmeye *sansür koyma* yetkisini verdi. 3. madde şöyle oldu:

«TRT kurumunun yayınları dahil olmak üzere telefon, telsiz, radyo ve TV gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye *sansür* koymak...»

Konsey 28 Aralık 1982'de de aynı yasada yeni bir değişiklik yaparak Sıkıyönetim Komutanlığına şu yetkileri de tanıdı:

"Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf vb. mesajları kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla bulundurulmasını ve taşınmasını yasaklamak veya *sansür* koymak,... bunları toplatmak, bunları basan matbaaları, plak ve bant basan yerlerini kapatmak,... yayma yeni girecek gazete ve dergilerin çıkarılmasını *izne bağlamak*.

...Özel maksatla kamunun telaş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalağalı havadis ve haber yayanlar... 6 aydan 2 yıla kadar hapis ... cezasıyla cezalandırılırlar. (Madde 16)»

Soru 65: 1982 Anayasasında basın özgürlüğünün yeri nedir?

Milli Güvenlik Konseyi 1962 Anayasasına kesinlikle karşıydı. Yeni bir Anayasa hazırlamak için bir Danışma Meclisi oluşturuldu. Bu tasarı Mecliste 7'ye karşı 120 oyla kabul edildi. (23 Eylül 1982). Milli Güvenlik Konseyi bazı ufak değişiklikten sonra tasarıyı 19 Ekim 1982'de kamuoyuna duyurdu. *Kenan Evren* yaptığı bir konuşmada Anayasayı tanıtma konuşmalarının eleştirilmesinin yasak olduğunu b'ldirdi. Parti yöneticilerine on yıl politika yasağı getirildi. *Evren* Anayasaya kefil olduğunu söyledi ve halkın tasarıya «Evet» demesini istedi. Anayasa baskılar altında halkoylaması ile 7 Kasım 1982'de kabul edildi, tek aday *Kenan Evren* de 7 yıl için cumhurbaşkanı seçildi.

Yeni anayasanın geçici 15. maddesi, Milli Güvenlik Konseyinin ve Danışma Meclisinin her türlü kararlarından dolayı cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiasının ileri sürülemiyeceği ve o dönemde çıkarılan kanunların ve kanun hükmündeki kararnamelerin Anayasaya aykırılığının iddia edilemiyeceği hükmünü getirdi. Yani, 12 Eylül 1980'den 23 Eylül 1982'ye kadar geçen dönem tabulaştırılmış ve Anayasa Mahkemesinin kapıları o döneme kapatılmış oldu.

Yeni Anayasada iletişim özgürlüğü ile ilgili birçok madde yer alır.

Düşünce özgürlüğü: Anayasa'da iletişim özgürlüğü ile ilgili en önemli madde 25. ve 26. maddelerdir. Her şeyden önce Anayasa'nın düşünce özgürlüğüne bakışı ve yaklaşımı yanlıştır. Çünkü, Anayasa, düşünce özgürlüğü ile düşünceyi açıklama özgürlüğünü birbirinden ayırmaya kalkmıştır. 25. maddeye göre «kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.»

Bu ne demektir? İstediğiniz gibi düşünebilirsiniz. Bu düşüncelerinizi kendi içinizde sakladığınız sürece bu, suç olmaz. Bundan doğal ne olur? İstediğiniz gibi düşüneceksiniz, ama bunu kimseye söylemeyeceksiniz. Zaten kim bilecek kafanızın içinden geçenleri?

Ama düşüncelerinizi açıklamaya kalktınız mı durum değişiyor. O iş Anayasa'nın 26. maddesindeki «Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti» kapsamına giriyor.

Oysa düşünce özgürlüğü ile düşünceleri açıklama, yani anlatım özgürlüğü aynı şeydir. Anlatılmayan düşüncenin özgürlüğü nasıl olur? Böyle bir anlayış uluslararası belgelere de ters düşer. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine göre «Bir insanın düşüncelerini serbestçe anlatma özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşüncelerini rahatsız edilmeden başkalarına aktarmak,... düşüncelerini her türlü iletişim aracı ile... yaymak özgürlüğünü de kapsar.» (madde 19)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine göre de «Her bireyin anlatım özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşünce serbestliğini ve düşünceleri almak ve yayma özgürlüğünü de kapsar...» [5]

1991'de yayınlanan Terörle Mücadele Kanunu da aynı dar anlayış

içinde düşünce özgürlüğünü yasaklamıştır.

26. maddede düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün tanımı yapılıyor. Bu maddenin ilk iki fıkrasında bu alandaki özgürlüğün «resmi makamların müdahalesi olmaksızın» kullanılacağı belirtildikten sonra 3. fıkrada «Radyo, TV, Sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine » bağlanabileceği vurgulanıyor. Böylece Radyo, TV ve sinemada *sansür sistemine* açık kapı bırakılmış oluyor.

Yine aynı maddede «Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında *Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil* kullanılamaz» deniyor. Bunda da amacın Kürtçe'nin yasaklanması olduğu anlaşılıyor.

27. maddede «*yabancı yayınların ülkeye girmesi* ve dağıtımının kanunla düzenlenebileceği» belirtiliyor. Bu da bir sansür demek oluyor.

28. maddede «Basın hürdür, sansür edilemez» dendikten sonra «*Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın*» yapılamayacağı vurgulanıyor.

Yine 28. maddede üç kez tekrarlanan ve 30. maddede de yer alan bir suç unsuru var: «*Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez birliğine*» yönelik yazılar vb... Bu gibi ayrıntıların Anayasa'da değil, ceza yasalarında yer alması gerekirdi. Anayasa bu açılardan yasaklayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Anayasanın 133. maddesi ilk biçimiyle *Radyo ve TV istasyonlarının* ancak devlet eliyle kurulacağını vurguluyordu. 8 Temmuz 1993'te yapılan bir değişiklikle bu maddedeki devlet tekelciliği kaldırıldı ve «Radyo ve TV istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir» dendi.

Prof. *Bülent Tanör* Anayasa'da Basın özgürlüğünün yeri konusunda Özgür Basın'ın bir sorusunu şöyle yanıtlamıştı: «Eğer Anayasa basın özgürlüğüne hiç yer vermeseydi, ya da Türkiye'de bir Anayasa olmasaydı bu özgürlük daha mı güvensiz olacaktı? Bu sorunun cevabı kendi içindedir; Türk basını 'Matbuat kanun dairesinde serbesttir' diyor. 1876 Kanunu Esasisindekinden daha fazla güvenceli değildir. Bu, tabii, iki gerçeğin altının bir daha çizilmesini gerekli kılmaktadır:

1. 1982 Anayasasının işlevi özgürlüğü korumak değil, sınırlama ve ihlalleri meşrulaştırmaktır.

2. Anayasanın sistematiği basın özgürlüğünün sadece ilgili özel maddelerinde gösterilen sebeblerle değil genel sebeblerle ve muğlak kavramlarla sınırlanabilmesini de mümkün kılmaktadır.» [6]

Basın Kanunu değiştirildi

15 Temmuz 1950'de kabul edilmiş olan Basın Kanununun birçok maddesi 10 Kasım 1983'te değiştirilerek ağırlaştırıldı. Bu değişikliklerdeki önemli özellikler şunlar:

- Para cezaları artırıldı. Örneğin 25. maddedeki ağır para cezası 5.000 liraydı; bu ceza 150.000 liraya yükseltildi. Enflasyon ölçüleriyle bu normal bir yaklaşımdı, ama sonraları bu cezalar da çok gülünçleşti.

- 36. madde gereği oluşturulan Toplu Basın Mahkemeleri kaldırıldı.
- Basın yoluyla işlenmiş suçlardan dolayı dava açma süresi 3 aydan 6 aya çıkartıldı (madde 35).
- «*Yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması ve* dağıtılmasının Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanması» ile ilgili 31. madde değiştirildi; buna «Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, milli egemenliğe, Cumhuriyetin varlığına, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığa aykırı olan basılmış eserler» tanımı eklendi. Böylece dışarıdan getirtilen eserlerin yasaklanmasına birçok ayrıntı eklenmiş oldu ve *Bakanlar Kurulu Sansürü* kondu.

Soru 66: Olağanüstü Hal Kanunu basına ne gibi yasaklar getirdi?

25 Ekim 1983'te kabul edilen Olağanüstü Hal Kanunu Bölge Valiliğine iletişim alanında şu yetkileri verdi:
- Gazete, dergi, broşür, kitap, el ve duvar ilânı ve benzerlerinin çoğaltılmasının ve dağıtılmasının yasaklanması ve toplatılması;
- Resim, plak, ses ve görüntü bantlarının denetlenmesi ve yasaklanması;
- Her nevi sahne oyunlarının ve filmlerin denetlenmesi ve gerektiğinde yasaklanması (madde 11);
- Özel maksatla kamunun telaş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız ve mübalağalı havadis, haber yayınlanyanların 3 aydan bir yıla kadar hapisleri. Bu suçların basın ve yayın organları aracılığıyla işlenmesi durumunda cezaların bir misli artırılması (madde 25).

1990'da bu yasanın uygulanması yolunda Bakanlar Kurulu'nun yayımladığı Kanun Hükmünde Kararname ile bu kanunda saptanan cezalar büsbütün ağırlaştırıldı (Bk Soru 71).

12 Eylül 1980'de kurulan Dikta Yönetimi Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerin ardından kurulan sivil yönetimle sona ermiş sayılacaktır. 7 Aralık 1983'te *Turgut Özal* başbakan oldu ama, *Kenan Evren*, 7 yıllık süresi sona erinceye kadar, yani Kasım 1985'e kadar Çankaya'da kaldı.

DİPNOTLAR:

(1) Mustafa Balbay, Onu ancak öldürebildiler, Cumhuriyet, 7 Kasım1994.
(2) Basın 80-84, Çağdaş Gazeteciler Derneği yayınları, 1984.
(3) Aynı kaynak, s. 198.
(4) Aynı kaynak, s. 199.
(5) Prof. İlhan Lütem, Düşünceleri Anlatım Özgürlüğü, Cumhuriyet, 21 Kasım 1995.
Prof. Çetin Özek ve Prof. Bülent Tanör, M.G.K'nin gölgeside düşünce suçu ayıbı, Cumhuriyet, 25 Eylül 1994.
(6) Özgür Basın, Aralık 1989.

IX

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ

(Başbakanlığı: Aralık 1983 - Kasım 1989)
(Cumhurbaşkanlığı: Kasım 1989 - Nisan 1993)

Kasım 1983 genel seçimleri ile Türkiye'de yeni bir dönemin başlaması bekleniyordu. Milli Güvenlik Konseyinin desteğini alan ANAP'ın genel başkanı *Turgut Özal* yeni hükûmeti kurmakla görevlendirildi. Böylece Türkiye parlamenter rejimine dönmüş oldu. Ama *Kenan Evren* cumhurbaşkanı olarak görevini sürdürdüğü için birçok alanda askeri güçlerin ağırlığı kendini gösteriyordu. Baskıların henüz sonu gelmiş değildi. Anayasanın geçici 15. maddesine göre Milli Güvenlik Konseyinin dokunulmazlığı vardı. Konsey üyelerinin, Danışma Meclisinin kararları hakkında cezai, mali ve hukuki hiçbir sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve hiçbir yargı merciine başvurulamazdı.

Soru 67: Sözde liberallik içinde ne tür bir devlet terörü uygulandı?

Parlamenter rejime geçiş, demokrasi ortamının yaratılmasına yetmiyordu. Dikta rejimlerinde çıkartılan yasaların hepsi yürürlükteydi. Polis ve güvenlik güçleri yasal ve yasadışı geniş yetkiler elde etmişlerdi; bakanlıklardan hiçbir talimat beklemeden her türlü baskıya yönelebiliyorlardı. Hükûmet bunları önleyebilecek güçte değildi. İki başlı bir rejim kurulmuştu sanki. Bir de kaba kuvvet vardı ki, hükûmet ve adalet mekanizmasının sorumluları bunların karşısında güçsüz kalıyor ve işlenen cinayetlerin gerçek katillerini bir türlü ele geçiremiyordu. Bunları destekleyen işbirlikçilere karşı da bir şey yapılamıyordu.

Turgut Özal gerek başbakanlığı, gerek cumhurbaşkanlığı dönemlerinde gazetecilerle çok iyi ilişkiler içindeydi. Onları sık sık telefonla arıyor, konuta ya da köşke çağırarak sohbetler ediyordu. Ama bunlar «*establishment*» bölümünde yer alan kalburüstü gazetecilerdi, yoksa Devlet Güvenlik Mahkemelerinde ya da Sıkıyönetim savcılıklarında sürünenler değil. *Özal* döneminin korkunç bir bilançosu vardır. İşte bunun örnekleri:

- Demokratik bir düzene geçilmesi için *Aydınlar Dilekçesi*'ni imzalayan yüzlerce kişi hakkında soruşturma açıldı (22 Mayıs 1984);

– Prof. *Muammer Aksoy* evinin önünde uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürüldü (31 Ocak 1990) ;

– Gazeteci *Çetin Emeç* otomobilinde uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürüldü. (7 Mart 1990) ;

– Gazeteci-Yazar *Turan Dursun* öldürüldü (4 Eylül 1990) ;

– Prof. *Bahriye Üçok* bombalı bir paketin patlamasıyla öldürüldü (6 Ekim 1990) ;

– Sabah gazetesi muhabiri *İzzet Keser* Cizre'de başından vurularak öldürüldü (23 Mart 1992) ;

– Özgür Gündem ve Yeni Ülke gazetelerinin yazarı, Türk-Kürt kardeşliğinin militanı *Musa Anter* 74 yaşında Diyarbakır'da sokak ortasında öldürüldü (20 Eylül 1992) ;

– Gazeteci-Yazar *Uğur Mumcu* otomobiline yerleştirilen bir bomba ile öldürüldü (24 Ocak 1993) ;

– Muzır Yasası bir sansür yasasına dönüştürüldü (6 Mart 1986) ;

– Terörle Mücadele Kanunu çıkartıldı (11 Nisan 1991) ;

– Olağanüstü Hal Bölgelerinde basın özgürlüğünü yok eden kararnameler yayınlandı (10 Mayıs 1990 ; 15 Aralık 1990) ;

– Yüzlerce gazeteci hakkında dava açıldı, binlerce yıl hapis istendi, sayısız gazete ve dergi yasaklandı, yüzlerce kitap toplatıldı. Türk Basın tarihinin hiçbir döneminde böyle bir gazeteci kıyımı olmamıştır. Abdülhamid döneminin «Basın Rezaletleri» bunların yanında hiç kalır.

1988'de cezaevlerindeki dergi yöneticileri:

Veli Yılmaz (Halkın Kurtuluşu, 748 yıl ağır hapis), *Alaaddin Şahin* (Halkın Yolu, 130 yıl), *Candemir Özler* (Savaş yolu, 23 yıl), *Erkan Tuskan* (İlerici Yurtsever Gençlik, 123 yıl), *Bektaş Erdoğan* (Kitle, 36 yıl), *İrfan Aşık* (Partizan, 17 yıl), *Feyzullah Özer* (Kitle, 17 yıl), *Hüseyin Ülgen* (Genç Sosyalist, 12 yıl), *Mehmet Üzgen* (Bağımsız Türkiye, 41 yıl), *Nevzat Açan* (Halkın Kurtuluşu, 21 yıl), *Ali Rahuş* (Birlik, 18 yıl), *Fuat Akyürek* (Sağlıkçının Sesi 10 yıl), *Mustafa Çolak* (Özgürlük, 9 yıl), *Galip Demircan* (Halkın Kurtuluşu, 15 yıl), *Ersan San* (Güney, 7 yıl), *Osman Taş* (Halkın Kurtuluşu 661 yıl), *Fikret Ulusoydan* (Halkın Sesi, 30 yıl), *Muhittin Göktaş* (Kıvılcım, 7 yıl), *Remzi Küçükertan* (Devrimci Proletarya, 7,5 yıl), *Mustafa Tütüncübaşı* (Halkın Sesi, 42 yıl), *Hacı Ali Özer* (Emeğin Birliği).

Alpay Kabacalı, «Türkiye'de Basın Sansürü» adlı kitabında, bu listeye ayrıca 32 kişinin daha adını eklemektedir.

1989'da açılan davalar: Alpay Kabacalı'nın yayınladığı bir listeye göre 1989 yılında gazetelere karşı açılan davaların dökümü şöyledir [1] :

Sabah	46	tazminat ve	38	ceza davası	
Bugün	10	"	7	"	"
Hürriyet	35		22		
Gazete	19		25		
Milliyet	21		16		
Güneş	8		4		
Cumhuriyet	3		10		
Milli Gazete	4		5		
Türkiye	4		2		
Günaydın	14		5		
Tan	18		19		
Tercüman	9		11		
Yeni Nesil	8		15		
Zaman	: 8		4		

Toplam 14 Gazete ; 211 tazminat ve 183 ceza davası.

Uluslararası Basın Enstitüsünün Özal'a uyarısı

Türkiye'de basına karşı açılan davalar ve gazetecilerin tutuklanması uluslararası meslek çevrelerinde geniş tepkiler uyandırıyordu. Uluslararası Basın Enstitüsü müdürü *Peter Galliner*'in Aralık 1988'de Başbakan *Turgut Özal*'a yolladığı bir mektup bunun örneklerinden biridir. *Galliner* bu mektubunda şöyle diyordu:

"Türkiye'nin 1949'dan beri Avrupa Konseyi'nin bir üyesi olduğunu ve konsey statüsünün üye ülkeleri basın ve ifade özgürlüğünü güvence altına almakla yükümlü kıldığını hatırlatmama bu arada izin veriniz.

Yine anımsatmak isterim ki, Türkiye sivil yönetime döneli beş yıl geçmiştir.

Özellikle dikkatimize getirilen beş konu şunlardır:

1. Milliyet Gazetesi yazı işleri Müdürü *Eren Güvener* ve aynı gazetenin yazarı *Mehmet Ali Birand*'a karşı «Kürdistan İşçi Partisi» adı verilen kuruluşun lideriyle yapılan bir söyleşiyi kısmen yayımladıkları gerekçesiyle açılan dava.

2. Cumhuriyet Gazetesi Ankara Bürosu Şef Yardımcısı *Erbil Tuşalp* aleyhindeki dava.

3. 2000'e Doğru Dergisi Yazı işleri Müdürü *Fatma Yazıcı* aleyhine açılan çok sayıda soruşturma ve davalar.

4. Yeni Açılım Dergisi Yazı işleri Müdürü *Şefik Çalık*'ın mahkûmiyetleri.

5. Kendilerine «sosyalist basın» adını veren gruplar tarafından çıkarılan dergilere karşı süren baskılar.

Bu son konuda bugüne kadar verilen cezalar toplam 5000 yılı aşmıştır. Söz konusu öteki davalarda savcılık, ifade özgürlüğüne inananların kabul edemeyeceği, uzun süreli hapis cezaları talep etmektedir. Söz konusu yazı işleri müdürlerinin tümü mevcut basın yasaları çerçevesinde ve yalnızca görüşlerini açıkladıkları için yargılanmaktadır.

Yukarıda saydıklarımız, Türkiye'nin eskimiş basın kanunlarına ve ifade özgürlüğünü sınırlayan öteki kanunlarına dayandırılan çok sayıdaki baskıların yalnızca beş örneğidir.

Türkiye, Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvurmuştur. Ülkenizin basın yasaları ile ifade özgürlüğünü düzenleyen yasaları, topluluğa üye ülkelerin (ve diğer Batı Avrupa ülkelerinin) yasalarına ters düşmektedir. Zaman geçirmeksizin bu yasaları demokrasinin en temel ilkelerine uygun olarak köklü bir şekilde değiştirmenizi talep ediyoruz. Avrupa Demokratik kamuoyunu, AT'ye katılma çabalarınızı desteklemek ve Türkiye'yi topluluğun tam üyesi olarak kabul etmek konusunda ancak böylelikle ikna edebilirsiniz.»

Soru 68: 1980 - 1990 yıllarının korkunç bilançosu neleri içerir?

Yapılan araştırmalara göre 1980-1990 yılları arasında açılan basın davalarının sayısı 2.000'in üstünde olmuştur [2]. 3.000 gazeteci, yazar, sanatçı ve yayıncı sanık olarak yargılanmıştır.

Kapatılan gazete ve dergilerdeki yazıları nedeniyle yazı işleri müdürlerine toplam 5.000 yıldan fazla hapis cezası verilmiştir.

1980'den 1989'a kadar uzanan dönemde 850 yayın yasağı konmuştur. Bunların 440'ını Bakanlar Kurulunun, Basın Kanununun 31. maddesine dayanarak aldığı kararlar oluşturmuştur.

1984'ten sonra «Devletin güvenliğini zedeleyici yayın yapanlarla» ilgili davalar Devlet Güvenlik Mahkemelerinde görülmeye başlamıştır. Kuruldukları günden 1990'a kadar D.G.M. 'ler 300 yayın için toplatma kararı vermişlerdir. Bunların çoğu siyasal nitelikli dergiler için olmuştur. Bu süre içinde bölücülük ve komünizm propagandaları gerekçesiyle 30 derginin 225 sayısı toplatılmış ve açılan davalarda 2.000 yılı aşkın hapis cezaları istenmiştir. Bu cezaların çoğunluğu paraya çevrilirken bu olanakları bulamayan 2.000'e Doğru ve Yeni Çözüm dergilerinin sorumluları, savlara göre yurt dışına kaçmışlardır [3].

Türk basınının kara yılı 1990

Basın Konseyi'nin yayın organı *Özgür Basın* 1990 yılını şöyle anlatıyor :

"Türk Basını 1990'da alışılmış bir kara yıl daha yaşadı. 1990 içinde, birincisi silahlı sindirme, cinayet ve başıbozuk grupların taşlı sopalı saldırısı; ikincisi güvenlik birimlerinin ve bazı işgüzarların keyfi davranışı; üçüncüsü yasal görünümlü anayasa-dışı hukuksal baskı ve nihayet dördüncüsü dava açma, toplatma, basımevi kapatma, gazete merkezlerinde arama, gözaltı ve tutuklama, dövme, yayın durdurma türünden ağır baskılar, 1990 yılında Türk basınının gündelik meslek hastalıkları halinde sürüp gitti." [4]

Anka Ajansının bir haberine göre 1990 yılı içinde 49 gazete ve dergi hakkında 586 dava açıldı 363 ceza davası, 223 hukuk davası.

Ceza davaları : 302 gazeteci ve yazar hakkında toplam 2.814 yıl hapis istendi. Sadece Cumhurbaşkanına hakaretten 17 gazeteci hakkında dava açıldı.

Hukuk davaları 49 gazete ve dergi için 64 milyar 117 milyon para cezası öngörüldü. Tazminat davalarının hemen hemen tümü günlük gazetelere karşı açıldı.

Sabah gazetesi toplam 85 dava ile başı çekiyordu. Onu Tan (75 dava), Hürriyet (74), Milliyet (42), Güneş (32), Cumhuriyet (21), Tercüman (16), Milli Gazete (14), Zaman (9), ve Türkiye (5) izliyordu [5].

Yayın durdurma:

424 ve 425 sayılı Kanun hükmündeki kararnameler [6] çerçevesi içinde *2000'e Doğru* ve *Halk Gerçeği* dergilerinin yayını 26 Haziran'da durduruldu. Dergileri basan Ilıcak matbaası 10 gün süreyle kapatıldı. Bu kararnameler nedeniyle bazı sol dergiler, basımevi bulmakta güçlük çektikleri için yayınlarına uzun süre ara vermek zorunda kaldılar. *2000'e Doğru* 8 kez, *Nokta* 2 kez, *Yüzyıl* bir kez toplatıldı. Bu üç dergiye açılan 15 hukuk davasında toplam 536 milyon lira tazminat istendi.

Sol dergiler :

Basın davalarında sol siyasal dergiler önemli yer tuttu. 17 sol dergiye karşı 142 ceza davası açıldı. Bu dergilerde çalışan 101 gazeteci için 1894 yıl hapis cezası istendi. Bu dergiler 69 kez toplatıldı, çalışanlar gözaltına alındı.

İslamcı militan *Ak Doğuş* dergisine karşı 22 ceza davası açıldı. Dergide çalışan 30 kişi için toplam 249 yıl ceza istendi. Dergi 5 kez toplatıldı.

Dövme olayları :

İçişleri Bakanlığının genelgesine karşın polisle gazeteciler çeşitli kez karşı karşıya kaldılar. Basın Konseyine yansıyan bilgilere göre bu olaylarda polis memurları 30 gazeteciyi dövdüler, yaraladılar, fotoğraf makinelerini kırdılar, filmlerine el koydular.

Yıl içinde 90 gazeteci tutuklandı ya da gözaltına alındı. Açılan davalardan 18 gazeteci aklanarak çıktı [7].

Türkiye İnsan Hakları Vakfı da 1990 yılını «Basın İhlalleri Yılı» ilân etti.

Soru 69: Muzır Yasası hangi yasakları getirdi?

ANAP hükûmeti 1986'da basına yeni bir boyunduruk hazırlığına girişti. Çünkü tutucu çevreler gazete ve dergilerin açık saçık resimler yayınlamalarından yakınıyorlardı. Çare bulundu: Elde 1927'den kalma bir yasa vardı; küçükleri muzır neşriyattan koruma kanunu denen bu yasa 21 Haziran 1927'de kabul edilmiş, ondan sonra da hemen hemen hiç uygulanmamıştı; ANAP'ın hukukçuları bu yasayı ele alıp yeniden yazdılar. Tüm maddeler değiştirildi. Yasayı allayıp pullayıp Meclise getirdiler. Değişiklik tasarısı büyük gürültülere yol açtı. Eski yasada bu kanuna uymayanlara karşı 25 liradan 100 liraya kadar para cezaları öngörülmüştü. Bu cezalar 2 milyon liradan 10 milyon liraya ve bazı durumlarda 30 milyon liraya kadar çıkartıldı. Yazı ve resimlerin incelenmesi için Başbakanlık bünyesinde bir kurul oluşturuldu. Kurul üyelerinin Milli Güvenlik Kurulu üyelerinden, Adalet, İçişleri, Milli Eğitim, Kültür ve Sağlık bakanlıkları ve Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından seçilmeleri öngörüldü. Eski yasa bu işi Matbuat Cemiyeti üyelerine, Muallimlere, Himayeietfal Cemiyetine ve Talim Terbiye Dairesine bırakmıştı. Kurul yeni biçimiyle politik bir organ oluyordu. Muzır yasası böylece bir baskı yasasına dönüştü. Yasa 6 Mart 1986'da kabul edilerek yürürlüğe girdi. Sonra 11 Mayıs 1988'de bir daha değiştirilerek bugünkü biçimini aldı.

Savcılar bu yeni yasayı titizlikle uygulamaya başladılar. İlk yıl içinde yalnız İstanbul İkinci Asliye Ceza Mahkemesinde 7 yayın organına 31 ayrı davadan toplam 7 milyarlık para cezası verildi. Play Boy dergisi 11 davadan 3 milyar 855 milyon liraya mahkûm oldu [8]

Soru 70 : Terörle Mücadele Kanunu nedir, Demokratik kurallara uygun mudur?

Terörle Mücadele Kanunu 1991 Nisan'ında *Turgut Özal*'ın cumhurbaşkanlığı ve *Yıldırım Akbulut*'un başbakanlığı döneminde çıktı. O sıralar dikkatler Körfez Savaşma çekilmişti.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Nisanın ilk günlerinde Körfez Savaşının sona erdirilmesi konusunda bir karar almış ve çarpışmalar durmuştu. *Saddam Hüseyin* aynı günlerde Kuzey Irak'taki Kürtlere karşı bir saldırı eylemine girişmişti. Bu eylem, Fransa, Amerika ve İngiltere'nin ortak girişimleriyle durdurulduktan sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri Lüksemburg'da toplanarak Kuzey Irak'ta bir Kürt Koruma Bölgesinin oluşturulmasına karar verdiler. Amerika 10 Nisan'da *Provide Comfort* diye adlandırılan operasyonla Kuzey Irak'ta Kürt göçmenler konusunda müdahaleci bir rol oynamaya başladı.

İşte tam o günlerde Terörle Mücadele Kanunu tasarısı Meclis'e getirildi. Bu tasarı Ceza Kanununun 140 , 141, 142 ve 163'üncü maddelerinin

kaldırılmasını öngören tasarıyla birlikte Meclis'e sunulmuştu.

Bu 141. ve 412'inci maddeler 1936'da Ceza Kanununda değişiklik yapılarken Faşist İtalyan Ceza Kanunundan alınmış maddelerdi. (bkz. soru:38). Komünizmi önlemek amacıyla İtalyan Ceza Kanununda yer alan bu maddeler, sosyal bir sınıfın diğerleri üzerinde egemenliğini şiddet kullanarak kurmak, sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak, ya da ülke içinde kurulmuş ekonomik ve sosyal düzenleri şiddet kullanarak devirmek, yahut ülkenin siyasal ve hukuksal düzenini yıkmak için propaganda yapanların ve dernek kuranların cezalandırılmasını öngörüyordu.

1938'de yapılan bir yasa değişikliğinde «şiddet kullanma» öğesi kaldırıldı ve salt düşünce açıklaması suç sayıldı [9]

11 Nisan 1991'de Meclis işte bu maddeleri kaldırdı, ama bunun yanı sıra, kaldırılan maddeleri hiç aratmayacak olan Terörle Mücadele Kanununu kabul etti. *Halit Çelenk*'in belirttiği gibi "Düşünce suçları kalkıyor" diye sevinenlerin, bu sevinçleri gırtlaklarında kaldı. Terörle Mücadele Yasası bir yandan 141-142. maddeleri kaldırmış, ama öte yandan yeni bir düşünce suçu üretmişti: Yasanın 8. maddesi şöyledir:

«Hangi yöntem, maksat ve düşünceyle olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılamaz.»

Bu maddede belirtilen yazılı ve sözlü propaganda, basınla, radyo ve televizyonla, bülten ve afişlerle, bildirilerle, kasetlerle, toplantılarda yapılan konuşmalarla, verilen demeçlerle düşünce açıklanmasıdır.

«Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef almak» ne demektir? Bölgesel bir federasyon önerisi devletin bütünlüğünü bozmayı hedef almak demek olabilir. O halde bu konuda görüş belirtmek terör suçu sayılacaktır.

Demokratik rejimlerde bölücülük girişimleri ancak şiddet kullanılırsa suç sayılır, yoksa bu konuda görüş belirtmek ne Ceza Kanunlarının, ne de Basın Kanunlarının kapsamına girer. Ancak savaş durumlarında bu gibi olağanüstü önlemlerin alındığı görülmüştür. Fransa'da da Devletin bütünlüğüne karşı propaganda yapılmasına sömürgecilik çağında, Cezayir'in ya da Madagaskar'ın bağımsızlığı için yapılan girişimlerde rastlanmıştır, yoksa normal günlerde değil. Örneğin Bask'ların, Breton'ların ya da Korsikalıların bağımsızlığı için her zaman türlü yazılar yazılır ama bunlar Ceza Kanununun kapsamına girmez. Bunlar düpedüz düşünce ve anlatım özgürlüğü çerçevesinde ele alınır.

Kanunun Birinci maddesine göre «terör örgütü iki veya daha fazla kimsenin aynı amaç etrafında birleşmesiyle» meydana gelmiş sayılır.

Altıncı maddeye, göre «Terör örgütlerinin bildiri veya açıklamalarını basanlara... ağır para cezası verilir.»

«Terörle mücadelede görev almış kamu görevlilerinin hüviyetlerini açıklayanlar veya yayınlayanlar... ağır para cezasıyla cezalandırılır.»

Yedinci maddeye göre bu kanundaki suçu işleyen gazetelere «bir ay

önceki ortalama satış tutarının %90'ı kadar ağır para cezası verilir.»

Bu maddeler gazetecilerin çalışmalarını kısıtlayıcı nitelikte olduğu için hukukçular ve basın bu kanuna geniş tepki gösterdiler.

Soru 71: Olağanüstü Hal Bölgesinde 430 sayılı kararname nedir?

Milli Güvenlik konseyinin 25 Ekim 1983'te çıkardığı olağanüstü Hal Kanununun bazı maddeleri, 15 Aralık 1990'da 430 sayılı Kanun hükmünde kararname ile değiştirildi. Bu kanunun bazı maddeleri daha önce de birkaç kez (413, 421, 424 ve 425 sayılı kararnamelerle) değişikliğe uğramıştı. Ama 15 Aralık 1990'da *Turgut Özal*'ın cumhurbaşkanlığı ve *Yıldırım Akbulut*'un başbakanlığı döneminde yapılan değişiklik ötekileri de kendi kapsamına aldı.

Basında çok geniş tepkiler yaratan bu son kararnamenin, basın özgürlüğü ile ilgili maddelerinin getirdiği hükümler şunlar:

– Olağanüstü Hal Bölgesindeki etkinlikleri yanlış yansıtmak; gerçek dışı haber ve yayınlar yapmak suretiyle bölgedeki kamu düzeninin ciddi biçimde bozulmasına,

– ya da halkın heyecanlanmasına neden olacak,

– veya güvenlik kuvvetlerinin görevlerini yerine getirmelerini engelleyecek şekilde yayımlanan,

– Her türlü basılmış eser, kitap, dergi, gazete, broşür, afiş benzeri matbuatın basılmasını, çoğaltılmasını, yayınlanmasını ve dağıtılmasını,

– Bunlardan bölge dışında basılmış veya çoğaltılmış olanların bölgeye sokulmasını ve dağıtılmasını Olağanüstü Hal Bölge Valisi yasaklar veya izne bağlar.

– Yasaklanmış kitap, dergi, gazete, broşür, afiş ve benzeri matbuayı toplatır;

– Bu önlemlerin yetersiz kalması halinde Valinin önerisi üzerine İçişleri Bakanı bu yayımların, bölge içinde ya da dışında basılıp basılmadığına bakılmaksızın yayımların durdurulması için ihtarda bulunur. Yayın durdurulmazsa bunları basan matbaaları bir aya kadar kapatabilir (Madde 1).

– Bölgede görevli ve yetkililerin aldığı önlemler, yaptıkları uygulamalar ve kullandıkları yetkiler neden gösterilerek kendilerinin kişisel haklarına saldırı olursa... günlük gazeteler bir ay önceki ortalama satış tutarının % 75'i oranında tazminat ödemeye mahkûm edilirler;

– Görevli ve yetkililere karşı yazılı hakaret suçlarının gerçeğe aykırı yazı, haber, havadis, fotoğraf veya belge yayınlanması ya da her türlü olay ve belgelerin tahrif edilerek yayımlanması suretiyle işlenmesi halinde ilgili maddelerdeki cezalara ek olarak 100 milyon liradan 200 milyon liraya kadar ağır para cezası verilir (Madde 6).

Soru 72: 1991 yılında kaç gazete toplatıldı, kaç dava açıldı, kaç gazeteci saldırıya uğradı?

1991 yılının ilk yarısı *Yıldırım Akbulut*'un başbakanlığında geçti, beş ayı *Mesut Yılmaz*, son ayı da *Süleyman Demirel*'in.

Gazeteciler Cemiyetinin raporlarına göre ilk 11 aylık dönemde gazete ve gazeteciler için 73 dava açıldı. Davaların dökümünde Cumhurbaşkanı *Turgut Özal*'ın «Basına dava açma» rekorunu elinde bulundurduğu belirlendi. Nitekim *Özal*, Sepetçiler Kasrında, «Basın sayesinde zengin olduğunu ve bir milyar liraya yakın tazminat aldığını» açıkladı.

1991 yılında 77 gazete ve dergi toplatıldı. Toplatılmaya gerekçe çoğunlukla «Bölücülük ve sınıf farkı yaratma» oldu.

Bu konuda rekor *Yeni Ülke* gazetesi ile *2000'e Doğru* dergisi tarafından kırıldı. Haftalık *Yeni Ülke* gazetesinin 49 sayısından 19'u, Terörle Mücadele Kanununa aykırılıktan toplatıldı. Ayrıca haber ve yorumlar nedeniyle bu gazeteye 55 dava açıldı.

2000'e Doğru dergisi yayına başladığı 1987'den 1991'e kadar 116 kez yargı karşısına çıktı, 26 kez toplatıldı, 424 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname gereğince de sonunda süresiz kapatıldı. Derginin sorumlusu *Doğu Perinçek* hakkında 8 dava açıldı. Derginin yazı işleri müdürü hakkında ise 80'den çok dava açıldı.

Basın Konseyinin yaptığı araştırmaya göre de 1991'in 8 ayında 21 olayda 44 gazeteci saldırıya uğradı. Konseyin yaptığı açıklamaya göre 1989'da 24 olayda 48 gazeteci, 1990'da 27 olayda 54 gazeteci saldırıya uğramıştı. Saldırıların çoğu kamu görevlileri tarafından oluşturuldu. Kaymakam, savcı, seçim kurulu görevlileri ve hatta yargıçlar bu listede yer aldı.

Gazetecilerin durumu:

Ocak-Mart döneminde çeşitli gazetelerden 695 kişinin işine son verildi. Bunlardan 250'si Güneş, 385'i Günaydın, 42'si Milliyet, 18'i Hürriyet'te çalışıyordu.

Fotospor gazetesi Mart 1991'de 142 kişinin işine son verdi. Gazetenin İzmir ve Ankara bürolarında 100 kişi işten çıkartıldı.

Temmuz ayında Cumhuriyet 42, Tercüman 100, Eylül ayında Güneş gazetesi 59 kişiyi açıkta bıraktı. Böylece Ocak-Ekim döneminde işsiz kalan gazetecilerin ve görevlilerin sayısı 1841'e yükseldi [10].

Soru 73: 1992-1993 yıllarının karanlık bilançosu nedir?

Çağdaş Gazeteciler Derneğinin yayınladığı bir rapora göre 1992-1993

yılları 160 yıllık Basın tarihinin en karanlık dönemi olarak nitelendirilebilir [11]. Bu dönemde öldürülen gazeteci sayısı adeta rekor derecede artmış ve sayıları 19'a ulaşan «faili meçhul» cinayetlere kurban giden gazetecilerin sayısı ne yazık ki, bazı kamu görevlilerinin gözünde «militan» olarak kamuoyuna yansıtılmıştır.

Raporda bildirildiğine göre 1992'de, 12, ertesi yıl da 7 gazeteci saldırılar sonucu öldürülmüş, bunlardan 16'sının katilleri bulunamamıştır. Gazeteci cinayetlerinin aydınlatılmamasından basın sorumlu tutulmuştur. Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (FIJ)'nun Türkiye raporunu hazırlayan dört kişilik heyetin başkanı *Robert Bakker*, Türkiye'de, özellikle de Güneydoğu Anadolu bölgesindeki gazetecilik koşullarını Latin Amerika ülkeleri Peru, El Salvador ve Guatemala'daki koşullara benzetmiştir. Gazeteci cinayetleri konusundaki görüşlerini açıklayan *Bakker*, «Üç taraf var, demiştir : Devlet, PKK ve Hizbullah. Hizbullah'ın gazetecileri öldürdüğüne dair çok ciddi kuşkular vardır. Devletin gazeteci öldürdüğü konusunda bir bulgu yok, ancak öldürmediği konusunda da bir bulgu yoktur.»

Çağdaş Gazeteciler Derneğinin raporuna göre « Demokratikleşme vadiyle iktidara gelen *DYP-SHP koalisyon hükümetinin görev başında* olduğu bu dönemde düşünce ve basın özgürlüğüne yönelik baskılarda ancak askeri rejimlerde rastlanabilen uygulamalara gidilmiştir. Evrensel ve değişmez tanımına rağmen düşünce ve basın özgürlüğü kavramı çoğu kez siyasal tercihlere, olaylara, kişilere ve kurumlara göre değişik yorumlanmıştır.»

Raporda belirtildiğine göre 1992'de 111, ertesi yıl da 89 gazeteci gözaltına alınmış, 57 gazeteci tutuklanmış, 36 gazeteci hakkında açılan davalar sonucu 229 yıl 4 ay hapis, 16 gazeteci için 124 milyar para cezası, 17 gazeteci ve yayın organı için de 193 milyar 465 milyon lira tazminat istenmiştir.

Basın Konseyi'nin açıkladığına göre de Kasım 1991'den Mart 1993'e kadar geçen süre içinde 309 gazeteci saldırıya uğramıştır. Bu saldırıların 15'i silahlı, 3'ü bombalı olmuştur. Saldırıların 161'i gazeteciler görevleri başındayken yapılmıştır.

Ayrıca 34 gazete veya dergi bürosuna saldırı düzenlenmiştir. 134 gazeteci görev yaparken hakarete uğramış, 165 gazeteci gözaltına alınmış, 9 gazete bürosu çeşitli bahanelerle basılıp aranmış, 27 gazetecinin çektiği fotoğraf filmi, bir gazetecinin görüntü ve ses bandı elinden alınmış, 17 gazetecinin fotoğraf makinesi kırılmıştır [12].

30 Nisan - 5 Mayıs 1993 günlerinde de yalnız İstanbul'da beş günde 7 gazeteci polis saldırısına uğramış ve tartaklanarak dövülmüştür: Hürriyet'ten *Selami Öz* ve *Turgut Özen*, Milliyet'ten *Musa Ağacık*, Meydan'dan *Ümran Aras*, Türkiye'den *Mehmet Beytül*, Sabah'tan *Ahmet Uçar* ve Cumhuriyet'ten *Ahmet Şık* [13].

1992'de 13 yıl 8 aylık kesinleşen hapis cezalarına karşılık, 1993 içinde 93 gazeteci hakkında açılan davaların sonuçlanması üzerine 115 yıllık hapis cezası kesinleşmiştir.

Olağanüstü Hal Bölgesinde gazetecilik yapmanın koşulları tamamen kaldırılmış, bölgede şiddet eylemlerini sürdüren PKK uzun süre gazete ve ajans bürolarının faaliyetlerini durdurmuştur.

Düşünce ve Basın özgürlüğünü en çok Terörle Mücadele Kanunu etkilemiştir.

Sol, sosyalist ve İslâmcı basına yönelik baskılara medya tekelleri sessiz kalmış, hatta zaman zaman baskıları onaylamıştır.

İzzet Keser (23 Mart 1992), *Musa Anter* (20 Eylül 1992) ve *Uğur Mumcu* (24 Ocak 1993) da bu dönemde öldürülmüşlerdir.

Soru 74: Çetin Emeç'i neden öldürdüler?

Hürriyet gazetesi yönetim kurulu üyesi ve köşe yazarı *Çetin Emeç* 7 Mart 1990 sabahı Suadiye'de evinin önünde biri maskeli, silahlı iki kişinin açtığı yaylım ateşiyle, şoförü ile birlikte otomobillerinin içinde öldürüldü.

Çetin Emeç'e sıkılan kurşunlar Atatürkçü, laik, çağdaş ve Batı uygarlığına yönelmiş basına sıkılan kurşunlardı. Uzun yıllar *Çetin* gazetelerde yazı işleri müdürlüğü, genel yayın yönetmenliği ve genel koordinatörlük gibi görevler yapmış, yazılarıyla hiçbir çevrenin aşırı düşmanlığını çekmemiş bir kişiydi.

Sadun Tanju'nun anlatımıyla *Çetin Emeç* «sosyal ve siyasal hayatımızın başdöndürücü değişim ve gelişme sancıları içinde olaylara bakış ve değerlendirişleri ile yönetimi ve toplumu derinden etkiliyen çok yetenekli» bir gazeteciydi [14].

Emin Çölaşan da «Acaba niçin öldürülmüştü *Emeç*, diye soruyor. Katillerin amacı neydi? Toplumda ses getirmek için mi, görüşleri nedeniyle mi, yoksa başka nedenlerle mi?»

Belli olmadı.

Çetin Emeç'in hastaneye götürülürken yolda can vermesinden sonra gazetelere telefon eden bazı kişiler olayı «Türk-İslâm Komandoları» ve «Dev-Sol» örgütlerinin üstlendiğini söylediler.

Çetin Emeç'in öldürülmesinin basına, laik düzene ve demokrasiye yönelik sistemli ve planlı saldırılardan biri olduğu belirtildi. Basın meslek kuruluşları 7 Mart 1990'da bir açıklama yaparak Meclisi «terörün önlenmesinde ve arkasındaki karanlık güçlerin ortaya çıkartılmasında göreve» davet ettiler.

Çetin Emeç kimdi? 1935'te İstanbul'da doğan *Çetin* Son Posta gazetesinin sahibi ve başyazarı *Selim Ragıp Emeç*'in oğluydu. Galatasaray Lisesini ve İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra 1952'de Son Posta'da gazeteciliğe başladı. Babası İstanbul'da Demokrat Parti'de görevler almış ve milletvekili seçilmişti. Bu yüzden 27 Mayıs 1960'tan sonraki günlerde Yassıada'ya gönderildi, orada kör oldu ve 1970'te öldü.

Çetin Son Posta kapatıldıktan sonra Ses ve Hayat dergilerinde ve Hafta Sonu gazetesinde çalıştı. Sonra Milliyet'in genel yayın müdürlüğüne getirildi. Son görevi de Hürriyet'te genel koordinatörlüktü.

Soru 75: Turan Dursun neden öldürüldü?

Turan Dursun'a, ölümünden yaklaşık bir ay önce Cağaloğlu'nda rastlamıştım.

«Sıra bende, dedi, biliyorum beni de öldürecekler. Tehdit mektupları geliyor, ama yapacağım bir şey yok!»

Prof. Muammer Aksoy, Ocak 1990'da öldürülmüş, onu Martta *Çetin Emeç* izlemişti. *Turan Dursun* her gün şeriatçı çevrelerden gelen tehditler altında yaşamını sürdürüyordu.

4 Eylül 1990 günü Koşuyolu'ndaki evinden çıkmış bir markete gidiyordu. Katiller kendisini bekliyorlardı. Onu çapraz ateşe aldılar. Susturucu takılmış silahlarla 7 el ateş edildi ve *Turan Dursun* yere serildi. Cesedi bir saat yerde kaldı. Başından, ağzından kan boşanıyordu. Üzerine gazeteler örttüler. Ne acı bir görüntü, üzerine gazeteler örtülmüş bir gazeteci cesedi... Sokağa biriken meraklılar *Turan Hoca*'nın ölüsünü seyrediyorlardı. Sonra cesedi bir kamyonetin arkasına atarak Haydarpaşa Numune Hastanesine götürdüler. 13 yaşındaki bir çocuktan başka kimse silah seslerini duymamış ve saldırganları görmemişti [15].

Turan Hoca'nın cenazesi Ankara'da dinsel bir tören yapılmadan alkışlar arasında toprağa verildi.

Kimdi Turan Dursun? Turan Hoca vurulduğu zaman 56 yaşındaydı. Babası imammış, çocukluğunda din eğitimi görmüş, müftü olmuştu. Aydın bir kişiliği vardı, inançlarını yitirince müftülük yapamayacağını anladı, dinin ilahi değil, sosyal bir olay olduğunu görünce görevinden istifa etti. Yaşamını kazanmak için çöpçülük bile yapmaya razı oldu, iş bulamadı. Sonunda Ankara'da TRT'de radyo program yapımcılığı buldu, bir süre birlikte çalıştık, sonra ayrılmak zorunda kaldı. İstanbul'a gelip yerleşti. *2000'e Doğru* ve *Yüzyıl* dergisinde çalışıyordu. Ölümünden az önce Almanya'ya gitmeye hazırlanıyormuş, çağırmışlar, gidip konuşmalar yapacakmış. Ona bu olanağı tanımadılar.

Turan Dursun cinayetinden sonra basında onun hakkında çok yazı çıktı. İşte örnekler:

Uğur Mumcu: Türkiye, özellikle son 6-7 yıldır çeşitli terör örgütlerinin kolayca at oynatabildikleri bir alan olmuştur. *Turan Dursun*'u kimler öldürdü? Kimlerin öldürdüğü ad ad bilinmiyor. Belki katillerin kimlikleri hiç bilinmeyecek de! Ama İslam dinini eleştiren eski din adamını kimlerin, niçin öldürebilecekleri her halde biliniyor. (Cumhuriyet, 6.6.1990)

Ali Sirmen: İran Televizyonunun *Turan Dursun*'un ölümünü müjde verir gibi ilk haber olarak yayınlaması, olaydaki İran parmağı kuşkularını arttırıyor. (Cumhuriyet, 7.9.90)

Mustafa Ekmekçi: Almanya'daki gericilerin foyalarını ortaya çıkarmak için *Turan Dursun* gibi yürekli, bilgili biri gerekliydi. Yazık! (Cumhuriyet, 9.9.90)

Bekir Coşkun: Katillerin kimler olduğu belli değil. Ama Türkiye'yi şeriat düzenine karşı çıkan Atatürkçülerin öldürüldüğü bir ülke haline kimlerin getirdiği ortada. (Sabah, 7.9.90)

Yazgülü Aldoğan: Evet, infaz, çünkü *Turan Dursun* kimi çevrelerde yargılanmış, hüküm verilmiş, iş bir tek infaza kalmış. (Günaydın, 12.9.90)

İlhami Soysal: *Turan Dursun*'u, onun bilgisinden, aydınlıktan korkanlar öldürdü. Karanlığı sevenler, bulanık suda balık avlamayı sevenler. (Milliyet, 12.9.90)

Oktay Ekşi: *Turan Dursun* toplumun genellikle benimsediği değerleri sorgulayan bir yazardı. Kanaatlerine katılmak pek çoğumuz için imkansız denecek kadar zordu. Ama kanaatleri ifade etme hakkı onların içeriğinden daha da önemliydi ve korunmalıydı. (Özgür Basın, Ağustos, Eylül, Ekim 1990)

Talat Halman: Hainler kol gezmeye başladı yine. Fikri hür, vicdanı hür yazar *Turan Dursun* kahpece öldürüldü. (Milliyet, 10.9.90)

Soru 76: Uğur Mumcu nasıl öldürüldü?

Uğur Mumcu Cumhuriyet tarihinin en dürüst, en yürekli, en devrimci gazetecilerinden biriydi. Tüm meslek yaşamı Atatürk ilkelerinin ve laikliğin savunulması ve yolsuzlukların üzerine yürümekle geçti. Türkiye'nin tam bağımsızlığından yanaydı, özgürlükçüydü. Devleti ve milleti soyanların baş düşmanı oldu. Yobazların, hırsızların, vurguncuların karşısına dikildi. Din sömürücüleriyle savaştı, şeriatçıların boy hedefi oldu. Faili meçhul cinayetleri araştırmaktan hiç bıkmadı. Hiçbir partiye ve kişiye bağlanmadı ve ödün vermedi. *Behice Boran* ve *Mehmet Ali Aybar*'la yaptığı konuşmalar değerli birer belge oldu. Bunların yanı sıra Almanya'ya gidip şeriatçıların şeyhi *Cemalettin Kaplan*'la görüşmekten çekinmedi. Her toplantıya, panele, imza gününe katılmaktan korkmadı. Her imza gününde yüzlerce okuyucu ona ulaşabilmek için kuyruk yapıyordu. «Atatürkçüyüm, öyleyse vurun» diyerek alnı açık, başı dik yobazların üzerine yürüdü. İnsan haklarının savunucusuydu. Terörün karşısındaydı. «Araştırma gazeteciliği»nin en başarılı örneklerini vererek basında bir çığır açtı.

Uğur Mumcu bir kış günü, 24 Ocak 1993'te, saat 13 sıralarında eşi ile birlikte evden çıktı. İbni Sina hastanesinde bakım gören bir dostunu ziyaret edecekti. Eşini bekletip otomobiline bindi. Kontak anahtarını çevirir çevirmez olay yerinde can verdi. Cesedi, otomobilin parçalarıyla birlikte yaklaşık, 3,5 metre yükseklikteki parmaklıkları aşarak bitişikteki bahçeye fırladı.

Saldırıyı ilk önce «İslami Kurtuluş Örgütü» adına bazı kişiler üstlendi.

Sonra gazete ve televizyonları arayan başka kişiler, saldırının «İslami Büyük Doğuş Akıncılar Cephesi» (İBDAC) ile PKK adına yapıldığını söylediler.

Kimdi Uğur Mumcu? *Uğur* 22 Ağustos 1942'de Kırşehir'de doğmuştu. 1966'da Ankara Hukuk Fakültesini bitirdi. 1969-1972 yıllarında Ankara Üniversitesinde *Prof. Tahsin Bekir Balta*'nın yanında İdare Hukuku asistanı olarak çalıştı. Bir süre serbest avukatlık yaptı. 12 Mart 1971'de Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden *Uğur Alacakaptan* ile birlikte tutuklandı, 7 yıl hapse mahkûm oldu, Yargıtay'ın kararı bozması üzerine serbest bırakıldı. Askerliğini 1972-1974 yıllarında Ağrı Patnos'ta «Sakıncalı Piyade» olarak yaptı.

İlk yazılarını *Yön*'de yayımlayan *Mumcu* 1974'te gazeteciliğe başladı. *Türk Solu, Devrim* ve *Ant* dergilerine yazılar yazdı. Sonra *Anka* ajansında ve *Yeni Ortam* gazetelerinde çalıştı. 1975'te Cumhuriyet'e köşe yazarı oldu. *Gözlem* başlıklı köşesinde aralıksız 1991 Kasım'ına kadar yazdı. 6 Kasım 1991'de *İlhan Selçuk* ve yaklaşık 80 *Cumhuriyet* çalışanı ile birlikte gazeteden ayrıldı. Bir Süre *Milliyet*'te köşe yazarlığı yaptı. 8 Nisan 1992'de *Cumhuriyet*'teki yönetim değişikliği üzerine yeniden gazetesine döndü.

Mumcu 1979'da Türk Hukuk Kurumunun *Yılın Hukukçusu* ödülünü ve Çağdaş Gazeteciler Derneğinin *Yılın Gazetecisi* unvanını aldı. 1980-1982 ve 1983'te Gazeteciler Cemiyetinin inceleme ve röportaj dallarındaki ödüllerini kazandı. *Nokta* dergisi *Mumcu*'ya 1985'te *Yılın Demokrat Gazetecisi* ödülünü verdi [16].

DİPNOTLAR:

(1) Alpay Kabacalı, aynı kaynak.
(2) Ali Tevfik Berber, Cumhuriyet gazetesi, 24 Nisan 1990.
(3) Ali Tevfik Berber, aynı kaynak.
(4) Özgür Basın, Kasım-Aralık 1990.
(5) Bizim Gazete, Gazeteciler Cemiyeti, Şubat 1991.
(6) 424 sayılı ve 10 Mayıs 1990 tarihli Kararname ile 15 Aralık 1990'da yürürlükten kaldırıldı ve onun yerine 230 sayılı kararname yayınlandı.
(7) Özgür Basın Kasım - Aralık 1990.
(8) Alpay Kabacalı, aynı kitap, s. 231.
(9) Halit Çelenk, Laiklik ve Anti-terör yasası, Uğur Mumcu'ya armağan, ÇGD Yayınları 1994, s. 268-271.
(10) Cemil Özyıldırım, Bizim Gazete, Ocak 1992.
(11) Basın güncesi, ÇGD Yayınları, 1994, Ankara, s. 3-6.
(12) Özgür Basın, Mart 1993.
(13) Özgür Basın, Nisan 1993.
(14) Sadun Tanju, Çetin Emeç, Bir Basın Şehidinin Anatomisi, İzmir Belediyesi Kültür Yayınları, 1992.
(15) Özgür Basın, sayı 16-17-18, Ağustos-Eylül-Ekim 1990.
16) Uğur Mumcu'ya Armağan, Ç.G.D. Yayınları, Ankara, 1994.

X

GAZETELERİN ÖYKÜSÜ VE HOLDİNGLEŞMELER

Soru 77: İşadamları gazete patronluğuna nasıl yöneldiler? (Yeni Sabah ve Yeni İstanbul)

Son yıllarda iletişim sektöründe büyük yoğunlaşmalar oldu. Gazeteler, dergiler, dağıtım kuruluşları ve televizyonlar büyük holdinglerin yönetimine geçti.

1948'e kadar gazete patronları hep gazetecilikten yetişmiş kimselerdi. Genelde patron gazetenin başyazarı olurdu. Tanzimat'ta da, İstibdat'ta da, Meşrutiyet'te de durum aynıydı. *Mihran Efendi* gibi başyazar olmayan patronlar azınlıktaydı.

Cumhuriyet'in başlarından İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar patron-gazeteci geleneği sürdürüldü. Gazete sahipleri gazetecilikten yetişmiş kimselerdi. *Yunus Nadi* (Cumhuriyet), *Necmettin Sadak* (Akşam), *Zekeriya* ve *Sabiha Sertel, Halil Lütfü Dördüncü* (Tan), *Ahmet Emin Yalman* (Vatan), *Ali Naci Karacan* (Milliyet), *Cihat Baban* ve *Ziyat Ebüzziya* (Tasvir), *Hakkı Tarık* ve *Asım Us* (Vakit), *Cemalettin Saracoğlu* (Yeni Sabah), *Selim Ragıp Emeç* (Son Posta), *Etem İzzet Benice* (Son Telgraf), *Faruk Gürtunca* (Hergün), *Şevket Bilgin* (Yeni Asır), *Sedat Simavi* (Hürriyet), *Falih Rıfkı Atay* (Dünya) patron-gazetecilerin son örnekleri oldu.

1948-1950 yıllarında işadamları basınla ilgilenmeye başladılar ve Babıâli'de yeni bir dönem başladı.

1)*Yeni Sabah*:

1948 yılında bu yeni dönemi başlatan kişi *Safa Kılıçlıoğlu* olmuştur. Bu gazete, *Kılıçlıoğlu* Yeni Sabah'ı satın almadan önce de vardı. Yeni Sabah'ı, 1938'de *Peyami Safa*'nın kardeşi *İlhami Safa* kurmuş ve gazeteye ortak olarak da *Cemalettin Saracoğlu*'nu almıştı. Gazetenin başyazılarını *Hüseyin Cahit Yalçın* yazıyor ve yazı başına 10 lira alıyordu [1]. *İlhami*

Safa bir yıl sonra hisselerini *C. Saracoğlu*'na devrederek çekildi; başyazıları *C. Saracoğlu* yazmaya başladı. Kadro genişletildi, *Ulunay, Kadircan Kaflı, Sabri Esat Siyavuşgil, Şükrü Baban* kadroya girdi.

Ama bir süre sonra *Cemalettin Saracoğlu* gazeteden bıktı ve Eylül 1948'de Yeni Sabah'ı *Safa Kılıçlıoğlu* adında bir işadamına sattı. *Kılıçlıoğlu* önceleri Adalet Mensucat Fabrikasında yöneticilik yapmış, sonra fabrikadan ayrılarak Sultanhamam'da bir mağaza açmış ve Bomonti'de bir fabrika kurmuştu. Onları satarak elde ettiği parayla gazetenin yönetimini eline aldı [2]. Gazete hamle üzerine hamle yaparak bir süre sonra o dönemin en yüksek tirajlı gazetesi Hürriyet'le yarışmaya yöneldi. *Safa Kılıçlıoğlu* Demokrat Parti yöneticileriyle ve özellikle *Adnan Menderes*'le çok yakın ilişkiler içindeydi, hükûmetten destek görüyordu.

Yeni Sabah 1955'te tiraj bakımından Hürriyet'ten sonra Türkiye'nin ikinci gazetesi durumundaydı. Gazeteyi uzun zaman *Osman Karaca* yönetti, sonra *Oğuz Akkan* ve son olarak *Nezih Demirkent. Müşerref Hekimoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, Ulunay, Siyavuşgil, Ratıp Tahir, Altan Erbulak, Oğuz Aral, Esin Talu, Ali Oraloğlu* uzun süre kadroda yer aldılar.

Esat Mahmut Karakurt'un «Moskova ve Kutuplar dahil bütün dünya ülkeleri dizisi» Kasım 1953'te Yeni Sabah'la Vatan, Milliyet ve Dünya arasında büyük polemiklere yol açtı. Diziyi ilân eden afişlerdeki Moskova sözcüğü tutucu ve milliyetçi çevreleri kızdırdı. *Karkurt*'un «Erikler Çiçek Açtı» adlı romanı da gazeteye büyük tiraj kazandırdı.

Safa Kılıçlıoğlu 27 Mayıs devriminden sonraki olaylardan çok etkilenmişti. «Fikir İşçileri Kanunu» diye adlandırılan «Basın mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar» Kanununun 4 Ocak 1961'de 212 sayılı kanunla değiştirilmesine büyük tepki gösterdi. Bu kanun işverenlere yeni yükümlülükler getiriyordu. Basın İlân Kurumunun kurulmasını öngören ve 2 Ocak 1961'de yayınlanan 195 sayılı kanunu da *Kılıçlıoğlu* çok kötü karşılamış ve «Bu kanunlardan sonra artık Türkiye'de gazetecilik yapılamaz» demişti. 10 Ocak 1961'de gazete patronlarının üç gün gazete çıkartmamalarında *Kılıçlıoğlu* baş rolü oynamıştı.

Sonunda *Kılıçlıoğlu* bu işlerden bıktı ve 30 Haziran 1964'te gazetesini kapattı. *Kılıçlıoğlu* Yeni Sabah'ın kapanışını şöyle anlatır: «O tarihlerde Türkiye'nin hiçbir müessesesinde -AP ve AA dahil- telex ve telefoto yoktu. Yeni Sabah dünyanın en modern aletleriyle çalışıyordu. Gazete kapandığında Türkiye'de alıcısı hiçbir gazetede bulunmadığından, telex ve telefotoyu Tahran'a sattık. 30 Haziran 1964 günü, yani gazetenin tatil edildiği gün, bütün arkadaşlarla kucaklaşarak gözyaşları arasında veda ettik. O güne kadar Türkiye'de kapanmış da çalışanlarına muntazam kıdem tazminatı vermiş hiçbir gazete yokken biz kıdem tazminatlarını kuruşuna kadar ödedik»[3]

Gazete kapandıktan sonra *Safa Kılıçlıoğlu* haftalık *Meydan* dergisini çıkardı, sonra da *Hakkı Devrim* ve *Nezihe Araz*'la birlikte *Meydan Larousse*'u yayımladı.

2) *Yeni İstanbul:*

Babıâli'ye meslek dışından gelen ikinci patron *Habib Edip Törehan* oldu. *Törehan* Mülkiyeyi bitirdikten sonra bir süre öğretim üyeliği yapmış, sonra Almanya'ya giderek orada büyük paralar kazanmıştı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da Almanya'da işlerini çok iyi yürütmüştü. *Törehan* 1949'da İstanbul'da büyük bir gazete kurma hazırlıklarına girişti. Çıkartacağı gazete seçkinlere seslenen ciddi bir gazete olacaktı. *Törehan* Babıâli'yi dışlayarak matbaasını Tünel'de yaptırdığı bir binaya yerleştirdi. Öteki gazetelerden de değişik olarak Yeni İstanbul'u mavi bir başlıkla yayımladı. *M. Nermi, Fikret Adil, Muzaffer Soysal, Reşat Nuri Darago* ve *Hüseyin Avni Şanda*'yı kadroya aldı. Ankara muhabirliğine *Mehmed Kemal Kurşunluoğlu*'nu getirdi.

Abdi İpekçi Beyoğlu muhabiri olarak çalışıyor, yabancılarla röportajlar yapıyordu. *Bedii Faik* ve *Falih Rıfkı Atay* da bir süre Yeni İstanbul'da yazdılar. *Ömer Sami Coşar* da A.A., Cumhuriyet ve Milliyet'ten sonra Yeni İstanbul'da görev aldı. Gazete hiçbir zaman okuyuculardan ilgi görmedi ve renksiz bir gazete olarak yayınını sürdürdü.

50'li yılların sonlarında *Habib Edip Törehan* gazeteyi, o zamana kadar basında adı sadece müteahhit olarak duyulmuş olan *Kemal Uzan*'a sattı. Matbaa Cağaloğluna taşındı. Gazetenin yayınları üniversite çevrelerinde tepki yaratıyordu, gençler birkaç kez gazetenin önünde gösteri yaptılar. Yeni İstanbul bir süre sonra kapandı.

Soru 78: Akşam nereden nereye geldi?

Basın dışından Babıâli'ye giren üçüncü işadamı armatör *Malik Yolaç* oldu. *Yolaç* İstanbul'da varlıklı bir aileden geliyordu. Galatasaray'ı bitirdikten sonra önce tütün ticareti yapmış, sonra Haliç'te yağ ve tahin fabrikası açmış, yapı işlerine girmiş, daha sonra da armatör olmuştu. *Malik* « Dişli bir yakınımız olmadığından bizi koruyacak bir güce ihtiyaç duydum ve işte o zaman gazete sahibi olmayı kafama koydum. Bunun yanlış bir düşünce olduğunu anladım, ama artık çok geçti.» demiştir [4].

1918'de kurulmuş olan Akşam 50'li yıllarda parasal nedenlerle yeni teknolojilere ayak uyduramıyor ve kadrosunu genişletemiyordu. *Necmettin Sadak* 1953'te ölmüş, gazetenin hisselerinin çoğunu elinde bulunduran ve 39 yıl Akşam'ı yönetmiş olan *Kâzım Şinasi Dersan*'ın artık yeni yatırımlar yapacak gücü kalmamıştı. *Malik Yolaç*, Akşam'ın yazı işleri müdürü *Hıfzı Topuz*'un önerisi ve aracılığıyla *Kâzım Şinasi* ile ilişki kurdu ve 1957 Mart'ında gazeteyi satın aldı.

Hıfzı Topuz yeni bir kadro hazırladı. Akşam'ın emektar yazarlarından *Vâ-Nû, Müşerref Hekimoğlu, Ferruh Doğan, İzzet Sedes* ve *Turhan Aytul* Akşam'a geçti. Kuruluşundan beri öğle saatlerinde çıkan Akşam sabah

gazetesi oldu ve değişik içeriğiyle Haziran 1957'de yeni yayın dönemini başlattı.

Malik Yolaç kısa bir süre sonra gazeteyi doğrudan yönetmeye kalkınca *Hıfzı Topuz* yayın müdürlüğünden ayrıldı. *Şevket Rado, Cemal Refik, Turhan Aytul, İzzet Sedes, Ferruh Doğan* ve *Vâ-Nû* da yeni koşullara uyamayarak gazeteden çekildiler. *Yolaç* yeni bir kadro oluşturdu. *Osman Karaca*'yı yazı işleri müdürlüğüne getirdi. Daha sonraları bu görevi *İlhan Turalı, Oğuz Akkan, Doğan Özgüden* ve *Doğan Koloğlu* üstlendi. *Celâlettin Çetin* istihbarat şefi oldu, *Nehar Tüblek* gazeteye alındı. *Aziz Nesin* de 1959'da Akşam'a geçti. Gazete her ay yeni hamleler yapıyordu. *Çetin Altan* solculuğu tanımlayan en parlak yazılarını Akşam'da yazıyordu, *Fethi Naci*'nin ve *İlhami Soysal*'ın yazıları da büyük yankılar uyandırıyordu.

27 Mayıs 1960'da Akşam kapatılmış durumdaydı. *Malik Yolaç* o dönemde Adalet Partisinin kurucusu *Ragıp Gümüşpala* ile ilişki kurdu. Bunun sonucu olarak da Ekim 1961 seçimlerinde İstanbul'dan AP listesinden bağımsız aday gösterildi ve seçildi. Aralık 1963'te *İsmet İnönü*'nün kurduğu Üçüncü CHP-Bağımsızlar koalisyon hükûmetinde *-Metin Toker*'in desteğiyle- Gençlik ve Spor bakanlığına getirildi.

Akşam 1962'de Ankara'da basılan ilk İstanbul gazetesi oldu. *Yolaç* ertesi yıl İzmir'de de Akşam'ı basmaya başladı ama, *Dinç Bilgin*'in bayileri örgütleyerek direnmesi üzerine, İzmir baskısı tutmadı [5]. Yurt dışında baskı işini de ilk Akşam başlattı.

Akşam o yıllarda *Talât Aydemir* ve *Prenses Süreyya*'nın anılarıyla önemli tiraj aldı. «Her okuyucuya ikramiye» kampanyasıyla da lotaryacılığın ilk örneklerini verdi.

Tirajı 200 bine ulaşan Akşam 1965'te çöküşe geçti. Gazetenin masrafları artmış ve yazarların sol eğilimleri yüzünden reklam gelirleri azalmıştı. *Yolaç* parasal güçlükler nedeniyle de teknolojik gelişmelere ayak uyduramıyordu. Sonunda 1971'de Akşam'ı Türk-İş'e satmak zorunda kaldı. Türk-İş ancak bir yıl dayanabildi ve gazeteyi başkasına devretti. Akşam bir süre de bayilere dağıtılmadan resmî ilân alan bir gazete olarak yayınlandı ve 9 Ocak 1982'de son sayısını yayınlayarak kapandı.

1994'te Akşam adıyla yeni bir gazete çıkartıldı. *Mehmet Ali Ilıcak*'ın yayınladığı bu gazetenin eski Akşam'la adından başka hiçbir benzerliği yoktu. Akşam'ın «Her okuyucuya televizyon veriyoruz» diye başlattığı kampanya, sonradan gazete fiyatının aşırı ölçüde artırılması nedeniyle büyük gürültüler yarattı.

Soru 79: Başarısız holding girişimleri hangileridir? (Tercüman, Güneş, Asil Nadir grubu)

1) *Tercüman:*

Tercüman 1954'te üç işadamının girişimiyle çıkartıldı: *Semih Tanca, Cemal Hünalp* ve *İzzet Oruz*. İşadamı *Semih Tanca* Beyoğlu'nda Tanca kundura mağazasının sahibiydi. Kadroya *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kadircan Kaflı, Semih Tuğrul, Haldun Taner, Murat Sertoğlu* gibi yazarları aldı. Dinsel tefrikalarla gazetenin tirajı 160 bine ulaştı. Gazete daha sonra madenci *Cemal Hünalp*'ın eline geçti. O da gazeteyi Vatan'da hissesi olan *Nihat Karaveli*'ye 500 bin liraya sattı. Ama *Nihat Karaveli* de gazeteyi sürdüremedi ve Temmuz 1961'de Tercüman'ı *Ragıp Kutman* adında bir işadamına 50 bin liraya devretti [6].

Ragıp Kutman, imzasını güçlükle atan bir ticaret adamıydı. Önceleri Tophane'de hurda ticareti yapmış, sonra bir kömür ocağına sahip olarak işini genişletmişti. Basınla uzaktan yakından hiçbir ilişkisi yoktu. Gazeteyi sıçrama noktası olarak kullanmak niyetindeydi.

27 Mayıs devriminden sonra Tercüman'da çalışanlar patrona başkaldırdılar. Yedi-sekiz aylık bir direnişten sonra gazetede çalışanlar Sıkıyönetim Komutanlığından bir binbaşıyı gazeteye çağırarak durumu anlattılar [7] Binbaşı gazetecilere hak verdi ve gazete çalışanların yönetimine geçti.

O sırada gazeteciler kendilerine destek olacak birini arıyorlardı, *Kemal Ilıcak*'ı buldular. *Ilıcak* o yıllarda Esnaf derneklerinin sahibi olduğu Türkiye Birlik adlı haftalık gazetesini çıkarıyordu. 30 bin liraya gazeteyi satın aldı.

Tercüman önce Adalet Partisinin, sonra da Doğru Yol Partisinin ve özellikle *Süleyman Demirel*'in yayın organı oldu.

Kemal Ilıcak, kısa dönemde işlerini büyüterek önemli bir işadamı oldu. 1989'da «Basında Tekelleşmeler» konusunda yaptığımız bir araştırmada Tercüman grubunu oluşturan ortaklıkları şöyle sıralamıştık [8]:

- Tercüman Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.
- Mistaş Mümessillik İhracat ve İthalat A.Ş. (Elektronik ve Telekomünikasyon)
- Meriç Tekstil A.Ş., Tarımsan, Ter-Oto, Tercüman Motorlu Araçlar, Kervan Kitapçılık, Termos Tercüman, Mesken Sarayı, Martaş, Mor-Su Sanayi ürünleri, Saba Kırklar Otomobilcilik, Ansiklopedi yayınları...

Tercüman gazetesi milliyetçi ve muhafazakâr yayınlarıyla büyük tiraj sağlıyordu. Bir ara tirajı 300 binin üstüne yükseldi. Ama, gazetenin SSK'ya borçları da 8,5 milyar lirayı aşıyordu [9]. 1993 başlarında "*İlksan*

olayı" denen bir yolsuzluk olayı ortaya çıktı, Tercüman'a ait 6,5 milyon metrekare bir arsanın aşırı bir fiyatla ilköğretim sendikasına satıldığı anlaşılmıştı. Bu satışın kötü durumda olan Tercüman'ı kurtarmak amacıyla yapıldığı öne sürülüyordu. Tam o sırada bir tansiyon krizi geçiren *Kemal Ilıcak* 9 Nisan 1993'te Ankara Hacettepe hastanesinde öldü. Gazete de bir süre sonra kapandı. *Ilıcak*'ın 30 yıllık bir holding girişimi böylece sona ermiş oluyordu.

2) *Güneş Gazetesi:*

Güneş 19 Şubat 1982'de işadamı *Ömer Çavuşoğlu* ve *Ahmet Kozanoğlu* ile gazeteci *Güneri Cıvaoğlu* tarafından kuruldu. Yayın yönetmenliğini *Güneri Cıvaoğlu* yapıyordu. Büyük reklam kampanyası ile gazetenin tirajı kısa zamanda yükseldi. Hisse senetlerinin el değiştirmesi sonucu gazetenin imtiyazı 1 Ocak 1984'te işadamı *Mehmet Ali Yılmaz*'ın eline geçti, kadroda değişiklikler oldu ve *Mehmet Barlas* genel yayın yönetmenliğine getirildi. *Mehmet Ali Yılmaz* milletvekili seçildi, bakanlık yaptı. Gazete patronluğunun bu aşamalarda katkısı olduğu belliydi.

Bir süre sonra *Barlas* gazeteden ayrıldı, onun yerini *Metin Münir*, daha sonrada *Uluç Gürkan* aldı.

Bu arada *Mehmet Ali Yılmaz* gazeteyi 80 milyon dolara *Asil Nadir*'e sattı [10]. Onun da 1991'de mali bunalımlara düşmesi üzerine gazete Nisan 1992'de kapandı.

Böylece *Güneş*'in iki kez holdingleşme deneyimi fiyasko ile sonuçlanmış oldu.

Sonunda *Güneş* 6 Mart 1992'de yayınına süresiz ara verdiğini açıkladı. Gazetede çalışan 263 kişi kendilerine önceden haber verilmediği için gazeteden bir süre ayrılmadılar. Kapatılırken 217 milyon lira borcu bulunduğu için gazetenin elektrikleri de kesilmişti [11].

3) *Asil Nadir Grubu (1988-1991 Günaydın, Tan, Güneş):*

Kıbrıslı işadamı ve Londra'da kurulmuş Polly Peck'in patronu *Asil Nadir* 1988'de Türkiye'de bazı gazeteleri satın almaya kalktı. Önce *Haldun Simavi*'nin elindeki Veb grubu ile Tan ve Günaydın gazetelerini ve Gelişim grubunu 43 buçuk milyar liraya satın aldı, sonra da Güneş'i. Böylece Türk basınında % 30'u aşan bir pazar payına sahip oldu. Günlük üç gazete, 5 dergi, bir ekonomik haber bülteni ve modern bir matbaa *Asil Nadir* grubunca yönetiliyordu.

Asil Nadir bunların yanı sıra Fransa'da *Gökşin Sipahioğlu*'nun kurduğu SIPA Press fotoğraf ajansını da ele geçirdi. Ama anlaşmaya göre vermesi gereken 30 milyon Frankı ödeyemediği için SIPA'yı bırakmak zorunda kaldı.

Asil Nadir'in parlak dönemi 1991'de Londra'daki işlerinin bozulması üzerine sona erdi. Günaydın ve Tan gazetelerinde çalışanlar 8 aylık maaş,

ikramiye ve yaklaşık 50 milyar tutarında kıdem tazminatını alamadıkları için direnişe geçtiler. İcra'ya başvuruldu. Günaydın'da çalışanlar yönetime el koyarak Yeni Günaydın'ı ve Süper Tan'ı çıkardılar. Gazeteleri önce *Mustafa Süzer*, sonra *Selahattin Beyazıt*, daha sonra da *Ahmet Özal* satın almak istedi, anlaşamadılar. Haziran 1993'te her iki gazeteyi de *Kutman Yayıncılık* A.Ş. Yönetim Kurulu başkanı *Bekir Kutmangil* adında genç bir işadamı satın aldı. *Kutmangil* bir süre sonra vurularak öldürüldü.

Soru 80: Milliyet nereden nereye geldi ve nasıl holdingleşti?

3 Mayıs 1950'de kurulan Milliyet'in sahibi ve başyazarı *Ali Naci Karacan*'dı (Bkz. Soru 45). *Bedii Faik* küçük fıkralar yazıyordu. Eski gazetecilerden ve Yarın'ın kurucusu *Arif Oruç*, *Ayhan* takma adıyla gazetede bir roman yayımlamaya başladı. Kadroda kimler yoktu ki? *Fatin Fuat, Necdet Baytok, Faruk Demirtaş, Bedirhan Çınar, Fasih İnal, Mişel Perlman, Sacit Öget, Nurettin Demirkol, Kadri Kayabal, Halit Kıvanç, Ali İhsan Göğüş, Yılmaz Çetiner, Mahmut Erhan, Turhan Aytul, Nizamettin Nazif, Tarık Buğra* ve *Refik Halit*.

Dört yıl sonra da kadroya yazı işleri müdürü olarak *Abdi İpekçi* katıldı. *Abdi*'nin gazeteye girmesi yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Aynı dönemde *Peyami Safa, Ulunay* ve *Ercüment Ekrem Talu* da gazetede yazmaya başladılar. *Ulunay* 1953'ten 1968'de ölümüne kadar sürekli olarak Milliyet'te yazdı. *Bedri Koraman* da kadroya girdi.

Abdi İpekçi 1954'te yeni bir kadro oluşturarak *Hasan Yılmaer* ve *Turhan Aytul*'la çalışmaya yöneldi. Spor kadrosunun başına *Namık Sevik*'i getirdi; *Necmi Tanyolaç, Halit Kıvanç, Babür Ardahan, Kahraman Bapçum* spor servisini oluşturuyorlardı. *Gündüz Kılıç, Şükrü Gülesin, Eşfak Aykaç* ve *Turgay* da spor sayfasını doldurdular. *Turhan Selçuk* da *Abdi*'nin çağrısı üzerine Yeni İstanbul'dan ayrılarak Milliyet'e geçti.

Ali Naci Karacan 6 Temmuz 1955'te ölünce oğlu *Ercüment Karacan* gazetenin patronu oldu. *Abdi İpekçi* ile *Ercüment* çok iyi anlaşıyorlardı, çalışmalar hiç aksamadı. *Çetin Altan* Haziran 1955'te Akşam'dan ayrılarak *Peyami Safa*'nın Milliyet'teki köşesini doldurdu. *İlhami Soysal* da Ankara Bürosunun başına geçti.

O yıllarda Vatan'dan ayrılan *Ali Gevgilili* gazeteye sürekli yazılar yazıyordu. *Hasan Pulur* Mart 1958'de Akşam'dan ayrılarak Milliyet'e geçti ve «Olaylar ve İnsanlar» köşesine yeni bir canlılık kazandırdı.

Yine aynı dönemde *Nail Güreli, Doğan Heper, Sami Kohen, Halit Çapın* ve *Mete Akyol* da yazı işleri kadrosunda yer aldılar. Gazetenin tirajı 27 Mayıs 1960'tan sonra 150 bine yükseldi. Gazete artık Molla Fenari sokağındaki binasına sığmıyordu. Milliyet Nuruosmaniye caddesinde yapılan yeni bir binaya taşındı.

O arada köşe yazarlarının kadrosunda bazı değişiklikler oldu, *Refik Erduran, Bülent Ecevit, Kemal Bisalman, Metin Toker, Mümtaz Soysal,*

Burhan Felek, Örsan Öymen ve *Zeynep Oral* belirli sürelerle gazetede yazmaya başladılar. 23 Şubat 1965'te *Çetin Altan* sessizce gazeteden ayrılarak Akşam'a döndü. Milliyet'in tirajı o günlerde 260 bine yükselmişti.

Talat Halman 1969 Şubat'ında Milliyet'e girdi. *Bedri Koraman* da o günlerde Milliyet'te *Turhan Selçuk*'un yerine çizmeye başladı. Aynı dönemde gazetede *İsmail Cem*'in de yazıları çıkıyordu. *Mustafa Ekmekçi* de Ankara bürosunda çalışıyordu.

1 Şubat 1979'da *Abdi*'nin karanlık bir suikaste kurban gitmesinden sonra bir süre gazeteyi *Turhan Aytul* yönetti. Gazete yine ayakta duruyordu ama *Ercüment Karacan* artık bu işlerden bıkmıştı.

Gazetenin 8 Ekim 1979 tarihli sayısında ilk kez Milliyet'in yeni yönetim kurulunun adları yayınlandı. Kurulun başkanlığını *Milliyet Holding* Yönetim Kurulu başkanı *Ercüment Karacan*'ın yapacağı Milliyet yönetim kurulu şöyle oluşmuştu:

> *Turhan Aytul, Bülent Çorapçı* (işadamı), *Nurettin Demirkol, Aydın Doğan* (Sanayici), *Ali Gevgilili, Osman Karaca* (Yayımcı), *Filiz Ofluoğlu* (işletmeci) *Yekta Okur, Haydar Öz* ve *Orhan Tokatlı.*

Milliyet'in 6 Ekim 1980 tarihli sayısında «Milliyet'ten Mektup» sütununda «Bir yıldan beri Milliyet Gazetecilik A.Ş.'nin büyük hissedarı olan başarılı işadamı *Aydın Doğan*'ın şirket adına gazetenin sahibi olduğu» ilân ediliyordu. Bu ilân Milliyet'te yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 1 Haziran 1981'de *Ercüment Karacan*'ın adı künyeden silindi ve *Aydın Doğan* tek başına kaldı [12].

Aydın Doğan

1936'da Gümüşhane'nin Kelkit kasabasında doğan *Aydın Doğan* Erzincan lisesini ve Yüksek İktisat ve Ticaret Okulunu bitirdikten sonra 1958'de İstanbul'da iş hayatına atılmıştı. Önce taşımacılık, müteahhitlik, otomobil, kamyon ve traktör bayiliği yaptı, sonra 1970'te Tekirdağ'da bir fabrika kurdu. 1975'te otobüs karoseri işlerine girişti. Koç Grubu otomotiv bölümünde bayilik yaparak işlerini geliştirdi. Koç grubunun yöneticisi *İnan Kıraç*'la dost oldu. *Ercüment Karacan*'ın Milliyet'i satacağını duyunca *İnan Kıraç* aracılığıyla *Karacan*'la tanıştı. Önce hisselerin % 75'ini satın aldı, bir yıl sonra da (Ekim 1980'de) tümünü.

Bu arada gazetenin yöneticileri arasında zaman zaman önemli değişiklikler oldu. *Abdi*'den sonra *Ali Gevgilili* başyazar oldu, bir ara *Güngör Uras* gazetede etkin bir rol oynadı, sonra *Tarhan Erdem* genel koordinatör oldu, *Çetin Altan* gazeteden ayrıldı (Temmuz 1982), *Altan Öymen* ön plana geçti, *Doğan Heper, Mehmet Ali Birand, Mehmet Barlas, Çetin Emeç* de (1984-1985) belirli dönemlerde gazeteye yön verdiler. *Melih Aşık*'ın "Açık Pencere"si ilk kez Ocak 1986'da gazetede yer aldı. *Emin Çölaşan* da yazılarını o yıllarda Milliyet'te yayınladı. *Yalçın Doğan, Yur-*

dakul Fincancı, Ali Sirmen ve *Oktay Akbal* da Milliyet'e katıldı.

1984'ten sonra gazete büyük promosyon kampanyalarına girişti. Önce buz dolabı, çamaşır makinesi, fırın, elektrikli süpürge, traktör, sonra minibüs, otomobil, müzik setleri, televizyon, ev, arsa, kitap ve ansiklopediler dağıtıldı.

Ercüment Karacan gazeteyi sattıktan sonra yurt dışına yerleşti. *Hasan Yılmaer*'in anlattığına göre *Ercüment Karacan*, *Abdi*'nin öldürülmesinden sonra «komünistler gelecek elimden malımı alacaklar» diye bir korkuya kapılmıştı. *Mehmet Ali Birand*'ın belirttiğine göre de *Ercüment* «Bıktım bu memleketten,» diyor, Semiramis Hanım da kendisini dışarda yaşamaya zorluyordu [13].

11 Ekim 1989'da Milliyet *Ercüment Karacan*'ın Los.Angeles'ta öldüğü haberini yayınladı.

Doğuş Holding Doğan Şirketler Grubu

Aydın Doğan Milliyet'i aldıktan sonra büyük bir şirketler grubu ve topluluğunu kurdu. Hürriyet Holding'in önce % 37,5'ine sahip oldu, sonra da, Haziran 1994'te, %70'ine.

1996'da Doğan Şirketler grubu şu şirketlerden oluşuyor:

- Milliyet Gazetecilik
- Milliyet Yayın
- Gerçek Yayıncılık
- A D yayıncılık
- Kanal D
- Hürriyet Holding

Bu kuruluşlar şu yayın organlarını ve araçlarını ellerinde bulunduruyorlar: Milliyet, Hürriyet, Meydan Gazetesi, Posta Gazetesi, Capital, Milliyet Sanat, Atlas ve çeşitli dergiler, Spor, Ekonomist, Hürriyet TV Program, Hür Radyo, Milliyet Verlangs und Handel, Yaysat, Hür Basın Yayın, Hür Ofset, Doğan Media Center (Açılışı 7 Ekim 1993).

İletişim dışındaki başlıca kuruluşlar da şunlar:

T. Dış Ticaret Bankası, Alternatif Bank, Doğan Otomobilcilik, Mil-Pa, Ray Sigorta, Otokar, Ticaret Sigorta, Hür İthalat, Hür-Ok, Aks TV, Pan Turizm, Milta.

Doğuş İnşaat Grubu, Doğuş Mali Kurumları, Doğuş Turizm Grubu, Doğuş Hava Taşımacılığı, Doğuş Sanayi Grubu, Doğuş Ticaret ve Pazarlama Grubu, Doğuş Yurtdışı Kuruluşları vb. [14].

Soru 81: Vatan nasıl gelişti, sonra nasıl yok oldu?

Türk basın tarihinde önemli yeri olan Vatan ilk önce 1923'te *Ahmet Emin Yalman, Enis Tahsin Til* ve *Ahmet Şükrü Esmer* tarafından kuruldu (Bkz. Soru 41). 1925'te Takriri Sükûn Kanunu çıkartıldıktan sonra Elazığ İstiklâl Mahkemesinin 12 Ağustos 1925'te verdiği bir kararla Vatan süresiz olarak kapatıldı; *Ahmet Emin Yalman* da yargılanmak üzere Elazığ'a gönderildi. (Bkz. Soru 36 ve 37). Ortada *Yalman*'ın tutuklanmasını gerektiren belirli bir neden yoktu. Sadece iki ayrıntı üzerinde duruluyordu. Bunlardan biri *Rauf Orbay*'ın *Ahmet Emin*'e yazdığı bir mektuptu. *Rauf Orbay* bu mektubunda «memlekette gerçek demokrasiye ve hür münakaşaya sırt çevrilmesinden, tek parti ve totaliter rejim istidadının gelişmesinden duyduğu endişe ve üzüntüleri» anlatıyordu. Mahkeme bu mektubun «rejime karşı bir isyan hareketi» olduğu kanısındaydı. Polis mektubu *Yalman*'ın dosyalarında bulmuştu, ama onun bunda ne sorumluluğu olabilirdi?

İkinci bahane de *Yalman*'ın bir yazısında «Bir okuyucudan aldığımız mektupta şöyle deniyor» dedikten sonra o mektupta ileri sürülen görüşlere yanıt vermesiydi. Mahkeme bu mektubu *Şeyh Said*'in oğlunun yolladığı kanısındaydı. Bu olayda da *Yalman* nasıl sorumlu görülebilirdi?

Yani, elle tutulur hiçbir iddia yoktu. Sonunda *Atatürk*'ün Mahkemeye çektiği bir telgrafta bazı delillerin «insafa uygun» bir biçimde değerlendirilmesini istemesi üzerine Mahkeme bütün sanıkların beraatına karar verdi. Kararda gazeteci sanıkların yasalar dairesinde yayın görevlerini yaptıkları ve Devlet otoritesini sarsarak isyana sebep olacak bir suç işlemedikleri belirtiliyordu [15].

Ne var ki Mahkemenin kararında *Ahmet Emin* ile *Ahmet Şükrü (Esmer)*nün «yeni deliller ortaya çıkarsa tekrar yargılanmak üzere duruşmanın sona erdiği» vurgulanıyor ama gazetenin yeniden yayına başlaması üzerinde hiç durulmuyordu.

Mahkemenin kararını bazı çevreler *Yalman*'ın gazetecilik yapmasının da yasaklandığı biçiminde yorumladılar. *Yalman* bir süre sonra Başbakan *İsmet Paşa*'ya bir mektup yazarak «Yabancı gazetelere yazı yazmamı, gazetecilik etmemek yolundaki taahhüdüme aykırı buluyor musunuz?» diye sordu, ama hiçbir yanıt alamadı. Bundan anlaşıldığına göre *Yalman* duruşmada bir daha gazetecilik yapmamaya söz vermişti. Yoksa ortada açık seçik bir yasaklama kararı yoktu. *Yalman* bu sözüne bağlı kaldı, 10 yıl gazetecilik yapmadı, ticaretle uğraştı. Ancak 1936'da *Atatürk* kendisini affedince mesleğe dönme olanağına kavuştu.

Ahmet Emin Yalman'ın eşi *Rezzan Yalman* bu olayı şöyle anlatır: «1936'da bir mucize oldu. Bir akşam Ankara'da Karpiç'te yemek yiyorduk. Birden ortalık karıştı, *Atatürk* dostlarıyla birlikte oraya geldi. Az sonra *Kılıç Ali Bey* beni dansa davet etti. Sonra da *Atatürk*'ün yaverlerinden biri gelip bizi *Atatürk*'ün masasına çağırdı. Gidip *Atatürk*'ün sağına ve soluna yerleştirilen iskemlelere oturduk. Sonra *Atatürk Ahmet Emin*'e dö-

nerek «Asıl mesleğinizden uzak düştünüz, bu halinizden memnun musunuz?» diye sordu.

Ahmet Emin daha ağzını açmadan «Ben memnun değilim. Bir gazeteciyle evlendim, o bir süre sonra işadamı oldu» dedim.

Atatürk gülerek yine *Ahmet Emin*'e «Yeniden gazeteciliğe dönmek istiyor musunuz?» diye sordu. *Ahmet Emin* «Elbette, dedi, mesleğimin dışında geçen yıllar bana ağır kürek mahkûmluğu gibi geliyor.»

Atatürk «O halde, dedi, size dikte edeceklerimi bir açıklama şeklinde not alınız.» *Ahmet Emin* kâğıt ve kaleme sarıldı ve *Atatürk*'ün söylediklerini not etti.»

Atatürk şunları dikte etmişti: «On yıldır mesleğimden uzak düştüm. Bu zaman bir milletin hayatı için kısa bir devirdir, fakat fertlerin hayatında çok yer tutar. On yıl önce 'Tabiat kuvvetlerinin' gidişine ayak uydurmakta zorluklar geçirdim. Bu benim kabahatim değildi, 'Tabiat kuvvetlerinin' de kabahatı değildi. Kusuru ortalığa hakim olan hal ve şartlarda aramak icab eder. Tecrübe sahalarında on yıl ders gördükten sonra, bir Türk şairinin 'Bu memleketi haraplıktan kurtaracak bir adam yok mu?' diye sorduğu suale 'Evet, var!' diye cevap veren adamla yeniden işbirliğine girişmeye kendimi istidatlı ve hazır görüyorum.»

Atatürk sonra *Yalman*'a «Yazdıklarınızı yüksek sesle okuyunuz, herkes duysun!» der, ama *Yalman* çok heyecanlıdır, okuyamaz. Bunun üzerine *Atatürk, Rezzan Yalman*'ı bir iskemleye çıkartır ve notu yüksek sesle okutur, lokantada bulunanlar kendisini alkışlarlar.

Atatürk ondan sonra *Rezzan Yalman*'a şöyle der:

«Yunan ordularına karşı girişmeye hazırlandığım umumi saldırışa tek gazeteci olarak kocanızı seçtim. Özür diledi ve «Henüz nişanlandım» dedi. Kendisini tenkit ettim ve bir aşk bağı kuran bir adamın memleket hizmeti için kaybolduğu kanaatımı ileri sürdüm. Şimdi bu sözümü geri almağa ve kendisini mazur görmeye hazırım. Ta başında ben de sizin gibi akıllı bir kızla karşılaşarak bir aile kursaydım, bütün hayatım başka bir cereyan almış olabilecekti.»

Yalman da anılarında bu olayı şöyle anlatır:

«Adapazarı'ndan İzmit'e dönüşte *Gazi* beni bir tarafa çekip, dedi ki: 'Sen arkadaşlarınla birlikte İstanbul'a dönme, benimle kal, beraber Ankara'ya gidelim. Gazeteci sıfatıyla sonradan buna çok memnun kalacaksın.'

Bu sözleri söylerken Büyük Liderin ne anlatmak istediğini bilmiyordum. Neden sonra öğrendim. Büyük taarruzda beni tek gazeteci olarak yanına almak istiyordu. Bana gazetecilik hayatımın en büyük fırsatını vermeği düşünmüştü.»

Bu olaydan sonra *Yalman* İstanbul'a döner. Önce *Zekeriya Sertel* ve *Halil Lütfü Dördüncü* ile birlikte *Tan*'ı satın alırlar (Bkz. Soru 42). Sonra *Yalman, Tan*'dan ayrılır ve 1940'ta *Vatan*'ı çıkartır. Bu Vatan'ın ikinci kuruluşudur.

1945-1950 döneminde *Vatan* Demokrat Partiyi destekler. Liderler sık sık Vatan'a giderek *Yalman*'la tartışırlar. 1950 seçimleri *Yalman* için de büyük bir zaferdir. Ama 1950-60 yılları *Yalman* için büyük bir düş kırıklı-

ğı dönemidir. *Vatan* bu kez de DP'ye karşı muhalefetin sesini yansıtır.

Yalman'ın her zaman en büyük korkusu komünizm olmuştur. Solcu ile komünist arasında hiç fark görmemiştir. *Yalman* Amerika'ya olan hayranlığını da hiç gizlememiştir. Ama, buna karşın, 1950'de büyük bir hoşgörü ile *Nazım Hikmet*'in kurtarılması için de Bursa Cezaevine giderek şairle konuşmalar yapmıştır.

DP'nin iktidar dönemi *Yalman*'ın yaşadığı en bunalımlı yılları içerir. Kendisine Malatya'da suikast girişimi olur. Sayısız kez hakkında kovuşturma açılır, tutuklanır, ama «Mavi ufuklara doğru» verdiği savaşlardan hiç vazgeçmez.

Kimler yazmamıştır o yıllarda Vatan'da? Samet Ağaoğlu, Tevfik Rüştü Aras, Şevket Süreyya, Ali Fuat Başgil, Burhan Belge, Ali Fuat Cebesoy, Mümtaz Faik Fenik ve Adviye Fenik, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Refik Koraltan, Sıddık Sami Onar, Rauf Orbay, Kemal Tahir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ekrem Hayri Üstündağ, Cihat Baban, Bülent Ecevit, Tarık Zafer Tunaya...

Kimler çalışmamıştır gazetede? Burhan Arpad, Selami Akpınar, Recep Bilginer, Sadun Tanju, Mustafa Ekmekçi, Ecvet Güresin, Ali Gevgilili, Mehmed Kemal, Sinan Korle, Ferruh Doğan, Bedri Koraman, Altan Erbulak, Mustafa Eremektar, Adnan Veli, Mithat Perin, Hasan Pulur, Emil Galip Sandalcı, Gökşin Sipahioğlu, İhsan Ada, Melih Yener, Kemal Aydar, Oktay Akbal, Hıfzı Topuz, Faruk Fenik, Esin Talu, Fasih İnal, Zihni Kanmaz, Yılmaz Çetiner, Coşkun Kırca, Cavit Yamaç, Altemur Kılıç, Tunç Yalman, Rezzan Yalman...

Yalman iktidara karşı geldikçe ilânları kesilmiş, kâğıt gereksinimleri karşılanmamıştır. Kâğıtsızlık yüzünden *Vatan*'ın tek yaprak çıktığı günler olmuştur. Ekonomik baskılar yüzünden *Vatan* dar boğazlara sürüklenmiştir. Buna çözüm bulmak umuduyla *Vatan*'ın 600 bin lira olan sermayesi 1 milyon liraya çıkartılmış, gazeteye *Naim Tirali, Özcan Ergüder, Nihat Karaveli, Reşat Umur, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Celâlettin Çetin* gibi yazarlar ortak alınmıştır.

Bundan sonra yeni bir dönem başlar. 80'den çok ortağı olan *Vatan* gittikçe daha güç yönetilir, gazetede gruplaşmalar ortaya çıkar. 1960'ın ikinci yarısında da *Yalman* kendi gazetesinden ayrılmak zorunda kalır, *Hür Vatan*'ı çıkartır, ama tutturamaz. Gazete de bir süre sonra *Naim Tirali* ile *Cemal Reşit Eyüboğlu*'nun eline geçer. *Naim Tirali* milletvekili seçilince *Vatan*'ı 1962'de Ankara'ya taşır, ama gazete orada da başarılı olamaz, *Vatan* yeniden İstanbul'a döner.

O dönemde gazetenin başyazarı *Nizamettin Nazif*'tir. Hesapsız masraflara girişen *Nizamettin Nazif* gazeteyi büsbütün çıkmazlara sokar. O yılların unutulmayan bir olayı da *Nizamettin Nazif*'in İzmir Fuarı için çıkartacağı bir ilaveye ilân toplamasıdır. Sovyetler Birliğinden alınan ilân *Vatan*'ın ekinde çekiçli oraklı bir kapak olarak yayımlanınca kıyametler kopar. Konu Meclis'e getirilir ve *Vatan* yıpranır.

Naim Tirali yıllar sonra *Vatan*'ın çöküşü hakkında şöyle demiştir: «Türkiye'nin büyük sermayeye ve geniş iş deneyimine dayanan bir döne-

me girmesiyle *Vatan*'ın görevi sona ermiştir. *Ahmet Emin Yalman*'dan başarılı bir işadamlığı beklenemezdi. Daha sonra *Vatan*'ı yıllarca tek başıma sürdürmek zorunda kalışım da benim iş alanında ne denli beceriksiz olduğumu gösterir.»

Bu çöküntü döneminde *Yalman* artık *Vatan*'da değildir, anılarını yazar ve 19 Aralık 1972'de yaşama veda eder.

Gazeteyi 1975 Eylül'ünde Milli Birlikçi *Numan Esin, Naim Tirali*'den satın alır. Bu artık gazetenin *Üçüncü Vatan* dönemidir. Yeni bir kadro oluşturulur. *Zafer Mutlu, Cengiz Çandar, İlhami Soysal, Emil Galip Sandalcı, Kemal Sülker, Türkkaya Ataöv, Aziz Nesin, Yaşar Kemal* gibi yazarların gazetede sık sık yazıları çıkar. Tiraj 50 bine yükselir. Ama bölünmeler başlar. Gazete bu koşullara ancak üç yıl dayanabilir ve 19 Mart 1978'de *Vatan* son nefesini verir. Gazetenin imtiyazı da *Aydınlık* gazetesine satılır.

Mehmed Kemal'in dediği gibi «Vatan orada çalışan birçok arkadaş için hoş bir anı, hoş bir seda olarak kalır.»

Soru 82: Hürriyet ve Günaydın nereden nereye geldi ve Hürriyet Holding ne oldu?

1948 Mayıs'ında kurulan Hürriyet gazetesi uzun yıllar Türkiye'nin en yüksek tiraj yapan gazetesi durumundaydı (Bkz. Soru 48). Önceleri, 1968'den sonra Yeni Sabah, Hürriyet'le amansız bir rekabete girişti, sonra Günaydın, daha sonra 1980'li yıllarda da Sabah. *Haldun Simavi* 1968'de Hürriyet'ten ayrılarak Veb Ofset'in başına geçti ve Günaydın'ı çıkarttı. Gazeteyi o dönemlerde *Tahsin Öztin, Necati Zincirkıran, Cüneyt Arcayürek, Nezih Demirkent, Arda Gedik, Özcan Ertuna* ve *Çetin Emeç* yönetiyordu. Daha sonraları yönetim *Ertuğrul Özkök*'e geçti.

Hürriyet bu gelişmeler sırasında Hürriyet Holding'i kurdu ve basın dışında çeşitli alanlara el attı.

Türk basınında ilk oluşturulan holding *Hürriyet Holding*'dir. 70'li yıllarda ortaya çıkan Hürriyet Holding A.Ş.'nin ortakları *Erol Simavi, Belma Simavi, Melek Simavi* ve *Sedat Simavi* idi. Hürriyet Holding'e bağlı ortaklıklar şunlardı [16].

- Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. (Hürriyet Gazetesi)
- Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. (Hürriyet Gösteri, Tempo, Dataline Turkey)
- Hürgün Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. (Haftasonu, TV'de 7 Gün, Elele, Çarşaf)
- İdeal Yayımcılık (Playmen, Blue Jeans)
- Hürriyet Haber ajansı
- Hürgüç Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.

– Süper Kanal TV, Video Radyo ve Haber Hizmetleri
– Hüryay A.Ş.

İletişim alanının dışında da şu ortaklıklar kuruldu:

Hür Sigorta, Tam Sigorta, Altın-Tavuk Tarım, Koçullu Tavukçuluk, Hür-İş Tarım İşletmeleri, Pen Turizm ve Okul İşletmeciliği, Hür-Ok Okul Malzeme ve Kırtasiye , Hür-Pa, Hürriyet Gösteri ve Sanat Ürünleri vb..

Bunların dışında da iki vakıf kuruldu: *Erol Simavi Hürriyet Vakfı* ve *Sedat Simavi Vakfı.*

İlk olarak 1993'te Hürriyet'in hisselerinin %25'i İktisat Bankası ile *Show TV*'nin sahibi *Erol Aksoy*'a satıldı, sonra da 1994 Temmuz'unda Holding'in tümünü *Aydın Doğan* satın aldı.

Erol Simavi 14 Ağustos 1994'te Sabah gazetesinde çıkan bir yazıda Hürriyet'i neden sattığını *Necati Zincirkıran*'a şöyle anlatmıştır: « – Hürriyet'i 1968'den bugüne kadar ben getirdim. 55 yaşına kadar yönetimi fiilen üstlendim. Ne borcum vardı ne de kredi ihtiyacım. Oğlum *Sedat* işe başladı. Sonra *Yaşar Eroğlu* diye, onun Alman Lisesi'ndeki Türkçe hocasını işin başına getirdi. Lüzumsuz promosyon yüzünden Hürriyet çok para kaybetti. Hürriyet 71 milyon dolar borçlanmış oldu. *Özcan Ertuna* iş başındayken gazetenin borcu 26 milyon dolardı. O kadar üzülüyorum ki, mutsuzum ve bedbahtım.

Düşünebiliyor musun, oğlumun gazetenin başına getirdiği adam satıştan komisyon aldı...»

Günaydın

Haldun Simavi Hürriyet'te babasının yanında yetişmiş, Amerika'da eğitim görmüş bir gazeteciydi. *Necati Zincirkıran*'a göre *Haldun Simavi* «Ortalarda görülmekten, hakkında konuşulmaktan hoşlanmayan, içine kapalı, ama dünyaya açık, geniş ufuklu bir gazeteciydi. Babıâlinin efsane adamıydı.» [17] *Sedat Simavi*'nin ölümünden bir süre sonra *Haldun Simavi* ile *Erol Simavi* babadan kalanları bölüştüler. *Erol* Hürriyet'in başına geçti, *Haldun* da Veb Ofset'in.

Haldun yeni bir gazete işine girişti ve 26 Kasım 1968'de Günaydın'ı çıkardı. *Haldun Simavi* yeni bir çeşit getirmek istiyordu Babıâli'ye. Neydi *Haldun*'un kafasındakiler? *Metin Münir* bu konuda şöyle diyor:

"Amerika stili sansasyonel gazeteciliği ve ofset baskı tekniğini Türkiye'ye *Haldun Simavi* getirdi. Seks ve çıplaklık en önemli payandalarıydı. Bu anlamda onun gazeteleri basında seks ve çıplaklığın sembolüydü. Haberin doğru olması değil, ilginç olması önemliydi. *Simavi*'nin gazeteciliğinde cüretkarlık ve ataklık vardı. Bulduğu formüller doğru olacak ki, aktif gazetecilik yaptığı yıllar arasında çıkardığı Günaydın, Tan ve Gırgır yenilenmesi zor satış rekorları kırdılar.» [18]

Aziz Nesin de *Haldun Simavi* için şöyle demiş:

"Gazeteciliği biraz bildiğimi sanıyordum. Ama o yenilikleri ilk kez

Günaydın'da gördüm. Günaydın benim hiçbir zaman satacağına inanmadığım bir gazeteydi. Çok yanıldım. Gazetenin ilk sayısı çıktığı zaman *Haldun Simavi*'ye gittim, «Bu gazete batar» dedim. O da bana "80 bir satsın yeter" dedi. Hangi 80 bin? Başlangıçta 80 bini zor sattı ama kupon yayınlamaya başlayınca tirajı 350 bini buldu» [19]

Yirmi yıllık bir çaba sonunda *Haldun Simavi* gazetecilikten bıktı. Her şeyi bırakarak Güney kıyılarına yerleşmeyi düşünüyordu. Gazete kadrosunda da büyük transferler olmuş, pek çok gazeteci Sabah'a geçmişti. *Asil Nadir* Veb-Ofset basın grubunu satın almayı düşünüyordu. *Haldun Simavi* ile görüştüler, pazarlıklar sonu Veb-Ofset grubu 43,5 milyar TL. karşılığı *Asil Nadir*'e satıldı.

Günaydın ve Tan grubu da böylece, bir holdingleşmenin eşiğinde *Asil Nadir*'e devredilmiş oldu, ama o proje de tutmadı.

Soru 83: İhlas Holding, Uzan Grubu ve Aksoy Grubu nedir?

1) İhlas Holding

Türkiye gazetesinin ve İhlas Holding'in kurucusu *Enver Ören* 1939'da Denizli'de doğdu, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesini bitirdi, basın dışında çeşitli işler yaptıktan sonra 22 Nisan 1970'te Türkiye Gazetesi'ni kurdu. Gazete muhafazakâr ve islâmcı çevrelere sesleniyor ve özel bir abonman ve dağıtım sistemiyle okuyucuya ulaşıyordu.

Türkiye kısa zamanda tiraj aldı ve 1990'da ilk beş büyük gazete arasına girdi. 1996'da gazetenin baskı sayısı 713 bine yükseldi.

Enver Ören gazete patronluğu ile yetinmeyerek başka alanlara da el attı, otomobil endüstrisine ve bankacılığa yöneldi. Bir süre sonra TGRT' (Türkiye Gazetesi Radyo ve Televizyonu)'yi kurdu.

1996'da İhlas Holding içinde iletişim alanında şu ortaklıklar yer almaktadır:

- Türkiye Gazetesi
- TGRT
- İhlas Haber Ajansı
- Türkiye Çocuk (Haftalık)
- Aylık dergiler: Tekstil Teknik, Konfeksiyon Teknik, Medikal Teknik, Tekstil Terbiye, Yapı Malzeme, Turizm Teknik, Plastik Ambalaj
- Yay-Sat (Dağıtım)
- İhlas Gazetecilik

İhlas Holding'in iletişim alanı dışındaki ortaklıkları da şunlardır:

- İhlas Pazarlama
- Yurtbank
- Otomobilcilik A.Ş.
- International Hospital
- İhlas Ev aletleri
- İhlas Fuarcılık
- İhlas Gıda
- İhlas Otomotiv
- İhlas Dış Ticaret
- Kristal Sıvı [20]

2) Aksoy Grubu (Sahibi Erol Aksoy)

Medya Kuruluşları: Show TV, Cine 5, Show Radyo, Alo Show, Marie Claire, AKS-TV Filmcilik ve Reklamcılık, İletişimsan-Eksen Yayımcılık ve Dağıtım, Mepaş Medya Pazarlama, Üniversal Yayıncılık, Uluslararası Moda ve Yayıncılık,

Medya dışı: Avrupa ve Amerika Holding, Fransa ve Amerika'da iki banka, İktisat Bankası, Fakto Finans, İktisat Finansal, Emek Sigorta, Uzman Hayat Sigorta, Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı.

3) Uzan Grubu (Sahibi Cem Uzan) [21]

Medya Kuruluşları: Star TV, Kral TV, Metro FM, Kral FM, Radyo Blue,

Medya dışı: İmar Bankası, Adabank, Rumeli Holding, Çukurova Elektrik, Rumeli Elektrik, Rumeli Çimento, Ladik Çimento, Şanlıurfa Çimento, Gaziantep Çimento, CESTAŞ, ELTEM, Standart İnşaat, İstanbulspor, Tunceli Pamuk, Yapı Ticaret.

Soru 84: Dinç Bilgin kimdir, Sabah, ATV ve Medya Holding nasıl oluşturuldu?

Sabah'ın kökü İzmir'e dayanır. Önce Yeni Asır vardı. Bu gazete 1895'te Selanik'te kurulmuştu. Kurucuların biri *Fazlı Necip* (1863-1932), öteki de *Dinç Bilgin*'in dedesi *Abdurrahman Arif*'ti (1865-1918). Yeni Asır sonra İzmir'e taşındı ve Ege'nin en büyük gazetesi oldu. Gazeteyi *Dinç Bilgin*'in babası *Şevket Bilgin* (1894-1978) yönetiyordu [22]. Şevket Bilgin'in ölümünden bir süre sonra *Yeni Asır*'ın İstanbul'da çıkartılması düşünüldü, İzmir'deki makinelerden biri sökülüp Mecidiyeköy'e taşındı. Yeni İstanbul'un eski makineleri kiralandı. Ama *Dinç Bilgin*'in asıl hedefi yeni bir gazete çıkarmaktı. Bunun için de *Zafer Mutlu* ve *Rahmi Turan*'la

uzun uzun tartıştıktan sonra *Sabah*'ı kurmaya karar verdi ve gazetenin ilk sayısı 21 Nisan 1985'te yayınlandı.

Dinç Bilgin'in amacı Günaydın tipi bir gazete ile 700 bin tiraj yapabilmekti. İlk sayının ancak yarısı satılabildi. Ama tiraj yavaş yavaş yükseldi ve gazete tutundu.

Dinç Bilgin Sabah girişiminden bir süre sonra, 10 Ekim 1985'te, Yeni Asır'ı da İstanbul'da basmaya başladı, piyasaya 80 bin gazete sürüldü, ama bu iş tam bir fiyasko ile sonuçlandı.

Sabah yıldan yıla tirajını yükselterek zaman zaman Türkiye'nin en fazla basan gazetesi durumuna geldi. Bu başarıda neler rol oynuyordu?

– *Rahmi Turan* ve *Zafer Mutlu*'nun izledikleri yayın politikasının bunda büyük etkisi oldu. Yani, bol resim, büyük başlıklar, çarpıcı haberler, canlı bir görüntü, orta kültür düzeyindeki insanların ilgisini çekebilecek yazılar, heyecan yaratabilecek duygusal olaylar, uzun yazı dizilerine yer vermeden çabuk okunabilecek yazılara ağırlık vermek...

– Bol ikramiye dağıtmak, peşpeşe promosyon kampanyaları düzenlemek.

Sabah bu canlılığını ATV yayınlarıyla da sürdürmesini bildi, Sabah ATV'ye destek oldu, ATV'de Sabah'a.

Sabah kadrosunda üst düzeyde şu gazeteciler yer aldı: *Zafer Mutlu, Güngör Mengi, Mehmet Barlas, Güneri Cıvaoğlu, Hasan Cemal, Okay Gönensin, Çetin Altan, Zülfü Livaneli, Osman Ulagay, Cengiz Çandar, Ahmet Vardar, Ali Kırca...*

Dinç Bilgin 1987'de Sabah'ın yanı sıra bir de seçkinlere seslenecek gazete çıkarmaya yöneldi. *Erol Aksoy* ve *Ercan Arıklı* ile birlikte *Söz* gazetesini çıkardılar. 1987 Kasım'ında yayına başlayan *Söz* üç ay kadar yaşayabildi ve fiyaskoyla kapandı.

Dinç Bilgin zamanla değişik işlere girişti ve şu kurumları kurdu:

- Medya Holding
- ATV
- Medya Basın Servisleri
- Bir Numara Yayıncılık
- IPR Ulusal TV
- Dönemli Yayıncılık (Aktüel...)
- Gelişim Yayınları
- Yeni Yüzyıl
- Birleşik Basın Dağıtım BBD
- Takvim
- Bugün
- Fotomaç

Dinç Bilgin'in iletişim dışındaki ortaklıkları da şu kurumlarda yer alıyor: Pamukbank, Interbank, Yapı Toko Bano Rusya, Bank Kreis (Almanya), Inter Overseas (İzlanda), Inter Capital (İzlanda), Çukurova Çelik, Halk Sigorta, Securo Card [23].

Soru 85: Cumhuriyet hangi bunalımları atlattı?

Cumhuriyet'in 1960'lardan bu yana yaşadığı üç bunalım dönemi vardır: 1963 *Damatların ilk başkaldırısı*, 1971 *Damatlar darbesi*, 1991 *Hasan Cemal ve Emine Uşaklıgil olayı*.

Birinci bunalımın kökü 1960'lı yılların başlarında Nadir Nadi'nin yayın politikasına karşı kardeşlerinin gösterdiği tepkilere dayanır. Buna, «Aile içinde Birinci İktidar Kavgası»denir. Nadir Nadi'nin *Perde Aralığı-dan* adlı anılarında belirttiği gibi Cumhuriyet'in sol havalar çalması genel yayın müdürü *Cevat Fehmi Başkut*'un yıllar boyu gazetede sürdürdüğü çabanın ürünüdür. *Cevat Fehmi*'nin aydın bir kişiliği vardır, 30'dan çok oyun yazmıştır, ileri düşünceli ve meslek çevrelerinde saygınlığı olan bir gazetecidir, 7 yıl Gazeteciler Cemiyeti başkanlığı yapmıştır, 50'li yıllarda Bizim Köy'ün yazarı *Mahmut Makal*'ı İstanbul'a getirtip tanıtan *Cevat Fehmi* olmuştur, *Yaşar Kemal*'in ilk röportajlarını o yayınlamıştır.

Cevat Fehmi gazeteyi yönettiği halde yüksek okul diploması olmadığı için «Sorumlu Yazı İşleri Müdürü» olarak gösterilemiyordu. 1957'de *Nadir Nadi* gazeteye yeni bir canlılık vermek amacıyla *Ali İhsan Göğüş*'ü yazı işleri müdürlüğüne getirdi. O yıllarda *Dünya* gazetesinin yazı işleri müdürü olan *Ali İhsan Göğüş*, *Adnan Menderes*'in gazete sahipleri ve yazı işleri müdürleriyle Park Otel'de yaptığı yemekli toplantılardan birinde *Menderes*'e gazetenin patronu *Falih Rıfkı Atay*'ın hoşlanmadığı bir soru sormuştu. Bu sorudan ne *Menderes* hoşlandı, ne de *Falih Rıfkı*. O yemekte *Ali İhsan*'la yanyana oturuyorduk, *Falih Rıfkı*'dan yazılı bir not geldi. *Atay* kendisine sorulmadan soru sorulmamasını istemişti. Buz gibi bir hava esti, *Ali İhsan* da ertesi gün *Dünya*'dan istifa etti, *Nadir Bey* kendisini derhal *Cumhuriyet*'in başına getirdi.

Ali İhsan, gazetede kısa zamanda büyük değişiklikler yaptı, *Cumhuriyet*'in başlıkları, mizanpajı değişti ve gazete daha çağdaş bir görünüm kazandı.

27 Mayıs öncesindeki kovuşturma ve tutuklama furyasında *Ali İhsan Göğüş* tutuklandı, sonra da milletvekili seçildi.

O dönemde Cumhuriyet'in yazı işleri müdürlüğünden *Vecdi Kızıldemir, Kayhan Sağlamer, Erol Dallı* gelip geçti. Havayı bulandıran bir olayı da vurgulamak gerekir. 1962'de gazetenin düzenlediği *Yunus Nadi Armağanı*'nın konusu «*Makale Yarışması*» idi. Seçilen makaleler gazetede yayınlanıyordu. Bunlardan 47'ncisi *Hikmet Alkılıç* adlı bir kişinin yolladığı "Türkiye'nin tek kurtuluş yolu Sosyalizm" başlıklı yazıydı. 12 Aralık 1962'de çıkan bu yazıda Savcılık «komünizm propagandası» gördü ve yazı işleri müdürü *Kayhan Sağlamer* ile makalenin yazarı, gerçek adı *Şadi Alkılıç* olan *Hikmet Alkılıç* tutuklandı. *Şadi Alkılıç* gençliğinde komünist bir eyleme katılmış, çok çekmiş, ezilmiş, sonra pasif kalmaya karar vermiş şair ruhlu bir Harbiye öğrencisiydi. Bir ara *Akşam*'da düzeltmenlik yaptı. Ben yazı işleri müdürüydüm, *Şadi*'nin hiç de poliste "sicilli" devrimci bir kişi olduğunu anlayamamıştım. *Cumhuriyet* yarışması nedeniyle

tutuklandığını görünce çok şaşırdım.

Bu tutuklanma olayı *Nadir Nadi*'nin kız kardeşleriyle eşlerinin büyük tepkilerine ve gerginliklere yol açtı. Bunun üzerine *Nadir Nadi* 20 Nisan 1963'te gazetede bir açıklama yayınlayarak «Bir süre için Cumhuriyet'in yönetimi ile hiçbir şekilde ilgilenmeyeceğini» bildirdi. Okuyucular gazetede neler olup bittiğini hiç bilmiyorlardı. Dört gün sonra gazetede yayınlanan başka bir haberde de *Cevat Fehmi*'nin Cumhuriyet'ten ayrıldığı açıklandı.

Bu ilk bunalım 20 ay sürdü, sonra hava yumuşadı, kardeş kavgası bitti ve *Nadir Nadi* 21 Aralık 1964'te gazeteye döndü.

O dönemde yazı işleri müdürlüğünde de önemli bir değişiklik oldu, 1953'ten beri Cumhuriyet'in Ankara bürosunu yöneten *Ecvet Güresin* 1963'te genel yayın müdürlüğüne getirildi, 1970'e kadar da o görevde kaldı.

1971 Darbesi Aile içinde ikinci İktidar Kavgası

Cumhuriyet'te ikinci bunalım 12 Mart 1971 darbesinden sonra başladı. Cuntacıların Cumhuriyet'e karşı olmaları, beklenen bir davranıştı. *İlhan Selçuk*'un 27 Nisan'da çıkan «Hoşgeldin Tanzimat Kafası» ve 28 Nisan'da çıkan «İsa Musa, Cart ve Curt Üzerine» başlıklı yazıları bardağı taşıran damlalar oldu. *İlhan Selçuk* ve yazı işleri müdürü *Oktay Kurtböke* tutuklandılar ve gazete on gün kapatıldı.

Nadir Nadi anılarında *İlhan Selçuk*'un 8 Nisan 1962'de Cumhuriyet'e girdiğini belirttikten sonra şöyle der:

"*İlhan* kısa sürede Cumhuriyet'in en çok okunan ve en beğenilen yazarlarından biri oldu. 12 Mart'a yaklaşan dönemlerde Cumhuriyet yeraltı ve yerüstü örgütlenmeleriyle Marxist kökenli tüm solcuların okudukları bir gazete haline gelmişti. 1962'ye kadar, ilk çıkışından itibaren 39 yıldır Cumhuriyet'in sayfalarında hiç görülmeyen bir şey oluyordu. Cumhuriyet solcuların birbirleriyle iç haberleşme yaptıkları ve kamuoyuna mesaj iletikleri bir gazete oldu. Solcular yayınladıkları gazete ve dergilerin ilanlarını ilk önce bize veriyorlardı. Nişan, nikâh, doğum, evlenme ve ölüm ilanları bizde çıkıyordu. Düzenledikleri bir miting ya da yürüyüşü, bir protestoyu, bir konferansı, bir paneli bizim sayfalarımız aracılığıyla duyuruyorlardı. Bu konumda yarı cahil ve bilinçsiz kitlelerin gözünde adımız, 'solcu gazete'ye, 'komünistlerin okuduğu gazete'ye çıkmıştı...

Ama ben, sağcı gazete ve yazarların bize yönelttikleri töhmetleri ciddiye almıyor, 12 Mart darbecilerinin Cumhuriyet'e darbe vurabileceklerini hiç aklıma getirmiyordum..."

Oysa gazetenin 29 Nisan'da kapatılması Cumhuriyet'in Yönetim Kurulunda ortakların *Nadir Nadi*'ye karşı giriştikleri bir kampanyanın başlangıcı oldu. Yönetim Kurulu *Nadir Nadi*'nin iki kız kardeşi, *Leyla Uşaklıgil* ve *Nilüfer Nun*, onların eşleri *Bülent Uşaklıgil* ve *Niyazi Nun*, *Doğan Nadi*'nin varisleri ve *Yunus Nadi*'nin eşi *Nazime Nadi*'nin temsilcilerinden oluşuyordu.

Yönetim Kurulunda, *İlhan Selçuk*'un tutuklandığı gün *Nadir Nadi* sıkı bir sorguya çekilmiş ve kendisine şöyle denmişti:

"Gazetenin kapanmasına neden olan *İlhan Selçuk*'un yazısını yayınlanmadan önce gördünüz mü? Yazdığı o yazıyla gazetenin kapanmasına neden olan *İlhan Selçuk*'un durumu görev kusuru olarak nitelendirilebilir ve bu nedenle sözleşmesi feshedilebilir miydi?" [24]

Nadir Nadi o yazıyı, yayınlanmadan önce görmüş ve okumuştu, ama İlhan'ın sözleşmesinin bu yüzden feshedilmesini asla düşünmüyordu. Yönetim Kurulu toplantısında kendisine karşı böyle saldırgan bir tutum alınmasına çok sinirlenmiş ve toplantıyı bırakıp gitmişti.

Bunun üzerine, Şirketin Genel Kurulu toplantıya çağırıldı. *Nadir Nadi*'ye karşı olan ortaklar şöyle dediler: «*Nadir Nadi* genç yazara öteden beri içten duygularla bağlanmış, birçok konuda *İlhan Selçuk*'u kayıtsız şartsız desteklemişti. Tutumunda herhangi bir değişikliğe yanaşmamaktadır. Sivri sayılabilecek birçok yazının girmesine izin vermiştir...»

Toplantı sert bir hava içinde geçti. Ortaklar *Nadir Nadi*'nin «verdiği izahatı yerinde bulmadıklarını» belirttiler. Bu durum karşısında *Nadir Nadi* toplantıyı bırakıp çıktı.

Yeni Yönetim kurulu 4 Ağustos 1971'de gazetede bir açıklama yayınlayarak «Cumhuriyet'in demokrasi fikir ve esaslarını bozan, yıkan, yıkmaya çalışan her kuvvetle savaşacağını» ilân etti ve gazetenin «aşırı uçlara eğilmeyen bir yol izlemesi» gerektiğini vurguladı.

Bu açıklama *Nadir Nadi*'ye çok ağır gelmişti, o da 6 Ağustos'ta gazetede çıkan son yazısında şöyle dedi:

«Aşırı uçlar deyimi yıllardan beri tutucu çevrelerin bize karşı kullandığı bir propaganda silahıydı. *Atatürk* ve devrim ilkelerini titiz bir dikkatle savunmaya ömür boyu önem vermiş biri olarak bu yazı beni hayal kırıklığına uğrattı... Tam 41 yıl hizmet ettiğim Cumhuriyet'ten üzülerek ayrılıyorum.»

Nadir Nadi'nin istifası ile damatların darbesi başarıya ulaşmış oluyordu. Yeni yöneticiler *İlhan Selçuk*'un yerine *Cihad Baban*'ı, *Oktay Akbal*'ın yerine *Fikret Ekinci*'yi aldılar. *Sadun Tanju*'nun *Şükran Ketenci*'nin de işlerine son verdiler, yazı işleri müdürlüğüne *Ziya Nebioğlu*'nu getirdiler.

Bu değişikliklere Cumhuriyet okurları ilgisiz kalamıyorlar ve gazeteye protestolar yağdırıyorlardı. Gazetenin tirajı düştükçe düştü. Yeni yöneticiler batağa saplandıklarını anlamaya başladılar. Önce *Leyla Uşaklıgil* gazetenin izlediği yeni politikayı onaylamadığını açıkladı, sonra öteki ortaklar da gazetenin çıkmazda olduğunu gördüler. Olağanüstü bir Genel Kurul toplantısı düzenlendi. *Reşat Atabek Leyla Uşaklıgil, Cavit Orhan Tütengil* yönetim kuruluna seçildiler. *Sadun Tanju* Kurumun müdürlüğüne, *Oktay Kurtböke* de yazı işleri müdürlüğüne atandı. Bunun ardından da 20 Temmuz 1971'de gazetede yayınlanan bir açıklamada eski kadronun *Nadir Nadi*'nin yönetiminde yeniden işbaşına geldiği bildirildi. Bundan böyle gazetede şu yazarların yazılarının yer alacağı açıklanıyordu:

İlhan Selçuk, Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ahmet Şükrü Esmer, Prof. Gülten Kazgan, Orgeneral Refik Tulga, Prof. Bahri Savcı, Prof. Cavit Orhan Tütengil, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Muammer Aksoy, Porf. İlhan Arsel, Fakir Baykurt, Necati Cumalı, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Nermin Abadan, Prof. Ragıp Sarıca, Rauf Mutluay, Prof. Afet İnan, Dr. Erdal Atabek, Melih Cevdet Anday, Azra Erhat, Prof. Sabahattin Eyüboğlu, Prof. Lütfi Duran, Adnan Saygun, Vedat Günyol, Hıfzı Topuz...

Cumhuriyet'in bu ilk bunalımı böylece darbecilerin tam bir yenilgisiyle sona ermiş oluyordu.

Hasan Cemal ve Emine Uşaklıgil olayı (Kasım 1991)

20 Temmuz 1971'de eski yazarların gazeteye dönmelerinden sonra, bir süre Cumhuriyet'te bunalımlı olaylar yaşandı. *Uğur Mumcu*'nun 1975'te gazeteye girmesi Cumhuriyet'e büyük canlılık kazandırdı. Yazı işlerinde bazı değişiklikler oldu. Gazeteyi zaman zaman *Oktay Kurtböke, Orhan Erinç, Turhan Ilgaz, Çetin Özbayrak* yönetti. *Hasan Cemal* o sıralarda Ankara temsilcisiydi. *Nadir Nadi*, yazılarını ve davranışlarını beğendiği için kendisini 2 Nisan 1981'de genel yayın müdürlüğüne getirdi. Müessese Müdürlüğüne de *Nadir Nadi*'nin kardeşi *Leyla Uşaklıgil*'in kızı *Emine Uşaklıgil* atandı. *Emine Uşaklıgil* teknolojik yeniliklere yönelerek gazeteye yeni tesisler kazandırdı. Ama bu uygulamalar gazeteyi milyarlarca borca sürükledi.

Genel yayın müdürü *Hasan Cemal*, yazı işleri müdürü *Okay Gönensin* ve müessese müdürü *Emine Uşaklıgil* o dönemde büyük bir güç oluşturdular. Ama gerçekte bütün güç *İlhan Selçuk*'taydı.

Nadir Nadi bir yandan da gazetede, yönetim kurulunun dışında bir yayın kurulu oluşturdu. Bu kurul *İlhan Selçuk, Uğur Mumcu, Oktay Akbal, Yalçın Bayer, Ahmet Tan, Hikmet Çetinkaya, Hasan Cemal* ve *Okay Gönensin*'den oluşuyordu.

O sıralarda gazeteyi sarsan en önemli olay gazeteyi 50 yıl ayakta tutmuş olan *Nadir Nadi*'nin 20 Ağustos 1991'de ölmesi oldu. *Nadir Bey*'in ölümünden kısa bir süre sonra gazetede sürtüşmeler daha açık bir biçimde ortaya çıktı. *İlhan Selçuk*'un gazeteye egemen olmasından *Hasan Cemal* rahatsız oluyordu. Bardağı taşıran son damla *Osman Ulagay*'ın 20 Ekim 1991 seçimlerinden sonra ANAP-DYP koalisyonunu SHP'ye karşı desteklleyen bir yazısı oldu. *İlhan Selçuk* 24 Ekim 1991 tarihli yazısında *Ulagay*'ı SHP'nin iktidar olmasını engellemeyi amaç edinen bir komplonun parçası ve TÜSİAD yazarı olmakla suçladı. Konu yayın kuruluna götürüldü. *İlhan Selçuk, Ulagay*'ın haftada 5 değil 3 kez yazı yazmasını önerdi. Gerçekte konu ideolojikti. *Uğur Mumcu, Oktay Akbal, Ali Sirmen* ve *Hikmet Çetinkaya* kendisini destekledi. *Hasan Cemal* ile *Okay Gönensin İlhan Selçuk*'a karşı geldiler. *Ahmet Tan* ile *Yalçın Bayer* de çekimser kaldılar.

Konu Yönetim Kuruluna getirildi. Ama Yönetim Kurulu kendini her alanda yetkili görüyordu, Yayın Kuruluna yetki tanımadan yana değildi.

Yani, Yönetim kurulu *İlhan Selçuk*'u desteklemedi. Bunun üzerine Kurulun başkanı *Osman Nuri Torun, Berin Nadi* ve *İlhan Selçuk* görevlerinden istifa ettiler. *Uğur Mumcu, Oktay Akbal, Ali Sirmen, Ali Ulvi, Sami Karaören, Mustafa Ekmekçi, Şükran Ketenci* ve onları izleyen 80 kişi de gazeteden ayrıldılar.

Uğur Mumcu gazeteden ayrılırken şöyle diyordu: "Son yıllarda Türkiye'de liberalizm adı altında kolaycılık ve vurgun düzeninin alt yapısı oluştu. Bunun bir ideolojisi var. *Hasan Cemal* bu ideolojiye yakındır. O havuzbaşı kokteyllerinin adamıdır, gizli sağcıdır. İşadamlarının aleyhinde yazı yazdığımız gün *Hasan Cemal* onların kokteyllerinde boy gösterir. Gazetede kendi imparatorluğunu ilan etmeye kalktı.» [25]

Cumhuriyet okurları, öğretmenler, aydınlar, yazarlar ve sanatçılar bu ayrılışlara büyük tepki gösterdiler. Gazete bir «beyin kanaması» geçiriyordu. Cumhuriyet'in okunmaması için kampanyalar düzenlendi. Toplantılara katılanlar arasında şu kişiler yer alıyordu:

Aziz Nesin, Müjdat Gezen, Leyla Erbil, Gencay Gürsoy, Bilgesu Erenus, Edip Akbayram, Esin Afşar, Sadık Gürbüz, Asım Bezirci, Cem Karaca, Hasan Kıyafet, Reha İsvan, Zuhal Olcay...

O sıralarda *Hasan Cemal* de Cumhuriyet'te "*Nadir Nadi*'ye mektuplar" diye bir dizi yazıya başladı, ama *Berin Nadi* eşinin adının bu polemiğe karıştırılmasını protesto ederek yazıları durdurdu. O dönemde gazetede yeni isimler yer aldı: *Haluk Şahin, Seyfettin Gürsel, Yurdakul Fincancı, Zülfü Dicleli, Murat Belge, İlter Turan, Nazan Ipşiroğlu, Haluk Özdalga...*

Gazete 8 Kasım'dan 29 Kasım'a kadar büyük sarsıntılar geçirdi ve tiraj üç hafta içinde 106 bin'den 62 bin'e düştü.

Gazetenin borçları 44 milyara yükseldi. Tiraj da 1992 Şubat'ında 41 bin'e düştü. *Emine Uşaklıgil, Kemal Uzan*'la anlaşma yollarını aramaya koyuldu, *Uzan* ise Cumhuriyet Matbaacılık Şirketine haciz koydurdu. Bu çöküntüler üzerine, Mart 1992'de yeniden istifalar başladı. Önce *Meral Tamer*, sonra *Osman Ulagay* ve en son olarak da *Hasan Cemal* gazeteden ayrılarak *Sabah*'a geçtiler. «*Cemalizm*» dönemi artık sona ermişti. *Emine Uşaklıgil* de müessese müdürlüğünden ayrılmak zorunda kaldı.

14 Mart'ta Gazeteciler Cemiyetinde «Cumhuriyet'i nasıl kurtaralım» diye bir toplantı yapıldı. Bundan bir süre sonra da 8 Nisan 1992'de Cumhuriyet'in Genel Kurul toplantısı düzenlendi. *Hasan Cemal* ve arkadaşlarının girişimi tam bir fiyasko ile sonuçlanmıştı. Yönetim Kuruluna *Prof. Çetin Özek, Alev Coşkun, Atilla Coşkun, Nezih Neyzi* seçildiler. *Okay Gönensin, Kerem Çalışkan* ve Hukuk danışmanları *Nihat Türel, Gülçin Çaylıgil* de kuruldan istifa ettiler.

İlhan Selçuk, Uğur Mumcu, Füsun Özbilgen, Ali Ulvi, Sami Karaören, Ergun Balcı ve *Şükran Ketenci* beş aylık bir direnişten sonra gazeteye geri döndüler.

Bu dönüşlerden sonra 1992 Nisan'ında yeni yayın kadrosu şöyle oluştu: İmtiyaz sahibi: *Berin Nadi*, Genel yayın yönetmeni: *Özgen Acar*; yayın koordinatörü: *Hikmet Çetinkaya*; Yazı işleri müdürleri: *Füsun Öz-*

Bilgen ve *Celâl Başlangıç*.

Oktay Akbal ile *Ali Sirmen* geri dönmedi, onlar Milliyet'te kaldılar. Bir süre sonra *Füsun Özbilgen* ve *Celâl Başlangıç* gazeteden ayrıldı, *Özgen Acar* da genel yayın koordinatörlüğünü bıraktı, yerini *Orhan Erinç* aldı.

Zaferi kazanan *İlhan Selçuk*'un adı yine yayın kadrosunda yer almıyordu. Oysa tüm yetkiler *İlhan Selçuk*'ta toplanıyordu.

Soru 86: *Dünya* nasıl kuruldu ve nereden nereye geldi?

Dünya 1952'de kuruldu. CHP İstanbul'da ciddi bir muhalefet gazetesi yaratmak istiyordu. Yıllarca Ulus'un başyazarlığını yapmış olan ünlü «kalemşor», *Atatürk*'ün yakın arkadaşı *Falih Rıfkı Atay* gazetenin başyazarlığına getirildi.

Falih Rıfkı Atay, 1894'te İstanbul'da doğmuş, Edebiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra bir süre Babıâli mektebi kaleminde çalışmış, Birinci Dünya Savaşında da 4. Ordu'da Cemal Paşa'nın yaverliğini yapmıştı.

Atay 1918'de *Necmettin Sadak, Ali Naci Karacan* ve *Kâzım Şinasi Dersan*'la birlikte *Akşam*'ın kurucuları arasında yer almış, 1922'de Bolu'dan milletvekili seçilmişti. *Falih Rıfkı* milletvekilliğinin yanı sıra önce *Hakimiyet-i Milliye*, sonra *Milliyet*, sonra da *Ulus*'un başyazarlığını yapmış, bir yandan da sayısız anı ve inceleme kitabı yazmıştı. (Ateş ve Güneş, Eski Saat, Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya, Denizaşırı, Yeni Rusya, Moskova, Roma, Londra Mektupları, Bizim Akdeniz, Tuna Kıyıları, Hint, Yolcu Defteri, Çankaya...)

1952'de *Terzi İzzet, Ali Muhittin Hacı Bekir, Ragıp Sarımahmutoğlu, Ali Sohtorik, Mehmet Kazancı* ve *Falih Rıfkı Atay*'ın katkılarıyla 125 bin lira sermayeli bir ortaklık kuruldu [26]. *Atatürk*'e ait olduğu söylenen bir baskı makinesi de bu iş için İstanbul'a getirildi. Gazete Cağaloğlu'nda *Akşam* gazetesinin arkasında Acı Musluk sokağında kurulan matbaada yayına başladı. Yazı işleri kadrosu *Yekta Ragıp Önen, Muzaffer Aşkın* ve *Sami Karaören*'den oluşturuldu. Kadroda *İhsan Barlas* (Dış Politika), *Adnan Benk, Hayri Alpar, Orhan Birgit, Ferruh Doğan, Hikmet Çağlayan* ve *Celâlettin Çetin* görev aldı. Bir süre sonra da *Bedii Faik* gazeteye girdi ve *Dünya*'nın ikinci adamı oldu. Yine aynı dönemlerde *Ali İhsan Göğüş* yazı işleri müdürlüğüne getirildi.

Gazete siyasi çevrelerde büyük bir saygınlık kazandı ama, *Falih Rıfkı Atay*'la *Bedii Faik*'in zamanla *Adnan Menderes* ile yakın ilişkiler kurmaları CHP'de hiç hoş karşılanmadı. Kurucular kendi hisselerini önce *Falih Rıfkı Atay*'la *Bedii Faik*'e devrettiler, sonra da hisseler ikisi arasında bölüşüldü. O sıralarda *Falih Rıfkı* bir enfarktüs geçirdi, sağlığı sürekli çalışmasına el vermiyordu, tüm hisselerini *Bedii Faik*'e satarak basından çekildi. 20 Mart 1971'de İstanbul'da 77 yaşında öldü. Böylece *Bedii Faik* gazetenin tek patronu oldu, ama gazete artık inişe geçmişti, tiraj düşüyor-

du, *Bedii Faik* gazeteyi *İhsan Altınel* adlı bir işadamına sattı. *Beyhan Cenkçi* genel yayın müdürlüğüne getirildi. Ama yaklaşık iki yıl sonra *Cenkçi Dünya*'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Bedii Faik ile *İhsan Altınel* arasında da anlaşmazlıklar baş gösterdi, *Bedii Faik Dünya*'dan uzaklaştı. Gazete *İhsan Altınel Holding*'e bağlı şirketlerden biri durumuna geldi. Holding şu kuruluşlardan oluşuyordu: İntur İnşaat ve Turizm, Alpşer Alüminyum, Press Döküm, Prefabrik Konut, Dünya, İmplast İnşaat ve Plastik, İnturizm, Şansal Ticaret [27].

Dünya'yı 1978 başlarında *Mete Akyol* yönetti ise de gazete ekonomik bunalımdan kurtulamadı ve 1979'da arsa karşılığı *Hürriyet*'e devredildi.

12 Eylül'den hemen sonra *Dünya*'nın yönetimini *Orhan Birgit* üstlendi ama o da 1981'de gazeteden ayrıldı. Onun üzerine *Erol Simavi Dünya*'nın yönetimini *Hürriyet* genel müdürü olan *Nezih Demirkent*'e bıraktı. Kısa bir süre sonra da gazeteyi kendisine devretti.

Nezih Demirkent 1950'de *Son Saat*'te gazeteciliğe başlamış, ondan sonra *Yeni Sabah*'a geçmiş, orada önce spor yazarlığı, sonra da yazı işleri müdürlüğü yaptıktan sonra *Yeni Gazete*'nin yayın yönetmeni olmuştu. *Yeni Gazete* kapanınca *Hürriyet*'e geçmiş, sonra da genel yayın müdürlüğüne getirilmişti. *Nezih Demirkent Dünya*'yı bir ekonomi gazetesine dönüştürdü.

Soru 87: Türk Haberler Ajansı THA ve ANKA nasıl kuruldu?

1950-60 döneminin, iletişimde iz bırakan olaylarından biri, Türk Haberler Ajansı'nın kurulmasıdır. Ajansın kurucusu *Kadri Kayabal* (1921-1979) 18 yaşında gazeteciliğe başlamış, *Haber, Tasvir-i Efkâr, Tasvir, Yeni Sabah, Tan, Milliyet, En Son Dakika, Son Telgraf* ve *Hürriyet* gazetelerinde büyük röportaj yazarı olarak çalıştıktan sonra 1950'de Cumhuriyet döneminin ilk özel haber ajansı olarak THA'yı kurmuştu.

Kayabal THA'yı 1958'de bir Anonim Ortaklığa dönüştürdü. Hisselerin %51'ini *Tercüman, Milliyet* ve *Dünya* gazeteleri ile *Hayat* dergisine devretti.

Kayabal 1961'de Türkiye'de ilk telefoto sistemini getiren kişi oldu, ilk faks bağlantılarını da THA kurdu. 70'li yılların başlarında THA *United Press International* (UPI) ajansının temsilcisi oldu ve tüm gazetelerle faks bağlantısını ve taşra illerinde haber şebekesini örgütledi.

THA 1973'te de TV departmanını kurarak *UPITN*'e (UPI ajansının TV dalı) bağlandı. O dönemde 200 kişilik bir kadrosu vardı. *Kadri Kayabal*'ın zamansız ölümünden sonra oğlu *Bedri Kayabal* THA'yı iki yıl sürdürdü. 1982'de THA *Güneş*'e satıldı, 29 Mart 1986'da da kapandı.

Bedri Kayabal ise aynı dönemde *UPITN*'in yerini alan *World Wide TV News* (WTN) ajansıyla ilişkilerini geliştirerek 1993'te BBA denen ve TV alanında çalışan *Bağımsız Basın Ajansı*'nı kurdu.

ANKA nasıl kuruldu?

ANKA 1972'de Ankara'da, *Altan Öymen* tarafından bağımsız bir ajans olarak kuruldu. İlk başlarda Almanya'nın WDR radyosuna haberler veriyor ve Alman DPA ajanslarıyla da işbirliği yapıyordu. O zaman Türkiye'nin en yüksek tirajlı gazetesi olan Günaydın da ANKA'nın ilk yerli müşterisi oldu. Ajansın çekirdek kadrosu *Müşerref Hekimoğlu, Örsan Öymen, Hasan Cemal* ve *Sevgi Soysal*'dan oluştu. ANKA kısa zamanda saygınlık kazandı ve bütün gazeteler ajansa üye oldular. Ajans daha ilk başlarda bir ekonomik bülten yayınlayarak kamu ve özel sektörden ilgi gördü ve kendini kabul ettirdi.

Ajansın beşinci yılında *Altan Öymen* CHP'den aday gösterilerek ANKA'dan ayrıldı ve yerini *Müşerref Hekimoğlu*'na bıraktı. O da ajansı çalışanların katıldığı bir anonim ortaklığa dönüştürdü. Yönetim Kurulu belirli birimlerde çalışan 6 kişiden oluşan, sayısız gazeteciye okul olan ajansın kadrosunda yaklaşık 30 kişi çalışıyor.

ANKA'da görev almış kişiler arasında şunlar var: *Uluç Gürkan, Uğur Mumcu, Teoman Erel, Füsun Özbilgen, Ergin Konuksever, Ahmet Tan, Yazgülü Aldoğan, Varlık Özmenek, Ahmet Abakay, Gül Önet, Kuvvet Başarır, Oktay Kurtböke, Mustafa Sönmez, Nuri Çolakoğlu, Dinç Tayanç, Fikret Bila, Derya Sazak, Zafer Mutlu, Ayşegül Dora, Ragıp Duran, Metin Aksoy*... Her biri basında ya da TV'de ad yapmış ünlü gazeteciler.

Ajansın günlük ana haber bülteni yaklaşık 30 bin, dış yayınlar bülteni 1.200, günlük ekonomi bülteni de 7.500 sözcükten oluşuyor. Birçok gazete ajansın haberlerini kaynak göstermeden yayınlar. ANKA Avrupa'da bazı Radyo ve TV'lere de günlük haber iletiyor.

ANKA kuruluşundan beri hiçbir holding'e bağlı olmadan ve abone ücretlerinin dışında hiçbir destek görmeden bağımsızlığını sürdürmüş bir ajanstır.

DİPNOTLAR:

(1) Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi. Ankara 1989.
(2) Safa Kılıçlıoğlu'nun Demirtaş Ceyhun'a 5 Mart 1985 tarihli mektubu.
(3) Safa Kılıçlıoğlu'nun Demirtaş Ceyhun'a 5 Mart 1985 tarihli mektubu.
(4) Celâlettin Çetin, İşte Babıali, Cem Yayınları, 1991.
(5) Metin Münir, Sabah Olayı, Altın Kitaplar, 1993.
(6) Celâlettin Çetin, Aynı kitap.
(7) Celâlettin Çetin, Aynı kitap.
(8)Hıfzı Topuz, Basında Tekelleşmeler, s. 89-90.
(9) Tülay Bilginer, Devlet Terörü ile 35 trilyonumu aldılar, Nokta, 30 Ağustos 1992.

(10) Metin Münir. "Bu fiyat Güneş'in gerçek fiyatının neredeyse on katıydı" diyor. Sabah Olayı. s. 174.
(11) Gazete, Nisan 1992.
(12) Emin Karaca, Milliyet Olayı, Altın kitaplar, 1995.
(13) Emin Karaca. Milliyet Olayı, aynı kitap.
(14) Mustafa Sönmez. Medya: Amaç Kâr mı?. Silah mı? Forum. Kasım 1995. Emin Karaca. Milliyet Olayı. aynı kitap.
(15) Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 3. Rey Yayınları, İstanbul 1970.
(16) Hıfzı Topuz, Korkmaz Alemdar. Raşit Kaya, Oktay Kurtböke, Nalan Örki. Basında Tekelleşmeler. İLAD-TÜSES, 1989.
(17) Necati Zincirkıran, Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu, Sabah. 19 Ağustos 1994.
(18) Metin Münir. Sabah Olayı. Altın Kitaplar. 1993. s.88.
(19) Demirtaş Ceyhun. Babıali'nin şu son kırk yılı. Milliyet Yayınları, 1984.
(20) Mustafa Sönmez, aynı yazı, Forum 1995.
(21) Cumhuriyet. R.P. Medya Dosyası, 29 Nisan 1996.
(22) Metin Münir, Sabah Olayı. Altın Kitaplar. 1993.
(23) Mustafa Sönmez, aynı kaynak.
(24) Emin Karaca, Cumhuriyet Olayı. aynı kitap.
(25) Zeynep Atikkan. Süleyman Sarılar, "Kapalı kapılar ardında Cumhuriyet" Hürriyet, 18 Kasım 1991.
(26) Celâlettin Çetin. İşte Babıali.
(27) Nuri İnuğur. Türk Basın Tarihi. Gazeteciler Cemiyeti, 1992.

XI

SON YILLAR
1994-1996

17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı *Turgut Özal*'ın Çankaya Köşkü'nde bir kalp krizi geçirerek ölmesinden sonra 16 Mayıs 1993'te *Süleyman Demirel* Türkiye'nin Dokuzuncu Cumhurbaşkanı seçildi. *Tansu Çiller* Başbakanlığa getirildi ve CHP Genel Başkanı *Erdal İnönü* ile yeni bir DYP-CHP protokolu imzalandı (24 Haziran 1993).

Bu son yılların en acı olayı, Sıvas'ta *Pir Sultan* Şenliklerine katılan aydınların kaldığı Madımak otelinin şeriatçılarca yakılması oldu (2 Temmuz 1993). Bu korkunç cinayet olayında 37 yazar, şair ve sanatçı öldü, 60 kişi de yaralandı.

Soru 88: 1994-96 yıllarında cezaevlerinde kaç gazeteci ve yazar vardı?

Türkiye İnsan Hakları Vakfının kayıtlarına göre ülkemizde son 14 yılda 2.689 kişi işkence görmüş ve yaşamını yitirmiştir. 1994 sonlarında cezaevlerinde bulunan «düşünce suçluları»nın sayısı 104'e yükselmiştir. Bunların 65'i gazetecidir [1].

Terörle Mücadele Kanunu beşinci yılına girerken Ekim 1995'te cezaevlerinde bulunan aydın, gazeteci ve yazarların sayısı 112'ye, kapatılan gazete sayısı da 15'e yükselmiştir [2]. Adalet Bakanlığından verilen bilgilere göre Terörle Mücadele Kanunu kapsamında açılan davaların % 80'i Sekizinci Maddeye dayandırılmıştır.

"Bu yasayla birlikte çok sayıda yazar, sendikacı ve gazeteci hakkında 'bölücülük' savıyla inceleme, soruşturma ve dava açılmış ve bunların büyük bir bölümü hapis ve para cezalarına çarptırılmıştır. Yalnız 1994'te 5.404 kişi bu yasa nedeniyle yargılanmış, 765 kişiye toplam 114 milyar 307 milyon para ve 557 yıl hapis cezası verilmiştir.

«Yargıtayda onaylanan 42 davada toplam 84 yıl 5 ay hapis cezası kesinleşen sosyolog-yazar *İsmail Beşikçi*'nin daha önce hapis cezaları ile birlikte aldığı 6 milyar 900 milyon lira para cezasının hapse çevrilmesi sonucu toplam cezası 198 yıl 5 ayı bulmuştur.

«Tüm Devlet Güvenlik Mahkemelerinde (1995 Ekim'inde) mevcut

dava sayısının 6.091, tutuklu yargılanan sanık sayısının 6.975, tutuksuz yargılanan sanık sayısının da 16.917 olduğu saptanmıştır.

«Devlet Güvenlik Mahkemelerinde, Terörle Mücadele Kanununun 6,7 ve 8'inci maddeleri gereğince açılan 2.298 dava bulunmaktadır. Bu davalar nedeniyle (Ekim 1995'te) 5.403 sanığın yargılandığı belirtilmiştir.» [3]

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin 27 Mart 1996'da Genel Kurul'a sunduğu Çalışma Raporuna göre 1995 yılında 4 gazeteci öldürülmüş, 4 gazeteci kaçırılmış, 22 gazeteci tutuklanmış, 40 gazeteci gözaltına alınmış, 13 yayın organı kapatılmış ve 77 yayın organı toplatılmıştır.

Gazeteci-yazar *Onat Kutlar* 1994'ün son günlerinde Taksim'de, bulunduğu pastaneye konan bombanın patlaması sonucu yaralanmış ve 11 Ocak 1995'te ölmüştür.

Yeni Günaydın gazetesinin sahibi *Bekir Kutmangil* 23 Mayıs 1995'te uğradığı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir. Giresun'da yayınlanan *Son* gazetesi sahibi *Nail Aydın* 30 Temmuz 1995'te tabanca ile öldürülmüştür. *Yeni Politika* gazetesinin Bitlis muhabiri *Seyfettin Tepe* gözaltında bulunduğu Bitlis Emniyet Müdürlüğünde 30 Ağustos 1995'te ölü olarak bulunmuştur.

Güvenlik güçleri tarafından bürolarında arama yapılan 15 gazete ve derginin gereçlerine el konulmuştur. 1995'te 8 gazete bürosuna saldırı yapılmıştır. Ayrıca 2 gazeteci güvenlik güçlerinin, 2 gazeteci Kamu görevlilerinin, 5 gazeteci de diğer kişilerin saldırısına uğramıştır.

Uluslararası Basın Enstitüsü'nün Mayıs 1995'te *Seoul*'de yapılan Genel Kurul toplantısına sunulan raporda da 1995'in ilk iki ayındaTürkiye'de 1.260 gazete ve dergiye el konulduğu, Şubat sonunda ceza ve tutukevlerinde 103 gazeteci ve yazarın bulunduğu, *Mehmet Ali Birand, Yaşar Kemal, Fikret Başkaya, Haluk Gerger* gibi önde gelen gazeteci, romancı ve aydınların da baskıya hedef oldukları belirtiliyor. Raporda şöyle deniyor: «Hükümetlerin bu güne kadar verdikleri sözler tutulmadı, antidemokratik Anayasayla düşünce özgürlüğünü kısıtlayan yasalar değiştirilerek hukukî reformlar gerçekleşmedi...» [4]

Metin Göktepe nasıl öldürüldü?

Baskı, şiddet ve dayak yöntemleriyle insanları ve gazetecileri sindirmeye alışmış olan güvenlik güçlerinin demokratik yöntemlere geçmeleri, geri kalmış ya da dikta rejimiyle yönetilmiş ülkelerde kolay olmuyor. Hükûmet ne kadar demokrasi ilkelerini uygulamaya çalışırsa çalışsın, bazı polis görevlileri geleneksel şiddet yollarından vazgeçmiyorlar. Hükûmetin ve adalet sorumlularının çoğu zaman, suçları ne olursa olsun, güvenlik sorumlularını korumuş olmaları da şiddete başvurulmasını destekleyecek nitelikte oluyor. Ama bu tür olaylar her ülkede Devlet ve güvenlik güçlerine olan güvenin yitirilmesine yol açıyor.

1996 yılının ilk günlerinde bunun en çirkin örneği, *Metin Göktepe* olayı oldu. Gazeteciler Cemiyetinin raporuna göre, Evrensel Gazetesi mu-

habiri *Metin Göktepe* ile Cumhuriyet gazetesi muhabiri *Kerem Ilgaz* ve Yeni Yüzyıl muhabiri *Murat İnceoğlu* 8 Ocak 1996 günü Eyüp'te bir cenaze olayını gazeteleri adına izlerken, polis tarafından engellenerek, gözaltına alınmak istenmişler ve tartaklanmışlardı. Bu arada *Metin Göktepe*, polisçe gözaltına alınmıştı. Ertesi gün Eyüp Spor Salonu'nun yanındaki arsada cesedi bulunmuştu.

Gazeteciler Cemiyeti, bunun üzerine görgü tanıklarının ifadelerinin ve Adli Tıp tutanağının ve raporunun ortaya koyduğu gerçeği dikkate alarak olayın üzerine gitti.

Yetkili ve sorumlu kişilerin başlangıçta gözaltına alınanlar listesinde *Göktepe*'nin adının bulunmadığını ve duvardan düşerek öldüğünü söylemeleri, bu olayın da "faili meçhul" cinayetler arasına sokulmak istendiğini gösterdi.

Gazetecilerin kararlı direnişleri kamuoyunda da destek gördü. CHP genel başkanı *Deniz Baykal* ile ANAP genel başkanı *Mesut Yılmaz* sorumluların bulunması için her türlü yardımı yapacaklarını belirttiler.

Bu ölçüde bir ilginin uyanması üzerine Bakanlık müfettişleri derinlemesine bir soruşturma yaparak 48 emniyet görevlisi hakkında yargılama yapılmasına karar vermiştir [5].

Soru 89: Aziz Nesin Kimdi?

Yarım yüzyıl Türk basınına ve mizah edebiyatına damgasını vurmuş olan *Aziz Nesin* 5 Temmuz 1995'te Çeşme'de öldü. *Aziz Nesin* Türkiye'nin en üretken yazarıydı. Yüz kadar kitap ve binlerce dergi ve gazete yazısı yazdı. Kitaplarının baskı sayısı 6 milyona ulaştı. Bunların bazıları 24 dile çevrildi (İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Arapça, vb). Öyküleri 28 dilde yayınlandı. 9 oyun, 7 anı kitabı, 7 şiir kitabı, 10 roman ve 46 öykü kitabı yazdı [6]. *Aziz Nesin* işte böylesine üretici bir yazardı.

1915'te Heybeliada'da dünyaya gelen *Aziz Nesin*'in gerçek adı *Mehmet Nusret*'ti. Kuleli'yi ve Ankara'da Harp Okulu'nu bitirdikten sonra yedi yıl orduda görev aldı, 1944'te üsteğmen olarak Ordu'dan çıkarıldı. Bir süre bakkallık, muhasebecilik gibi işler yaptıktan sonra, Karagöz ve Yedigün dergilerinde çalıştı, 1945'te de Tan gazetesinde köşe yazarlığına başladı. 30 yaşındaydı, daha hiç adı duyulmamıştı. 4 Aralık 1945'te Tan'ın makineleri parçalandıktan sonra *Aziz* önce *Cumartesi* adlı haftalık bir dergi çıkardı, sonra da 1946'da *Sabahattin Ali* ile birlikte *Markopaşa*'yı yayınladı. *Aziz Nesin*, adını o zaman bütün Türkiye'ye duyurdu.

Aziz'in yaşamı ondan sonra poliste, Birinci Şubede, Savcılıkta ifade vermek, mahkemeden mahkemeye koşmak ve her fırsatta tutuklanmakla geçti, ama yazılarını hiç aksatmadı.

Aziz Nesin ilk hapis cezasını Amerikan yardımına karşı yazdığı 16 sayfalık bir broşürden aldı, 10 ay hapis ve 4 ay da sürgün cezasına çarptırıldı.

İkinci hapis cezası 16 aydı, o cezayı da Politzer'in «Felsefe Dersleri»ne yazdığı önsözden aldı. Ama bunların yanı sıra tüm yaşamı boyunca kendisine Türkiye'den ve yurt dışından sayısız ödül verildi.

Türkiye'de hiçbir yazar onun gibi gündemde kalmadı. *Aziz* her fırsatta günün adamı olmasını bildi. Günün birinde «Türk halkı aptal ve enayidir. Yüzde 60'ı aptaldır. Bu tüm Türkiye aptaldır demek değildir» dedi ve kıyametler koptu. Onun ardından da şöyle dedi «Türk insanının aptallığından ve tembelliğinden söz ederken nezaketen sahtekârlığından bahsetmemiştim. Biz aynı zamanda sahtekâr milletiz.»

Bu da yetmedi, bir süre sonra da şöyle dedi «Daha önce Türklerin % 60'ı aptaldır demiştim, Kürtlerin de % 80'i aptaldır, Devlet kuramazlar.»

Daha ne vecizeler söylemedi ki, işte birkaç örnek:

"Toplum olarak zekâmız kıt. Geçen 300 yıl boyunca sadece özel dersane, dolmuş ve gecekonduyu bulmuşuz. Bu ayıbı taşıyor, utanıyorum."

"Türk halkının en büyük icadı yoğurta su katıp ayran yapmaktır."

"*Hezarfen Ahmet Çelebi*'nin Galata kulesinde uçtuğu yalandır, adam düşmüştür."

"Türkiye, dünyanın en kötü Anayasasını yapan ve ona kefil olan adama oy verdi."

"Uygarlık haritası olsa orada yerimiz yok. Uygar ülkelerin tarihinde yüzlerce bilim adamı var, bizde bin yıllardan beri yok."

"Ben Türk insanını sevmiyorum, kendi halkımı sevmiyorum, ama o sevmediğim halkın ayrılmaz bir parçasıyım." [7]

"Biz herşeyi maymun gibi dışarıya bakarak, bazen da zorlanarak aldık."

Aziz Nesin 2 Temmuz 1993'te Sıvas'ta Madımak otelinde az daha yakılıyordu. Yangın dumanından boğulmak üzereyken son anda pencereye dayanan itfaiye merdivenleriyle dördüncü kattan inerek ölümden kurtuldu. Aziz bu konuda şöyle demişti:

"10 bin ya da 15 bin insan sekiz saat boyunca, Şeriat isteriz, diye uluyarak oteli kuşatırken Devlet neredeydi? İtfaiye merdiveninden yarı baygın indirilirken beni döven ya da itfaiye arabasının içinde elindeki çengelli sırıkla bana saldıran ve söven o sakallı belediye meclisi üyesi ne oldu?

«Otel yakılıp yıkıldıktan ve 37 aydın yanarak öldükten sonra birkaç bakanla yetkili kişiler helikopterle Sıvas'a geldiler. Bütün bu faciadan en çok sorumlu olması gereken İçişleri bakanı, olaydan sorumluyu buldu ve dünyaya ilan etti, sorumlu bendim...» [8]

Son yıllarda *Salman Rüşdi*'nin Şeytan Ayetleri'ni yayımlayacağını açıklamıştı, bir yığın tehdit aldı, «Kitabı Martta yayınlayacağım, katiller ellerini çabuk tutsun» dedi.

Ben *Aziz Nesin*'i 27 Mayıs devriminin ilk haftalarında Ankara'da *Müşerref Hekimoğlu*'nun evinde tanıdım. Milli Birlikçilerden *Muzaffer Özdağ* da oradaydı. Uzun uzun tartışıldı. *Aziz*, Milli Birlikçilere yol göstermeye çalışıyordu. Bir ara *Muzaffer Özdağ* «Siz bizden korkmuyor mu-

sunuz?» diye soracak oldu, *Aziz*, «ben cezaevlerinde çok yattım, korkmam» diye yanıt verdi.

Aziz Nesin'le birçok kez birlikte olduk. Hazırladığı günlük gazete tasarısı için Tünel'de düzenlediği toplantılara katıldım. Paris'te kaç kez bir araya geldik. En son, ölümünden birkaç ay önce beni Teşvikiye'deki evine çağırdı. Apartman dairesine demir parmaklıklı kapı yaptırmışlardı, ama *Aziz* kapıyı bile açık bırakmıştı. Bana son tasarısını anlattı, şeriatçılığa karşı İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlenmesini istiyordu. Dışarıdan basın çevrelerinin katılımını sağlamak için neler yapabileceğimi sordu. Son isteği galiba bu konferansın düzenlenmesi idi; olamadı.

Vasiyetnamesinde gömülüşü sırasında söylev verilmemesini, dinsel tören yapılmamasını, çiçek konulmamasını istemişti; öyle oldu.

DİPNOTLAR:

(1) Yahya Koçoğlu. Cumhuriyet, 7 Aralık 1994.
(2) Evin Göktaş. Cumhuriyet. 5 Ekim 1995.
(3) Evin Göktaş, aynı kaynak.
(4) Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. 1994-1995 Çalışma Raporu.
(5) Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. 1994-1995 Çalışma Raporu.
(6) Metin Aksoy, Ölümsüz Aziz Nesin. Ç.G.D. Yayınları, iki cilt, Ankara 1996.
(7) Bizim Gazete, Eylül 1992.
(8) Aziz Nesin. Suçlu Ayağa Kalk, Uğur Mumcu'ya Armağan, Ç.G.D. 1994, Ankara.

ÇEŞİTLİ KONULAR VE TEMATİK YAKLAŞIMLAR

Soru 90: Basında Promosyon nedir?

Promosyon dar anlamda bir kişinin ilerlemesi, derece alması ya da bir ürünün satışının artması, kalitesinin yükseltilmesidir. Genelde ise bir ürünün tanıtımı için yapılan reklam kampanyalarına promosyon denir. Örneğin yeni çıkan bir malın tanıtımı için ona bir promosyon fiyatı konur, reklam kampanyaları ile o mal tanıtılır. Bu olağanüstü bir reklam ve tanıtma fiyatıdır.

Basında ise promosyon, gazetelerin armağan vermesi, piyango ve lotarya düzenlemeleri anlamında kullanılıyor.

Gazetelerin armağan dağıtmalarına yabancı ülkelerde pek rastlanmaz. Fransa'da dergiler ve yayınevleri bu tür kampanyalar düzenlerler ama gazeteler böyle işlere girişmezler.

Türk basın tarihinde gazetelerin kuponla hediye dağıtmalarının birkaç örneği görülmüştür, ama bunların hiçbiri 1988-96 yıllarındaki kampanyaların çapında olmamıştır.

Promosyon kampanyasının ilk örneğini 1928 yılında *Cumhuriyet* gazetesinin verdiği anlaşılıyor. *Yunus Nadi* anılarında Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabulü yüzünden bazı gazetelerin tiraj yitirdiklerini ama *Cumhuriyet*'in bundan fazla etkilenmeden yaklaşık 10-15 bin baskı yaptığını belirttikten sonra «Bu durumda yeni yeni okuyucu kazanma yöntemleri bulmamız gerekirdi» diyor. Bunun için de *Cumhuriyet* o yıl hediye kuponları yayınlamaya başlıyor. Gazete 7 bin lira değerinde binden fazla kupon dağıtıyor. Kuponları kesenler indirimli alış veriş yapıyorlar.

1929'da *Cumhuriyet* başka tür bir kampanyayı başlatıyor. Gazetedeki kuponları kesenler, belirli mağazalardan bir ürün alırken o kuponları veriyor ve %10 indirimli fiyat ödüyorlar [1].

Vakit gazetesi 1929'da ilk yarışmalardan birini düzenliyor. *Vakit* o günlerde *Reşat Nuri Güntekin*'in *Yaprak Dökümü*'nü yayınlamaya başlıyor. Yazılarda bilinçli olarak bazı yanlışlar yapılıyor. Bu yanlışları bulanlara *Çalıkuşu* romanı hediye ediliyor [2]. Daha sonraki yıllarda da bazı okurlara ücretsiz abone, takvim ve ufak armağanlar dağıtılıyor.

Akşam da 1930'da okuyucularına bu tür ufak hediyeler veriyor.

25 Temmuz 1931'de kabul edilen Matbuat Kanunu ise ikramiye dağıtımını kesinlikle yasaklıyor. Kanunun 36. maddesine göre «Gazete ve mecmualar kendi adlarına piyango, tombala vs. gibi her hangi bir suretle talih ve kura oyunları tertip edemeyecekleri gibi böyle tertiplerin kupon ve yazı ilânları gazete ve mecmualarda yayınlanamaz. Aykırı hareket edenler 200 liradan 1.000 liraya kadar ağır para cezasıyla mahkûm olurlar.»

Bu yasadan sonra gazeteler kupon dağıtmaktan vazgeçiyorlar. Ne var ki 1950'de çıkartılan Basın Kanununda bu maddeye yer verilmiyor ve gazeteler yavaş yavaş bu lotaryacılık işine sarılıyorlar. *Mümtaz Faik Fenik* 1958'de *Zafer*'de çıkan bir yazısında lotaryacılık tehlikesine değinerek şöyle diyor [3]:

«Yarışmalar, piyangolar gazetecilikte bir gaye değil, bir araç sayılmalıdır. Bir gazete eğer kendi görevlerinin dışında işi piyangoculuğa döküp sürüm sağlamaya kalkışırsa o zaman değişir... Tiraj piyangodan yükselirse bunun ne irfanla, ne kültürle, ne de okuma aşkıyla alakası yoktur. O zaman küçücük bir piyango bileti çıkarıp satmak, 8 sayfa gazete kâğıdı için döviz israf etmekten çok daha akla yakındır.»

Lotaryacılık demek ki 1950'li yılların sonlarında gelişmeye başladı. *Abdi İpekçi, Milliyet*'te 1960'lı yılların başlarında ufak bir hediye kampanyası düzenledi. Sonra *Akşam* 1962'de «Her okuyucuya ikramiye» kampanyası başlattı. *Milliyet* 1985'te büyük promosyon kampanyalarına girişti. Önce buz dolabı, çamaşır makinesi, fırın gibi ev eşyaları, sonra da otomobil, ev, arsa dağıttı (Bkz. Soru 83).

Bunlardan sonra kuponlu armağan dağıtımı işini *Haldun Simavi*'nin 1966'da çıkarttığı *Son* gazetesi ele aldı. *Son*, magazin türü bir gazeteydi, büyük renkli resimler, heyecan verici başlıklar ve kısa yazılardan oluşuyordu. Tirajı 1967'de 350 bine yükseldi. Kuponla otomobil ve ev dağıtmaya kalktı ama tutunamadı. Başka gazeteler de aynı yöntemi denediler, bunun yanı sıra TV'de reklamlara da ağırlık verdiler.

1980'li yılların başlarında TRT yönetim kurulu kararıyla reklamlar bir süre yasaklandı ama bu yasağa da pek uyulmadı. Hele özel televizyonlar her tür reklam almaya başlayınca kuponla armağan dağıtımı genişledi.

1988'de gazeteler 54 çeşit armağan dağıttılar. Basına yapılan %50 indirim yüzünden TV reklamlarında da gazetelerin büyük ağırlığı oldu. O yıl gazeteler karton modeller dağıtarak aralarında büyük rekabete girişti-ler. Buna *«Karton Savaşları»* dendi. Bu işi önce *Milliyet* başlattı.

1989'da gazeteler ansiklopedi ve otomobil dağıtımına yöneldiler. *Günaydın* ve *Hürriyet* her hafta bir otomobil kampanyasıyla tirajlarını artırdılar. Sonra *Hürriyet* dayalı, döşeli ve hizmetçili ev kampanyası yaptı. *Tercüman* uçak hediye etti. Ne var ki uçağı kazanan okuyucunun gümrük vergisini ve alan kirasını ödemesi gerekiyordu. Armağan kazananların ayrıca veraset ve intikal vergilerini ödemek zorunda olmaları kötü sürprizler yaratıyordu.

Günaydın, Sabah, Güneş, Hürriyet, Milliyet ve *Tercüman* arasında

amansız bir armağan yarışması oldu. Bu 6 gazete 1989 boyunca 52 çeşit armağan dağıttılar [4]. Bursa'da *Hakimiyet* gazetesi de peynir, süt ve tereyağı dağıtımı yaptı.

1989 yılının kuponla armağan dağıtımında şunlar ön planda yer alıyordu:

Tatil olanakları (290), otomobil (287), TV (247), bisiklet (1300), yastık (10.000), piyango (1998), bulaşık makinesi (106), Müzik seti (175), çanta (1111), poster (173), Lego (200), para (355 milyon), fırın (54), makyaj seti (50), çamaşır makinesi (91), bebek (200), ansiklopedi (70), video (76), yatak örtüsü (50), soba (50).

O yıl içinde Türkiye'de toplam 618 milyarlık reklam harcaması yapıldığı saptandı, bunun 298 milyarını TV, radyo ve basın oluşturdu. Yalnız gazetelerin (dergilerin dışında) TV'ye yaptıkları harcama 37 milyara yaklaşıyordu [5].

Promosyon kampanyaları 1990 ve 1991'de de aynı saldırganlığı ile sürdü. Gazeteler dağıtılan hediyelere yeni çeşitler eklediler: Sihirli Kolye (*Bugün*), 5 Villa (*Bugün*), Akupunktur cihazı (*Türkiye*), Kuran Elifbası ve İlmihal (*Zaman*), Yabancı dil kursları (*Hürriyet*), En güzel aşk fıkraları (*Meydan*), Pınar Süt (*Yeni Asır*), Çin malı yelpaze (*Günaydın*), BMW (*Hürriyet*), Süper karavan (*Sabah*), Zayıflama aleti (*Sabah*), Oyuncak (*Hürriyet*), Ansiklopedi (*Sabah, Milliyet*), Sevgili Peygamberlerimiz (*Türkiye*) vb...

1991 başlarında Promosyon kampanyalarıyla tirajlar şu rakamlara ulaştı: Sabah 900 bin, Türkiye 845 bin, Milliyet 650 bin, Hürriyet 603 bin, Bugün 323 bin, Günaydın 170 bin.

Aynı dönemde *Cumhuriyet*'in tirajı da hiçbir promosyon kampanyası yapmadığı halde 132 bindi.

Aynı yıl içinde *Sabah, Hürriyet, Milliyet, Tercüman* ve *Türkiye* gazetelerinin sorumluları arasında kampanyaların durdurulması konusunda yazışmalar ve görüşmeler oldu; gazeteler 2 Mart 1993'te aralarında bir protokol imzalayarak 1 Eylül 1993'e kadar yeni bir kampanya yapmama kararı aldılar, ama buna uyulmadı.

Piyango düzenleyen gazetelerin Milli Piyango İdaresinden önceden izin almaları gerekirken birçok gazetenin buna uymadığı görüldü.

1992 yılında *Sabah, Hürriyet* ve *Milliyet* arasındaki ansiklopedi savaşının bu üç gazeteye maliyetinin 1,5 trilyon liraya yükseldiği saptandı [6]. Ansiklopedi dağıtımına başlamadan önce *Sabah*'ın tirajı 592 bindi, promosyonun desteğiyle bu tiraj birkaç gün içinde 1 milyon 486 bine yükseldi. Gazete bu yüzden yurt içinde ve Avusturya'da 2 milyon 100 bin cilt ansiklopedi bastırmak zorunda kaldı. Buna karşılık *Hürriyet* ve *Milliyet*'in tirajı düştü. Bunun üzerine *Hürriyet* de 21 Kasım 1992'de *Ana Britannica* ile yeni bir kampanya başlattı. Ondan bir gün sonra da *Milliyet Büyük Larousse* dağıtımına girişti; «Biz 1968'in *Larousse*'unu değil 1992'nin *Larousse*'unu veriyoruz» diye kampanyayı sürdürdü.

1993'te *Hürriyet* diş macunu, *Sabah* da deterjan dağıttı. Bu kampanya-

lar yüzünden 1993 Mayıs'ında *Milliyet*'in tirajı 943 bine, *Hürriyet*'inki 713 bine yükseldi, *Cumhuriyet*'inki 58 bine düştü.

Gazeteciler Cemiyeti ise aşırı boyutlara ulaşan bu yarışmalara tepki gösterek bunun basının saygınlığını yitirdiğini belirtti.

Bu kampanyalar yüzünden günlük gazete tirajlarının toplamı 1994 başlarında 5 milyona yükseldi, ama promosyonlar kesilince toplam tiraj önce 4 buçuk milyona sonra da 2 buçuk milyona düştü. Gazeteler promosyona 4 trilyon lira harcadılar, bazı gazeteler bu yüzden maaş ikramiye ve tazminat ödeyemez duruma düştüler [7].

Promosyon yarışı *Hürriyet*'in de *Aydın Doğan*'a satılmasına neden oldu. *Hürriyet*'in ve *Günaydın*'ın eski genel yayın müdürü *Necati Zincirkıran* bunu şöyle anlatıyordu: «Lüzumsuz promosyon yarışı yüzünden *Hürriyet* çok para kaybetti. Bir gazete 100 araba veriyor, bizimkiler 101 diyor. Satışları izliyorum, *Hürriyet* tiraj almıyor, öteki gazete 200 bin fazla satıyor. Bu böyle devam edebilir mi?»

Hürriyet 1 Ağustos 1993 tarihli sayısının sürmanşetinde «Görülmemiş fırsat, 5 değil, 10 değil, 25 değil, 100 değil, tam 150 otomobil» dağıtacağını duyurmuştu. Ertesi gün *Sabah* «150 değil 151 otomobil» vereceğini ilan etti. *Hürriyet* otomobil sayısını 155'e çıkardı. *Sabah* da «Madem öyle, işte böyle, *Sabah* 200 otomobil dağıtacak» diye arttırmayı erişilmez ölçülere ulaştırdı.

1994-1995 döneminde rekabet ticari ölçüleri de aştı. Gazeteler birbirlerine karşı kişilik haklarını hiçe sayan hakaretlere yöneldiler; basının saygınlığı yitirildi. Gazeteler züccaciye (cam eşya), mutfak ve ev eşyası dallarında uzmanlaştılar. Gaziantep'te bir gazete alay olsun diye mezar yeri vermeye kalktı (*Olay* Gazetesi). Aydın'ın Çine ilçesinde çıkan *Yeni Ufuk* gazetesi de prezervatif dağıtacağını ilân etti. *Akşam* gazetesinin televizyon kampanyası da medya dünyasında bir şok etkisi yarattı.

Gazeteciler Cemiyeti'nin 1994-1995 Çalışma Raporunda da belirttiği gibi «Promosyon yarışı gazetelere fiyat artışını getirdi, fiyatlar 40 bin oldu. Televizyon kampanyalarıyla bir milyona ulaşan ama kademeli fiyat artışları sonucu 400-350 bine düşen *Akşam*'ın fiyatı ise rekor bir düzeyde 75 bin lirayı buldu.»

1994'te gazeteler, karşılığı nakit olmayan piyango ve çekilişler için Milli Piyango'dan yaklaşık 1 trilyon liralık izin aldılar. Gazeteler izin aldıkları çekiliş ve piyangolar için katılımcılarına 936 milyar 831 milyon liralık nakit olmayan ikramiye dağıtmayı vaat ettiler [8].

Çekilişe tabi olmayan bu tür organizasyonlar böylece Milli Piyango idaresinin denetiminden de çıkıyor. Gazeteler çekiliş yerine kuponla hediye verme yoluna gittiler. Ocak-Eylül 1995 döneminde 171,9 milyar liralık ikramiye tutarı için izin alındı.

Gazeteler promosyon kampanyaları yüzünden inanırlıklarını yitirdiler. İnsanlar haber okumak için değil, kupon kesmek için gazete alma alışkanlığını edindiler. Gazetelerin tirajı, gazetelerin haber verme alanındaki başarılarına göre değil, verdikleri ikramiyelerin değerine göre ölçüldü. İn-

sanlar gazetelerin içeriğine ve eğilimine hiç bakmadan birkaç gazete birden almaya başladılar; basın bu ekonomik düzenin yarattığı bir lotaryacılık sistemine dönüştü.

Soru 91: Kimler Medya'ya Teşvik Kredisi alır?

Hükûmetler her yıl kalkınma planlarına uygun olarak yatırım amacıyla çeşitli sektörlerde kendilerine destek olan firmalara krediler sağlarlar. Bu teşvikler vergi indirimi, gümrüksüz makine ithali ve ucuz kredi elde etme biçimlerinde olur.

Basın ve yayın hizmetleri de «özel önem taşıyan sektörler» arasına alındıktan sonra *Turgut Özal* döneminde, *Süleyman Demirel*'in başbakanlığı ve *Tansu Çiller*'in bu çeşit işlerden sorumlu olduğu yıllarda, medya kuruluşlarına 2,6 trilyonluk teşvik kredisi dağıtıldığı belirtiliyor [9]. Bu teşviklerin Nisan 1993'teki dökümü şöyle:

Sabah	699	milyar	263	milyon TL.
Hürriyet	425	"	570	"
Milliyet	334		683	
Türkiye	229		646	
Zaman	49		551	
Cedit Grubu	55		119	

Ekim 1993'te açıklanan bir belgede de Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının dağıttığı teşvikler şöyle sıralanıyor [10].

Milliyet	765	milyar	439	milyon TL.
Sabah	613	"	363	"
Hürriyet	298		199	
Türkiye	116		712	

Ayrıca Televizyon yatırımları için şu teşviklerin yapıldığı belirtiliyor:

Milliyet Haberler Ajansı	89	Milyar TL.
Satel (Sabah TV)	70	"
A Yapım TV (Sabah)	44	
Hürriyet Radyo Prod.	5	
MBI Filmcilik/(Interstar)	9	
Teleon (Uzanlar)	116	

Refah Partisinin Nisan 1996'da Meclis başkanlığına verdiği soruşturma önergesinde de Tansu Çiller'i destekleyen *Sabah* grubuna 24 Aralık 1995 seçimlerinden önceki üç hafta içinde Halk Bankasından yaklaşık 4,5 trilyonluk kredi verildiği öne sürüldü [11].

Soru 92: Gazeteci cemiyetleri ve sendikaları nasıl kuruldu?

Türkiye'de gazeteciler kendi aralarında bir dernek kurmak için ilk kez 1908'de, İkinci Meşrutiyet'in ilânının ertesi günü, Sirkeci'de bir gazinoda toplanarak ateşli konuşmalar yaptıktan sonra bir komisyon seçtiler. Bu komisyon iki yıllık bir süre içinde zaman zaman toplanarak *Matbuatı Osmaniye Cemiyeti* diye adlandırdıkları bir derneğin tüzüğünü hazırladı. Ama gazeteciler bir türlü Cemiyetin kongresini toplayamadılar. Bu yüzden de dernek doğmadan öldü.

1. *Osmanlı Matbuat Cemiyeti (1917)*:

Gerçekleşmeyen bu tasarıdan sonra gazeteciler arasında bir dernek kurma işi ikinci kez 1917'de ele alındı. Türkiye, Birinci Dünya Savaşının içindedir o dönemde. Dostumuz Almanlar Türkiye'de bir basın derneğinin bulunduğunu sanarak bu derneğin temsilcilerini Almanya'ya çağırırlar. Bunun üzerine gazeteciler bakarlar ki bu tür çağrılara karşılık verebilmek için örgütlenme gerek, hemen bir dernek kurmaya karar verirler. «*Osmanlı Matbuat Cemiyeti*» böyle doğar. Zamanın en yaşlı gazetecisi sayılan *Mahmut Sadık* Bey'in başkanlığında geçici bir yönetim kurulu seçilir. Kurucular *Yunus Nadi*'yi ikinci başkanlığa, *Ahmet Emin Yalman*'ı da Genel Sekreterliğe getirirler [12].

İlk Kongre 15 Şubat 1917'de Beyoğlu'nda, Galatasaraylılar Yurdunda toplanır. Gazeteciler kongre başkanlığına *Halit Ziya Uşaklıgil*'i, sekreterliklere de *Hüseyin Ragıp Baydur* ile *İsmail Suphi Soysallıoğlu*'nu seçerler. Tüzük kabul edilir. İlk yönetim kuruluna şu üyeler seçilir:

Başkan: *Hüseyin Cahit Yalçın*; Genel Sekreter: *Ahmet Emin Yalman*; Üyeler: *Yunus Nadi, Mahmut Sadık, Muhittin, Celâl Nuri İleri, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Ragıp, Enis Tahsin Til, Kâzım Şinasi Dersan, İsmail Müştak Mayokan, Hüseyin Tosun, Davit Fresko, Keçevan ve Margaritis.*

Haysiyet divanı: *Halit Ziya Uşaklıgil, Sâti, Rıza Tevfik, Muslihittin Adil, Adnan, ve Mithat Şükrü.*

Osmanlı Matbuat Cemiyeti, Savaş yıllarında, sonra da Mütareke döneminde her yıl kongresini düzenlemiş ve mesleksel konuları tartışmıştır. Bu gelişme dönemleri içinde derneğin adında bazı değişiklikler olmuştur: 1920'de derneğin adı «*Türk Matbuat Cemiyeti*»ne çevrilmiş, 1923'ten sonra «*Matbuat Cemiyeti*», 1930'da «*İstanbul Matbuat Cemiyeti*», 1935'te de *Atatürk*'ün isteği ile derneğin adı «*Basın Kurumu*» olmuştur. O yıl toplanan Kongre açılırken gazeteciler «*İstanbul Matbuat Cemiyeti*» adına *Atatürk*'e bir bağlılık telgrafı çekmişler, *Atatürk* de kendilerine «*Basın Kurumuna*» diye başlayan bir telgrafla karşılık verince derneğin adı derhal *Basın Kurumu*'na dönüşmüştür [13].

2. *Türk Gazeteciler Birliği (1930)*:

İstanbul Matbuat Cemiyetinin yanı sıra 17 Şubat 1930'da Ankara'da yeni bir dernek kuruldu. Türk Gazeteciler Birliği adını alan bu dernek uzun ömürlü olmamış ve 1935'te dağılmıştır.

3. *Basın Kongresi (1935)*:

Cumhuriyet dönemi içinde Türkiye çapında ilk basın kongresi 25 Mayıs 1935'te Ankara'da toplanmıştır. Bu, hükûmet kararıyla, yukardan gelme emirle düzenlenmiş bir kongredir.

Kongreye 117 gazeteci katılmış, Başbakan *İsmet İnönü*, İçişleri Bakanı *Şükrü Kaya* ve Basın Yayın Genel Müdürü *Vedat Nedim Tör* de konuşmalar yapmışlardır.

4. *Basın Birliği*, (1939):

Bu Birlik, Basın Kongresinin kararlarından esinlenerek Haziran 1938'de çıkartılan özel bir kanunla kurulmuş bir örgüttür. Kanuna göre Türkiye beş basın bölgesine bölünmüştür: İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Trabzon. Her bölgede bir basın birliğinin kurulması öngörülmüştür.

Bu kanun üzerine İstanbul'daki «Basın Kurumu» dağıtılır ve *Hakkı Tarık Us*'un başkanlığında bir «İstanbul Basın Birliği» kurulur. Bu birliğin yarı resmî bir niteliği vardır. Bütün İkinci Dünya Savaşı yıllarında gazetecilerin mesleksel tek örgütü bu birlik olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sona erince İnsan Hakları Bildirisi ve Birleşmiş Milletlerin kurulması ile Türkiye'de demokratik bir ortama girilmiş, faşizmden esinlenerek kurulmuş örgütlerin dağıtılması istenmiştir. Bunun üzerine başbakan *Şükrü Saracoğlu* yabancı ülkelerdeki basın örgütlerini incelemek için *Hüseyin Cahit Yalçın*'ı Avrupa'ya göndermiş, o da dönüşte verdiği raporda dışarıda bizim Basın Birliğine benzer bir örgütün bulunmadığını belirtmiş ve Birlik, 1946 Haziran'ında yayınlanan bir kanunla dağıtılmıştır.

5. *Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (1946)*:

Basın Birliğini dağıtan yasa çıkar çıkmaz Basın Birliği dağıldı ve Birliğin yönetim kurulu üyelerinin çoğunluğu *Sedat Simavi*'nin başkanlığında, *Sadun Galip Savcı, Cihat Baban, Hayri Alpar* ve *Sait Kesler*'in katılımıyla 10 Haziran 1946'da bir araya gelerek Gazeteciler Cemiyetini kurdular.

Sedat Simavi başkan seçilir, *Hakkı Tarık Us* ise Cemiyet'ten ayrılarak Basın Birliği Derneği adında başka bir dernek kurar.

Sedat Simavi 1948'de Hürriyet'i kurduğu için, başkanlık görevini sürdürmek istemez ve ertesi yıl başkanlıktan ayrılır, Kurul onun yerine *Burhan Felek*'i seçer. *Felek*'in bu ilk başkanlık dönemi üç yıl sürer (1949-1952). O yıllarda CHP devrilmiş, DP iktidara gelmiştir, basın büyük bir özgürlük savaşı içindedir. Gazeteciler *Burhan Felek*'ten daha güçlü birini

başkanlığa getirmek isterler, *Cevat Fehmi Başkut* başkan olur.

Başkut yedi yıl (1952-1959) başkanlıkta kalır, Cemiyet'e büyük bir saygınlık kazandırdıktan sonra yine iç çekişmeler yüzünden başkanlığı bırakır, *Burhan Felek* yeniden başkan seçilir. *Felek*'in bu başkanlık dönemi ölümüne dek 23 yıl sürer (1959-1982). Onun dönemi hem 12 Mart'a rastlar, hem de 12 Eylül'e. *Felek* askeri darbeler karşısında çok yumuşak olmuş ve demokratik bir direnişi desteklemeden uyumlu bir yol izlemeyi yeğlemiştir.

Burhan Felek'in zarif Osmanlı geleneğine dayanan yapısı böyle bir politikayı gerektirmiştir.

Felek'ten sonra *Nezih Demirkent* başkanlığa getirilir. *Nezih Demirkent*, on yıl süren başkanlığı döneminde Gazeteciler Cemiyetine büyük olanaklar kazandırır. Yılda beş gün bayramlarda gazete yayın hakkı en çok üyesi olan cemiyetlere verildiği için Gazeteciler Cemiyeti yayınladığı «Bayram Gazetesi»nden önemli bir gelir elde etmekte ve bunu sosyal yardım işlerinde kullanmaktadır. Ayrıca emekli gazetecilere ufak bir emekli aylığı, evlenme, çocuk ve ölüm yardımları ödenmektedir. *Basın Dispanseri* iki yılda 70 bin hastaya bakacak duruma gelmiştir. *Basın Müzesini* ve Darıca'daki *Huzurevini* kurar. Üyelere yılbaşı hediyeleri dağıtılır, günlük *Bizim Gazete* yayımlanır ve gazetecilerin hakları her yerde, ödün vermeden savunulur.

1992 Kongresinde *Nezih Demirkent* başkanlığı bırakır ve yerine *Necmi Tanyolaç* seçilir. *Tanyolaç*'ın talihsizliği, onun döneminde *Sabah* gazetesinin yasayı çiğneyerek *Bayram Gazetesi* geleneğini bozması ve öteki gazetelerin de bir bayram sonra aynı yolu izlemeleri olmuştur. Cemiyet böylece en büyük gelir kaynağını yitirmiştir.

Yine *Tanyolaç*'ın döneminde en önemli olaylardan biri gazeteciler Cemiyeti'nin adının 12 Haziran 1993'te Bakanlar Kurulu kararıyla *Türkiye Gazeteciler Cemiyeti* olmasıdır. Bu karar 2 bini aşkın üyesi olan Gazeteciler Cemiyetinin yıllarca *Ankara Gazeteciler Cemiyeti*'ne karşı sürdürdüğü bir savaşın başarılı sonucudur...

Mart 1994'te yapılan genel kurul toplantısı yönetim kurulunda bazı değişikliklerle sonuçlanır ve başkanlığa *Nail Güreli* getirilir.

6. *Basın Birliği Derneği (1946)* :

Uzun süre basın kurumuna başkanlık etmiş olan *Hakkı Tarık Us* ise Gazeteciler Cemiyeti'ne katılmamış, üç beş arkadaşı ile birlikte aynı yıl «Basın Birliği Derneği» ni kurmuştur. Sonu gelmeyen anlaşmazlıklar çıkmıştır bu Dernekle Cemiyet arasında. Bu anlaşmazlıklar *Hakkı Tarık Us*'un ölümüne kadar sürmüştür.

7. *Ankara Gazeteciler Cemiyeti (1946)* :

İstanbul'da Gazeteciler Cemiyeti'nin kurulmasının yanı sıra Ankaralı gazeteciler de Temmuz 1946'da Ankara Gazeteciler Cemiyeti'ni kurdular.

Kuruluş toplantısı *Mümtaz Faik Fenik*'in başkanlığında yapıldı. Cemiyet başkanlığına *Mekki Sait Esen*, yönetim kurulu üyeliklerine *Fethi Giray*, *Nusret Baban*, *Cüneyt Arcayürek* ve *Niyazi Payzin* seçildi. Ankara Gazeteciler Cemiyeti uzun yıllar İstanbul'daki Cemiyetin çalışmalarına benzer etkinlikler yaptı. 60'lı yıllarda *Beyhan Cenkçi*'nin başkanlığı döneminde Ankara'daki cemiyet büyük aşamalar yaptı, gazetecilerin mesken sorunlarına çözümler getirdi. Çankaya'da görkemli bir basın sarayı yaptırdı.

8. *Türkiye'de 78 gazeteci derneği var:*

İstanbul ve Ankara'dan sonra İzmir'de, Bursa'da, Trabzon'da, İzmit'te, Adana'da, Zonguldak'ta, İskenderun'da, Eskişehir'de ve belli başlı bütün illerde gazeteci cemiyetleri kuruldu. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ne göre 1992 Şubat'ında Türkiye'deki gazeteci derneklerinin sayısı 78'e yükselmiştir [14] Bunların çoğu, kuruldukları ilin adını alan derneklerdir. Ama bazıları da çalıştıkları konu ya da alana göre adlandırılmıştır: Türkiye Spor Yazarları Derneği, Parlamento Muhabirleri Derneği, Ekonomi Muhabirleri Derneği, Polis Yazarları Derneği, Dış Basın Derneği, Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık Muhabirleri Derneği...

9. *İkinci Türk Basın Kurultayı (1975)*:

İkinci Basın Kurultayı, Birinci Basın kongresinden 40 yıl sonra, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Konferans salonunda toplandı. Basın Yayın Genel Müdürlüğünün düzenlediği bu Kurultaya 1805 delege çağrılmıştı. Toplantıda basının görevi ve sorumlulukları, çalışan ve çalıştıran ilişkileri, yasal sorunlar ve taşra basınının sorunları tartışıldı.

10. *Çağdaş Gazeteciler Derneği (1978)*

ÇGD 1978'de Ankara'da devrimci gazeteciler tarafından kuruldu. Dernek, Ankaralı gazeteciler arasında siyasal ve mesleksel bir dayanışma kurmaya yöneldi. 12 Eylül darbesinden sonra da demokratik bir düzenin kurulabilmesi için sivil toplum örgütleriyle birlikte yapıcı etkinlikler düzenledi. 1982 Anayasasına karşı da kampanya yürüttü.

İstanbul, İzmir, Bursa, Antalya ve Eskişehir'de şubeler açtı. Kısa zamanda üyelerinin sayısı 2 bine ulaştı.

ÇGD 1992'de Türkiye çapında bir *Basın kurultayı* düzenledi. Mesleksel konularda araştırmalar yayınladı: Devlet ve Basın, Uğur Mumcu'ya Armağan, Basın Güncesi, Baskın mı Basın mı? Türkiye'de Basın Çalışanları Üzerine Bir İnceleme, Basın 80-84, İfade Özgürlüğü Hapiste, Türkiye'de, Gazetecilik ve Gazeteler, İktidar ve Basın Kartı, Aziz Nesin (2 cilt).

ÇGD komşu ülkelerin gazetecilik örgütleriyle de ilişkiler kurdu ve Bulgaristan, Romanya, Moldavya, Yunanistan, Arnavutluk, Kıbrıs (RUM kesimi) ve eski Yugoslavya'nın katıldığı *Balkan Gazeteciler Konfederas-*

yonu'na kurucu üye oldu.

ÇGD, 1994 Nisan'ında da *Uluslararası Gazeteciler Federasyonu*'na katıldı.

Dernek genel başkanlığına *Ahmet Abakay* ve *Rafet Genç*'ten sonra Ağustos 1989'da *Mustafa Ekmekçi* seçildi.

İstanbul Gazeteciler Sendikası (1952) :

1952'de çıkan «Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkileri Düzenleyen Kanun», gazetecilere sendika kurma hakkını tanır tanımaz İstanbul Gazetecileri kendi aralarında toplantılar yaparak bir sendika kurma işine giriştiler. O zaman her gazeteden iki temsilci seçilerek hazırlık toplantıları yapıldı ve birkaç ay içinde ilk gazeteciler sendikası kuruldu. Büyük bir hızla gelişen İstanbul Gazeteciler Sendikasına bir yıl içinde aşağı yukarı bütün gazeteciler üye oldular.

Sendika, gazetecilerin sosyal haklarını korumak için çalışmalara girişti: Asgarî ücretlerin kabulü, toplu sözleşme, yıllık izin, tazminat, iş anlaşmazlıklarının çözümü, grev hakkı, meslek içinde eğitim, gazetecilerin özgürlük ve sosyal güven içinde çalışmaları gibi konular ele alındı. Bunların üzerinde durulması hem gazete sahipleri arasında, hem de hükûmet çevrelerinde çok geniş tepkilerle karşılandı.

Sendika, 18-20 Nisan 1955'te de Türkiye Gazeteciler Konferansını düzenledi. Ankara, İzmir ve Bursa Gazeteciler Sendikalarının katıldığı bu konferansta yine basın özgürlüğü ve gazetecilerin sosyal hakları geniş tartışmalara konu olunca iş başındaki Demokrat Parti Hükûmeti büyük bir tepki gösterdi ve Başbakan, İstanbul Valisinden Sendikanın kapatılmasını istedi. Bunun üzerine Vali *Fahrettin Kerim Gökay*, Sendika yönetim kurulunu hemen Valikonağına çağırtarak Başbakan *Adnan Menderes*'i kararından vazgeçirtecek bir bildiri hazırladı ve bunu yönetim kuruluna imzalatarak sendikanın kapatılmasını önledi.

Ama bundan kısa bir süre sonra, başka bir nedenle Hükûmet Sendikayı kapattı ve Gazeteciler Sendikası 9 ay kapalı kaldı.

Türkiye Gazeteciler Sendikaları Federasyonu (1958) :

İstanbul, İzmir, Ankara Gazeteciler Sendikaları aralarında birleşerek 18 Nisan 1958'de bir Sendikalar Federasyonu kurdular. Federasyonun ilk kongresi 24-25 Mayıs 1958'de Ankara'da toplandı.

1963'te yeni bir örgütlenmeye gidildi ve İstanbul Gazeteciler Sendikası *Türkiye Gazeteciler Sendikası* adını aldı.

Gazetecilerin sendikalaşma eğilimi, 12 Eylül 1980'den sonra her alanda örgütlenmeye, dernek ve sendika kurmaya karşı gösterilen baskı sonunda azalmaya başladı. Gazete patronları açık açık sendikalara cephe aldılar. Önce bunu 1991 sonlarında *Milliyet* gazetesi başlattı. Sonra *Sabah* da sendikasızlaşma politikasına katıldı. 1994'te *Hürriyet* gazetesi aynı tepkileri gösterdi. *Aydın Doğan, Hürriyet* grubunu satın aldıktan sonra

sendikasız gazeteci çalıştırma eğilimi tüm Hürriyet grubu yayınlarında egemen oldu. Türkiye Gazeteciler Sendikası böylece büyük bir darbe yedi.

Hürriyet Gazetesi genel yayın müdürü *Ertuğrul Özkök* de 1994 Temmuz'unda gazetesinin sendikaya karşı olduğunu belirterek şunları söyledi "Türkiye'nin bugünkü ekonomik koşullarında sendikayla birlikte yürümek mümkün değil. Biz eskiden beri liyakata göre ücret verilmesini savunuyoruz. Öbür gazetelerde (Sabah ve Milliyet) sendika devam etseydi böyle bir işe gidilir miydi, onu bilmiyorum. Sendika bizi olumsuz etkiliyor. Bizim şu anda yaptığımız sözleşme, toplu sözleşmede var olan bütün hakları koruyor. Sendikanın çağın gereklerine göre çalışması gerekirdi..." (15)

12. *Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası (1954)*:

Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası, 29 Haziran 1954 tarihinde 18 gazete sahibi tarafından kuruldu.

Sendikanın günümüzdeki başkanı *Nezih Demirkent*'tir.

Soru 93: Basın Şeref Divanı nasıl kuruldu (1960), Basın Konseyi nasıl oluşturuldu? (1986)

Basın Ahlâk Yasası Türk basınında ilk kez 27 Mayıs'tan sonra ele alınmış önemli bir konudur. Gazeteciler, kendi sorunlarını aralarında çözerek Devletin ve Adliyenin basınla ilgili işlere çok sık karışmamasını sağlamak amacıyla, bir basın ahlâk yasasının hazırlanması için Devrimin hemen ilk günlerinde İstanbul'da bir komite kurdular. Bu komite 10 maddelik bir tasarı hazırladı. Ankara, İzmir ve Eskişehir'den gelen basın temsilcileri de bu tasarıyı inceleyip onayladılar. 26 Temmuz 1960'ta, Gazeteciler Cemiyetinde Gazeteciler Bayramı dolayısıyla düzenlenen bir törenle bu yasa basın temsilcilerince imzalandı ve hemen yürürlüğe girdi. Yasa şöyleydi:

Basın Ahlâk Yasası (1960):

«1. Bir amme müessesesi olan gazetecilik mesleği, bu mesleğin dışında kalan özel ve ahlâka aykırı maksat ve menfaatlere âlet edilemez ve amme menfaatine zarar verici bir şekilde kullanılamaz.

2. Yazı, haber, fotoğraf vesair şekillerde yapılacak yayınlarda şu hususlara riayet edilir:

a) Ahlâka aykırı veya müstehcen yayında bulunulmaz,

b) Şahıs, müessese ve zümreleri hedef tutan yazılarda galiz kelimeler kullanılamaz, şeref ve haysiyetlere karşı haksız

yayın yapılamaz,
c) Amme menfaatini ilgilendirmeyen hallerde fertlerin hususî hayatları küçük düşürücü şekilde teşhir edilemez,
d) Şahıslar, müesseseler veya zümreler aleyhinde iftira ve isnatta bulunulamaz.
3. Haberlerde ve olayların yorumunda hakikatlerden, tahrif veya kısaltma yoluyla maksatlı olarak ayrılınamaz, doğruluğu şüphe uyandırabilen ve tahkiki gazetecilik imkânları içinde bulunan haberler, tahkik edilmeden ve doğruluğuna emin olunmadan yazılamaz.
4. Gazetenin veya gazetecinin şahsî veya taraf tutan kanaatlerine haberlerin metninde yer verilemez.
5. Haber başlıklarında, haberin ihtiva ettiği hususlar tahrif edilemez.
6. Amme menfaati mutlak lüzum göstermedikçe, «mahrem» kaydı ile verilen malûmat yayınlanamaz.
7. Gazeteci, kaynaklarının mahremiyetini koruyacak ve kendisine verilen sırlara saygı gösterecektir.
8. Haber, yazı veya resim kaynaklarının, yayın tarihi için koydukları zaman kaydı ihlâl edilemez.
9.İlân, reklâm mahiyetindeki haber, resim ve yazıların, ilân veya reklâm olduğu tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.
10. Mevkutelerin verdikleri yanlış bilgilerden dolayı, yollanacak haklı cevap veya tekzipler, cevap veya tekzibe sebep olan yazının tesirini tamamiyle giderecek şekilde en kısa zamanda yayınlanır.»

Basın Şeref Divanı (1960) :

Basın Ahlâk yasasının uygulanmasını kontrol etmek için de bir organa gerek vardı. Basın Şeref Divanı bu amaçla kuruldu. İstanbul Hukuk Fakültesi dekanının başkanlığında, baro, gazete sahipleri ve gazeteci sendikaları temsilcilerinden kurulan Divan'ın görevi, Basın Ahlâk Yasasına aykırı tutum ve davranışları inceleyerek uygunsuzlukları halkoyuna bildirmek olacaktı. Basın Ahlâk Yasasına uymayı kabul eden gazeteler, bu Divanın vereceği kararlara da uymayı kabul ediyorlardı. İlk yıl başarılı bir çalışma yapan Divan ne yazık ki sonraki yıllarda verimli olamadı ve zamanla yok oldu.

Basın konseyi nasıl kuruldu (1986) :

1960'ta kurulan Basın Şeref Divanının birkaç yıl içinde işlemez duruma gelmesinden sonra 1960'lı, 70'li ve 80'li yıllarda basın büyük bunalımlar geçirdi. Zaman zaman gazeteler ve gazeteciler saygınlıklarını yitirdiler. İşte bunun üzerine 1986'da *Oktay Ekşi*'nin girişimiyle gazeteciler 9 kişilik bir çalışma grubu oluşturdular. *Oktay Ekşi, Hasan Cemal, Güneri Cıvaoğlu, Yalçın Doğan, Teoman Erel, Orhan Erinç, Yurdakul Fincancı,*

Güngör Mengi ve *Rauf Tamer*'den oluşan bu grup, sık sık toplanarak 294 gazetecinin önerilerini aldılar ve bir taslak hazırlayarak bunu gazetecilerin eleştirilerine sundular. Gelen önerilerin ışığında iki belge hazırlandı: Basın Meslek İlkeleri ve Basın Konseyi Sözleşmesi.

Basın Konseyinin statüsü böylece saptandı, çeşitli toplantılarla bu Sözleşme ve Meslek İlkeleri, gazetecilerin ve gazete sahiplerinin onayına sunuldu ve kabul edildi.

Konseyin üç organı var:

- Basın Konseyi Üyeler Kurulu,
- Temsilciler Kurulu,
- Basın Konseyi Yüksek Kurulu.

Temsilciler Kurulu şöyle oluşuyor:

- Günlük gazete ve haftalık dergi temsilcileri (Günlük satışı 5 bini bulan gazeteler ve net satışı 10 bini bulan haftalık dergiler),
- Radyo ve TV sahiplerinin temsilcileri,
- Ajans sahipleri ya da temsilcileri (Tirajı 500 bini bulan gazetelere ve ulusal çapta yayın yapan radyo ve TV'lere servis yapanlar),
- Yüksek Kurulun, Temsilciler Kurulu üyeleri arasından seçtiği 45 gazeteci,
- Basın Kuruluşlarının başkanları,
- Yayınevi sahipleri,
- İletişim Fakültelerinin dekanları,
- Hukuk, Kültür ve Spor kesiminden seçilecek 18 kişi.

Basın Konseyi Yüksek Kurulu da şöyle oluşur:

- Temsilciler Kurulunca seçilecek 11 üye (6'sı basından, 5'i basın dışından),
- Gazete sahipleri ya da belirleyecekleri en az 10 yıldan beri basın kartı taşıyan gazetecilerden birer temsilci (Gazetenin net satışı 50 binin üstünde olacak),
- Ajans sahipleri ya da onların belirleyecekleri birer temsilci,
- Radyo ve TV sahipleri,
- Gazeteciler Cemiyetinden 3 temsilci,
- Gazeteciler Sendikası temsilcisi,
- İşveren sendikası temsilcisi.

Gelir kaynakları: Konsey gelir sağlamak için Basın Konseyi Dayanışma ve Geliştirme Vakfı adında bir kurum oluşturmuştur.

Özgür Basın: Konsey, kuruluşundan beri Özgür Basın adında iki aylık bir dergi yayınlar. Dergide Konseyin çalışmalarına, yapılan başvurulara, basın olaylarıyla ilgili haberlere yer verilir.

Uluslararası Basın Konseyi: Çeşitli ülkelerdeki basın konseyleri arasında kurulmuş Dünya Basın Konseyleri Birliği WAPC'a Türk Basın Konseyi de üyedir. Birliğin, Basın Konseyi ile birlikte Mart 1996'da İstanbul'da düzenlediği bir toplantıda, Uluslararası bir Basın Konseyi'nin kurulması yolunda öneriler getirildi.

Basın Konseyi çalışmalarının değerlendirilmesi: Konsey, on yıllık bir çalışma dönemi içinde basında kendini kabul ettirmiş görünüyor. Gazete ve dergilerdeki yozlaşmalardan, mesleksel yetkilerin kötüye kullanılmasından, gazetecilere yapılan saldırılardan doğan tepkiler Konseye iletiliyor, ama Konseyin tüm şikayetlere olumlu ve doyurucu yanıtlar verdiği söylenemez. Konseyin yaptırım gücü yoktur. Yapılan haksızlıkları, saldırıları protesto edip duyurmakla yetinir. Yapısı gereği Konsey böyle çalışır. Konseyin, iletişim araçlarını karşısına alarak onlarla savaşa girmesi söz konusu olamaz. Meslek ilkelerine saygınlık sağlama yolunda yapılan çabalarla yetinilir.

Soru 94: Basın meslek ilkeleri nelerdir?

Konseyin ilk kuruluşunda kabul edilen ilkeler en son 22 Nisan 1995'te değiştirilerek şöyle olmuştur:

İletişim özgürlüğünü ülkemizde insanca yaşamanın, saydam bir yönetime kavuşmanın ve demokratik sistemin temel koşulu sayan biz gazeteciler:

Kanun koyucunun veya öteki kurum ve kişilerin, İletişim Özgürlüğünü kısıtlamalarına, her zaman ve her yerde karşı çıkacağımıza kendi özgür irademizle söz vererek;

İletişim Özgürlüğünü, Halkın Gerçekleri Öğrenme Hakkı'nın bir aracı sayarak;

Gazetecilikte temel işlevin, gerçekleri bulup bozmadan, abartmadan kamuoyuna yansıtmak olduğunu göz önünde tutarak;

Basın Konseyi'nin kendi çalışmaları üzerinde hiçbir dış müdahaleye izin vermeme kararlılığını vurgulayarak;

Yukarıdaki bölümü de içeren Basın Meslek İlkelerine uymayı, sözünü ettiğimiz temel inançlarımızın bir gereği saydığımızı, kamuoyu önünde açıklarız.

1. Yayınlarda hiç kimse; ırkı, cinsiyeti, sosyal düzeni ve dini inançları nedeniyle kınanamaz, aşağılanamaz.
2. Düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğünü sınırlayıcı; genel ahlâk anlayışını, din duygularını, aile kurumunun temel dayanaklarını sarsıcı ya da incitici yayın yapılamaz.
3. Kamusal bir görev olan gazetecilik, ahlaka aykırı özel amaç ve çıkarlara alet edilemez.

4. Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadelere yer verilemez.

5. Kişilerin özel yaşamı, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında, yayın konusu olamaz.

6. Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberler, soruşturulmaksızın veya doğruluğuna emin olunmaksızın yayınlanamaz.

7. Saklı kalması kaydıyla verilen bilgiler, kamu yararı ciddi bir biçimde gerektirmedikçe yayınlanamaz.

8. Bir basın organının dağıtım süreci tamamlanmadan o basın organının özel çabalarla gerçekleştirdiği ürün, bir başka basın organı tarafından kendi ürünüymüş gibi kamuoyuna sunulamaz. Ajanslardan alman özel ürünlerin kaynağının belirtilmesine özen gösterilir.

9. Suçlu olduğu yargı kararıyla belirlenmedikçe hiç kimse "suçlu" ilan edilemez.

10. Yasaların suç saydığı eylemler, gerçek olduğuna inandırıcı makul nedenler bulunmadıkça kimseye atfedilemez.

11. Gazeteci, kaynaklarının gizliliğini korur. Kaynağın, kamuoyunu, kişisel, siyasal, ekonomik vb. nedenlerle yanıltmayı amaçladığı haller bunun dışındadır.

12. Gazeteci, görevini, taşıdığı sıfatın saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumlarla yapmaktan sakınır.

13. Şiddet ve zorbalığı özendirici yayın yapmaktan kaçınır.

14. İlan ve reklam niteliğindeki yayınların bu nitelikleri, tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.

15. Yayın tarihi için konan zaman kaydına saygı gösterilir.

16. Basın organları, yanlış yayınlardan kaynaklanan cevap ve tekzip hakkına saygı duyarlar.

Soru 95 : Gazetecilik eğitimi nasıl gelişti?

Bizde, gazetecilik eğitiminin başlatılması için ilk girişim 1947'de oldu. O zamanın Gazeteciler Cemiyeti Başkanı *Sedat Simavi,* İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne bir yazı göndererek, Üniversite çerçevesi içinde böyle bir eğitim programını uygulayacak bir enstitünün kurulmasını istedi. Rektörlük, bu öneriyi olumlu karşıladı ve Üniversite Senatosu 24 Kasım 1949'da İktisat Fakültesine bağlı bir Gazetecilik Enstitüsünün kurulmasına karar verdi.

Enstitü, 1950'de 479 öğrenciyle derslere başladı. Öğrenci sayısı çok yüksekti, çünkü yüksek eğitim görmemiş gazeteciler bir üniversite diploması almak hevesindeydiler. Polis memurları için de böyle bir durum vardı, onlar da Enstitüye devam ederek bir yüksek okul diploması almayı umuyorlardı. Ama öğrencilerin büyük bir bölümü hemen döküldü, dersler kendilerine pek ilginç gelmemişti.

Öğretim üyesi bulmak da kolay değildi. O yıllarda Türkiye'de yalnız meslekten yetişmiş gazeteciler vardı, ama yalnız iki kişi gazetecilik eğiti-

mi görmüştü: *Ahmet Emin Yalman* ve *Zekeriya Sertel*. *Yalman*'ın ders verecek zamanı yoktu. *Zekeriya Sertel* de yurt dışındaydı.

Öğretim görevi Gazeteciler Cemiyeti Başkanı *Cevat Fehmi Başkut*'a, *Enis Tahsin Til*'e *Hasan Refik Ertuğ*'a, *Burhan Felek*'e ve *Şükrü Baban*'a düştü.

Onlar da kısa zamanda yıprandılar, genel kültür dersleri ağırlık kazandı. Bu bocalama dönemi, Enstitü İstanbul Basın Yayın Okulu oluncaya kadar devam etti. Ne var ki, o dönemde *Prof. Orhan Tuna* ve *Metin Kutal* Enstitüye bir kişilik kazandırmak için büyük çaba gösterdiler.

Ankara'da bir Gazetecilik Yüksek Okulunun kurulması da ilk kez 1962 Haziran'ında ele alındı. Gazeteciler böyle bir okulun kurulması için Birleşmiş Milletler bürosuna başvurmuşlar, onlar da bu girişimi UNESCO'ya duyurmuşlardı. UNESCO beni 18 Haziran 1962'de bu tasarıyı incelemek için Ankara'ya gönderdi. Orada görüştüğüm kişilerin hepsi böyle bir okulun kurulmasından yanaydılar. UNESCO Milli Komisyonu da bu girişimi destekliyordu. Önce okulun Orta Doğu Teknik Üniversitesinde kurulması olanaklarını araştırdık, derslerin İngilizce olması yüzünden bu girişim olumlu sonuç vermedi. Sonra Ankara Üniversitesi Rektörü *Prof. Suud Kemal Yetkin*'le görüştük. Rektör önerimizi olumlu karşıladı ve okulun Siyasal Bilgiler Fakültesi içinde kurulmasını önerdi. Fakülte Dekanı *Prof. Bedri Gürsoy* da tasarıya sıcak baktı ve öneriyi Profesörler Kuruluna götürdü. Kurulda üye *Prof. Nermin Abadan-Unat, Prof. Bahri Savcı* tasarıyı desteklediler ve Kurul 26 Haziran 1962'de Fakülte içinde böyle bir bölümün kurulmasına karar verdi.

Hemen bir bildiri tasarısı hazırladık. Bunu Basın Yayın ve Turizm Bakanı *Celal Karaşapan*, Dışişleri Bakanı *Feridun Cemal Erkin*, Gazeteciler Cemiyeti başkanı *Metin Toker*, Gazeteciler Sendikası başkanı *Beyhan Cenkçi*, Anadolu Ajansı genel müdürü, *Nail Mutlugil* ve *Seyfettin Turan*'a imzalattık. UNESCO genel müdürü *René Maheu* de o günlerde Ankara'daydı, bildiriyi kendisine sunduk, UNESCO'nun tasarıya eksper, malzeme ve burs yoluyla destek vermesi hemen kabul edildi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulunun temelleri böylece atılmış oldu.

UNESCO ilk olarak Brüksel Üniversitesinde Sosyal İletişim Bölümü yöneticisi *Prof. Roger Clausse*'u, okul programının hazırlanması için Ankara'ya gönderdi. Sonra TV Gazetecisi *Georges Pitoeff* okulda ders verdi, 4 genç UNESCO bursuyla dışarıya gönderildi (*Yurdakul Fincancı, Haluk Şahin, Oya Tokgöz* ve *Aysel Aziz*). Okul böylece rayına oturtuldu ve 1965-66 öğretim yılında eğitim başladı.

Bunun yanı sıra, 1965 Haziran'ında Özel Öğretim Kurumları Kanunu kabul edilmesiyle 1966'da İstanbul'da ilk *Özel Gazetecilik Okulu* açıldı. Bunu 1967'de Ankara'da açılan başkent *Özel Gazetecilik Yüksek Okulu* izledi. Bunun ardından da İzmir'e *Karataş Özel Gazetecilik Yüsek Okulu* geldi.

Ne var ki, her dalda açılan yüksek okullara karşı tepkiler geliyor ve Milli Eğitim Bakanlığı başıboş bir biçimde özel okulların açılmasını hoş

karşılamıyordu. Eylül 1971'de yayınlanan bir yasayla özel yüksek okulların devletleştirilmesi kararlaştırıldı.

Bu yasa çerçevesi içinde *İstanbul Özel Gazetecilik Yüksek Okulu* İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine, *Başkent Özel Gazetecilik Okulu* Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine, *Karataş Özel Gazetecilik Yüksel Okulu* da İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine bağlandı.

Bunların yanı sıra Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde de Televizyonla Eğitim Enstitüsü kuruldu. Bu enstitü, 1975'te Sinema TV Yüksek Okuluna dönüştü. Sonra İletişim Sanatları Sinema TV ve Basın Yayın bölümleri oluşturuldu.

1983'te yüksek okulların durumu yeniden ele alındı, bu kez de Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi içinde kurulan B.Y.Y.O. doğrudan *Ankara Üniversitesi* Rektörlüğüne bağlı bir yüksel okul oldu. Ankara Akademisine bağlanmış olan okul *Gazi Üniversitesi*'ne, İzmir Akademisine bağlanmış olan okul *Ege Üniversitesi*'ne. İstanbul İktisat Fakültesi içinde kurulmuş olan B.Y.Y.O. *İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne*, İstanbul Akademisi içindeki B.Y.Y.O. da *Marmara Üniversitesi*'ne bırakıldı. Eskişehir *Anadolu Üniversitesi* içindeki iletişimle ilgili bölümler de İletişim Fakültesini oluşturdular.

1992'de yapılan son bir değişiklikle de bu yüksek okulların adı *İletişim Fakülteleri*'ne çevrildi. Bunların yanı sıra Konya'da *Selçuk Üniversitesi* içinde bir İletişim Fakültesi kuruldu.

1992'de kurulan *Galatasaray Üniversitesi* içinde de bir İletişim Fakültesi açıldı. Böylece İletişim Fakültelerinin sayısı 8'e yükselmiş oldu (3 İstanbul, 2 Ankara, 1 İzmir, 1 Eskişehir, 1 Konya).

1992-93 eğitim döneminde İletişim Fakültelerine 1428 öğrenci alındı, toplam öğrenci sayısı 5955'e ve aynı dönemde lisans diploması alanların sayısı da 792'ye yükseldi.

Bu fakültelerde lisansüstü düzeydeki öğrenci sayısı da 738'e çıktı [16]. İletişim Fakültelerinde eğitim programlarının, günümüzün gereksinmelerini ne ölçüde karşıladığı ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin ne ölçüde bu programlara uydurulduğu her zaman tartışma konusu olmuştur.

Soru 96: Yerel basın nasıl doğdu, nasıl gelişti?

Eskiden yerel gazetelere «Taşra gazeteleri» ya da «Anadolu gazeteleri», daha eskiden de «Vilayet gazeteleri» denirdi. Bu deyimler zamanla anlamlarını yitirdiler.

Yerel gazete diye İstanbul ve Ankara dışında çıkan gazetelere diyoruz. Bunların yerel konulara daha çok yer ayırmaları gerekiyor. İkinci Dünya Savaşından sonra birçok ülkede yerel basın, başkent basınından daha çok gelişti. Bazı kentlerde yerel gazeteler il sınırlarını aşarak bölgesellik ka-

zandılar, bunlara bölgesel gazeteler dendi.

Bizde ilk bölgesel gazete *Mithat Paşa*'nın Tuna valisi bulunduğu sırada, 1865'te, Ruscuk'ta çıkardığı *Tuna* gazetesidir. Önceleri haftada bir çıkan bu gazete, sonraları haftada iki kez yayınlanmaya başlamış ve *Tuna* 1 Haziran 1877'ye kadar sürekli olarak çıkmıştır.

Tuna'nın ilk sayıları Türkçe ve Bulgarca idi. 9. sayıdan sonra iki dil birbirinden ayrılmış, gazetenin Türkçe ve Bulgarca sayıları ayrı ayrı yayınlanmıştır.

Tuna'dan sonra ikinci bölgesel gazete 1867'de Erzurum'da yayınlanan *Envar-ı Şarkiyye*'dir [17]. *Tuna* gazetesi gibi Envar-ı Şarkiyye'nin masrafları da il bütçesinden karşılanmıştır. Yani, o dönemlerde il gazeteleri, devletin çıkarttığı bir çeşit resmi gazetelerdir. *Envar-ı Şarkiyye*'nin adı 1929'da *Erzurum* olmuşsa da, bundan kırk yıl sonra, 1969'da, Erzurum il Genel Meclisi *Envar-ı Şarkiyye* adıyla yeni bir gazete çıkartılmasına karar vermiş ve *Envar-ı Şarkiyye* yeniden yaşama kavuşmuştur.

Bu gazetenin ilginç bir yanı da ilk başlarda bazı sayfaların Ermeni harfleriyle Türkçe basılmış olmasıdır.

Mithat Paşa, Tuna valiliğinden sonra Bağdat'a atanınca orada *Zevra* adlı Türkçe-Arapça bölgesel bir gazete yayınlatmıştır. Bu gazete de bölgesel gazetelerin tarihinde önemli bir yer tutar.

Başka hangi gazeteler vardır o dönemde? 1869'da Bursa'da *Hüdavendigâr* yayınlanmıştır; Diyarbakır'da *Diyarbekir;* Konya'da *Konya*... Bunların bazısında, Ermeni harfleriyle dizilmiş sayfalar vardır *(Hüdavendigâr, Diyarbekir);* bazısında Rum harfleriyle dizilmiş sayfalar *(Konya);* bazısında da Süryanî harfleri kullanılmıştır *(Kevkeb Medinho, Şifuro).*

Tütengil, 1874 yılında Türkiye'de 24 il gazetesinin çıkmış olduğunu yazıyor.

Cumhuriyet'ten sonra yerel gazetecilikte ayrıca büyük bir gelişme oldu. Öyle ki, 1990'da Türkiye'de yayınlanan günlük gazetelerin sayısı 327'ye yükseldi. Günümüzde günlüklerin dışında 265 de haftalık gazete yayınlanıyor. Haftada 2, 3, 5 ya da 10 günde bir, 15 günde bir, ayda bir yayınlananlarla birlikte sürekli yayın sayısı 773'ü buluyor.

Önemli olan günlük yerel gazetelerdir. Bu gazetelerde çalışanların sayısı 1991'de 1.900'dü [18]. Bunların 361'i Bursa'da çıkan 6 yerel günlük gazetede çalışıyordu. Yerel gazetelerden 110'unun sahip ve yazı işleri müdürlerinin aynı olduğu görülüyor. 167 gazetede de sahip ve yazı işleri müdürleri aynı soyadını taşıyorlar. Demek ki, bunlar baba-oğul, kardeş ya da karı-koca insanlarca yönetiliyor.

Tirajlar Ankara, İzmir, Adana ve Bursa'nın dışındaki illerde 150-1500 arasında oynuyor.

İstanbul ve Ankara dışında en çok sayıda gazete şu illerde yayınlanıyor: Adana, Hatay, Balıkesir, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Gaziantep, Erzurum, Denizli, İçel, İzmir, Kars, Konya, Mardin, Ordu, Tokat, Zonguldak [19]

Günümüze kadar yayınını sürdüren yerel gazetelerin en eskisi *Yeni*

Asır ve *Yeni Adana*'dır. *Yeni Asır* 1895'te Selanik'te kurulmuş ve sonra İzmir'de yayınını sürdürmüştür.

Yeni Adana'nın ilk deneme sayısı 9 Eylül 1918'de, Fransız işgalinin başladığı günlerde Pozantı'da bir vagonun içinde basılmış, gazete sonra da 25 Aralık 1918'de yayına başlamıştır. Gazetenin kurucuları *Ahmet Remzi Yüregir* ve arkadaşı *Avni Doğan*'dır.

1994'te parasal bunalımlar geçiren gazete, 77 yıllık arşivini satışa çıkarmış ve gazetenin kurtarılması için *Yaşar Kemal, Arif Keskiner, Ali Özgentürk, Şener Şen, Necati Doğru, Celal Başlangıç* ve *Savaş Ay*'ın katıldığı bir komite oluşturulmuştur [20].

Gelir kaynakları ve prestij sorunu

Yerel gazetelerin gelir kaynağı resmi ilanlardır. Yasa, tüzük ve yönetmelik gereği yayınlanması zorunlu olan ve reklam niteliği taşımayan ilanlar, özel idarelerin, belediyelerin, köylerin, iktisadi devlet teşekküllerinin ilanları ve Devlet İhale Kanununa göre ihale ilanlarına resmi ilanlar denir. Bunların dağıtımını Basın İlan Kurumu örgütler ve bu ilanlar genelde yerel gazetelere verilir. Yerel basının en büyük gelir kaynağını bu ilanlar oluşturur. Gazeteler ölüm, doğum, evlenme ve toplantı ilanlarından da gelir sağlarlar.

Yerel gazeteleri çıkartanlar bu yayınlardan genelde büyük bir prestij sağlarlar. Bunların birçoğunun siyasal partilerle yakın ilişkileri vardır, onlardan da destek görürler.

Yerel gazeteler genelde küçük matbaacılık işletmeleri biçiminde çalışırlar, muhabir kadroları çok zayıftır, haber malzemesi bakımından zorluk içindedirler [21].

Soru 97: Gazete ve dergiler nasıl dağıtılıyor?

1960'lı yıllara kadar Türkiye'de gazete dağıtımı örgütsüz bir biçimde ve normal taşıt araçlarıyla yapılıyordu. İstanbul gazeteleri önceleri trenle, sonra da otobüsle büyük kentlere gönderiliyor ve dağıtım oralardan sağlanıyordu. Örneğin Ankara dağıtımını, Akba kitabevinin sahibi *Bilal Akba* üstlenmişti. İzmir'de ve öteki büyük kentlerde de yerel dağıtımı sağlayan bayiler vardı.

Gazetelerin çıkışında tren ve otobüs saatleri göz önünde tutuluyordu. Tirajlar artınca bazı gazetelerin kamyonla gönderilmesi yoluna gidildi. Bir iki gazete uçakla taşımacılığı denedi ama bu iş başarılı olamadı.

İstanbul'da gazetelerin taşra dağıtımını yapan birkaç büyük gazete bayii vardı, tüm dağıtım işlerini onlar yapıyordu. Bu bayiler bazı gazetelerin dağıtımına özen gösterirler, bazılarını ise batırırlardı. Yeni çıkan gazete ve dergi paketlerinin hiç açılmadan geri görderildiği de olurdu.

Ufak sermayeyle çıkartılan bir gazete ya da dergi, bayilerden kısa zamanda para gelmediği için dayanamaz ve batardı.

Ankara'ya gazeteler bir gün sonra ulaşırdı, taşra kentlerinde ise, İstanbul gazeteleri 2-3 gün geç dağıtılırdı.

İstanbul gazeteleri Ankara, İzmir ve Adana'da baskıya başlayınca dağıtım sorunları bir ölçüde çözülmüş oldu.

Ülke çapında dağıtım işinin düzenlenmesi amacıyla ilk olarak 1960'ta *Gameda* (Gazete ve Mecmua Dağıtım Limited Şirketi) kuruldu. İlk kurucular Tercüman, Günaydın ve Milliyet'ti. Bir süre sonra Cumhuriyet ve Dünya da bu ortaklığa katıldı.

Buna karşılık Hürriyet de 1962'de *Hür Dağıtım*'ı oluşturdu.

Gameda 1960'lı ve 1970'li yıllarda gelişerek şu gazete ve dergilerin dağıtımını üstlendi: Milliyet, Milliyet Sanat, Milliyet Çocuk, Hey, Milliyet Kardeş, Cumhuriyet, Günaydın, Tan, Gölge Adam, Gırgır, Fırt, Vizon, Tercüman, Bulvar, Yankı, Hayat, Yeni Asır, Son Havadis, Ana Britannica, Şey, Red Kit, Karacan Oxford, Bravo, Playboy, Tarih Toplum, Bilim ve Teknik, İktisat, Commodore, Tommiks vb.

Hür dağıtım da şu yayınları ele aldı: Hürriyet, Güneş, Milli Gazete, Daily News, Dünya, Türkiye, Zaman, Çarşaf, Hafta Sonu, TV'de 7 Gün, Nokta, Büyük Larousse, 20. Yüz Yıl, Görsel Dünya, Limon, Ayna, Mandrake, Beyaz Dizi, Kelebek, Teleskop, Erkekçe, Kadınca, Sızıntı, İslam, Playmen vb..

Ücret anlaşmazlıkları nedeniyle Hür Dağıtım 1978'de dağıtıldı. Yerine 1979'da *Hürriyet Holding Pazarlama* ve *Dağıtım Koordinatörlüğü* kuruldu.

Sabah gazetesi çıktıktan sonra dağıtım alanında yeni bir örgütlenme oldu. Sabah'ı önceleri Gameda dağıtıyordu, Sabah sonra Gameda'dan ayrıldı ve Hürriyetçilerle birlikte Birleşik Basın Dağıtım'ı (BBD) kurdu.

Yaysat: Milliyet ve İhlas Holding de kendi aralarında Yaysat'ı (Yayın-Satış Pazarlama ve Dağıtım) oluşturdular.

Bir süre sonra Milliyet Hürriyet'i satın alınca, Hürriyet BDD'den ayrıldı. BBD, Sabah ve Zaman yayınlarına kaldı. Bu ortaklık ülke çapında 1200'den fazla bayilik oluşturdu ve şu yayınların dağıtımını üstlendi:

Milliyet, Hürriyet, Türkiye, Meydan, Posta, Spor, Cumhuriyet, Evrensel, Milli Gazete, Orta Doğu, Dünya, Gırgır, Gölge Adam vb..

Yaysat böylece 34 günlük gazeteyle 250 derginin dağıtımını sağlamış oluyordu.

Birleşik Basın Dağıtım ise yalnız şu yayınları dağıtıyordu:

Sabah, Bugün, Fotomaç, Fotospor, Zaman, Özgür Gündem, Aydınlık, Yeni Yüzyıl, Takvim, Akşam, Günaydın, Süper Tan.

Dağıtım işinde son aşama 1996 Mayıs'ında oldu. Yaysat ile Birleşik Basın Dağıtım aralarında bir tekelleşmeye giderek *Bir Yay Birleşik Yayın Dağıtım A.Ş.* adı altında 5 milyar sermayeli yeni bir ortaklık kurdular. Yeni örgüt, gazetelerde satış tutarının % 30'u haftalık, aylık yayınlarda ve

kitaplarda % 45 dağıtım tarifesi uygulayacağını bildirdi [22].

Böylece Türkiye'de, eğilimi ne olursa olsun, bütün yayınların dağıtımı tek elde toplanmış oldu.

Soru 98: Günümüzde Azınlık Basını ne durumda?

1950'li yıllardan bu yana, Türkiye'de yaşayan Musevi, Rum ve Ermeni azınlıkların sayısında azalmalar oldu. İsrail devleti kurulduktan sonra Museviler İsrail'e göç etmeye başladılar ve Musevilerin sayısı azaldı. İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkartılan Varlık Vergisi ve 1955'teki 6-7 Eylül olayları da dışarıya göçlere neden oldu. Azınlıkların sayısı azaldıkça basınında da hiçbir gelişme olmadı. Günümüzde azınlık basınının durumu şöyledir:

1) *Musevi basını*:

Cumhuriyet döneminde Musevilerin yayınladığı en önemli gazeteler şunlar oldu:

El Tiempo (1871-1930; 1947-1972), El Telegrafo (1872-1930), La Boz del Oriente (1931-1939), La Tienda de Yaakov (1931-1933), El Jugueton (1909-1931), La Boz de Türkiye (1939-1949), Chabat, Atikva, La Vara, La Tuz, La Trompeta, La Vera Luz.

– *Şalom*: Ekim 1947'de kurulan bu gazete haftalıktır, Türkçe ve İspanyolca dilinde yayınlanır. Zengin bir içeriği vardır. İç ve dış haberlere, özellikle musevi cemaatıyla ilgili olaylara, yorumlara, edebiyat ve sanat eleştirilerine, Musevi tarihine yer verir. Tirajı yaklaşık 4 bindir. Kadroda şu kişiler vardır: Avram Leyon, Esther Morgues-Algrante, Beki Luize Behar, David Yahya, Moşe Anav, Moiz Mizrahi, Isak Grosman, Nesim Benbaneste, Moşe Grosman [23].

– *Göztepe Kültür Derneği Dergisi*: 1988'de kurulmuştur, Türkçedir, ücretsiz dağıtılır. Yaz ayları dışında aylık yayınlanır.

– *Tiryaki*: Ağustos 1944'te yayına başladı, aylıktır. 48 sayfa olarak yayınlanır. Dergi genelde türkçedir ama bazı konular judeoespanyol dilinde yazılır [24].

2) *Ermeni Basını*:

Türkiye'de başlangıçtan bugüne Ermenice 601 gazete ve dergi çıkartıldı [25]. Günümüzde Ermenice günlük iki gazete vardır:

– *Jamanak:* 1908'de Misak Sarkis Koçunyan tarafından kurulmuştur.

60 yılı aşan bir süre gazeteyi Ara Koçunyan yönetmiştir. Günümüzde de yönetim Koç ailesindedir. Pazar dışında her gün yayınlanır. 4 sayfadır. Tirajı 1000-1500 arasında değişir. Jamanak, Türkiye'de yayınlanan gazetelerin en eskisidir.

– *Marmara*: 1940'ta kuruldu. 4 sayfadır. Tirajı yaklaşık 1500'dür. Gazetenin 1996'daki sahibi Rober Haddeler'dir.

– *Agos*: Haftalık, Nisan 1996'da yayına başladı. Genel yayın müdürü Hrant Dink, 10 sayfa (8'i Türkçe); Tiraj, ilk sayı 5.000 [26].

– *Dergiler*: Kulis (6 aylık), Surp Pırgiç (aylık), Soğagat (aylık), Jıbit (3 aylık, çocuk dergisi), Hobine (3 aylık), Nor San (3 aylık)

3) *Rum Basını*:

1931'den bu yana Türkiye'de Rumca 155 gazete ve dergi çıkartılmıştır [27]. Bunlardan günümüze iki gazete kalmıştır:

– *İho* : 1977'de kurulmuş günlük gazetedir, Fener Rum Patrikhanesine bağlıdır. Tirajı 1000 kadardır.

– Apoyevmatini: 1925'te kurulmuştur. Siyasal haber gazetesidir, Rumcadır, günlüktür. Tirajı 1000 kadardır. Sahibi Dr. Y. Adosoğlu'dur.

Soru 99: Dergicilik ne zaman başladı, nasıl gelişti?

Bizde dergiciliğin 110 yılı aşan bir tarihi var. Zafer Toprak ilk Türkçe derginin *Vakayi-i Tıbbiye* (1849-1851) olduğunu ve bunun 28 sayı çıktığını yazıyor [28]. *Bunu Mecmua-i Fünun* (1862-1867) izliyor. Ondan sonra *Mir'at* (1862-1864), *Mecmua-i İber-i İntibah* (1864), *Ceride-i Askeriye* (1865-1866), *Mecmua-i İbretnüma, Takvim-i Ticaret* (1866-1873), *Ayine-i Vatan* (1867), *Tuhfet-ül Tıb* (1867), *Cüzdan* (1873), dergisi geliyor.

Abdülaziz döneminde temelleri atılan dergicilik yine aynı dönemde *Dağarcık, Kırk Anbar, Keşkül, Mirat-ı İber, Muharrir, Derme-Çatma, Yadigâr* ve *Mecmua-i Ulûm*'la gelişiyor.

Abdülhamit döneminde de bütün baskılara karşın edebiyat ve bilim dergilerinde gelişmenin sürdüğü görülüyor. *Mecmua-i Ebüzziya, Hafta, Rehber-i Fünun, Gayret* ve *Serveti Fünun* bu dönemde yayınlanıyor.

Ahmet İhsan Tokgöz'ün 1891'de çıkarttığı *Serveti Fünun* bir döneme damgasını vuran bir dergi oluyor. Tevfik Fikret'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı bu dergide Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Şuayip ve Mehmet Cavit gibi yazarların yazıları çıkıyor.

İkinci Meşrutiyet Döneminde *Sırat-ı Mustakim, Ceride-i Sofiye, Sebilür Reşad, Beyan ül-Hak, Sada-yı Hak, İslam Mecmuası, Ceride-i İlmiye* ve *Mahfil* gibi islamcı dergiler yayımlanıyor, ama bunların yanı sıra Batı'ya açık ve pozitivist dergiler de çıkartılıyor.

Ulûm-u İktisadiye ve *İçtimaiye Mecmuası* ve *İçtihat* bunlardan örnek

olarak gösterilebilir. Bunlardan birincisini Mehmet Cavit, Rıza Tevfik ve Ahmet Şuayıp çıkarmıştır, ikincisini de Abdullah Cevdet. *İçtihat*, her alanda Doğu'ya cephe almış, Batı hayranı bir dergidir.

1908'de Faik Sabri Duran ile Ubeydullah Esat *Resimli Kitap* adlı dergiyi yayınlarlar. Bu, ilk magazin türü dergilerden biri sayılır.

Magazin türü yayınların öncülerinden biri de 1909'da çıkan *Şehbal*'dir. Yazarlar arasında Halit Ziya Uşaklıgil, Hıfzı Tevfik Gönensay, Faik Ali ve Hüseyin Sadettin bulunur.

Öte yandan *Türk Yurdu, Genç Kalemler* ve *Felsefe* gibi Türkçü ve Batı'ya açık dergilerin yanında, Sosyalist Partisi başkanı Hilmi'nin çıkardığı *İştirak* da sosyalizmin organı oluyor.

Halka Doğru dergisi 1913'te yeni bir akımı başlatıyor. Celâl Sahir, Halide Edip, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi, Kâzım Nami Duru, Fuat Köprülü, Ziya Gökalp, Mehmet Emin gibi yazarlar bu dergide yazıyorlar.

1918'de yayıma başlayan *Yeni Mecmua* Ziya Gökalp'in Türkçü ve korporatizme yönelik düşüncelerini yansıtıyor.

Mütareke döneminin ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yer alan dergiler arasında şunlar var:

Kurtuluş: (1919-1920): Beş sayı yayınlanır. Sol eğilimli bir dergidir.

Meslek: (1918-1925): Muhittin Birgen, Kör Ali İhsan, Memduh Şevket Esendal. Bu dergi Marx'la Durkheim'in bir sentezini yapmaya yönelmiştir.

Aydınlık: (1921-1935): 31 sayı yayınlanır. Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkasının düşüncelerini yansıtır.

Dergâh: (1921-1937): Dergi yeni bir sanat ve kültür milliyetçiliğine yönelmiştir. Toplumdan çok kişiye ve ruha ağırlık verilmiştir. Yazarlar: Mustafa Nihat Özön, Yahya Kemal, Şekip Tunç, Abdülhak Hamit, Abdullah Şinasi Hisar, Halide Edip Adıvar, Hasan Ali Yücel, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Fuat Köprülü, Nurullah Ataç ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu.

Yeni Mecmua: (1923): Falih Rıfkı Atay, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Yakup Kadri, Ahmet Refik, Hüseyin Rahmi, Aram Galanti, Necmettin Sadak, Ahmet Ağaoğlu.

Milli Mecmua: (1923-1928): Dergide Devrimin ilkeleri ve ulusçuluk konuları ele alınmıştır. Yazarlar: Emin Erişirgil, Halil Nimetullah Öztürk, Şekip Tunç, Mehmet Mesih Akyiğit.

Resimli Ay: (1924-1931): Türkiye'de marksist düşünce ve yorumların tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Dergide şu yazarların adları yer almıştır: Sabiha Sertel, Nazım Hikmet, Suat Derviş, Sabahattin Ali, Ercüment Behzat Lav..

Hayat Mecmuası: (1926-1930): Kemalizme bağlı bu derginin düşünce yönünü sosyolog Mehmet İzzet çizmiştir. Dergide şu kişilerin yazıları çıkmıştır: Emin Erişirgil, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fuat Köprülü, Fazıl Ahmet Aykaç, Şekip Tunç, Ali Canip, Necmettin Sadak.

Güneş: (1927-1928): Orhon Seyfi Orhon'un 15 günde çıkardığı bu der-

gide her eğilime yer verilmiş ve Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Abdülhak Hamit, Cenap Şahabettin gibi yazarların yazı ve şiirleri yayınlanmıştır.

Meşale: (1928): Yusuf Ziya Ortaç dergiyi 8 sayı çıkartabildi. Yazarlar sürrealist (gerçeküstücü) akımdan yararlanarak Yedi Meşaleciler topluluğunu oluşturdular.

Türk Kooperatifçisi: (1930-1932): İzmir'de çıkan bu dergide, ortaklaşa çalışma ve kooperatifçilik savunulmuştur. Yazarlar: Muhittin Birgen, İsmail Hüsrev Tekin, Nazmi Topçuoğlu.

Kooperatif: (1932-1934): Ahmet Hamdi Başar'ın yönettiği bu dergide ticaretin Türklerin eline geçmesi savunulur.

Yedigün: (1932-1950): Sedat Simavi'nin çıkardığı bu dergi uzun yıllar hem magazin niteliğinde, hem de bir düşün dergisi olarak büyük satış yaptı. Dergide şu imzalar görülüyordu: Hüseyin Cahit Yalçın, Nurullah Ataç, Mahmut Yesari, Ramiz, Sadri Ertem, Selim Nüzhet Gerçek, Necip Fazıl Kısakürek, Şüküfe Nihal, İsmail Habib Sevük, Murat Sertoğlu, Hikmet Feridun Es, Turhan Tan, Vedia Nesin (Aziz Nesin'in takma adıyla ilk şiirleri), Doğan Avcıoğlu'nun şiirleri.

Ülkü: (1933-1949): Adını Atatürk'ün verdiği bu dergi, Ankara Halkevi'nin organı olarak çıktı. Dergide şu imzalar yer aldı: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Nihat Özön, Reşit Galip, Necip Ali, Fuat Köprülü, A. Kutsi Tecer, Ceyhun Atuf Kansu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Pertev Boratav, Behçet Kemal Çağlar, Cahit Sıtkı Tarancı, Samet Ağaoğlu, Halil Vedat Fırat, Malik Aksel..

Varlık: (1933): Yaşar Nabi Nayır'ın yayınladığı bu dergi, 60 yıldan uzun bir süre sayısız yazarın ve şairin imzalarını sayfalarında toplamış ve birçok genç için okul olmuştur. Dergide şu imzalar görülmüştür: Kemalettin Kamu, Cevdet Kudret, Abdülhak Şinasi Hisar, Ziya Osman Saba, Sabri Esat Siyavuşgil, Behçet Kemal Çağlar, Feridun Fazıl Tülbentçi, Nahit Sırrı Örik, Ahmet Muhip Dranas, Sait Faik, Orhan Veli, Oktay Rıfat, Melih Cevdet Anday, Memet Fuat, Sabahattin Eyüboğlu, Orhan Kemal, Tarık Dursun K., Tahsin Yücel, Fazıl Hüsnü Dağlarca...

Kadro: (1932-1935): Dergi kapitalizme ve komünizme karşı devletçi ve laik Kemalist devrimin ideolojisini sosyalist bir açıdan oluşturmaya çalışmıştır. Yazarları şu kişilerdir: Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Belge, Şevki Yazman ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu.

Çığır: (1933-1948): Hıfzı Oğuz Bekata'nın yönetiminde Ankara'da yayınlandı. Önceleri Faşizmin ve Türkçülüğün etkisindeydi. 1943'ten sonra değişti.

Fikir Hareketleri: (1933-1940): Dergide çoğu zaman demokrasinin toplumca benimsenmesi ve orta sınıfın güçlenmesi konuları üzerinde durulmuştur. Yazarları: Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Cevat Emre, Osman Ergin, Samet Ağaoğlu, Server İskit, Cemil Birsel, Pertev N. Boratav.

Atsız Mecmua: (1931): Nihal Atsız'ın yayınladığı Türkçü dergide özellikle köylünün sorunları ele alınmıştır.

Orhun: (1933-1934 ; 1943-1944): Nihal Atsız'ın yönetimindeki bu dergi ırkçılığa yönelmiştir.

Ağaç: (14 Mart 1936 - Temmuz 1936): Necip Fazıl Kısakürek'in yönetiminde 17 sayı çıktı.

Bozkurt: (1939-1942), *Gökbörü* (1939-1942), *Ergenekon* (1938-1939): Bunlar Reha Oğuz Türkkan'ın yayınladığı Türkçü dergilerdir.

Yeni Adam: (1934-1980): İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun yayınladığı bu dergide ırkçılığa karşı cephe alınmış ve ırkçılık bilimsel açıdan eleştirilmiştir. Dergide şu yazarların yazıları çıkmıştır: Cevat Memduh Altar, Nurullah Ataç, Zeki Faik İzer, Hüseyin Avni Şanda, Kerim Sadi. Fikret Mualla da zaman zaman Yeni Adam'da çizmiştir.

Ayda Bir: (1935-1936): Orhon Seyfi Orhon'la Yusuf Ziya Ortaç'ın birlikte çıkardıkları bu dergide her türlü ideolojiye yer verilmiştir. Dergide şu imzalara rastlanmıştır: Reşat Nuri Güntekin, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Peyami Safa, Nurullah Ataç, Ahmet Haşim.

Yücel: (1935-1956): Atatürkçü bir dergidir. Muhtar Enata'nın öncülüğünde yayınlanmıştır. Dergide şu kişilerin yazıları çıkmıştır: Muhlis Ete, Vasfi Rıza Zobu, Yusuf Mardin, Mithat Cemal Kuntay, Ali Fuat Başgil, Yaşar Nabi Nayır, Behçet Kemal Çağlar, Sabahattin Ali, Samet Ağaoğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Munis Faik Ozansoy, Vedat Günyol, Necati Cumalı, Cahit Külebi, Cevdet Kudret, Haldun Taner, Celal Sılay, Başaran, Sabahattin Kudret...

Adımlar: (1943-1944): Dergi Ankara'da Behice Boran'ın yönetiminde 12 sayı çıktı. Adımlar'da şu imzalar okunuyordu: Muzaffer Şerif Başoğlu, Burhan Arpad, Hüsamettin Bozok ve Nermin Menemencioğlu.

İnsan: (1938-1943): Hümanizme ve Türk Rönesansına yönelik bir dergiydi. Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Muzaffer Şerif, Hilmi Ziya Ülken'in sorumluluğunda çıkmıştır. Dergide Erol Güney, Kâzım Köni, Orhan Veli, Abidin Dino, Behice Boran, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Suud Kemal Yetkin'in imzalarına rastlanır.

Ses: (1939-1948): Yusuf Ahıskalı'nın yönetiminde olan bu dergi sol çizgide olmuş ve dergi sol görüşleri yansıtmıştır. Dergide şu kişiler yazmıştır: Sadri Ertem, Suphi Nuri İleri, Abidin Dino, Suat Derviş, Fahri Celâl, Asaf Halet Çelebi, Bedri Rahmi Eyüboğlu, İlhan Berk, Nail V., Abidin Nesimi, Hüseyin Avni Şanda, Fikret Mualla, Nazım Hikmet (Nurettin Eşfak takma adıyla), Aziz Nesin, Şerif Hulûsi, Attila İlhan...

Yürüyüş: (1941-1943): Fazıl Mahmut Ülkü'nün yönettiği bu dergiye önceleri Abdullah Cevdet, ibrahim Hoyi, Salih Zeki Aktay yön vermiş, 15. sayıdan sonra dergi Ömer Faruk Toprak'la Rıfat Ilgaz'ın yönetimine girmiştir. Dergide Hüsamettin Bozok, A. Kadir, Cahit Irgat, Salah Birsel, Sait Faik Abasıyanık, Samim Kocagöz, Orhan Kemal, Suat Taşer ve Fethi Giray'ın adlarına rastlanır. Nazım Hikmet'in de Yürüyüş'te İbrahim Sabri takma adıyla şiirleri çıkmıştır.

Sol eğilimli başka dergiler: *Sokak* (1940), *Küllük* (1940), *İnsanlık* (1940), *Hür Gençlik* (1946).

Yurt ve Dünya (1941-1945): Türk soluna yön veren bir dergidir. Derginin kurucuları Behice Boran, Pertev N. Boratav ve Adnan Cemgil'di. Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Muzaffer Şerif, Hüseyin Avni, Sabahattin

Ali. Burhan Arpad, Cemil Meriç de dergiye sürekli yazdılar. Yurt ve Dünya marksist düşüncenin uygulanmasına katkıda bulundu.

Çınaraltı: (1941-1944): Orhon Seyfi Orhon'un yönetiminde çıkan bu dergi İkinci Dünya Savaşında Almanları ve ırkçılığı destekledi. Tüm Turancı ya da faşist eğilimli yazarlar bu dergide toplandılar: General Erkilet, Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Fethi Tevetoğlu, Reha Oğuz Türkkan, Peyami Safa...

Yeni Edebiyat: (1941-1943): Bilimsel sosyalist eğilimli olan bu dergi 26 sayı çıkabildi. Yazarlar arasında o dönemin ünlü solcuları yer alıyordu: Naci Sadullah, Sabahattin Ali, Zeki Baştımar, Suat Derviş, Reşat Fuat Baraner, (Takma adı Karahafızlı ve Ali Rıza), Orhan Kemal (Orhan Raşit), Suphi Taşhan, Suat Taşer, Abidin Dino, Neriman Hikmet, Emin Türk Eliçin, Mehmet Seyda ve Mazhar Lütfi adıyla Nazım Hikmet.

Ant: (15 Mart 1945-Ağustos 1945): 15 günlük bir dergi olarak 10 sayı yayınlandı. Kadroda şu isimler vardı: Muvaffak Şeref, Sabahattin Eyüboğlu, Adnan Cemgil, Arif Damar, (Barikat), Enver Gökçe, Mehmed Kemal, İlhan Başgöz, Niyazi Berkes, Pertev Boratav, Suat Taşer... (*Ant* adıyla 1967-71'de yeni bir dergi yayınlandı.

Gün: (1945): Sahibi Esat Adil Müstecaplı, yazı işleri müdürü de Hasan Tanrıkut'tu. 22 sayı çıkabilen bu dergide de bilimsel sosyalist eğilimli yazarların yazıları yer alıyordu: Mehmet Ali Aybar, Rasih Nuri İleri, Fehmi Yazıcı, Orhan Kemal, Kemal Sülker (Asım Sarp), Aziz Nesin, Cahit Irgat, Şerif Hulûsi, Arif Damar (Barikat), Nazım Hikmet (Nurettin Eşfak), Sabahattin Ali, S. Göğceli (Yaşar Kemal)...

Söz: (1946): Ankara'da çıkan bu derginin sahibi Asaf Ertekin'di. Yazı kadrosu yine marksist yazar ve şairlerden oluşuyordu: Behice Boran, Zeki Baştımar, Adnan Cemgil, Halil Aytekin, Pertev Boratav, İlhan Başgöz, Hulusi Dosdoğru, Cahit Irgat, Mehmed Kemal... Dergi ancak 7 sayı çıkabildi.

Görüşler: (1945) Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in yayına hazırladıkları haftalık bir dergiydi. Tek sayı çıkabildi. 4 Aralık (1945) olayları sırasında Tan gazetesiyle birlikte yok oldu.

Büyük Doğu: (1943-1944) : Necip Fazıl Kısakürek'in kurduğu bu dergide önceleri Fikret Adil, Sait Faik, Ziya Osman Saba, Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Sabahattin Kudret Aksal, Oktay Akbal, Özdemir Asaf gibi yazarlar ve şairlerin yazıları çıkıyordu. Sonraları Büyük Doğu şeriatçı çevrelerin organı oldu.

Aile: (1947-1952) Vedat Nedim Tör'ün yönettiği bu dergide şu kişiler yazdı: Nurullah Ataç, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri, Refik Halit Karay, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Veli...

Yığın: (1946-1947) Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisinin doğrultusundaydı. A.Kadir, Orhan Kemal, Müntekim Ökmen, Cahit Irgat, Abidin Dino, H. Bozok, Burhan Arpad'ın yazılarını ve Nazım Hikmet'in şiirlerini yayınladı.

Zincirli Hürriyet: (1947) Mehmet Ali Aybar, İstanbul'da Şubat 1947'de Hür gazetesini çıkardı, ama Hür ancak altı ay çıkabildi ve sıkıyö-

netimce kapatıldı. Bunun üzerine Aybar, 5 Nisan 1947'de Hür'ü İzmir'de Zincirli Hürriyet adıyla çıkarmaya başladı. Bu kez de CHP'li gençler gazeteye karşı gösteri düzenlediler. Zincirli Hürriyet ancak 3 sayı çıkabildi. Aybar, bu gazetede, Amerikan etkisine ve Truman doktrinine karşı çıkıyordu. Yazılarında cumhurbaşkanı İnönü'ye hakaret ettiği için dört yıl hapse mahkûm oldu; 1949'da tutuklandı ve 1950'de çıkan Af Yasasıyla serbest bırakıldı.

Seçilmiş Hikâyeler: (1947-1957): Salim Şengil'in Ankara'da çıkardığı bu dergide ilerici yazarlar ağırlıktaydı. Seçilmiş Hikâyeler'de sık sık şu imzalar yer aldı: Nezihe Meriç, Şahap Sıtkı, Orhan Kemal, Özdemir Asaf, Ahmet Muhip Dranas, Cahit Sıtkı, Edip Cansever, Turgut Uyar, Faruk Toprak, Memduh Şevket Esendal.

Hafta: (1949): Tahsin Demiray'ın çıkardığı bu magazin türü dergide şu imzalar göründü: Sezai Solelli, Cemil Cahit Cem, Oğuz Özdeş, Zahir Güvemli, Faruk Yener, Adalet Cimcoz, Feyyaz Tokar ve Faruk Geç.

Yaprak: (1949-1950): Ankara'da Dış İşleri kadrosundaki Mahmut Dikerdem'in yardım ve desteğiyle çıktı. Mahmut Dikerdem de dergiye M. Fırtınalı takma adıyla yazılar yazdı. Dergide şu imzalar yer alıyordu: Orhan Veli, Melih Cevdet Anday, Oktay Rıfat, Sabahattin Eyüboğlu, Abidin Dino, Orhan Kemal, Necati Cumalı, Cahit Külebi, Cahit Sıtkı Tarancı, Başaran, Sabahattin Kudret...

Türk Folklor Araştırmaları: (1949-1980): Türk Halkbilgisi Derneği'nin organı olarak 31 yıl yayınlandı.

Yeditepe: (1950-1984): Hüsamettin Bozok'un çıkardığı bu 15 günlük Edebiyat ve Sanat dergisi sonra aylık oldu. 8 sayfalık bu dergide şu imzalar yer aldı: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Azra Erhat, Adnan Benk, Memet Fuat, Melih Cevdet Anday, Hıfzı Topuz.

Pazar Postası: (1950-1959; 1991'den bu yana): Cemil Sait Barlas'ın Ankara'da çıkardığı Pazar Postası'nda Bülent Ecevit, İlhami Sosyal, Fethi Naci, Muzaffer Erdost gibi yazarların yazıları çıktı. Dergi 1958'de İstanbul'a taşındı, 1959'da kapandı. Pazar Postası 1991'de Aydın Doğan grubuna bağlı olarak Canan Barlas'la Mehmet Barlas'ın yönetiminde 15 günlük bir düşünce gazetesi olarak yeniden yayına başladı. Gazetede şu imzalar görünüyor: Murat Belge, Zülfü Dicleli, Taha Akyol, Prof. Doğu Ergil, Naki Özkan, Mehmet Ali Kışlalı, Tınaz Titiz.

Türk Dili: (1951): Türk Dil Kurumunun organıydı. Önceleri Agâh Sırrı Levend'in, sonra da Ömer Asım Aksoy'un yönetimindeydi. Türk dilini savunan tüm yazar ve şairlerin yazılarını yayınladı.

Yeryüzü: (1951-1952): 11 sayı çıktı. Dergide şu yazar ve şairlerin yazıları yer aldı: Fethi Naci (Oktay Deniz takma adıyla), A. Kadir, Rıfat Ilgaz, Arif Damar, Ahmed Arif, Mehmed Kemal, Memet Fuat, Tahsin Yücel, İlhan Berk ve Şükran Kurdakul.

Beraber: (1952-1953): 9 sayı çıktı. Daha önce *Yeryüzü* dergisinde yazanlar, *Beraber*'in de kadrosunu oluşturuyordu.

Yeni Ufuklar: (1952-1976): Dergiyi önce *Ufuklar* adıyla Vedat Günyol ile Orhan Burian birlikte kurdular. 1953 Ekim'inde derginin adı Yeni

Ufuklar oldu ve dergi Vedat Günyol'un yönetiminde 275 sayı çıktı. Yeni serinin önsözünde derginin "İyiyi, Doğruyu, Haklıyı bulmaya" yöneldiği belirtiliyordu. Yazarlar arasında şu kişiler vardı: Sabahattin Eyüboğlu, Melih Cevdet Anday, Tarık Dursun K., Samim Kocagöz, Cavit Orhan Tütengil, Orhan Kemal, Muzaffer Erdost, Fakir Baykurt, Fethi Naci, Demir Özlü, Azra Erhat, Ferit Edgü, Orhan Çubukçu, Selim İleri...

Mavi: (1952-1956): Dergide "Garip" akımına karşı gelen şairlerin yazılarına ve şu imzalara yer verildi: Ahmet Oktay, Ferit Edgü, Demirtaş Ceyhun, Hilmi Yavuz, Ece Ayhan, Orhan Duru...

Yenilik: (1952-1957): Naim Tirali yönetiminde yayınlandı. Dergi sanat ve edebiyatta yenilikleri yansıtmaya çalıştı.

20. Asır: (1952-): Osman Nebioğlu'nun yayınladığı bu dergiyi Adnan Tahir yönetiyordu. Dergide şu kişilerin yazıları çıktı: Reşat Ekrem Koçu, Hasan Ali Ediz, Eflatun Cem Güney, Baki Süha Edipoğlu, Adli Moran, Hıfzı Topuz, Şahap Balcıoğlu.

Resimli Hayat: (1952-): Şevket Rado'nun yönetiminde tiftruk baskıyla çıktı. Yazı işleri müdürü uzun yıllar Hikmet Feridun Es'ti. 1956'da adı *Hayat*'a dönüştü. Renkli resim ve röportajlarla *Hayat* magazin alanında bir çığır açtı.

Türk Düşüncesi: (1953-1960): Kurucusu Peyami Safa olan derginin amacı Türk düşüncesini Batı düşünceleriyle uzlaştırmaktı. Yazarlar: Peyami Safa, Şekip Tunç, Hilmi Ziya Ülken, Agâh Sırrı Levent, Nurettin Sevin, Ahmet Ateş, Reşat Ekrem Koçu.

Şairler Yaprağı: (1954-1957): Necdet Gürcan'ın çıkardığı bu dergide şu imzalar vardı: Turgut Uyar, Metin Eloğlu, İlhan Berk, Ercüment Behzat Lav, A. Kadir, Cemal Süreya, Ahmed Arif...

Akis: (1954-1968): Metin Toker'in Ankara'da yayınladığı bu dergi, Time ve Newsweek örneği haber dergilerinin bizde ilki oldu. Akis kısa zamanda DP'ye karşı muhalefetin organı durumuna geldi. Tirajı yaklaşık 35 bindi. Akis'te çalışan ve Akis'e yazanlar arasında şu adların altı çizilebilir: Cüneyt Arcayürek, Yusuf Ziya Ademhan, Kurtul Altuğ, Süleyman Ege, İlhan ve Turhan Selçuk, Güneri Cıvaoğlu, Teoman Erel, İlhami Soysal, Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, Atilla Karaosmanoğlu...

Devir: (1954-1955): Altemur Kılıç'ın çıkardığı bu dergide şu yazarların yazıları yayınlandı: Semih Tuğrul, Refik Erduran, Müşerref Hekimoğlu, Hıfzı Topuz, Kemal Tahir, Sadun Tanju, Orhan Azizoğlu...

a dergisi: (1956-1960): Asım Bezirci, Edip Cansever, Demir Özlü, Ülkü Tamer, Hilmi Yavuz, Adnan Özyalçıner, Kemal Özer, Onat Kutlar, Erdal Öz, Cemal Süreya, Konur Ertop, Doğan Hızlan...

Mülkiyeliler Birliği Dergisi: (1956): Ankara'da Mülkiyeliler Birliği'nin organı olan bu dergi, 30 yıldan beri kesintisiz yayınlanmaktadır. Yazı kadrosu Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğrencilerinden ve öğretim üyelerinden oluşmaktadır. Ama Siyasal çıkışlı olmayan araştırmacıların yazılarına da dergide yer verilir.

Çağrı: (1957-1975): Fazıl Hüsnü Dağlarca, Sami N. Özerdim, Ali Püsküllüoğlu, Enver Gökçe. Sonraları tutucu bir kadro egemen oldu:

Mehmet Kaplan, Abdülkadir Karahan, Arif Nihat Asya...

Dost: (1957-1973): Nezihe Meriç ve Salim Şengil'in yönetiminde yayınlandı. Atilla İlhan, Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan, Asım Bezirci ve Fethi Naci...

Kim: (1958-1968): Şahap Balcıoğlu, Ali İhsan Göğüş, Orhan Birgit, Özcan Ergüder'in yönetiminde olan Kim, Demokrat Parti'ye karşı güçlü ve başarılı bir muhalefet yaptı. Dergide sürekli yazan gazeteciler de şunlardı: Emil Galip Sandalcı, İlhami Soysal, Fikret Otyam, Refik Erduran, Halit Refiğ, Tarık Dursun K., Ferruh Doğan, Mim Uykusuz.

Yöneticiler ve yazarlar 27 Mayıs öncesi tutuklandılar.

Türkçe: (1960-1964): Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın yönetiminde, Konur Ertop'un yazı işleri müdürlüğü yaptığı bu dergi 43 sayı yayınlandı. Yazarlar: Ömer Asım Aksoy, Turan Oflazoğlu, Özdemir Asaf, Hilmi Yavuz...

İmece: (1961-1970): Köy Enstitülerinden çıkanların dergisi olan İmece Sabahattin Eyüboğlu ve Şeref Takben'in desteğiyle çıkartıldı.

Yön: (1961-1967): Cemal Reşit Eyüboğlu, Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal ve İlhan Selçuk'un girişimleriyle çıkarıldı. Derginin ilk sayısında tanınmış tüm ilerici aydın ve sanatçıların imzalarıyla bir bildiri yer aldı. 27 Mayıs sonrası Türkiye'sinde sol düşüncenin gelişmesinde Yön'ün büyük rolü oldu. Yön'de başlıca şu kişiler yazıyordu: Uğur Mumcu, Mustafa Ekmekçi, Mümtaz Soysal, Fethi Naci, Çetin Altan, Tüfekçi (Mihri Belli).

Ataç: (1962-1964): Şükran Kurdakul'un yönetiminde yayınlandı.

Yeni İnsan: (1963-1971): Celal Sılay'ın çıkardığı bu dergide İsmet Zeki Eyüboğlu, Tezer Özlü, Haldun Taner, Oktay Rıfat, Mehmet Seyda, Edip Cansever ve Cemal Süreya'nın yazıları yayınlandı.

Yeni Dergi: (1964-1975): Memet Fuat'ın yönetiminde aylık sanat dergisi olarak çıktı, yazarlar arasında tartışmalar düzenledi, başka ülkelerdeki sanat ve edebiyat olaylarını yansıttı, Türk Edebiyatının gelişmesinde katkısı oldu. Yeni Dergi'de sık sık şu adlar okunuyordu: Oktay Rıfat, Demir Özlü, Fethi Naci, Onat Kutlar, Ülkü Tamer, Edip Cansever...

Soyut: (1965-1977): Güner Altıntaş, Muzaffer Buyrukçu, İsmet Zeki Eyüboğlu, Afşar Timuçin, Sait Maden, Fethi Naci.

Papirüs: (1965-1970): Cemal Süreya'nın yönetiminde yayınlandı.

Cem: (1966-1968): Abidin Özgünay'ın yönetiminde Tarık Zafer Tunaya gibi düşünürlerin katkısıyla Alevi'lerin görüşlerini yansıtan *Cem* dergisi, ilk kez 18 sayı yayınlandı. Sonra 80'li yılların sonlarında yeniden çıktı.

Ant: (1967-1971): Kurucuları: Yaşar Kemal, Fethi Naci, Doğan Özgüden. Bilimsel-sosyalist, siyasal bir dergi olarak çıktı. Yazarları arasında Mehmet Ali Aybar ve Prof. Sadun Aren de vardı.

Devrim: (1969-1971): Uluç Gürkan, Hasan Cemal ve İlhami Soysal, Yön kapandıktan sonra bu dergiyi yayınladılar.

Halkın Dostları: (1970-1971): İsmet Özel'in yönetiminde çıktı. Dergide Ataol Behramoğlu, Murat Belge ve Bedrettin Cömert'in yazıları çıkıyordu. 16. sayısında kapatıldı.

Yankı: (1973-1978): Mehmet Ali Kışlalı ve İlhan Çevik'in yönetimin-

de ve Kemal Ilıcak'ın desteğiyle siyasal haber dergisi olarak Ankara'da yayınlandı.

Türkiye Defteri: (1971-1975): Yazarlar: Naci Çelik, Hulki Aktunç, Taylan Altuğ, Selim İleri, Leyla Erbil, Hilmi Yavuz. Dergide Nâzım Hikmet, Kemal Tahir, Orhan Kemal ve Fahri Erdinç için özel sayılar düzenlendi.

Ortam: (Nisan 1971-29 Kasım 1971): Sol eğilimli bir dergi olarak Kemal Bisalman tarafından çıkartıldı. Dergide şu imzalar yer alıyordu: Osman Arolat, Aydın Engin, Hayati Asılyazıcı, Prof. Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy, İlhami Soysal, Ali Sirmen. Daha sonraları dergi Yeni Ortam'a dönüştü.

Milliyet Sanat: (1972): Akal Atilla ile Zeynep Oral'ın yönetiminde çıkan bu 15 günlük dergide güncel sanat konuları üzerinde tartışmalar düzenlendi, özel sayılar çıkartıldı. Dergide hemen hemen bütün sanat yazarlarının adları yer aldı.

Aydınlık: (1971-1980): Dr. Şefik Hüsnü'nün Komünist geleneğini yeni koşullar altında sürdürmek isteyen derginin başlıca yazarları şunlardı: Mihri Belli, Doğu Perinçek, Şahin Alpay, Erdoğan Güçbilmez, Cengiz Çandar, Atıl Ant, Gün Zileli, Mahir Çayan, Seyhan Erdoğdu... Derginin kadrosu daha sonraları ikiye bölündü.

Türk Solu: (1972-1980): Bilimsel-sosyalist kadroların katılımıyla yayınlandı. Başlıca imzalar şunlardı: Şerif Tekben, Mihri Belli, Ahmet Say, Vahap Erdoğdu, Muzaffer Erdost.

Özgür İnsan: (1972-1978): Bülent Ecevit'in yönetiminde çıkan bu dergide 70'li yılların CHP'li genç kadrosunun siyasal eleştiri ve araştırma yazıları yayınlandı. Sabahattin Selek, Turan Güneş, Deniz Baykal ve Alev Coşkun'un da sık sık yazıları çıktı.

7 Gün: (1973-1978): Kurtul Altuğ'un yönetiminde haftalık haber dergisi olarak Ankara'da yayınlandı.

Oluşum: (1974-): Önceleri Fahrünisa Kadıbeşegil'in sonraları da Cemal Süreya ile Enis Batur'un yönetiminde çıktı.

Türkiye Yazıları: (1977-1983): Cemal Süreya ile Ahmet Say'ın yönetiminde yayınlandı. Derginin yazarları arasında şu kişiler yer alıyordu: Vecihi Timuroğlu, Ali Püsküllüoğlu, Demir Özlü, Arif Damar, Hilmi Yavuz, H.İ. Dinamo, Metin Altıok, Muzaffer Erdost...

Sanat Emeği: (1978-Eylül 1980): Barış Pirhasan'la Turgay Fişekçi'nin yönetimindeki bu dergide şu imzalar yer alıyordu: Orhan Taylan, Ali Taygun, Can Yücel, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Talip Apaydın...

Eleştiri: (1979-): Cevdet Kudret, Vedat Günyol, Mustafa Nihat Özön...

Edebiyat Cephesi: (1979-): Demirtaş Ceyhun'un yönettiği bu dergide Rauf Mutluay, Özdemir İnce, Afşar Timuçin, Arif Damar, Cengiz Bektaş ve Nurer Uğurlu'nun yazıları yer aldı.

Gösteri: (1980): Hürriyet yayını olarak Doğan Hızlan'ın yönetiminde yayınlanıyor.

Sanat Olayı: (Ocak 1981- Temmuz 1992) (Aralık 1983-1987): Birin-

ci dönem Ülkü Tamer ve Alpay Kabacalı yönetiminde; ikinci dönem Attila İlhan yönetiminde çıktı.

Bilim ve Sanat: (1981-1989): Varlık Özmenek'in yönettiği bu dergi, 12 Eylül'ün getirdiği baskı havasının hemen ardından ileri çevrelerin ilgiyle izledikleri bir yayın organı oldu. Dergide şu imzalar yer aldı: Prof. Bahri Savcı, Server Tanilli, Uluç Gürkan, Kemal Sülker, Prof. Doğu Ergil, Prof. Sadun Aren, Çetin Yetkin, Prof. Emre Kongar, Mehmed Kemal, Nevzat Helvacı, Ataol Behramoğlu, Remzi İnanç, Afşar Timuçin, Nezih Danyal, Ferruh Doğan, Haluk Gerger, İlhan Tekeli, Mahmut Dikerdem...

Yeni Düşün: (1986-): Devrimci bir yazarlar kadrosunun katkılarıyla yayınlandı. Kadroda şu imzalar yer alıyordu: Prof. Sadun Aren, Fethi Naci, Ataol Behramoğlu, Can Yücel, Kemal Sülker, Arif Damar, Özdemir İnce, Ferruh Doğan, Atilla Birkiye, Şükran Kurdakul, Tomris Uyar, Oya Baydar, Ali Taygun, Oya Köymen (Yönetmen)...

Tiyatro... Tiyatro...: (1991): Kurucusu: Mustafa Demirkanlı. Yazarları: Dikmen Gürün Uçarer, Ahmet Levendoğlu, Özdemir Nutku, Hülya Nutku, Sevda Şener, Ayşegül Yüksel.

Adam-Sanat: (1985): Anadolu Yayıncılık Ortaklığının yayınladığı bu aylık derginin genel yayın yönetmeni Memet Fuat ve yardımcısı da Turgay Fişekçi'dir. Dergide en çok görünen imzalar şunlardır: Fethi Naci, Mehmet H. Doğan, Demir Özlü, Uğur Kökden, Orhan Barlas, Salah Birsel, İnci Asena, Semih Gümüş...

Adam Öykü: (1996): İki aylık öykü dergisi. Genel yayın yönetmeni Semih Gümüş.

Nar: (1995): İki aylık edebiyat dergisi. Yayın yönetmeni Raşit Çavaş.

Çeşitli Dergiler: Aktüel (Dinç Bilgin grubu), *Tempo* (Aydın Doğan grubu), *Klips* (Aydın Doğan), *Nokta* (Dinç Bilgin), *Aksiyon* (Aydın Doğan), *Hafta Sonu* (Aydın Doğan), *Borsamatik, Autoshow* (Aydın Doğan), *Otohaber* (Dinç Bilgin), *Atlas* (Aydın Doğan), *Capital* (Aydın Doğan), *Ekonomik Forum* (TOBB), *Nefes* (Alevi dergisi), *Argos, Evrensel Kültür, Global, Ekonomi, Sızıntı, İletişim...*

Bizde ilk kadın dergileri ne zaman çıktı?

Bizde kadınlar için ilk sürekli yayın, *Terakki* gazetesinin 1868'de yayınladığı «*Kadınlara Mahsus Gazete*»dir [29]. Ali Raşit ve Filip Efendi'nin çıkardığı *Terakki*'nin kadın sorunlarına önem vermesi o zaman için çok ilginç bir konudur. Selim Nüzhet Gerçek'in «Türk Gazeteciliği»nde bu ilk kadın gazetesinden alınmış iki yazı var. Biri bir okuyucu mektubu. Şöyle deniyor bu mektupta:

«Ey hemşireler, şimdiye kadar herbirimiz bir yol tutarak böyle bilgisizlik ve gaflet içinde yaşamaktan ne yarar gördük? Şu gazete bize esaslı nasihatler veriyor. Eğer yazdığı şeyler fena olsaydı Devletimiz şimdiye kadar çoktan yasak ederdi. Kocamın anlattığına göre erkekler de bu gaze-

teyi okuyorlarmış, 'Sevgili eşlerimiz istediğimiz terbiyeye ulaşır, biz de onlarla öğünürüz' diyorlarmış.»

İkinci yazı da şu: «Bir yandan yeni okullar açılmakta ve şimdikiler düzene girmekte olduğundan bundan sonra kızlar okuldan çıkmış ve okumuş yazmış olacaklar ve artık eski kadınlar gibi öyle hocaların şeytanlıklarına aldırmayacaklardır...»

Terakki'nin kadın sayısı bir yıl kadar yayınlandıktan sonra 1869'da *Kevkebi Şarkî* (Doğu Yıldızı) adıyla çıkmaya başlamıştır. Bu gazetenin kaç sayı çıktığı belli değil.

Filip Efendi'nin çıkardığı *Vakit* ve Teodor Kasab'ın çıkardığı *İstikbal* gazeteleri 1875'te birer kadın sayısı yayınlamaya başlamışlardır.

Günlük gazetelerin yayınladıkları özel kadın sayılarından sonra ilk kadın gazetesi *Şükûfezar*'dır [30]. 1885'te Arife hanım adında bir kadın çıkarmıştır bu gazeteyi. Bütün yazarlar da kadındır. Arife hanım birinci sayıda çıkan bir başyazıda şöyle demektedir:

«Biz ki saçı uzun aklı kısa diye erkeklerin alaylı gülüşlerine hedef olmuşuz, bunun aksini isbat etmeye çalışacağız.»

Bundan sonra kadın basınında önemli bir yeri olan gazete 1894'te yayınlanan «*Hanımlara Mahsus Gazete*»dir.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra kadınlar için çıkartılan gazete ve dergilerin birdenbire çoğaldığını görüyoruz. Şunlar vardır kadın yayınları arasında:

Demet (1908, Celâl Sahir), *Muhasin* (1908, Mehmet Rauf), *Kadın* (1908, Süleyman Bahri), *Hanımlar Âlemi* (1908), *Kadın* (1908, Selânik), *Kadınlar Dünyası* (1912, Ulviye Mevlan hanım).

Mütareke yıllarında da İstanbul'da Sedat Simavi, kadınlar için aylık üç dergi çıkarmıştır. *İnci* (1919), *Hanım* (1921), *Yeni İnci* (1922). Bu dergilerin üçü de sürekli olmamıştır. Yine aynı yıllarda Mehmet Rauf'un *Süs* adlı haftalık kadın dergisi yayınladığı görülüyor.

Bu dönemde kadın haklarını savunan bir tek gazete çıkmıştır: *Kadın Gazetesi* (İffet Halim Oruz).

Cumhuriyet döneminde çıkan kadın dergileri arasında şunlar sayılabilir: *Yıldız* (1924, Sedat Simavi), *Ev-İş* (1937, Tahsin Demiray), *Ev-Kadın* (1945, Faruk Gürtunca), *Hanımeli* (1947, Halil Lütfü Dördüncü), *Ev-Kadın* (1979, Erdoğan Egeli), *Elele* (1976, Erol Simavi), *Kadınca* (1978, Ercan Arıklı), *Ev Kadını* (1984, Ercan Arıklı), *Kadın* (1984, Ali Karacan).

Çocuk dergileri nasıl doğdu, nasıl gelişti?

Bizde çocuklar için çıkartılmış gazetelerin oldukça eski bir tarihi var. İlk çocuk gazetesine 1869'da rastlıyoruz. O tarihlerde Sıtkı Efendi adında bir kimse *Mümeyyiz* gazetesini çıkartmaktadır.

Çocuklar için ikinci gazete 1875'te yayınlanan günlük Sadakat gazetesinin çıkardığı *Çocuklara Mahsus Sadakat*'tır. Bu çocuk gazetesinin o

zaman büyük ilgi topladığı ve ilk sayısının 3000 basıldığı anlaşılıyor.

Çocuklara Mahsus Sadakat 7'inci sayıda ad değiştirerek *Etfal* oldu.

Bundan sonra, 1878'de *Bahçe* adında bir çocuk gazetesi çıkartıldı. Bu gazetede genellikle daha bilimsel yazılar hesap oyunları yayınlanmış ve yarışmalar düzenlenmiştir.

Ahmet Mithat Efendi *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi'nde 1879'da rüştiye (ortaokul) öğrencileri için *Çocuklara Tercüman-ı Hakikat* adlı haftalık bir özel sayı yayınladı.

On dokuzuncu yüzyılda çıkan çocuk gazetelerinin sonuncusu da 9 Mayıs 1896'da yayınlanmaya başlayan «*Çocuklara Mahsus Gazete*» dir.

İkinci Meşrutiyet döneminde yayınlanan çocuk dergileri arasında şunları görüyoruz:

Çocuk Dünyası (1912), *Çocuk Duygusu* (1913), *Çocuk Dostu* (1914), *Talebe Defteri* (1915).

Cumhuriyetten sonra ise şu gazete ve dergiler çıkıyor:

Çocuk Dünyası (1926-29, Muallim Ahmet Halit Yaşaroğlu).

Çocuk Sesi: 1932 yılında çıkmaya başlayan bu dergiyi o yıllarda Galatasaray Lisesi ilkokulunda öğretmen Mehmet Faruk Gürtunca kurdu. 25 yıl kadar yayınlanan bu dergi o dönemde yetişen çocukların, gençlerin ilgiyle okudukları ve etkilendikleri bir yayındır.

M.F. Gürtunca 1933'te *Afacan* diye de daha küçük çocuklara seslenen bir dergi çıkardı.

Gürbüz Çocuk: 1929'da Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yayınlamaya başladığı bu gazetenin adı 1935'te *Çocuk* oldu.

Yavru Türk (1936, İstanbul), *Genç Liseli* (1936, İstanbul), *Arkadaş* (1941, İstanbul, Cemal Nadir ve Muhtar F. Enata).

Doğan Kardeş: Yapı Kredi Bankasının 23 Nisan 1945'te kurduğu Doğan Kardeş dergisi çocuk yayınlarında çığır açan bir yayındır. Yirmi beş yıl Vedat Nedim Tör'ün yönetiminde çıkan bu aylık dergi öğrenci dünyasına büyük bir canlılık getirdi.

Karınca (1952, Ramazan Arkın), *Milliyet Kardeş* (1938), *Tercüman Çocuk, Türkiye Çocuk, Hürriyet Çocuk...*

Soru 100: Gülmece dergileri ve karikatür nasıl gelişti?

Bizde ilk karikatürler 1867'de Arif Arifaki adında bir yayıncının çıkardığı *İstanbul* adlı dergide yayınlandı [31].

Ne var ki, İstanbul dergisinden 15 yıl önce, İstanbul'da *Boşboğaz Bir Adam* adındaki Ermenice ilk gülmece dergisini 1852'de *Hovsep Vartanyan Paşa* (1815-1879) yayınlamış. Ermeniler bundan dört yıl sonra da *Meğu* adlı başka bir gülmece dergisi çıkartmışlar.

Türkçe ikinci gülmece gazetesinin *Letaifi Asar* olduğu anlaşılıyor. Selim Nüzhet Gerçek *Türk Gazeteciliği* adlı kitabında «1868'de Ali Reşit

ve Filip Efendilerin kurduğu *Terakki* gazetesinin haftalık bir de gülmece nüshası vardır ki bu ilk gülmece gazetesi olmak bakımından önemlidir. Bu gazetenin bir ismi de *Letaifi Asar*'dır» diyor.

Turgut Çeviker «Çizgiye yer vermeyen Terakki'nin Aralık 1870'te ad değiştirerek *Terakki Eğlencesi* olduğunu, birkaç ay sonra da, 5 Şubat 1871'de, tam sayfa karikatüre açıldığını» yazıyor.

Bu sıralarda Teodor Kasab önce Fransızca ve Rumca, 1869'da da Türkçe *Diyojen* dergisini yayınlıyor. Ama dergide karikatür yoktur. İlk karikatür Diyojen'in 120'inci sayısında çıkar. Dergide topu topu 3 karikatür çıkar, üçüncü karikatür yüzünden de *Diyojen* 2 ay kapatılır.

Ancak 184 sayı çıkabildi *Diyojen*, bu süre içinde de üç kez kapatıldı. Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik ve Âli Bey vardı yazarlar arasında. *Diyojen*'in kapatılması 31 Aralık 1873 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de şöyle anlatılıyordu:

«*Diyojen*, mizah gazetesi olduğunu bahane ederek genel âdaba aykırı ve hükûmet kurallarına uymayacak bir yolda dil kullanmaya alışmıştır. Kendisine yol değiştirmesi defalarca ihtar edilmiş ve gazete birkaç kere kapatılmışsa da *Diyojen* kendi mesleğinde dayatarak bazı kişilerin onuruna dokunacak yazılar yayınladığı için süresiz kapatılmıştır»

Diyojen sonra yeniden çıktı. 12 Mart 1876'da da kesinlikle kapatıldı.

İşte Diyojen'in kapanmasına yol açan fıkra:

«Bir vakitten beri duyulduğuna göre Hükûmet bütün meseleleri ortadan kaldırıp denize dökmek istiyormuş. Halbuki bu, çoğumuzun işine gelmez. Biz meselesiz yaşayamayız. Birbirimize kinimiz, garazımız olmasa ne ile eğleneceğiz? Akşam işret meclislerinde kimlere söğüp sayacağız? Hükûmet de kalkmış 'Ben ortalıkta mesele bırakmayıp hepsini halledeceğim' deyip gidiyor. Meseleleri ortadan kaldırmak bizi mahvetmek demektir. İnşallah bu meseleler ortadan kalkmaz. Kalkarsa hâlimiz fena. Hamdolsun, Hükûmet o niyetine nail olamadı ve olamıyacak...»

Teodor Kasab kimdir? *Diyojen*'i çıkaran Teodor Kasab 1835'te Kayseri'de doğmuştur. 11 yaşında İstanbul'a gelir. Kırım Savaşı çıktığı zaman İstanbul'a Fransızlar gelmiştir. Teodor bunlarla ahbaplık kurar. Subaylardan biri bu akıllı rum çocuğu ile ilgilenir, alır kendisini Paris'e götürür. Teodor Kasab orada Fransa'yı, Fransız basınını ve Fransız mizahını tanıyacak ve bunlar kendisine yeni ufuklar açacaktır. Bir süre sonra İstanbul'a gelen Teodor Kasab'ın gazeteciliğe atıldığını görüyoruz. Önce *Diyojen*'i çıkarır, sonra *Çıngıraklı Tatar* ve *Hayal* adlı gülmece dergilerini, ve günlük *İstikbal* gazetesini. 1877'de *Hayal*'de «Matbuat kanun dairesinde serbesttir» yazısıyla bir karikatür yayınlanır. Elleri, ayakları zincire vurulmuş bir karagöz karikatürüdür bu. Hükûmet «Vay, der, bu Anayasaya hakarettir!...» Üç yıl hapse mahkûm olur T. Kasab.

Hayal'in son sayısında kovuşturmaya neden olan bir fıkra da şudur:

«Aldığımız ihtarname üzerine şimdi fâni dünyaya veda etmemiz gerekiyor. Allah rahmet eylesin, iyi adamdı deyiniz. Sakın ağlamayınız, gülü-

nüz. Bu dünya kimseye kalmaz. Canım boğazıma gelmiş olduğu halde herkese selâmda kusur etmek istemem. İşte sesim kısılmaya başladı. Ca...nım...çı...kı...yor... Çık...tı!...»

Bir süre sonra Teodor Kasab kefaletle hapisten çıkar. Ama gülmece gazetesi yayınlamaktan vazgeçer. bir fırsatını bulup Paris'e kaçar.

1868'den 1873'e kadar beş yıllık bir deneme gülmece dergilerinin tuttuğunu göstermektedir. Neden tutmuştur bu iş? Çünkü bizde bir gülmece geleneği vardır da ondan. Bektaşi fıkraları vardır, Nasrettin Hoca vardır, Karagöz vardır, İncili Çavuş vardır, Orta oyunu ve meddah vardır...Bütün bunlar halkı hazırlamıştır gülmece dergilerine. O dönemin dergileri önce biraz bocalamışlardır elbette. Çünkü gülmece dergisi dış ülkelerden kopya edilen bir dergi türüdür. Kopyanın iyisi de olur, kötüsü de. Ama çok kısa bir süre sonra gülmece gazeteleri halkın dilini kullanmaya başlamış ve o havaya uymasını bilmişlerdir. Türk gülmece basınının temelleri atılmıştır böylece.

Yol açılmıştır artık; saydığımız bu ilk dergilerden sonra *Lâtife* çıkar (1873), *Şafak* çıkar (1874), *Kahkaha* çıkar (1874); daha sonra *Geveze* (1875), *Meddah* (1875), *Çaylak* (1876)...

Böylece Birinci Meşrutiyete gelmiş oluruz. İlk Mebusan Meclisinde gülmece gazetelerinin nasıl bir saldırıya uğradıkları unutulur şey değildir (Bkz. Soru 13).

Bu koşullar altında gülmece basınının gelişmesi söz konusu olmaz elbette, 1908'i beklemek gerekir. İkinci Meşrutiyet bir süre sınırsız bir özgürlük getirir gülmece gazetelerine. Sayısız gülmece gazetesi çıkar bu yıllarda: *Davul, Dalkavuk, Çekirge, Falaka, Boşboğaz, Eşref, Züğürt, Cadaloz, Adam sen de, Eşşek, Kibar, Malum, El üfürük, Karagöz, Püskürlü belâ, Curcuna, Coşkun kalemler, Yuha, Laklak...* ve *Kalem*.

Kalem en çok etki uyandıran dergilerden biridir o dönemde. Cemil Cem çizer; Salâh Cimcoz, Celâl Esat Arseven, Refik Halit Karay yazar. İki yıl sonra *Kalem, Cem* olur. Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geniş etkileri olacaktır *Cem*'in.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sedat Simavi *Hande*'yi yayınlar (1916). Ama askere alınır o yıllarda, *Hande*'yi yaşatamaz. İki yıl sonra *Diken*'i çıkartır (1918). *Diken* o yılların en büyük gülmece gazetesi olur. S. Simavi sonra, 1921'de *Güleryüz*'ü yayınlar. O da kendi döneminde çok etkisi olmuş bir mizah gazetesidir.

Refik Halit de *Aydede*'yi çıkartır bir yandan.

Sonra yeni gülmece gazeteleri çıkmaya başlar. Yusuf Ziya Ortaç 1923'te *Akbaba*'yı kurar. *Papağan* yayınlanır (1927), Burhan Cahit Morkaya *Köroğlu*'nu kurar (1928). Sedat Simavi önce *Karagöz*'ü çıkartır (1935); ertesi yıl da *Karikatür*'ü.

İkinci dünya Savaşından önce, Savaş yıllarında ve hemen savaştan sonra Cumhuriyet yıllarının iki büyük mizah gazetesi vardır: *Akbaba* ile *Karikatür*. Birer okul olmuştur bunlar. Biri Cemal Nadir okuludur, öteki Ramiz okulu.

İkinci Dünya Savaşı sona erince gülmece basınında yeni bir akımın

başladığını görürüz. Sabahattin Ali ile Aziz Nesin *Markopaşa*'yı çıkartırlar. Bu, o zamana kadar hiç alışılmamış sosyal ve politik bir gülmece türüdür. Halk tutar bunu. *Markopaşa* o döneme kadar eşi görülmemiş baskı sayısına ulaşır. Sabotajlar başlar. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin tutuklanır. Dergi kapatılır. Ama yeni bir yön verilmiştir artık gülmeceye. *Nuhun Gemisi* çıkar... Akım devam eder.

Türk gülmece basınında ondan sonraki dönem 1950'lerde başlar. İlhan Selçuk'la Turhan Selçuk *41 Buçuk*'u çıkartırlar. Sonra *Tef* yayınlanır, *Dolmuş* kurulur. Bu yeni bir gülmece ve karikatür anlayışıdır. Bunda hem modern karikatür anlayışı vardır, hem de toplumsal eleştiri. Aziz Nesin, İlhan Selçuk, Adnan Veli toplumsal açıdan yapılan gülmecenin sayısız örneklerini verirler bu dönemde.

Ondan sonra, 70'li yıllarda *Girgir* (1972) dönemi başlar. Haldun Simavi grubu içinde Oğuz Aral'ın yönetiminde çıkan Girgir dergisi tüm gülmece ve karikatür dünyasında bir olay olur. Girgir'ın tirajı 300 bine ulaşır. Böyle bir tiraj dünya karikatür basınında görülmüş şey değildir. Onu *Fırt* (1975), *Çarşaf* (1976), *Mikrop* (1977), izler. Sonra *Avni, Dıgıl, Pişmiş Kelle, Hıbır ve Leman* yayınlanır.

1996'da en yüksek tirajı sağlayan gülmece dergisi Leman'dır: 93.000.

Karikatürcüler:

Turgut Çeviker bizde ilk karikatürleri Ermeni ve Rum sanatçıların yaptığını belirtiyor. Tanzimat döneminde ilk karikatürcü olarak Çıngıraklı Tatar'da çizen K. Opçanadassis'i görüyoruz. Aynı dönemde öteki karikatürcüler şunlar: Nişan G. Berberyan, Santr, Tınghır. FNZ IP. N., Delemak Ekserciyan. İçlerinde iki de Türk var: Ali Fuat Bey ve Rıza.

İkinci Meşrutiyet döneminde, ilk ünlü karikatürcünün adı Cemil Cem (1882-1950). Önce Dışişleri Bakanlığında çalışan Cemil Cem, Paris, Roma ve Viyana Büyükelçiliklerinde görevde bulunduktan sonra 1910'da basıp istifayı kendisini karikatüre veriyor. *Kalem*'i çıkartıyor önce, sonra da *Cem*'i. 1929'a kadar, demek ki aşağı yukarı yirmi yıl, o dönemin en ünlü karikatürcüsü oluyor Cem.

Kimler vardır o yıllarda? Rıfkı diye, *Aydede*'de çizen bir karikatürcü görüyoruz. Mütarekede bütün devrimci aydınların Kurtuluş Savaşını desteklediği günlerde Rıfkı İstanbul Hükûmetine çalışmış, Divanı Harplerde görev almış, sonra da kaçıp gitmiş ve Mısır'a yerleşmiş, orada da karikatürün ilk kurucularından biri olmuş.

Sonra Sedat Nuri İleri'nin adına rastlıyoruz (1888-1943). O da karikatürlerini *İleri*'de çizmiş, *Yedigün*'de, *Karikatür*'de, *Akbaba* ve *Cumhuriyet*'te. Çok modern bir sanatı var Sedat Nuri İleri'nin.

Gazetelerde ise karikatür Cemal Nadir Güler'le başlıyor (1902-1949). İlk karikatürünü 1920'lerde *Diken*'de yayınlayan Cemal Nadir'in sonra *Akbaba*'da tek tük karikatürleri çıkıyor. 1928'de *Akşam*'a geliyor ve orada günlük karikatürlerini çizmeye başlıyor. Bu bizde bir dönemin başlangıcıdır. Günlük gazetelere böylece karikatür girmiş olur. Sonra dergi ve gazetelere Ratip Tahir, Abidin Dino, Orhan Ural, Necmi Rıza, Ramiz, Münif

Fehim, Togo, Sururi girerler.

1948-50'lerde ise bir gelişme olur bu alanda; yeni kuşak karikatürcüler gazete ve dergileri doldurmaya başlarlar: Semih Balcıoğlu, Ali Ulvi Ersoy, Altan Erbulak, Turhan Selçuk, Ferruh Doğan, Mustafa (Mim) Uykusuz, Mıstık, Bedri Koraman, Oğuz Aral, Yalçın Çetin, Suat Yalaz, Güngör Kabakçıoğlu, Eflâtun Nuri, Selma Emiroğlu, Tonguç Yaşar, Nehar Tüblek, Cafer Zorlu, Zeki Beyner, Tan, Nezih Danyal...

1950 kuşağı Türk karikatüründe yeni bir akım yaratmış, karikatüre yeni bir öz, bir biçim ve bir eylem kazandırmıştır. «Genel olarak bu kuşağın çabaları, yazıya dayanmayan bir çizgi mizahı yaratmak, yeni bir karikatür estetiğini uygulamak biçiminde oluşmuştur.» (32)

90'lı yıllarda gazetelerde ve dergilerde siyasal karikatür çizen *Turhan Selçuk, Ali Ulvi, Ferruh Doğan, Semih Balcıoğlu, Bedri Koraman,* gibi 50 kuşağı karikatürcülerden sonra yetişen ve kendilerini kabul ettiren genç karikatürcülerin imzaları da çok sık görülüyor. Onların en başarılıları şunlar: *Behiç Ak, Semih Poroy, Kamil Masaracı, Salih Memecan, Haslet Soyöz, İsmail Gülgeç, Musa Kart, Ercan Akyol...*

DİPNOTLAR:

(1) Emin Karaca, Cumhuriyet Olayı, Altın Kitaplar, 1994.
(2) Bizim gazete, Ocak 1993; Ayhan Yetkiner, Türk Basınında ilk promosyon, Basın (Bayram Gazetesi), 6 Mart 1993.
(3) Orhan Erinç, Cumhuriyet, 24 Ekim 1994.
(4) İsmet Berkan, Cumhuriyet, 31 Ocak 1990.
(5) İsmet Berkan, Aynı kaynak.
(6) Bizim Gazete, Aralık 1992.
(7) Bizim gazete, Haziran 1994.
(8) Anka Haberi, 14 Aralık 1994.
(9) Mahmut Tali Öngören, Basın Özgür Olmak İstiyor mu? Uğur Mumcu'ya Armağan, ÇGD Yayınları, 1994. s. 316-320; Cumhuriyet 20 Mayıs 1993.
(10) Nursun Erel, Cumhuriyet, 7 Ekim 1993, Hazineden Medyaya 3.2 trilyonluk teşvik.
(11) Cumhuriyet, 29 Nisan 1996, R.P. Çiller'in basın kredilerini inceliyor.
(12) Enis Tahsin Til, «Basın Toplantıları». Vatan, Nisan 1955.
(13) O yılın yönetim kurulunda şu üyeler vardır: Başkan: Hakkı Tarık Us; ikinci başkan: Ahmet Şükrü Esmer; Genel Sekreter: Etem İzzet Benice; Muhasip üye: Halil Lütfi Dördüncü; yönetici: Fuat Duyar; Üyeler: Mümtaz Faik Fenik, Zeki Cemal Bakiçelebioğlu, Sait Kesler. Haysiyet Divanı: Asım Us, Necmettin Sadak, Refik Ahmet Sevengil, Selim Ragıp Emeç, Neşet Halil Atay.
(14) Abdülrezak Altun, Türkiye'de Gazetecilik ve Gazeteler, ÇGD, Ankara, 1995.
(15) Orhan Erinç, TGS Genel Başkanı. Bizim Gazete, Temmuz 1994; Cumhuriyet, 10 Ağustos 1994.
(16) ÖSYM Yüksek Öğretim İstatistikleri; Abdülrezak Altun, Türkiye'de Gazetecilik ve Gazeteciler, ÇGD Yayınları, Ankara, 1995.
(17) Muammer Yaşar, Anadolu'da ilk Türk gazetesi Envar-ı Şarkiyye, Ankara, 1971.

(18) Kenan Şanlıer, Yerel Basın. Bizim Gazete, Ocak 1992.
(19) Oya Tokgöz, Türkiye'de yerel gazetecilik olgusu, Ankara, B.Y.Y.O Yıllık 1979-80.
(20) Celal Başlangıç, Yeni Adana'nın İkinci Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet, 21 Aralık 1994.
(21) Oya Tokgöz, aynı kaynak.
(22) Cumhuriyet, 31 Mayıs 1996.
(23) Selim Kaneti, La Presse en ladino sous la République en Turquie, İst. Ün. yayınları, N. 3342.
(24) Kamil Özer, Türkiye'de gayrimüslim azınlık basını, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
(25) Ziyad Ebüzziya, Aynı kaynak.
(26) Ziyad Ebüzziya, Aynı kaynak.
(27) Leyla Tavşanoğlu, Cumhuriyet 5 Nisan 1996.
(28) Dergicilik konusunda temel kaynak Zafer Toprak, Fikir dergiciliğinin yüz yılı; Vedat Günyol, Cumhuriyet sonrası Sanat ve Edebiyat Dergileri, Türkiye'de Dergiler, Ansiklopediler, Gelişim yayınları 1984. (Bu sorudaki bilgilerin çoğu bu iki yazıdan özetlenmiştir.)
(29) Selim Nüzhet Gerçek
(30) Çapanoğlu, Basın Tarihine dair bilgiler.
(31)Turgut Çeviker, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, Cilt I, Adam Yayınları, 1985.
(32) Türk Karikatürü, Cem yayınevi, 1971.

KAYNAKÇA

Aksoy, Metin *Ölümsüz Aziz Nesin* Ç.G.D., 1996.
Altun, Abdülrezak, *Türkiye'de gazetecilik ve gazeteciler*, Ç.G.D., 1995.
Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1960.
Basın 80-84, Ç.G.D., Ankara, 1984.
Basın Kurultayı 92, Ç.G.D., Ankara, 1994.
Basın Güncesi, Ç.G.D., Ankara, 1994.
Ceyhun, Demirtaş, *Babıali'nin Şu Son Kırk Yılı*, Milliyet Yayınları.
Coşar, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1967-1984.
Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, 1970.
Çetin, Celalettin, *İşte Babıali*, Cem Yayınevi 1991.
Çeviker, Turgut, *Gelişme Sürecinde Türk Karikatürü*, 4 Cilt, Adam Yayınları, 1986-1992.
Devlet ve Basın, Ç.G.D., 1993.
Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, 1931.
İfade Özgürlüğü Hapiste, Ç.G.D., 1994.
İnanç, Remzi, *40 Yıl önceleri dergilerimiz*, Bilim ve Sanat, sayı 1-12, 1981.
İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, Gazeteciler Cemiyeti yayını, 1992.
İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul, 1939.
Kabacalı, Alpay, *Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti yayını, 1990.
Karaca, Emin, *Cumhuriyet Olayı*, Altın Kitaplar, 1994.
Karaca, Emin, *Milliyet Olayı*, Altın Kitaplar, 1995.
Münir, Metin, *Sabah Olayı*, Altın Kitaplar, 1993.
Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1968.
Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, İstanbul. 1969.
Solok, Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, Milliyet yayınları, 1977.
Tanju, Sadun, *Bir Basın Şehidinin Anatomisi*, İzmir Belediyesi, 1992.
Til, Enis Tahsin, *Eski gazeteciler, eski gazeteler*, Vatan, Mayıs 1959.
Tokgöz, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul 1930.
Tokgöz, Oya, *Temel Gazetecilik*, İmge Kitabevi 1994.
Tugay, Asaf, İbret, *Abdülhamid'e verilen jurnaller ve junalcılar*, Okat Yayınevi, İstanbul.
Türkiye'de Dergiler, Ansiklopediler, Gelişim Yayınları 1984.
Türkiye'de Yabancı Dilde Basın, İstanbul Üniversitesi Yayınları No.3342, 1985.
Uğur Mumcu'ya Armağan, Ç.G.D., 1994.
Yalman, Ahmet Emin, *Gördüklerim, Geçirdiklerim*, 4 Cilt, Rey Yayınları, 1971.

İÇİNDEKİLER

I

Tanzimat Dönemi
1831-1876

Soru 1 İlk Türkçe gazete Takvim-i Vakayı (1831) nasıl çıkarıldı?..... 7
Soru 2 Ceride-i Havadis (1836) nasıl çıkarıldı?..... 8
Soru 3 Tercüman-ı Ahval (1860) nasıl yayınlandı, Agâh Efendi kimdi?.....10
Soru 4 Tasvir-i Efkâr (1862) nasıl çıktı, Şinasi kimdi?.....12
Soru 5 Muhbir (1866) nasıl bir gazeteydi, Ali Suavi kimdi?.....14
Soru 6 Namık Kemal İbret (1870) gazetesinde neler yazdı?.....15
Soru 7 Basiretçi Ali Bey kimdi?.....17
Soru 8 Abdülaziz döneminde başka hangi gazeteler çıktı?.....18
Soru 9 İlk Fransızca gazeteler nasıl yayınlandı?.....19
Soru 10 Jön Türkler hangi gazeteleri çıkardılar?.....24
Soru 11 Basına ilk yasaklar nasıl kondu?.....27
Soru 12 Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle elde edilen basın özgürlüğü ne kadar sürdü?.....31

II

Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemi
1876-1908

Soru 13 Birinci meşrutiyette nasıl bir basın yasası tasarısı hazırlandı?.....34
Soru 14 İstibdatta sansür nasıl uygulandı?.....36
Soru 15 Kitapları nasıl yaktılar?.....39
Soru 16 Basına ne gibi çıkarlar sağlandı?.....40
Soru 17 Tercüman-ı Hakikat'in (1878) kurucusu Ahmet Mithat Efendi kimdi?...44
Soru 18 İlk büyük Türk gazetesi İkdam'da (1896) kimler çalıştı?.....47
Soru 19 Sabah nasıl bir gazeteydi, Mihran Efendi ve Ali Kemal kimdi?.....48
Soru 20 İlk Ermenice ve ermeni harfleriyle Türkçe gazeteler ne zaman çıktı?.....50
Soru 21 İlk Musevi gazeteler ne zaman yayınlandı?.....51
Soru 22 İlk Rumca gazeteler hangileridir?.....52
Soru 23 İstibdat döneminde dış haber kaynakları nelerdi, İlk yabancı ajans büroları ne zaman kuruldu?.....54

III

İkinci Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi
1908-1923

Soru 24 İkinci Meşrutiyet basına nasıl bir özgürlük getirdi?.....59
Soru 25 1909 Matbuat Kanunu kaç kez değiştirildi?.....61
Soru 26 Basın yabancı devletlerden para mı alıyordu?.....63
Soru 27 İttihatçılar dört gazeteciyi nasıl öldürttüler?· (Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey, Hasan Tahsin).....63
Soru 28 Ahmet Rasim kimdir?.....66
Soru 29 Türkiye'de ilk haber ajansları nasıl ve ne zaman kuruldu?.....68
Soru 30 Mütareke döneminde sol basın nasıl doğdu?.....69
Soru 31 Mütareke yıllarında İstanbul basını ne durumdaydı?.....71

IV

Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve İnönü Dönemleri
1919-1950

Soru 32 Basın Kurtuluş Savaşına nasıl katıldı? ... 75
Soru 33 Anadolu Ajansı nasıl kuruldu? ... 78
Soru 34 : Gazeteciler neden İstiklâl Mahkemelerine (1923) verildiler? ... 80
Soru 35 Takrir-i Sükûn Kanunu (1925) denen baskı yasası nasıl çıkarıldı? 81
Soru 36 Ankara ve Elazığ İstiklâl Mahkemelerinde hangi gazeteciler yargılandı (1925)? ... 83
Soru 37 Meclis'te basına nasıl saldırıldı (1930-1931)? ... 85
Soru 38 1931 Matbuat Kanunu ve Ceza Kanunu ile nasıl bir baskı rejimi kuruldu? ... 88
Soru 39 1931-1938 yıllarında hangi gazeteler çıkıyordu? 92
Soru 40 1938'de basın nasıl susturuldu? ... 94
Soru 41 1939-1945 yıllarında basın ne durumdaydı? ... 95
Soru 42 : 4 Aralık (1945) olayı nedir? ... 98
Soru 43 : 1946 Haziran'ındaki yasa değişikliği basına ne kazandırdı? ... 100
Soru 44 1946-1950 yıllarında basın ne durumdaydı? ... 101

V

Demokrat Parti Dönemi
1950-1960

Soru 45 1950'de basın nasıl bir özgürlüğe kavuştu? ... 105
Soru 46 : DP ile basın arasında ilk gerginlikler nasıl çıktı, Nasıl gelişti? ... 107
Soru 47 : 6-7 Eylül (1955) olayları ile basın özgürlüğü nasıl yok edildi? ... 110
Soru 48 DP basın özgürlüğünü yok etmek için hangi yasaları çıkardı? ... 112
Soru 49 DP neleri yasaklamaya kalktı? ... 115
Soru 50 Pulliam davaları nedir? ... 116

VI

Millî Birlik Hükûmetleri ve AP Dönemi
1960-1971

Soru 51 : Millî Birlik Hükûmetleri basın özgürlüğünü sağlamak için neler yaptılar? ... 121
Soru 52 : Basın İlan Kurumu nedir? ... 122
Soru 53 : Dokuz gazete patronu neden üç gün gazete çıkartmadılar? ... 124
Soru 54 : Millî Birlik yönetiminde hangi gazeteciler tutuklandı? ... 124
Soru 55 1961 Anayasasında Haberleşme hak ve özgürlüğünün yeri nedir? ... 125
Soru 56 Tedbirler Kanunu ve Temel hak ve özgürlükler tasarısı ne idi? ... 128
Soru 57 1960-1971 döneminde basında ne gibi gelişmeler oldu? ... 129

VII

12 Mart Muhtırası ve Sonrası
1971-1980

Soru 58 12 Mart Muhtırası neydi ve özgürlükleri nasıl yok etti? ... 131
Soru 59 12 Mart Yönetimi basın ve düşünce özgürlüğünü nasıl yok etti? ... 133
Soru 60 : Ekim 1973-Eylül 1980 dönemi basının özgürlük dönemi sayılabilir mi? ... 135
Soru 61 : Abdi İpekçi kimdi, neler başardı? ... 136

VIII

12 Eylül 1980 Darbesi ve Dikta Yönetimi
1980-1983

Soru 62 12 Eylül'de Demokrasiye ... bir darbe vuruldu?....139
Soru 63 : Dikta yönetiminde hangi gazeteler kapatıldı?....141
Soru 64 Sıkıyönetim Kanunu değişiklikleri basına hangi yasakları getirdi?....141
Soru 65 1982 Anayasasında basın özgürlüğünün yeri nedir?....142
Soru 66 : Olağanüstü Hal Kanunu basına ne gibi yasaklar getirdi?....144

IX

Turgut Özal Dönemi
(Başbakanlığı: Aralık 1983- Kasım 1989)
(Cumhurbaşkanlığı: Kasım 1989- Nisan 1993)

Soru 67 : Sözde liberallik içinde ne tür bir devlet terörü uygulandı?....145
Soru 68 1980-1990 yıllarının korkunç bilançosu neleri içerir?....148
Soru 69 : Muzır Yasası hangi yasakları getirdi?....150
Soru 70 : Terörle Mücadele Kanunu nedir, demokratik kurallara uygun mudur?....150
Soru 71 : Olağanüstü Hal Bölgesinde 430 sayılı kararname nedir?....152
Soru 72 1991 yılında kaç gazete toplatıldı, kaç dava açıldı, kaç gazeteci saldırıya uğradı?....153
Soru 73 1992-1993 yıllarının karanlık bilançosu nedir?....153
Soru 74 : Çetin Emeç'i neden öldürdüler?....155
Soru 75 : Turan Dursun neden öldürüldü?....156
Soru 76 : Uğur Mumcu nasıl öldürüldü?....157

X

Gazetelerin öyküsü ve Holdingleşmeler

Soru 77 İşadamları gazete patronluğuna nasıl yöneldiler (Yeni Sabah ve Yeni İstanbul) ?....159
Soru 78 : Akşam nereden nereye geldi?....161
Soru 79 : Başarısız holding girişimleri hangileridir (Tercüman, Güneş, Asil Nadir Grubu)?....163
Soru 80 : Milliyet nereden nereye geldi ve nasıl holdingleşti? 165
Soru 81 Vatan nasıl gelişti, sonra nasıl yok oldu?....168
Soru 82 : Hürriyet ve Günaydın nereden nereye geldi ve Hürriyet Holding ne oldu?....171
Soru 83 : İhlas Holding, Uzan Grubu, Aksoy Grubu nedir?....173
Soru 84 : Dinç Bilgin kimdir, Sabah, ATV ve Medya Holding nasıl oluşturuldu?....174
Soru 85 : Cumhuriyet hangi bunalımları atlattı?....176
Soru 86 : *Dünya* nasıl kuruldu ve nereden nereye geldi?....181
Soru 87 : Türk Haberler Ajansı THA ve ANKA nasıl kuruldu?....182

XI

Son Yıllar
1994-1996

Soru 88 1994-1996 yıllarında cezaevlerinde kaç gazeteci vardı?....185
Soru 89 : Aziz Nesin kimdi?....187

Soru 90 : Basında promosyon nedir?....190
Soru 91 Kimler Medya'ya Teşvik kredisi alır?....194
Soru 92 Gazeteci cemiyetleri ve sendikaları nasıl kuruldu?....195
Soru 93 Basın Şeref Divanı nasıl kuruldu (1960), Basın Konseyi nasıl oluşturuldu(1985)?....200
Soru 94 : Basın Meslek ilkeleri nelerdir?....203
Soru 95 : Gazetecilik eğitimi nasıl gelişti?....204
Soru 96 : Yerel Basın nasıl doğdu, nasıl gelişti?....206
Soru 97 : Gazete ve dergiler nasıl dağıtılıyor?....208
Soru 98 Günümüzde Azınlık Basını ne durumda?....210
Soru 99 Dergicilik ne zaman başladı, nasıl gelişti?....211
Soru 100 : Gülmece dergileri ve karikatür nasıl gelişti?....222
KAYNAKÇA....228

1923'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni (1942), İ.Ü. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1947–58 yılları arasında Akşam Gazetesi'nde muhabir, istihbarat şefi, yazı işleri müdürü ve genel yayın müdürü olarak çalıştı. İstanbul Gazeteciler Sendikası başkanlığında bulundu. Strasbourg Üniversitesi'nde devletler hukuku ve gazetecilik alanlarında yüksek lisans (1957–59) ve yine Strasbourg Hukuk Fakültesi'nde gazetecilik doktorası yaptı (1960). / Paris'te UNESCO Genel Merkezi'nde, İletişim Sektöründe Özgür Haber Dolaşımı şefi olarak çalıştı (1959–1983). Uluslararası mesleksel gazeteci örgütleri arasında işbirliği, basın ahlâkı ve gazetecilerin korunması projelerini yönetti, Afrika ülkelerinde, Hindistan'da, Filipinler'de gazetecilik eğitimi seminerleri düzenledi, Kara Afrika'da kırsal basın projesini oluşturdu. / Çeşitli konularda 20 kitap yayınladı. Başlıcaları şunlar: Kara Afrika (1970), Türk Basın Tarihi (1973), Caricature et Société (Paris, 1974), Uluslararası İletişim (1985), İletişimde Karikatür ve Toplum (1985), Lumumba (1987), Status, Rights and Responsabilities of Journalists (Prag, 1989), Basında Tekelleşmeler (1989), Yarının Radyo–TV Düzeni (1990), Siyasal Reklamcılık (1991), Parisli Yıllar (1994), Hoşgörü (1995), Dünya Karikatür Tarihi (1996). / Anadolu Üniversitesi'nde ve İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Basın, Radyo ve TV Tarihi, Uluslararası İletişim ve Siyasal İletişim dersleri verdi. 1993'te BRT İstanbul Radyo ve Televizyonu genel yayın koordinatörlüğü yaptı. / UNESCO Türkiye Milli Komisyonunda İletişim Komitesi başkanlığında bulundu.